

Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai, osszegyüjtötte és ...

Sándor Csoma

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR.

KÖRÖSI
CSOMA SÁNDOR
DOLGOZATAI.

ÖSSZEGYŰJTÖTTE ÉS ÉLETRAJZZAL BEVEZETTE

Dr DUKA TIVADAR

NYUGALMAZOTT TÖRZSORVOS AZ ANGOL KIRÁLYI BENGÁLIAI HADSEREGBEN,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ARCZKÉPÉVEL, SIREMLÉKE RAJZÁVAL S EGY TÉRKÉPPEL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Körösi Csoma Sándor életrajzához előszó alig szükséges. Neve a művelt világ előtt eléggé ismeretes. Érdekes életének regényszerű részleteit, hiteles adatok közlésével és szerves kapcsolatban, most veszi először az olvasó közönség egész terjedelmében, a magyar tudományos akadémia kegyeletes pártfogása alatt.

Nehány szó azonban helyén lesz itt, az életrajz beosztását illetőleg.

Szakaszokba van az foglalva, még pedig azon okból, mert Csoma életében bizonyos cyclusok felismerhetők, melyek mint nyugpontok látszanak megjelölve tevékeny pályáján, s úgy történt, hogy egynémely szakasz terjedelmesebb a többinél, mivel esetleg több adatot találunk az illető időszakban följegyezve élményeiből.

Csoma összes dolgozatainak nagyobb része, ide nem értve azonban a *Tibeti Szótárt* és *Nyelvtanát,* több angol folyóiratban közöltetett (némely munkái csak kéziratban vannak meg), azokat magyarúl most veszi először a hazai közönség — *huszonegy külön álló közleményben.*

Minden közleménynél meg van nevezve a forrás, a hol az illető czikk az eredetiben feltalálható. Több mint félszázada már, hogy egynémelyike iratott, tartalmok és tárgyok kellő megitélésében tehát e körülmény szem elől el nem tévesztendő.

Sokkal több időt vett e munkának összeállítása igénybe, mint első tekintetre terjedelme gyaníttatja. Maga az idegenszerű tárgy, számos oly névnek és szónak használata, mely alkalmasint most tűnik föl először a magyar irodalomban, már csak a helyesirás megállapítása is szükségessé tette, hogy lépésről lépésre is óvakodva járjunk el a tudományos Akadémia útmutatása sze-

*

rint; mind a mellett, nincs kétség, hogy számos hiányt és hibát fog fölfedezhetni az illetékes bíráló, a ki azonban mindenekfölött képes lesz kellően méltányolni a nehézségeket, melyekkel a munka közzététele egybe volt kapcsolva.

Mint tudományos szakembert a külföld s különösen Angolország elég kegyeletesen méltányolta Körösit már félszázad előtt s méltányolja maiglan: de a ragaszkodó szeretet s maradandó bámulatnak tárgya, Körösi csak honfitársai előtt maradhat, s nincs kétség arról, hogy az, a ki megismerkedik fáradhatlan munkásságú életének s becsületes, de nagyon is túlszerény s gyöngéd érzelmű jellemének vonásaival: büszke fog lenni arra, hogy Csoma Sándor magyarnak született.

Nem fogja tagadni senki, hogy a magyar nyelvtudósok sorában ő volt a legelső, a ki maradandó szolgálatokat tett az *egyetemes tudományosságnak,* de a magyar philologiai vajúdások némileg még mindig homályos terén is, Csomának czélzatos izenetei honfitársaihoz világító szövétnekül szolgálhattak volna a multban, de mindenesetre hasznos útmutató gyanánt szolgálnak — a jövőkor munkásai előtt.

Azonban tudományos érdemei bár mennyire magasodjanak is: sokkal nagyobb nyereség lesz reánk magyarokra nézve az, ha Csomának egyéni jelleme példánykép szolgálhat szülőhazánk nemesre törekvő ifjú sarjadékának; mivel kérkedés nélkül kérdezhetjük a világ bármely nemzetétől, hogy a panasz nélküli küzdelem és önzetlen cselekvés terén a tudomány érdekében felmutathatja-e párját Körösinek? s ha kérdenők a dicső halott geniuszát, hogy mi volt a bűvös talizmán, mely annyi szenvedést s fáradalmat neki élvezetté tudott varázsolni? válasza leend: hazám és nemzetem!

London, 1884. januárban.

TARTALOM.

Kőrösi Csoma Sándor életrajza.

HATODIK SZAKASZ.

HETEDIK SZAKASZ.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

KILENCZEDIK SZAKASZ.

TIZEDIK SZAKASZ.

TIZENEGYEDIK SZAKASZ.

TIZENKETTEDIK SZAKASZ.

Körösi Csoma Sándor dolgozatai.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉLETRAJZA.

ELSŐ SZAKASZ.

Bevezetés. Csoma Sándor gyermek- és tanulókora. Nagy-Enyed. Göttinga. Temesvár. Zágráb. Tervei és előkészületek életfeladatára. Utjára kél.

Adjad uram Isten! lesz még egy időre,
Hogy sas fog felülni a kakasülőre.

British Sikkim határszéli tartománynak politikai és közhatósági kormányügynöke, Dr. Archibald Campbell, 1843. év vége felé ezt írta:

«Körösi halála óta nem szüntem meg reménlleni, hogy az Asiatic Society of Bengal valamely tagja társunk életpályájáról keleten, egy folyamatos értesítést fog szerkeszteni. Több mint másfél éve már, hogy elvesztettük őt és még mindig hiával vagyunk egy oly életleírásnak, mely azt tanusítaná, hogy a boldogultnak munkálatai becsesek voltak azon irodalmi Egylet előtt, melyet legfontosabb feladatainak megvalósításában oly hűségesen igyekezett szolgálni, más részről pedig azt bizonyítaná, hogy buzgósága és fáradalmai általunk kellőleg méltányolva valának.

«Jól tudom, hogy nem vagyok képes ennek a tárgynak megfelelni, azért nem is próbálkozom meg vele, de mivel úgy hiszem, hogy a Society inkább óhajtandja bírni egy bár tökéletlen ismertetését munkálatainak, mint egyáltalában semmit sem: tehát azon iratainak, melyek a tibeti irodalomra vonatkoznak, egy jegyzékét állítottam össze, úgy a mint azok az Asiatic Society kiadványaiban megjelentek.

«Továbbá van szerencsém másolatát megküldeni egy rövid jelentésnek azon tibeti irodalmi művek felől, melyek már 1825-ben Csoma birtokában valának; ez szinte még nem volt közzétéve; Robinson hadnagy küldte Sirsából, mivel úgy vélekedett, hogy az,

Csoma munkája lévén, kedves lesz előttem. Az 1825-ki biographia óta 1842. évi ápril 11-kén történt kimultáig Csoma életének részleteit kellőleg nem ismerem.»*)

Dr. Campbell volt az, ki Csomának szemét befogta s ő végezte nyilt sírja felett az utolsó vallási tiszteletet is.

Félszázada már, hogy a magyar akadémia ezen nagynevű tagjának művei angol nyelven a tudós világ tulajdonává lettek, s a honfiúi kegyeletes érzelmeknek csak is természetes kifolyása az, hogy az akadémia mély érdeklődését megvalósitani ohajtja Csoma életleírásával és munkáinak hazai nyelvünkön való ismertetésével születése századik évfordulójának küszöbén. Tehát méltán honfiúi hála illeti meg a tudományos akadémiát, hogy ezen rendkívüli, mondhatni bámulatos jellemnek emléket emel irodalmunkban s napvilágra hozza honfitársai előtt nemcsak hosszú évek során tartott vándorlásainak és panasz nélküli küzdelmeinek eredményét, de terjedelmes eredeti adatok nyomán kiegészíti és helyreigazítja a félreértett és gyakran balul megitélt tényeket és fogalmakat, melyek eddig Körösi Csoma Sándor nevét és rögös pályáját környezik.

Mind az, a mi Csoma élete felől ekkorig közzé volt téve, tudomás szerint hiányos és szétszórt adatakból van merítve, melyeknek hézagait olykor a képzelődés sensationális szüleményeivel igyekezett kipótolni. A mi hiteles adatok az illetők rendelkezésére állottak, azok is csak kivonatokban, többnyire nagyon megrövidítve, sokszor összefüggés nélkül közöltettek. Ezen értelemben veendő azon hosszabb tanulmány is, melyet a tudományos akadémiához 1864-ben beterjesztettem, s mely azon évi november hó 7- és 14-ki üléseinek tárgyát képezte.

A keletindiai birodalmi kormány külügyi miniszteriumának egyik titkára, Mr. Durand előzékenysége következtében, más részt az Asiatic Society of Bengal tanácsának engedelmével s egyéb kútforrásokból számos leírások birtokába jutottam ez év elején, Calcuttában létemkor; azok most, a mennyire czélszerűnek látszott, egész terjedelmükben lesznek közölve, s az olvasó saját következtetéseit levonhatja a felhozott tények megitélésében.

Körösi Csoma Sándor gyermekkori éveiről sokat mondani

*) Lásd : *Journal Asiatic Society of Bengal*, Part. II. pag. 824.

nem tudunk, de a mennyiben megbizható adatokból kivehetni: született 1784-dik évi ápril 4-dikén Körösön.

Háromszékben Kovásznán alúl egy csinos völgykebelben fekszik Körös, melynek lakói, Orbán Balázs szerint, nem megvetendő iparosok, mert e faluban készülnek nemcsak a Háromszéken, de a Királyhágon inneni részekben is ismeretes legjobb, legfínomabb és legkeresettebb sziták, melyekkel lakosai országszerte kereskedést üznek. Ezenkívül nagy mennyiségben gyártanak szita- és rostakérgeket, lólábra való szőrbékót és póznát. Körös tiszta székely falu, hol birtokos és jobbágy soha nem volt s az egyedüli határszéli falu, hová oláh nem települt.

Csoma Sándor születési napját kétségtelenül bizonyítja a körösi anyakönyv, a hol a már megnevezett Orbán Balázs állítása szerint, mit a helybeli lelkész is megerősit, a fentírt adat van bejegyezve. A ház, a melyben született, elégett, de követvén ugyanazon tekintélyt, öreg emberek azt mondták neki, hogy ott állott, a hol ma a 143-dik számú ház van.*) Származott katonai nemes székely családból, mely ott ma is fennáll még. Édes atyjának neve *András*, édes anyjáé pedig *Gócz Ilona* volt. Egy hasonnevű másodunoka(?) öcscse Sándor, a *Vasárnapi Ujság* 1869-dik évi 49-ki száma szerint, 1849-ben mint honvéd Szeben ostromakor utczai harczban golyótól halántékon találva elesett. Volt Sándorunknak egy rokona, Körösi Csoma József, ki Közép-Szolnokmegyében, egy félreeső faluban, Monó helységben élt, mint református lelkész, s báró Horváth Miklós helybeli birtokosnak majdnem mindennapi vendége volt a negyvenes évek szakában. E hiteles forrásból értesülünk, hogy legközelebbi rokonai és azok, a kik Csománk ifjukori fejlődésének tanui voltak, már mind elhaltak. Annyit azonban báró Horváth után még elmondhatunk, hogy Sándor már gyermekkorában jelét adta nemcsak kielégíthetetlen tudásvágyának és ama nyugtalan sovár ösztönnek, «mely mint fecskét vándorútra készté», de jelét adta ép és egészséges testalkatának, mely a physikai fáradalmak által megedzve, rendkívüli kitartásra volt képes fejlődni.

«Szivós természetű és erős testalkatú székely volt s hasonlít némi tekintetben hozzám» mondá rokona bizonyos megelége-

*) Orbán Balázs: *Székelyföld leírása* 3-dik füzet.

déssel; «de mégsem hasonlítottunk egészen egymáshoz,» tevé hozzá mosolylyal, mert ha én sokat gyalogoltam, szeretek megpihenni, holott bátyám, ha egyszer gyaloglásnak indult, a czél előtt soha meg nem pihent. Mint gyermekek nem versenyezhettünk vele a gyaloglásban. Ha egy domb tetejére feljutott, nem érte be ezzel, mert kiváncsi volt megtudni, mi van a második domb háta mögött s amazon túl is. S így néha beláthatatlan távolságokig elbarangolt.» Lásd a *Nemzet* tárczája 1883-dik évi ápril 17-dikét.

Elemi tanulását a fiú otthon kezdette a falusi iskolában. 1799 körül került a nagy-enyedi collegiumba. Ottani pályáját egykori tanítója, későbben hű barátja Hegedüs Sámuel, meleg és gondos rokonszenvvel kisérte, személyes megfigyelés folytán tett jegyzeteiben érdekes tudósítást hagyott hátra Csoma ifjúkorának serdülő éveiről s eleven színekben írta le azon jelenetet is, a midőn az útra kész vándor ő tőle és egyszersmind hazájától végbúcsut vett. «Én, ki őt gyermekkorától nemcsak ismertem, hanem vele többnyire közelebb viszonyban is éltem és elindulása pillanatáig huzamosan társalogtam, jó lélekkel merem mondani, nem tudom, hogy elöljáróinak vagy nevelőinek valaha okot adott volna a legkisebb felszólításra vagy tanuló társainak neheztelésre. Körösit azon ritka szerencséjű emberek közzé számítom, a kiről soha senkit panaszkodni nem hallottam, valamint azt sem, hogy ő valaha valakiről panaszkodott volna. A munkát és fáradságot bámulásig győzte; mit egyedül mérsékelt és tiszta életének köszönhete.»*) E jellemvonásának feltünő eredményét nem egyszer lesz majd alkalmunk tapasztalni.

Külsejére nézve: termete középnagyságu, haja fekete volt,**) bőrszíne barna, arcza hosszukás; szelid vonásaiból mindenki rokonszenvet olvashatott. Szemeiből csöndes, vonzó melancholia nézett ki, mintha fontos gondolatokba merült lelkének tükrét látnád bennök. Kevés, de igen nyájas beszédű volt; ha pedig ellenkező véleményen volt valakivel, makacsul mégis soha semmit sem vitatott. «Nem hiszem, mondja Hegedüs, hogy valaha rendkívül megharagudni képes lett volna; a mi neki mindenütt vonzalmat és rokonszenvet biztosított.»

* Hegedüs Sámuel nekrologja. Lásd a *Pesti Hirlap* 1842-dik évi október 27-diki számát.

**) Borgátai Szabó József úr szíves közlése szerint.

Öltözetében csinos, de nagyon egyszerű volt, kevéssel megelégedő és takarékos, jó gazda különösen, mert a pénzt, a mit a diákok tanítással szoktak szerezni, oly gondosan meg tudta takarítani, hogy azon időben egyike volt a legpénzesebb ifjaknak a collegiumban, kivéve a tehetősebb nemeseket.

Egy nemzet gyermekei sem tanulnak nagyobb teherrel, mint a székely fiak. A nagy-enyedi collegium mindenkor jótevőleg folyván be a székely nemzetre, eme terhen legtöbbet segít. Egy része a tehetősebbek mellett szolgál csupa élelemért, más része a collegiumnak tesz belső szolgálatot és kenyeret kap. E mellett maga a collegium is sokszor két száznak is, mikor jut, többnek is ingyen ád kenyeret. Kőrösi Sándor neveltetése is ez úton ment. Hegedüs őt mint diák szolgát a syntaxis osztályában ismerte először s aztán mint ifjú diák, a római literaturából és mathesisből a többivel együtt naponkint egy óráig kapott tőle leczkét s ezen kívül latin és magyar irályát is javítgatta. A mi tehetségeit illeti, tanítója azt mondja felőle, hogy teljességgel nem vala lángelméjű, de annál nagyobb volt a szorgalma; világos példája annak, hogy a léleknek legjobb állapota az, midőn az értelem világa és a szív melege összhangzásban állanak. «Az ész szív nélkül csak egy téli nap, a szív ész nélkül pedig lanyha sötét éjszaka.»

A gymnasialis osztályokat 1807-ben végezé, ekkor a felsőbb tudományok hallgatására lépett át. Ez időtájban ébredt fel benne a legelső vágy, hogy Ázsiát egykor beutazza; mely, úgy látszik, ekkép eredett:

Körösi Csoma Sándor serdülő korában az enyedi collegiumban a historiai tudományok különös kedvességben voltak, mit a derék professor Herepei Ádámnak lehetett tulajdonítani. A magyarok eredetéről és ősi hazájáról sok érdekes vitatkozás folyt az ifjuság között. Hallomás szerint Körösi már akkor harmad magával *) fogadást tőn, hogy e czélból egykoron utat teendenek. Tíz évvel későbben, midőn a göttingai egyetemen tanult, a hires orientalista és történetbuvár Eichhorn tanárral közelebb viszonyba lépett és e szándék benne még erősebben kifejlődött. Maga Körösi mondotta, hogy Eichhorn állítása szerint az arab kéziratokban mind a középkorról, mind a magyarok ázsiai történetéről sok,

*) Talán épen borgátai Szabó József és Barits János lehettek.

még nem ismert nevezetes adat van. Ez birta Csomát arra, hogy Eichhorn vezérlete alatt az arab nyelvet nagy szorgalommal tanulja, mert szándéka volt: nem menni addig Ázsiába, míg Konstantinápolyban minden megtalálható arab historikust át nem néz. Theophylaktus Simocatta, görög történetíró Mauritius császár uralkodása alatt, azt állítja a perzsák ellen folytatott hadviselésről szóló elbeszélésében, hogy: a turkok, miután az avarokat elszélesztették volna, 597-ik évben Kr. u. meghódították az ugarokat, melyek egy vitéz és nagyszámú nemzetet képeztek. Bizonyos írók azt következtették ez állításból és azon körülményből, hogy a hangzásban hasonlatosság létezik az ogor, ungri, hunger, unger, hongrois stb. szavak között, hogy hátha ezen rég elfeledett népcsoportban a magyarok őseire akadtak? Mások ismét, Pavie állítása szerint, azt hitték, hogy a magyarok talán a régi Kiang nemzetnek egyik töredéke, mely költözködéseiben nyugat felé vette irányát.

Látni fogjuk majd azon további okokat is, saját elbeszéléseiből Csomának, melyek őt tudományos terveinek kivitelére serkentették; miután pedig a határozat, hogy elindul, lelkét áthatotta, a küzdelmeket és szenvedéseket, melyek reá vártak, s melyekre jó előre figyelmeztetve volt, férfias elszántsággal elviselni készen állott. Ez elszánását pedig évekig tartott előrekészület érlelé meg, s a midőn az ellenállhatatlan ösztön kimondta a parancsszót: «Előre!» akkor aztán veszteglésről vagy épen hátrálásról szó sem lehetett. Mondhatni, minden pártfogás vagy pénzbeli segedelem nélkül, mert Kenderessy igéretén kívül, magának alig volt kétszáz váltóforintja: «csupán az isteni segedelemben, hazája iránti áldozatkészségében s kiapadhatatlan lelki erejében bizva», indult el kitüzött czélja felé; a mint maga oly szerényen mondja «nem tartozom én azon gazdag emberek sorába, a kik saját költségükön utaznak, élvezetet keresve, avagy kiváncsiságból, én csupán egy szegény tanuló vagyok, a kinek ohajtása, hogy lássa Ázsiának különféle országait, az őskor annyi eseményeinek ezen színpadát; megfigyelje a különböző népek szokásait, megtanulja nyelvöket, oly reményben, hogy ezen eredménynek hasznát, *a világ egykoron majd belátandja*».*)

Fel kell azonban vennünk nagy-enyedi pályájának fonalát.

*) Lásd: *Előszó a tibeti szótárhoz* a IX. szakaszban.

Felsőbb tanulmányai végeztével közönséges tanár lett a költészeti osztályban, mely hivatalában becsülettel megfelelt elöljárói szép reményének. A fenmaradt gyér adatakból tapasztaljuk, hogy a verselés a komor buddhista zárdákban is élvezetes fűszert nyujtott zordon napjaiban, elhagyottsága közepett. Azon kézirat hasábjain, mely a XX-ik közlemény tárgyát képezi, olvasható nehány közbeszurt jegyzet, mely épen ezen kedvencz tanulmányával van összefüggésben. Igaz, hogy csak nehány sorból áll, magyar és latin nyelven, s itt következik:

I.

Az anglus mennykövét a vizen dörgeti,
Tengert s Amerika partjait rengeti.
És te Pál a muszkák rettenetes czárja.
Ki előtt térdepel két világ tatárja;
Adjad uram isten, lesz még egy időre,
Hogy sas fog felülni a kakasülőre.

II.

Intonuere poli, crebris micat ignibus Aether.
Dördül az égi sarok, villámlik az Ég gyakor izben.

III.

Élt egy hires vitéz egykor
Eneásnak nevezték,
Ez Trójából szinte mikor
A várost elégették:
Elébb álla ringyrongyával,
De sok boszút vitt magával!

Ehhez hasonló hagyományt Csomától Ponori Thewrewk Emil úr által is találunk ismertetve a *Nemzet* 1883-dik márczuis 31-diki tárczájában, melyet Körösi Mitscherlich egykori hires philologus arczképének túlsó oldalára felírt. Ezt ő barátjának, borgátai Szabó Józsefnek adta Göttingában, a kiről még az is van mondva, hogy ő, t. i. Szabó József lett volna az, a ki Körösit rávette arra, hogy keletre utazzék. Az ereklye most Thewrewk E. birtokában van.

Ezen költői idézetek, úgy, a hogy közölve vannak, foglaljanak helyt itt is:

I.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas!!!
Virgilius.

II.

Σὺν Μούσαις τὰ τερπνὰ, καὶ τὰ γλυκέα
Γίνεται πάντα βροτοῖς,
Εἰ σοφὸς εἰ καλὸς, εἴ τις ἀγλαὸς
Ἀνήρ. Pind. Ol. XIV.

III.

Σμικρὸς ἐν σμικροῖς, μέγας ἐν μεγάλοις
Ἴσθι. Pind. Pyth. III.

IV.

C'est par le plaisir et par la vertu, que la nature nous
Invite au bonheur.

V.

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.
Horatius.

VI.

Omnia deficiant, virtus tamen omnia vincit:
Per quodvis praeceps ardua vadit iter.
Ovidius.

VII.

Sit tibi, quod nunc est etiam minus; at tibi vive
Quod superest aevi, si quid superesse volunt Dî.
Horatius.

Scribebam, dulcis recordationis ergo
Göttingae die 10-a Aprilis Anni 1817.

Alexander Körösi,
transsylvano-siculus.

Szünnapjainak egy részét Csoma Szászvárosban tölté, hol a református első pap Borsos János fiát tanította.

Hegedüs tanár 1806-ban megvált az enyedi collegiumtól s csak 1814-ki novemberben tért vissza, a midőn újra elfogadta a professori tisztet, melyre őt az ifjúság részéről Körösi Sándor mint követ meghívta, akkor ő lévén a senior. Hegedüs örömmel tapasztalta, hogy egyéb tudományok mellett a római és görög literaturában szép haladást tett, s a német és franczia klassikus munkákkal is közelebbről megismerkedett.

1815-ben tavaszszal állotta ki a nyilvános rigorosumot, a melyen Hegedüs is jelen volt és ez képesíté Csomát arra, hogy külföldi akadémiára mehessen.

Érdekes ittföljegyezni azt, hogy 1704-ben a kurucz világ

idejében a nagy-enyedi collegium majdnem egészen elpusztult; a diákok egy része levágatott és egyik professoruk halálra sebesíttetett.

A Rákóczi forradalom alatt (1703—1711) egyesek úgy mint testületek egyaránt érezték a teljes kimerültséget és szegénységet.

Ez volt az oka, hogy alig mutatkozott mód a nagy-enyedi iskola újjászületésére.

Pedig a szükség nagy volt. A tanulók egyre nagyobb számban kezdettek seregleni, de a tanoda még fedelet sem adhatott a romfalak felett, annál kevésbbé adhatá azon segélyezést, mely az ifjuság tanulását annyira megkönnyíti.

A szokásos jövedelem sehonnan sem jött be; a tanoda jószágai elpusztult állapotban hevertek, kamatot senki sem fizetett, segély után hasztalanul néztek szét az elöljárók az elpusztult országban.

Az ifjú Pápai Imre ezen időtájban az angol egyetemeket látogatta; édes atyjának Pápai Páriz Ferencznek és gróf Teleki Sándor ujonnan kinevezett gondnoknak indítványa folytán az ifjú lépéseket tett Angliában, hogy az enyedi tanodának nyomorult helyzete Anna angol királyné s a canterbury érsek s a világi és egyházi nagyok tudomására jusson. Az érsek a templomokban hirdettette a szerencsétlen hitsorsosok elhagyott állapotát s az eredmény az lett, hogy *tizenegyezer* font sterlinget meghaladó összeg gyült be. Ez a nemzeti bankban letéve, ma is a főtanodának legbiztosabb tőkéjét képezi. Ez azon alap, melyre a főtanoda anyagi és egyszersmind szellemi jövője is épült.*)

1816-ban a collegium elöljárói ezen tőkepénz kamatjaiból két stipendiumot is alapítottak papságra készülő enyedi diákok számára a göttingai egyetemen, tizenöt font sterling évi díjjal egynek-egynek. Körösi az elsők közé tartozik, kik e segélypénzen tanultak. Ez pedig megjegyzésre méltó azért, mivel a göttingai tápintézetnek ephorusa akkor a már említett hires philologus Eichhorn volt, a kinek kezeiből kapta Csoma a segélyzést; s így vele már ennélfogva is közelebb érintkezésbe jutott, a mi tanulmányaira minden tekintetben jelentékeny befolyással lehetett.

*) P. Szathmáry Károly: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története.* Nagy-Enyed, 1863.

Borgátai Szabó József volt Csomának egyik akadémikus társa Göttingában; a két barát tehát mindennapi bizalmas viszonyban élt egymással. Tőle, a még életben levőtől értesülünk, hogy kedvencz tárgyaikról gyakran beszélgetvén Csoma többször kijelentette, hogy ő csak «hírt-nevet» kiván szerezni magának. Ezen ohaj nyomára többször rá fogunk akadni ez életleírásban, de sehol inkább, mint a már említett kézírat egyik hasábján, a hol egyszerű őszinteséggel ezen szavakat találjuk fölírva:

«Ardeo cupiditate incredibili, neque enim, ut ego arbitror, reprehendendum est, nomen ut nostrum illustretur atque celebretur literis tuis.»

«A viro laudato laudari pulchrum est.»

Nem fogjuk soha megtudhatni, hogy micsoda speciális körülményre vonatkozva jegyezte fel e jellemző sorokat Körösi életének előhaladt éveiben. Lehetséges, hogy Wilson, Remusat vagy Klaproth levelezései adtak reá alkalmat.

Az angol nyelv tanulását is Göttingában kezdte meg Fiorillo professor alatt. «Elmenetelemkor Göttingából» mondja Szabó «átadtam Körösinek angol nyelvtanomat és Chatham leveleit, még kalapomat is, mert az övé már igen kopott volt; mivel azonban ingyen mitsem akart elvenni, egy tizesért, értsd tíz krajczárért.»

A nemes *hírvágy* és *függetlenség:* jellemének alapvonásai.

Ez történt az 1818-dik év nyarán.

1818. év végével haza érkezett Csoma külföldről s régi tanítójával és barátjával Hegedüssel az év utolsó szombatján találkozott ismét Nagy-Enyeden. Itt csakhamar egyszerre két hivatala is kinálkozott: egy úri háznál nevelőség és a szigeti iskolában professorság, melyre a szavazatok egységével hivatott meg. De ő egyiket sem vállalta el.

1819. év február kezdetén kijelenté végelhatározását barátjának, ki őt abban megingatni hiában kisérté. Kilátásba helyezte neki nemcsak hasznosságát a hazai tudományosság pályáján, de kecsegtette avval is, hogy annak idejében az enyedi professorságra is bizton számíthat s akkor aztán ott megújíthatja nagybátyjának nevét és érdemeit.

«Midőn láttam, hogy nem hajol», mondja Hegedüs, «akkor tervezett útjának akadályait és veszedelmeit terjesztém eleibe:

«Innen Enyedről, ha kell, egy vesszőcskével elmegyek Londonig és senki sem bánt, de Közép-Ázsiát beutazni nem egyes embernek való feladat». Mikor azonban láttam, hogy kedvetlenül veszi, nem tettem több ellenvetést. «Ezt csak azért hozám föl», teszi hozzá Hegedüs, «mert ebből is tisztán kitetszik, mily állhatatos volt szándékában. Sem az itthoni szép kilátások, sem a csaknem bizonyos veszély, sem a barátságos kérelem nem tántoríthatá őt el czéljától, ennélfogva ezentúl legjobb barátai sem nyugtalaníták többé ellenvetéseikkel, sőt biztatták és megerősíték szándokaiban. Mind a mellett a két barát közti viszony megmaradt, sőt Körösi írásbeli utasítást is kért Hegedüstől, «hogy lépteit a szerint irányozza», melyre azon választ kapta, hogy erre legkisebb szükség sincs, mert Közép-Ázsiáról ő csak annyit tudott már, mint tanítója, mikor pedig az ohajtott tájakat eléri, mindenkinél többet fog tudni. Első terve az volt, hogy Odessának induljon, onnan Moszkvának valamely kereskedő karavánnal Irkuczk felé s azután kisértse meg ha valahogy *behatolhatna China északi részeibe*. Ez okért a szláv nyelv megtanulása végett Temesvárra és Zágrábba utazott az 1819. év hideg tavaszán gyalog, s több hónapig ott tartózkodott, míglen ismét nehány napra Nagy-Enyedre visszatért. Horvátországi útjára Kenderessy Mihály kormányszéki tanácsos, ki meleg pártfogója volt, Csomának száz forintot adott és hasonló összeget minden esztendőre igért, míg útját megjárja. Ezen jótéteményt Csoma soha el nem feledte. Elindulásának idejét, mely az 1819-ik évi november végére esik, az utazó maga jegyezte föl, a körülmények leírását azonban Hegedüs tollából bírjuk.

«Épen vasárnap délután látogatásomra jövén így szóla: «No, holnap isten segedelmével indulok!» Az idő most sem törlé ki azon ártatlan vidámság képét, mely akkor egész valóján elömlött. Sugára volt ez azon benső örömnek, hogy czéljához közelít. Akkor barátságos beszélgetések között megittuk a búcsú-poharat egy üveg tokaji mellett. Másnap, azaz hétfőn reggel, újra belép szobámba, könnyűszerűleg öltözve, mintha csak mezőre indulna frissülés végett. Körösi le sem ült, hanem csak ennyit mondott: «Még egyszer kivántam látni». Ekkor mindketten kiindulánk a Szentkirály-utczán, mely a szebeni útnak vezet. Itt a mezőn végképen megváltunk.

Sokáig néztem utána, míg a Marosig elhaladt és szívemben a «mentem mortalis tangunt» érzelme megsajdult.

Életkorának harminczhatodik évében, tehát nem könnyelműleg, de több mint tíz évi összepontosított szaktudományos előkészületek után kezdette meg Csoma hosszú vándor útját, melyet soha nem pihenő munkásság közepett csak huszonkét év múlva állított meg a halál. Az előtte álló ismeretlen rengetegen egyedül megérett eszméinek vezércsillagát követte. Ő tisztában volt magával, hogy mit akar. Merész elszánását tehát valami vak vagy pillanatnyi felhevülés által okozott elragadtatásnak tulajdonítani nem szabad. Csoma nemünknek azon nemes lelkei közé tartozik, a kiket szép czéljuk megvalósítására szükséges küzdelmeikben — a halálon kívül egyéb megtántorítani nem képes, s a kiket a síron túl, bármi lett légyen becsületes tevékenységüknek eredménye, nem a szánakozás alamizsnája, de a hősnek babér koszorúja illet meg!

MÁSODIK SZAKASZ.

Biographiai adatok. Angol kútforrások. Báró Huegel adatai. Észrevételek ezekre. Első hírek Csomáról Kelet-Indiában. Megjelenik a határszélen. Sabathuban való letartóztatása. Első levele Kennedy századoshoz. Moorcroft ajánló levele.

Per Syrtes iter aestuosas.
Horatius.

A biografiai adatok, melyek utazónknak különösen Kelet-Indiában és Tibetben tapasztalt éleményeire vonatkoznak, saját jegyzetein kívül ekkorig két kútforrásból eredtek.

Az egyik rész angol és franczia íróknak tollából származik, többnyire rövid közleményekből áll, s ezek között az első és a legfontosabb bizonyára az, melynek megjelenéseért, még Csoma életében, a londoni Royal Asiatic Society 1834-ik évi Journaljában Dr. H. H. Wilsont illeti az elismerés.*) Ezt hazai íróink is gyakran felhasználták. Egész terjedelmében legközelebb a *Vasárnapi Ujság* 1882-dik évi 24-ik számában volt közölve «Ralston Tibetan Tales» előszavának ismertetése alkalmával Vámbéri Ármin, nagyhírű tudósunk feltünő fontossággal bíró levelének kiséretében. Azonban ezen érdekes

*) Biographical sketch of M. Alexander Csoma de Körösi a hungarian Traveller, extracted from a letter adressed by thal Gentleman to Captain C. P Kennedy. Lásd: *Journal Royal Asiatic Society* volt. I. Pag. 128.

közleménye Wilsonnak, mely utazónk 1825-ik január 28-ki levelének csupán rövidített szövegét képezi, nem elégítette ki Körösit, mivel dr. Campbell azt adja tudtunkra felőle alább közlött jelentésében.*)

«Azon biographiai czikket, mely már több év előtt a Royal Asiatic Society Journaljában megjelent, Körösi maga *kijavította* halála előtt és a Journal azon példánya, mely azt tartalmazza, Körösinek sajátkezű «correctiói»-val kezem közt van; birtokába jutottam pedig ezen könyvnek a boldogúltnak, halála előtt kifejezett, ohajtása folytán.»

Az említett kötetet minden kutatás daczára nem sikerült már megtalálni. Adni fogjuk tehát alább Csoma levelét, minden megcsonkítás nélkül.

A másik adat-kútforrás újabbnak nevezhető. Báró Huegel Károly, egy osztrák főúr, az 1835. évnek első hónapjai egyikében Calcuttából, három benszülött szolga kiséretében, Massurie felé indúlt, Keletindia nyugat-éjszaki határán fekvő egyik himalayai állomásra, hova junius 21-én érkezett meg. Az esős időszakot, mely épen akkor állott be, a báró ott töltötte, s szeptember 19-én Simla felé utazott, s azt hat nap alatt el is érte. Itt, október 6-án, megkapta az engedelmet Maharaja Ranjit Singh, Panjab uralkodójától, hogy birodalmában utazhasson; mivel akkor az ötfolyammosta ország, a Panjab, még angol hatalom alatt nem volt.

Három alkalmat találunk följegyezve, a hol Huegelről és Csomáról együttesen szó van. Úgy látszik, hogy ők Calcuttában alkalmasint találkoztak, de báró Huegel, Kasmirról írt könyvében**) csak *két* helyen említi Csoma nevét. *A harmadik* alkalom, a hol a bárót Csoma nyomain találjuk, föl van jegyezve báró Eötvös József akadémiai remek beszédében.***)

Báró Huegel adatai különösen hazánkban nagy befolyást gyakoroltak honfitársunk működésének megítélésében. És ezen csodálkozni nem is lehet; Eötvös is tőle kapta értesüléseit. De minthogy kifogásunk van ellenök, méltányos, hogy báró Huegel adatait, a

*) Lásd a IX-dik szakaszt.

**) *Kaschmir und das Reich der Seik.* 4 Bände. Stuttgart 1840—1848. 8-rét.

***) Lásd: a *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei.* VII. 1. lap. 32. stb. 1844.

mint azokat ismerjük, részletesen megvizsgáljuk. Báró Huegel munkájának II. kötetében a 165. lap alján a következő jegyzés olvasható: «Sok fáradságot vettem magamnak, hogy ezen két nevet Mer és Ser értelmezzem. .... Barátom Czoma de Körös leghamarább nyujthatott volna nekem segédkezet, mivel ezen hegyek Tibetben feküsznek.» *)

Itt Huegel *barátjának* nevezi Csomát, de, ha szavait jól értjük, azok némi szemrehányást foglalnak magukban, mivel oly felvilágosítást várt a báró, melylyel honfitársunk bizonyára nem volt képes neki szolgálni.

A *második* említés Csoma felől a IV. 56. lapján olvasható, a hol ez áll (idézzük a szavakat, úgy a hogy ott állanak):

«*Czoma de Körös.* Ein Siebenbürger, welcher *eilf* Jahre in einem Buddhukloster der Provinz *Kanaur* in Himalaya überbrachte, um tibetanisch zu lernen, welches ihm vollkommen gelang. *Als er später nach Calcutta kam und sich überzeugte,* dass er nur eine *untergeordnete Sprache* erlernt hatte: verlegte er sich auf *deren Urtypus: das Sanskrit.*»

Magyar fordításban:

«Körösi Csoma. Erdélyi ember, a ki *tizenegy évet* töltött egy Buddhu zárdában *Kanaur* tartományban a Himalayákon, hogy tibetűl megtanuljon, a mi néki tökéletesen sikerült is. De midőn *később Calcuttába megérkezvén,* **meggyőződött,** hogy csak egy *dialectust* tanult meg: annak *gyökérnyelvére, a sanskritra* adtá magát.»

Ezzel kapcsolatban s mintegy kiegészítőleg áll a már említett akadémiai beszéd; idézzük belőle a következő passust:

Eötvös így szól: Elkészítve ezen munkákat (t. i. a tibeti nyelvtant és szótárt), hogy azokat a világgal közölje és hogy más tudósokkal értekezzék: Csoma végre elhagyá szomorú lakását a zárdában és Simla és Sabathu felé Calcuttába indúlt. «Ez azon időpont», mondja Eötvös, «melytől kezdve társunkról magamnak valamivel részletesebb ismereteket szerezhetek, gyérek ezek is, *de teljes hitelességökért a híres utazó báró Huegel Károly úr neve kezeskedik,* ki

* Ich habe mir viel Mühe mit der Erklärung der Worte Mer und Ser genommen. Mein Freund Czoma de Körös hätte mir am Ersten aushelfen können, da die Gebirge in Tibet liegen. II. Band. Pag. 165.

Indiában tartózkodva, honfitársunkkal közelebb ismeretségben állott *s azokat velem közölni szíves volt»* stb.

Elmondja továbbá Eötvös, hogy Csomát eleinte Sabathuban letartóztatták, de hogy végre engedélyt kapott a kormánytól a tovább utazhatásra, s hogy a *«kormányzó (?)* saját házába fogadta Csomát», ki az alatt kérésére ázsiai öltözetét letette és a forró indiai égalj ellenére *magyar nadrágban, mellényben és frakkban,* miként honn járni szokott, jelent meg Sabathuban ... Eötvös folytatja :

«Egy nagy fájdalom vára azonban Körösire új körében, Calcuttában. Midőn fáradságának eredményét más tudósokkal közlé s tőlök hallá, hogy a tibeti nyelv, a melynek megtanulására ő férfierejének legjobb részét szentelé, csak a **«sanskritinak romlott dialectusa»**, szívét leírhatlan fájdalom tölté; s az erős férfiú, ki annyi szenvedéseket nyugodtan és panasz nélkül elbírt, *kórágyra vettetett* e meggyőződés által.»

Báró Huegel kezeskedése mellett tehát a legjobb hiszemben, legrokonszenvesb jó akarattal mondá ezeket Eötvös.

Feladatunk most bebizonyítani, állításról-állításra, hogy ezen adatok legnagyobb része sajnos tévedésen alapszik. Arra sem tudunk bizonyítékot találni sehol, hogy Csoma kivonatait a tibeti könyvekből *diákul* készítette volna, a mint Eötvös beszédében olvassuk.

Mennyi ideig tartózkodott báró Huegel Calcuttában? arról tudomást szerezni nem tudtunk, s arról sem, hogy ott Csomával hányszor találkozott, ha ugyan egyáltalában találkoztak? Annyi azonban tény, hogy Csoma nagy munkái már 1834-ben a tudós világ tulajdonává lettek; ennélfogva a keleti irodalom mozzanatairól s Csoma érdemeiről a calcuttai mívelt köröknek mindenesetre kellő tudomásuk volt; és azokról Huegel is meggyőződhetett.

Az egészen hibás állítás, hogy Csoma *tizenegy évig* tartózkodott volna egy «buddhu zárdában» *Kanaur* tartományban.

Ezen pontra nézve adataink ezek: *a yanglai zárdában Ladak* tartomány Zanskar kerületében, lakott 1823-ik év junius 20-ka és 1824-ik év október 22-ke között, *a pukdali**) zárdában és Tisza helységben, szinte *Ladak* tartományban, 1825-ik augusztus 12-től 1826-dik évi novemberig. A *kanumi* zárdában, felső *Besarh* vagy

* Ezen helységet Pukhtarnak és Puktharnak is írják.

Bussahir tartományban az 1827-dik év augusztusától az 1830-dik év október hónapjáig.

Nagyon feltünő azon állítás, hogy a tibeti nyelv a «sanskritnak romlott dialectusa» ; mivel a sanskrit árja nyelv : a tibeti pedig tisztán a chinai nyelvcsoporthoz tartozik.

Ezt már Pater Giorgi missionarius a múlt század közepén világosan kifejezte ezen szavakkal : «Est enim lingua Tibetana cognata Sinensi, quæ voces et nomina per nuda monosyllaba constanter ac perpetuo effert».*)

Azt pedig tudjuk, hogy Csoma első tibeti tanulmányait épen ezen könyvből merítette, melyre ezen biographia folytán többször alkalmunk lesz hivatkozni.

A mi hasonlatosság pedig a sanskrit és a tibeti nyelv között létezik, az egyedül abból áll, hogy a tibeti betürend a sanskrit mintára van idomítva.

Csoma Calcuttában csak 1831. évi ápril végén *érkezett meg.*

De Kennedy századosnak már 1825. évi január havában azt jelentette, hogy «a tibeti irodalom zöme a sanskrit eredeti művek után eszközlött fordításokból áll».

Tehát azon állítás, hogy Csoma Calcuttában «szíve fájdalmától kórágyra vettetett volna» ezen *új fölfedezés* miatt, minthogy be van bizonyítva, hogy nyolcz évvel annak előtte már ő maga megállapította, hogy a tibeti irodalom miből áll : a tényekkel egyáltalában meg nem egyeztethető, s így merő képzelődés.

A *magyar nadrág,* mellény és *frakk,* melyeket, a mint olvassuk, Csoma az indiai forró égalj alatt «mindig viselt», mosolyra ösztönöz, ha ugyan nem visszatetszésre. Hogy lett volna képes a szegény zarándok, annyi uton át, mit sokszor gyalogolva tett meg, öt évig magyar nadrággal és frakkal terhelni szerény málháját ? ! nehéz elgondolni !

Csoma ruházatjára nézve azonban vannak följegyzett adataink.

Kennedy századoshoz irt levelének 7. pontjában *azt mondja Csoma :* hogy Teheránban már 1820-ban örmény viseletet vett föl.

Moorcroft 1823. évi julius 16-án ezt jegyezte föl naplójában :

*) Lásd az 570. lapját az említett műnek : t. i. Alphabetum Tibetanum, studio et labore Fr. Augustini Antonii Georgii, Eremitae Augustiniani, editum Romae MDCCLXII. Quarto pp. 820.

«találkoztam Körösi Csoma Sándorral: európai ember, *örmény viseletben*».*)

Dr. Gerard 1829-dik évi szeptemberben jelenti, hogy Csoma ruházatja szegényes, s áll durva pokróczból, mit helyben Kanumban készítenek.

Dr. Malan múlt (1883) deczember 8-ki levelében ezeket írja:

«Jól emlékszem kedves Csoma ruházatjára. Én ugyan soha nem láttam őt ünnepi öltözetében, kérdés, vajjon volt-e neki? Én vele mindig csak az Asiatic Society könyvtárában találkoztam azon időben, a midőn én valék a titkár. Viselete pedig állott: egy közönséges indiai kék pamut szövetből készült rövid vadász-kabátból, oldalzsebekkel; mellénye veres, barna, fekete vagy sárgás színű kelméből; nadrága világosbarna szövetből. Pamut harisnyát és czipőt viselt.»

Ez volt 1837- és 1838-ban.

Dr. Campbellnak már idézett jegyzeteiben meg ezeket olvassuk:

«Öltözete állott kék posztó ruhából, mint a minőt viselt 1831-ben, a mely évnek október havában én Csomával Simlaban találkoztam Kennedy százados házánál. Darjilingba történt megérkeztekor 1842. év márcziusban hasonló öltönyt viselt; durva kék posztóból készült bő kaftán volt az, mely bokáig ért. Sapkája ugyan azon kelméből való volt.»

Ezen adatok tisztába hozzák tehát az öltözet kérdését: Teherántól (1820) Darjilingig (1842) tehát haláláig.

Már most: tanulmányait illetőleg:

Hogy mi volt az indító ok, mely Csomát épen a tibeti nyelv tanulására bírta? azt kellőleg földeríteni, egyik feladatunk.

De szóba kell itt hoznunk elébb egy körülményt Huegel könyvéből, mely feltűnést okoz. Értjük azt, midőn a báró Kasmir fővárosába megérkezett. Erről könyvének I. kötetében a 302. lapon ezt mondja:

«Én (t. i. Huegel) azt indítványoztam a két angolnak, kik velem itt találkoztak, hogy minden eddig itt Kasmirben megfordúlt utazónak együttesen emlék állíttassék általunk és hogy egyszersmind megemlítsük azon — itteni együttlétünket is. Ennélfogva a következő fölirat lenne vésendő egy fekete márványtáblára, melyet be-

*) Moocroft's Travels: vol. I. page 338. Edited by Dr. H. H. Wilson.

falaztatnánk a Csár Csunár szigetén levő egyik épületbe. A fölírás ez:

«Három utazó, a ki 1835. év november 18-án Kasmirban találkozott, még pedig:

«Báró Huegel Károly, Th. G. Vigne és Dr. Henderson, azon utazók neveit ezen márványtáblába vésették, a kik a Kasmir völgyét előttök meglátogatták. Tudniillik: Bernier 1663. Forster 1786. Moorcroft, Trebeck és Guthrie 1823. Victor Jacquemont 1831. Joseph Wolff 1832.»

Innen Körösi Csoma Sándornak neve kimaradt!

Már pedig Csoma három ízben is megfordúlt Kasmirban Huegel előtt, miután közép-ázsiai, afghanistani és panjábi fáradalmas útján átküzdötte magát, nevezetesen: *a)* 1822. év ápril és május havában, midőn Lehbe, Ladak fővárosába utazott először; *b)* 1822. év julius havában Lehből visszatértekor; és ismét *c)* 1823-ban Moorcroft társaságában. Erről Csoma így ír: «Ott hagyám *Kasmirt* 1823. év május 2-kán, miután öt hónapot és hat napot Moorcroft úrnál töltöttem.» — Ezekből kiviláglik, hogy hazánkfia 1822- és 1823-ban Kasmirban és a szomszéd tartományokban utazott, és hogy sokkal több ideig volt ő ott, egy huzamban is, mint báró Huegel, ki mindössze csak három hónapot szentelt Kasmirnak.

Mi volt oka annak, hogy báró Huegel Csoma Sándor nevét kihagyta? annak kutatásába ereszkedni nem szándékunk. Ezt itt csupán azért jegyezzük föl, hogy a kútforrásnak hiányos, megbízhatatlan és felületes voltát új adattal bizonyítsuk.

Befejezőleg kijelentjük tehát, hogy az előadott okoknál fogva báró Huegel adatait Csoma felől valamint Jacquemontnak ízetlen megjegyzését is, mely Jacquemontnak persa nyelvbeli tudatlanságából eredt, mellőzni kényszerültünk; mivel eléggé meggyőződtünk arról, hogy azok a történelem földerítésénél föltétlenül megkívántató pontosságot és helyességet nélkülözik; a mi kifogás nélküli állításokat találtunk pedig Huegelnél, ide értvén a «Spickersche Zeitung»-ban 1842-ben megjelent közleményt, azok az eredeti angol és talán franczia forrásokból is vannak merítve, a melyeket kizárólag követni elhatároztuk.

Itt veszszük fel Csoma tanulmányaira vonatkozó észrevételeinket. Némely bírálói őt azon szemrehányással illetik, a mi Huegelnél is föl van jegyezve: hogy a sanskrit nyelvben hazánkfia tudatlan

volt akkor, a midőn a tibeti tanulmányokkal foglalkozott. Az igazság szerint meg kell engedni, hogy Csoma nem volt a sanskrit nyelvnek mestere azon időben, a midőn Kasmirba *először* megérkezett s útját Lehig folytatta oly szándékkal, hogy Yarkandon át Chináig hatoljon 1822-ben, és ott megismerkedjék a mongol nyelvekkel, melyek az ő czéljának inkább meg látszottak felelni, mint a sanskrit. Azonban Kennedy századoshoz intézett második leveléből, mit alább közlünk, eléggé meggyőződhetni, hogy Csoma a sanskritban épen nem volt annyira járatlan, mint némelyek képzelték.

Hiszen, mialatt a tibeti irodalommal behatóan foglalkozott hazánkfia, számos elemi sanskrit és tibeti munkára is szert tett, melyekről *részletes említést* találunk iratai között. Ily körülmények közt lehet-e észszerűen föltenni, hogy a tudni vágyó és fáradhatatlan tanuló elhanyagolta volna a kinálkozó alkalmakat, teljes tudatlanságban maradván azon nyelv felől, mely, a mint maga jelentette, «az összes tibeti tudományosságnak alapját képezi?» Hogy pedig föltevésünk nem helytelen, Kennedy századoshoz intézett jelentései eléggé tanusítják; vegyük figyelembe például a második levélnek 12. pontját, a melyből itt a következő szavakat idézzük, bebizonyítására annak, hogy Csoma komolyan foglalkozott a sanskrit nyelvvel, még pedig már jóval 1825 előtt. Különben hogyan lett volna képes úgy írni Kennedynek, a mint írt? Csoma ezt mondja:

12. «A legszükségesebb szavakból álló szótáron kívül van egy *más terjedelmes gyüjteményem, sanskrit és tibeti nyelven.*»

Csoma jellemének kiváló vonása volt: a túlszerénység és, mondhatnók. sajnos bizalmatlanság saját tudományossága iránt, mely, mivelhogy ő maga annyiszor emlegeté készületlenségét, majdnem kérkedéssé fajult nála; s ezen, magát kevésre becsülés gyakran alkalmat szolgáltatott arra, hogy mások is kicsinyeljék mély tudományát. Erről Prinsep Gerard és Campbell ismételve tesznek tanubizonyságot, helytelenítvén eljárását, sőt Torrens is, a ki pedig őt kevésbbé ismerte, mint az előbb említettek, azt mondja, hogy «Csomának rendkívüli bizalmatlansága oly tárgyakra nézve, a melyekben törvényt szabhatott volna Európa és Ázsia tudósainak, volt legbámulatosabb vonása jellemének.» *)

*) *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. II. 1844. Jegyzet dr. Campbell jelentéséhez.

Ily körülmények között a félreértések kikerülése és a balfogalmak lehető helyreigazítása érdekében szükségesnek találtuk, hogy kivonatok helyett a rendelkezésünkre álló okmányokat terjedelmesen közöljük.

1824. év november havában utazónk a brit keletindiai birodalomnak éjszak-nyugati határszélén, Sabathu állomáson, a Himalayák között megjelent s jelentette magát az ottani parancsnoknál, Kennedy századosnál. A történtek fonalát úgy fogjuk legczélszerűbben adhatni, ha az eredeti levelek szövegét közöljük; ezek más tekintetben is sok érdekes adatot foglalnak magukban.

Kennedy százados 1824. év november 28-án így ír a főnökéhez Umballahba:

«Van szerencsém jelenteni, hogy egy európai utazó, ki magát Alexander Csoma de Körösnek nevezi, s magyar alattvaló, megérkezett ez állomásra.

Ő külön nekem szóló ajánló levelet is hozott Mr. Moorcrofttól, melyet Önnek tudomás végett ide zárok.

Csoma úr jelenleg itt marad, egy lámának megérkeztét várván, a kivel néhány nap múlva Tibet felé óhajtana indulni.

Utasítást kérek a nevezett úri egyénnek tervezett mozdulatai iránt.»

Kennedy százados — parancsnok, másnapról keltezve a következő utasítást kapta:

«Kérem Önt, hogy a nevezett európai utazót Szabathuban tartóztassa le addig, míg a főkormányzó Delhiben székelő ügyvivőjétől rendelet érkezhetik iránta.»

A mi ezután történt, az Csomának következő leveléből ki fog derülni: tudniillik, hogy a Calcuttában székelő főkormányzó lord Amherst megparancsolta, hogy Csoma kimerítő jelentést adjon magáról és terveiről, s hogy ez irományt Kennedy százados útján további rendelkezés végett fölterjeszsze.

A levél alakjára és tartalmára híven s egész terjedelmében itt következik:

«Kennedy százados úrnak,
politikai alügyvivő s parancsnok

Szabathuban.

Kelt január 28-án 1825.

Sir!

Van szerencsém elismerni közleményének vételét, mely kormányának 1824-ik évi deczember 24-én Calcuttában kelt feleletét tartalmazza Ön levelére, melyben Sabathuban történt megérkezésemet felsőbb helyre tudtul adá s miután kormányi parancs következtében az kívántatik tőlem, hogy kimerítő és érthető leírását adjam elő élettörténetemnek és foglalkozásaimnak a multban s czélomnak és terveimnek mivoltát a jövőre nézve, és hogy mely határig óhajtom utazásaimat és tanulmányaimat folytatni: van szerencsém India főkormányzójának értesítése végett következőleg nyilatkozni:

2. Én a székely nemzetség szülöttje vagyok. Ez a magyar nemzetnek azon részéhez tartozik, mely a kereszténység negyedik századában a régi Dácziában telepedett le s jelenleg Erdély nagyfejedelemségét lakja, mely Ausztria császárja uralkodása alatt áll.

3. Miután bölcsészeti és hittani tanulmányaimat elvégeztem a Bethlen-Collegiumban Nagy-Enyeden, három évig, tudniillik 1815. évi augusztus elsejétől 1818. évi szeptember 5-kéig Németországban tartózkodtam, s ő császári királyi Felségének engedelmével Hannoverában, a göttingai egyetemen hallgattam több rendbeli előadást 1816. évi ápril 16-tól 1818. évi julius végéig. Folyamodásom következtében a hannoverai kormány egy egész éven át a «libera mensa regiát» engedte élveznem.

4. Mivel Erdélyben tót népség nem lakik, szülőföldemnek mívelt egyénei pedig általában véve nem jártasak ezen nyelvben, ámbár hasznos lenne az már csak azon oknál fogva is, hogy a szlavon írókból értesítést meríthessünk a régi magyarok történetére, látván, hogy mennyire körül vagyunk véve szlavon néptörzsektől; miután megismerkedtem több régi és újkori nyelvekkel: ohajtottam megtanulni a szlavont is. Ennek okáért Németországból visszatérvén, Temesvárra utaztam, Alsó-Magyarországba, a hol 1819. év február 20-ka és november elseje között ezen nyelvvel foglalkoztam s Horvátországba, Zágrábba is elutaztam az eltérő tájbeszédek megismerése végett.

5. A liberalis tudományok között legkedveltebbjeim voltak a nyelvészet, a földleírás és a történelem. Igaz, hogy hittani tanulmányaim hazámban tisztességes életpályára készítettek elő, de hajlamom a fentemlített tudományok felé ösztönzött és arra késztetett,

hogy tágasabb tért keressek behatóbb mívelésök végett. Mivel pedig szüleim már elhaltak, s egyetlen fitestvérem nem szorult segedelmemre, elhatároztam, hogy elhagyom hazámat s keletre jövök, s a hogy lehet, biztosítván mindennapi kenyeremet, egész életemet oly tanulmányoknak szentelendem, melyek a jövőben hasznára lehetnek az európai tudós világnak általában és különös világot vethetnek bizonyos, még homályban lévő adatokra, nemzetem történetében. Ily czélra útlevelet nyerni a császári kormánytól reményem nem volt, nem is folyamodtam tehát érette. Nagy-Enyeden egy nyomtatott magyar passussal láttam el magamat, hogy avval bizonyos üzleti ürügy alatt Bukarestbe, Oláhországba mehessek, s biztosítván a nagyszebeni katonai parancsnok aláírását is, 1819. évi november hó utolsó napjaiban a hegyeken át Oláhország határára léptem. Bukarestbe való menetelemnek az volt a czélja, hogy Konstantinápolyba utazzam, minthogy a török nyelvet némileg már ismertem. Bukarestben nem volt alkalom, hogy tanulmányokat folytassak és mivel nem sikerült módot találnom Konstantinápolyba való tovább utazásra, ennélfogva :

6. 1820. évi január 1-én otthagytam Bukarestet s átkelvén a Dunán, e hó 3-án Macedonia felé utaztam bizonyos bolgárok társaságában, kik onnan gyapotot hoztak s most lovaikkal teher nélkül vissza felé tartottak. Nyolcz napi gyors utazás után elértük Sophiát, Bulgaria fővárosát, a honnan más bolgárok társaságában öt nap alatt elértem Philippopolisba, mely Rumelia- vagyis Thraciában fekszik. Innen Drinápolyon át Konstantinápolyba ohajtottam utazni, de az ott uralkodott pestis Enosba, az Archipelago partjai felé késztetett. Elhagyván Enost február 7-én, egy görög hajón Chios és Rhodus szigetek mellett elvitorláztam és február utolsó napján megérkeztem Egyiptomban, Alexandriában. Szándékom volt Alexandriában vagy Kairóban időzni arabs tanulmányaim gyarapítása végett, melyekre már Európában szert tettem; de a pestisnek véletlen kiütése miatt elhagytam Egyiptomot s egy syriai hajóra ülve, megérkezém Cyprus szigetén levő Larnica városába; onnan Seidon- és Beiruthba — innen ismét egy más hajón Tripolis- és Latakiába vitorláztam. — Latakiából elgyalogoltam Aleppo felé, hova ápril 13-án érkezém meg. Május 19-én elhagyám Aleppo városát s több karaván kiséretében egyszerű ázsiai ruhába öltözködve, Orfa, Mardin és Musul városáig gyalog utaztam; innen egy csónakon Bagdadba érkezém julius

22-kén. Bagdadból augusztus havában levelet intéztem latin nyelven Mr. Richhez, az ottani angol követhez, mivel ő akkoriban távol volt, nyolcz napi járásra, Kurdistánban. Rich urat megérkeztemről és terveimről értesítém s pártfogását kértem. Titkára, Mr. Bellino öltönyt és pénzsegélyt adott egy Swoboda nevű barátja által, a ki különben magyarországi születésű lévén, hozzája is külön ajánlatom volt, melynek következtében nála is laktam. Bagdad városát szeptember 4-én hagyám el s európai öltönyben, lóháton egy karavánhoz csatlakoztam s Kermanshah felé utaztam, a hol több európai katonatiszt volt akkoron a perzsa király, Fateh Ali shah legidősb fiának, Mahomed Ali Mirzának szolgálatában. Kermanshahból Hamadan városán át 1820. október 14-dik napján megérkezém Teheránba, Perzsia mai fővárosába.

7. Megérkeztemkor Teheránba, európai embert nem találtam, de az angol követségnél egy perzsa szolga előzékenységgel fogadott, szállást adott s egyéb tárgyakat bocsátott rendelkezésemre, melyeknek épen akkor szükségét éreztem.

November 8-án egy angol levelet írtam Mr. Henry Willock követnek, ki épen akkor Tauris- vagy Tebrizből jött vissza. Megismertetém őt körülményeimmel s terveimmel és segélyért folyamodtam hozzá. A két testvér Henry és George Willock uraknak nagy hálával tartozom, szíves fogadtatásukért megérkeztemkor és nagylelküségükért elutazásom alkalmával; bátor vagyok reájok hivatkozni, jellemem megtudása végett. Az ő kegyességük folytán Perzsia fővárosában négy hónapig valék képes időzni, a hol a perzsa nyelvnek grammatikai alakjával megismerkedtem; némi haladást tevék az angol nyelvben is, és átolvastam néhány czikket, mely czélom elérésére szolgált; megvizsgáltam több régi pénzdarabot a Parthus dynastia idejéből. Teheránban hagyám európai öltönyömet s fölvevém a perzsa viseletet; ott hagyám minden könyvemet és iratomat, többek között a göttingeni egyetemi bizonyítványt, erdélyi útlevelemet és egy szlavon bizonyítványt, mely arról tanúskodott, hogy minő előmenetelt tevék azon nyelvben. Willock urnak kezeiben hagytam egy magyar levelet, Kovács József nagy-enyedi mathematikai és természettudományi tanárhoz, azon kérelemmel, hogy levelem rendeltetése helyére eljuttattassék, ha netán bokharai utamban meghalni vagy egyébként elveszni találnék. Mr. Willock Johnson-féle zsebkiadású angol szótárával is kedveskedett nekem.

Innen örménynek öltözködve *) utaztam tovább.

8. Márczius 1-ső napján 1821-ben elbúcsúztam nemeslelkű jóltevőimtől, s ápril 18-án megérkeztem Meshedbe, Khorassánban. A szomszéd tartományokban akkor uralkodott háborús villongások miatt csak október 20-án folytathattam utamat némi bátorsággal, s november 18-kán szerencsésen megérkezém Bokhárába. De bizonyos aggályok következtében, melyek gyakran nagyított hírekből származtak, hogy tudniillik egy erős orosz had közeledik: öt napi várakozás után elhagyám Bokhárát, a hol különben a telet valék töltendő; s egy karavánnal megérkezém Balkhon át Kulumba s onnan Bamian szoroson keresztül 1822-ki január 6-án elértem Kabul városát.

9. De mivel Kabul nem esett a czélom felé vezető útba, s miután az ott lakó örmények által arról értesültem, hogy Mahomed Azim khán táborában Kabul és Peshavar között két európai katonatiszt szolgál: alkalom adódván, hogy egy karavánnal bátorságban tovább utazhatom, január 19-én elhagytam Kabult s Peshavar felé vettem utamat.

Január 26-án Duka helységben találkoztam két franczia úrral, tudniillik Allard- és Venturával, a kiket későbben Lahorig kisértem;

*) *Jegyzés.* Az angol utazó, Sir Alexander Burnes, 1832-ben látogatta meg Bokharát. Ez tehát körülbelül azon időszakra esik, mely Csománk zarándokolását is magában foglalja. Az Asiatic Society of Bengal II. kötetének 224. s következő lapjain érdekes leírást ád Burnes bokharai útjáról, melyből a keresztények öltözetére vonatkozó jegyzeteket ide mellékeljük, mivel tudjuk, hogy Csoma ilyet viselt még akkor is, a midőn Moorcrofttal találkozott. Burnes így ír:

«Első gondunk volt, a mint Bokharába értünk, hogy közönséges viseletünket azon szokásokhoz alkalmaztassuk, melyek azon ország törvényei által elő vannak írva. Egy folyamodvány a miniszterhez alkalmasint fölöslegessé tette volna ezt, de föltett szándékunk volt, hogy a szabályokhoz alkalmazkodjunk s ennélfogva egy perczig sem késtünk a rendeletet végrehajtani. Turbánunkat kicseréltük egy piszkos báránybőr sapkával, gyapját befordítva, s széles övünket félretettük s derekunk körül egy darab kötelet vagy zsinórt kötöttünk. A musulmanok között használatban lévő felső ruhát is levetettük, úgy szinte harisnyánkat, mivel ilyenek az ismertető jelek, melyek az igazhivők és a hitetlenek számára elő vannak írva a szent városban. Azt is tudtuk, hogy a városon belül lóháton csak musulman járhat. Belső érzelmünk azt sugallotta azonban, hogy örülnünk kell teljes szivünkből, ha ily csekély áldozattal tartózkodásunkat a fővárosban folytathatni megengedték.

mivel az évszak nem volt alkalmas arra, hogy egyenesen Kasmirba menjek, s onnan a hegyláncon át Tibetbe. 1822-ik év márczius 12-én megérkeztem Lahorba és ezen hó 23-kán tovább utaztam Amritsir- és Jámunak, ápril 14-kén Kasmirba megérkezém, a hol a kedvező időszak beálltáig s alkalmas utitársak végett várakoztam. Május 19-én elhagyám Kasmirt s négy egyén társaságában junius 9-kén megérkeztem Leh városába, Ladak tartomány székhelyébe. Itt azt tapasztalám, hogy a Yarkand felé vivő út nehéz, költséges és keresztényre nézve veszélylyel járó: huszonöt napi veszteglés után elhatároztam tehát, hogy Lahorba visszatérek.

10. Julius 16-dikán Kasmir határához értem már visszafelé való utamban, a midőn kellemes meglepetésemre Mr. Moorcrofttal találkoztam Himbabs folyónál.*) Ő egyedül volt; megismertetém őt körülményeimmel és czéljaimmal s beleegyeztével vele maradtam. Útjában Lehig visszakisértem őt, a hova augusztus 26-án érkezénk. Szeptemberben Mr. Trebecknek, Moorcroft társának visszatérte után Pitiből, Mr. Moorcroft kölcsön adta nekem átolvasás végett az Alphabetum Tibetanum nagy kötetét, a melyben Tibetország és a tibeti irodalom felől sok tanulságost találtam. Föltettem tehát magamban, *hogy ezen különös nyelvnek szerkezetével megismerkedem.* Mr. Moorcroftnak Lehből való eltávozásakor Kasmir felé szeptember végével, arra kértem öt, hogy engedné meg, hogy Mr. Trebecknél maradjak. Ez az úr egy értelmes egyént szerzett számomra, a kitől tanúlhattam, s mivel ezen egyen a perzsa és a tibeti nyelveket jól tudta, az ő segítségével tetemes ismereteket szereztem a tibeti irodalomban.

11. Minek előtte Moorcroft Lehből elutazott volna, kérelmére latin nyelvre lefordítám Szent-Pétervárott 1820-ik január 17-én kelt s Ranjit Singh Panjab fejedelméhez intézett, perzsa nyelven írt azon levelet, melyet Mr. Moorcroft segéde, a Delhiben született Mir Izzat Ullah szerzett meg s melyet, a mint később értesültem, Moorcroft Calcuttába el is küldött.**)

12. Mr. Trebeckkel Lehből való visszatértem után Kasmirba

*) Dras felé vivő útjában; lásd alább.

**) Ez volt azon levél, melyet Sándor czár parancsára Nesselrode miniszter írt s Aga Mahdi Rafael orosz emissarius kézbesített a Maharajának s mely így jutott Moorcroft birtokába. Lásd alább is.

a következő télen feltett szándékom az volt, hogy időmet a tibeti nyelvnek további tanulására és abban való tökéletesbítésemre szentelem, ha tudniillik erre segedelmet nyerek; azon czélból, hogy behatóan megismerhessem az előttem már tudvalevő számos kötetek érdekes tartalmát, melyek minden nagyobb terjedelmű tibeti zárdában feltalálhatók. Nézeteimet ez ügyre nézve közlöttem Mr. Moorcrofttal, a ki érett megfontolás után azokat jóváhagyta s e czélból csakugyan pénzsegélylyel látott el mindennapi szükségeim fedezésére, s megengedte, hogy Ladakba visszatérjek, sőt ajánló levelet is adott Leh parancsnokához s a yanglai Lámához Zanskarba. Elkészültem utamra s elhagyám Kasmirt 1823. évi május 2. napján, miután öt hónapot és hat napot Moorcroftnál töltöttem vala.

13. Ladak tartományba visszatérvén, Leh városát junius 1. napján 1823-ban értem el, átadtam Mr. Moorcroft és Mir Izzat Ullah leveleit s ajándékait, melyeket magammal hoztam a Kalon *) számára. Ezen miniszter ajánló levelet adott a yanglai Lámához, s körülbelül nyolcz font theát ajándékozott. Lehtől délnyugatnak tartva, kilenczed napra Yanglában megérkezvén, 1823. évi junius 26-tól 1824-dik évi október 22-kéig a zanskari zárdában — Yanglában — Ladak tartomány legdélnyugatibb részében tartózkodtam, a hol a Láma segítségével a tibeti irodalmat tanulmányoztam.

14. Zanskarban való időzésem alatt ezen értelmes Lámának ügyes útmutatása folytán, nyelvtanilag megtanúltam a tibetit, s megismerkedtem azon irodalmi kincsek néhányával, melyek 320 vaskos nyomtatott kötetben foglalvák, s mely kötetek az összes tibeti tudományosság- és vallásnak alapját képezik. Ezek pedig két osztályra szakadnak, mindkét osztály ismét alosztályokból áll — *s mindnyája az indiai sanskrit nyelvből van kölcsönözve s a tibetire lefordítva.* Ezen óriási művek és tanulmányok jegyzékét lemásoltattam, ugyanazon rendben, a mint azokat említve találjuk a nyomtatott tartalomjegyzékben. Minden munka vagy értekezés sanskrit és tibeti czímmel kezdődik és a szerző vagy fordító és azon hely megnevezésével végződik, a hol az illető szerző élt, vagy a fordítás eszközöltetett. Mivel pedig több sanskrit és tibeti szógyüjtemény létezik: magammal hoztam a legterjedelmesebbnek másolatát, mely 154 levélből áll, hat sorral minden lapon.

*) Bka-blon (tibeti helyesírás szerint) = első miniszter.

15. Miután már a Ladakban való hosszabb tartózkodás előnyömre nem szolgált volna, eltávoztam onnan azon igérettel, hogy az 1824—25-ki telet a Lamával Sultanporban, Kulu tartományban fogom tölteni, hogy a tibeti és angol szótárom összeállítására gyüjtött anyagot elrendezzem. De a Lama késedelmezett, néhány napig még Zanskárban kényszerülvén maradni.

16. A téli időszak azonban napról-napra közeledett, a Láma tanácsa folytán tehát én magam keltem útra, hogy áthatolhassak a havasi szorosokon, még mielőtt az átkelés hófuvatagok által egészen elzáratnék. Sultanporba, Kulu tartományba veszély nélkül megérkeztem és onnan Mendi, Sukti és Belasporén át, múlt évi nov. 26-án eljutottam Sabatuba. Midőn Sultanporba megérkezém, azt reméltem, hogy a Láma legfeljebb tíz nap múlva követni fog. De ő nem tette s ennélfogva már nem is remélhetem, hogy megérkezzék, mivel a himalayai útszorosok már most ez évre elvannak zárva előtte.

17. A keletindiai angol birodalomba való átléptemkor azon erős meggyőződésben éltem, hogy a kormány reám barátságos szemmel fog tekinteni, azt képzelvén, hogy nevem, czéljaim és tanulmányaim a tibeti irodalom terén ismeretesek, Mr. Moorcroft ajánlatai folytán. 1823. év ápril hónapban, a midőn Kasmirban valék, Moorcroft úr írt felőlem a calcuttai Asiatic Society titkárához, s arra kérte őt, hogy bizonyos nagy fontosságú könyveket küldjön meg nekem, és én viszont *saját kezem irásával megigértem, hogy hű leszek igéreteimhez,* tudniillik, hogy szorgalmasan folytatandom a tibeti irodalom terén kutatásaimat.

18. Úgy hiszem, hogy mint kívánták tőlem, előadtam érthető modorban multamnak történetét s foglalkozásaim irányát. A mi pedig a jövőt illeti és azon czélpontot, hova utazásaimat s kutatásimat vinni óhajtom: csak azon megjegyzést bátorkodom tenni, hogy a polgárosúlt és tudományos világ már is sokkal adósa Nagy-Britániának hasznos fölfedezések- és találmányokért s úgy a műszaki, mint a szorosan vett tudományos téren eszközölt előhaladásért. Ázsiában még mindig létezik egy nagy «terra incognita» a keleti irodalom szempontjából. Ha a calcuttai Asiatic Society feladatáúl tűzné ki magának ezen «terra incognita» földerítését: miután a múlt négy éven keresztűl, melyet ázsiai utazásaimban tölték, mindennapi szükségem fedezését *úgy is egyedül a brit nagylelküségnek köszönhetem :* szerencsésnek érezném magamat, ha a nevezett Societyt

akként szolgálhatnám, hogy kutatásaim első eredményét neki terjeszteném be. De ha ez nem nyerné meg a kormány jóváhagyását: esedezem, hogy engedélyt nyerjek Mr. Moorcrofthoz visszatérni, a kinek nagylelkűségére és szivességére vagyok egyedül utalva a jelenben; vagy ha India főkormányzója helybenhagyni méltóztatnék, szabadjon Önnek védelme alatt maradnom, míg nevezett pártfogóm visszatér bokharai útjából.

19. Sabathuba való megérkezésem óta, jóllehet, hogy szíves fogadtatásban és bánásmódban részesültem, némi aggodalmak között, de nyugodt lélekkel várakoztam, kedvező választ remélve Önnek felőlem adott jelentésére: de a midőn a felsőbb helyről jött rendelet velem közöltetett, mélyen meg valék hatva és nem kevéssé megzavarva lelkületemben, attól tartván, hogy reményeimben talán majd csalódnom kell.

A mint a körülményekre emlékezem, akként állítottam össze gondolataimat és oly irályban, a hogy azt az angol nyelvben csekély jártasságom megengedte s alázatosan esedezem, hogy helyzetemnek ezen őszinte előadását Ön elfogadni szíves legyen, és hogy azt Ő Excellentiája a főkormányzó és a birodalmi tanács kellő értesítése és megnyugtatása végett elküldeni sziveskedjék; legmélyebb hálám kifejezésével Ő Lordságának azon eljárásért, melyet személyem iránt a jövőre elrendelni jónak fog ítélni.

20. Bocsánatot kérek feleletem késéseért, irásomnak hiányos és irályomnak fínomtalan voltáért, ha netalán helytelen kifejezéseket használtam volna.

Legalázatosabb szolgája:
aláírva: Alexander Csoma de Körös.

Ezen levélből azt látjuk:

Hogy Csoma 1819. évi novemberben indúlt el Erdélyből s azon hó végével átlépte a határt s Bukarestbe érkezett.

1820. év *január 1-én* elhagyta Bukarestet.

Ezután a következő adatokat találjuk följegyezve levelében:

1820. *január 3-án* átkelt a Dunán, Macedoniába.

1820. *január 11-én* eléri Sophiát.

1820. *január 16-án* Philippopolist s aztán Enost érinti.

Február 7-én Enosból görög hajón Chios és Rhodus mellett elvitorlázva megérkezik:

1820. *február 28-án* Alexandriába, Egyiptomba.

1820. *márcziusban.* Egy syriai hajón Cyprusszigetére, onnan Seidon és Beiruthba s aztán egy más hajón Tripolis- és Latakiába érkezik.

1820. *ápril elején :* Latakiából gyalog elindúl Aleppó felé, a hova ápril 13-án megérkezik.

1820 *május 19.* elhagyja *Aleppót* s gyalog utazik Orfa, Merdin, Musul városokon át s

1820. *julius 22-én Bágdadban* találjuk.

1820. *szeptember 4-én* elhagyja Bágdadot s lóháton utazva Kermanshah, Hamadán városokon át,

1820. *október 14-én* megérkezik *Teheránba.*

1821. *márczius 1-jén* elhagyja Teheránt.

1821. *ápril 18-án* megérkezik *Meshedbe* Khorassánba, a honnan háborús hírek miatt csak

1821. *október 20-án* indúl el s

1821. *november 18-án* elérkezik szerencsésen *Bokharába.*

1821. *november 23-án* elhagyja Bokharát s Balkh, Kulum városokon s a Bamiani hegyszoroson keresztül,

1822. *január 6-án* eléri Afghanistán fővárosát Kabult.

1822. *január 19-én* elhagyja Kabult.

1822. *január 26-án* Duka helységben találkozik Allard és Ventura franczia tisztekkel s velük marad.

1822. *márczius 12-én* eléri Lahort.

1822. *márczius 23-án* Umritsir és Jamu városoknak veszi útját s

1822. *ápril 14-én* megérkezik *Kasmirba* (fővárosa Srinaggar).

1822. *május 19-én* elhagyja Kasmir fővárosát.

1822. *junius 9-én* megérkezik Ladak tartomány székhelyére, *Leh* városába.

1822. *julius 3-kán* visszaindúl Lahor felé.

1822. *julius 16-án* találkozik Moorcrofttal Himbabs folyónál a *Dras* völgyében,*) itt visszafordulván, elkíséri őt Lehig.

1822. *augusztus 26-án* másodszor látja Leh városát.

*) *Dras.* kasmiri neve Ladak tartomány azon kerületének, melyet Tibetben Him-babs-nak neveznek. Jelentése «hóból eredt», «hóból származott». Him ugyanazt jelenti, mint a sanskritben Hima, hó — e szót a tibetiek régen átvették nyelvükbe.

1822. *szeptember végével* Moorcroft visszautazik Kasmirbas kölcsön adja Csomának az Alphabetum Tibetanumot. Csoma Trebeckkel (Moorcroft társával) Lehben marad.

1822. *november 26-án* Csoma visszaérkezik Kasmirba, ismét találkozik Moorcrofttal, a kinél öt kónapot s hat napot tölt el.

1823. *május 2-án* elbucsúzik Moorcrofttól Kasmirban.

1823. *junius 1-jén* megérkezik *harmad ízben* Leh városába.

1823. *junius 17-én* elhagyja Leh városát s délnyugatnak tartván.

1823. *junius 26-kán* megérkezik a yanglai zárdában, Zanskar kerületben, Ladakországban, a hol tizenhat hónapot tölt el.

Ez azon hely, melyet Csoma tartózkodása az irodalomban történeti hírűvé tett; itt vetette meg tibeti tanulmányainak alapját és az égalj zordonsága miatt oly nélkülözéseknek volt kitéve, minőket ember ritkán szenvedett s tevé azt panaszszó és kérkedés nélkül.

1824. *október 22-én* elhagyá a zárdát

1824. *november 20-án* megjelenik Sabathuban.

Térképünk, melynek correct elkészítéseért Hunfalvy János akadémiai tag úrnak tartozunk hálával, kijelöli az útvonalat, melyen Csoma haladott élte pályáján. Ugyanezen ösvény az Perzsián át, melyet több mint negyven évvel később Vámbéry Ármin követett Bokharáig. Csoma ugyan mit sem szól a szenvedésekről, melyeken át kellett vergődnie, de következtetéseket vonhatunk felőlök, ha kezünkbe veszszük Vámbéry Önéletírását,*) melyben oly eleven színekben annyi érdekest mond el terhes és veszélylyel teljes útjáról Közép-Ázsiában.

A mint láttuk, Kennedy százados november 28-án említést tesz Mr. William Moorcroft Közép-Ázsiába kiküldött angol kormányügynök leveléről, mit Csoma a századosnak átnyujtott. Az említett levelet a százados a kormányhoz küldötte s szövege ez:

Kelt Kasmirban 1823. évi ápril 21-én.

Sir!

Ezen levelemnek czélja, Önnek jóakaratát kikérni Erdélyből származó Mr. Alexander Csoma, más nevén Sekunder Bég részére, a kit ez alkalommal bemutatni bátorságot veszek magamnak.

*) Arminius Vámbéry. A Biography written by Himself. London. 1884.

2. Ezt az urat én nyolcz hónap lefolyása alatt a legbizalmasabb körülmények között tanultam megismerni s a legföltétlenebb tanubizonyságot adhatok tiszta jelleme s eszélyessége és a tudomány ügye iránt való odaadása felől, mely ha teljesen megmagyaráztatnék, felőle sokan úgy vélekednének, hogy az enthusiasmus határáig ér.

3. Egyrészt saját eredeti terveinek kifejtése végett, melyek bizonyos homályos pontokra vonatkoznak, *az ázsiai és az európai história terén;* másrészt az *általam érintett czélok érdekében is,* Csoma azon lesz, hogy Tibetben maradjon addig, a míg ez ország nyelvét tökéletesen meg nem tanulta és behatóan meg nem ismerkedett irodalmi tárgyaival, melyek sok tekintetnél fogva fölötte érdekeseknek bizonyúlhatnak az európai világ előtt.

4. Alapos ok nem létezik ugyan tartani attól, hogy Csoma el ne érje a fönnérintett czélokat, de tekintetbe vévén azt, hogy az európaiak közlekedése Ladakkal csak a minap vette kezdetét: beállhatnak oly körülmények, hogy más módokhoz kellene nyúlni, ha a kilátásba helyezett tervek sikere meg nem valósitaná a jelen vérmes reményeket.

5. Ha tehát oly események találnának beállani, hogy Csoma nem maradhatna Ladakban az érintett ügyek bevégeztéig; bátorkodom önt tisztelettel arra kérni, hogy engemet annyiban lekötelezni szíveskedjék, hogy Csomának segedelmet nyújtson mindennapi szükségeinek födözésére. Tanulmányainak folytatása végett pedig kegyeskedjék őt valami jól értesült, Busahir nyugati részeiből való Lámával viszonyba hozni. Ilyen lehetne például a Leh mellett fekvő palsoi zárdának főnöke.

6. Bekövetkezhető halálom esetére, vagy ha e küldöttség útjába valami akadály gördíttetik és itt kellene vesztegelnünk azon a határnapon túl, melyet én Csomának említettem: akkor a kormány indíttatva érezhetné magát arra, hogy Csomának jelenlétét Calcuttában szükségesnek tartsa: ily esetben személyem iránt különös kegynek venném, ha Csomát kétszáz rupiára (kétszáz ezüst forint) menő összeggel ellátni méltóztatik. Ezen összeg födözésére Calcuttára szóló utalványomat ezennel ide zárom.

Egyébiránt stb.»

E levél fontos értesítést ád a Mr. Moorcroft és honfitársunk között kifejlett viszonyról, melyet kellőleg méltányolva, szükséges, hogy itt különösen kiemeljünk. Első találkozásukról Csoma említést

tesz fenközlött levelének 10-ik pontjában; Moorcroft naplójában — melyet ez utazó halála után dr. H. H. Wilson kiadott — e találkozásra nézve a következő sorok vannak följegyezve az I. kötet 338. lapján:

«Dras felé vezető utamban Alexander Csoma de Körössel találkoztam, egy európai emberrel örmény viseletben, a ki Magyarországból Tibetig utazott szárazföldön. Velem maradt több ideig s miután Ladakot elhagytam, a khaluntól (minisztertől) engedelmet nyertem számára, hogy Zanskar tartományban fekvő Yangla nevű zárdában maradhasson a tibeti nyelvnek megtanulása végett. Míveltségétől és tudományosságától elvárhatni, hogy e tárgyakra nézve helyes értesítést fogunk tőle kapni.»

E két levél tisztába hozza ama fontos körülményeket Csoma életében, melyek felől eddig annyi balfogalom terjesztetett.

Utazónk eredeti terve kétségkívül az volt, hogy Közép-Ázsiának éjszaki részei felé tartson, a mint Hegedűs mondja «ha valahogy behatolhatna China éjszaki tájához» és valóban látjuk is Csoma szavaiból, hogy ő határozottan Teheran-, Khorassán- és Bokharának ment, s onnan folytatva életveszélyes útját tántoríthatlanul, Balkh-, Kulum- és Bamianon, Hindu Kush hegylánczon keresztül, 1822. évi január 6-án elérte Kabult, Afghanistán fővárosát. Innen útját Lahor felé vette azért, hogy Kasmirba hatoljon, a hova 1822. évi ápril 14-én csakugyan meg is érkezett. China éjszaki tájaihoz útja Yarkandnak vezetett volna; el is ment ő Lehig, de itt azt tapasztalta, «hogy az út költséges és keresztény emberre veszélyes», mivel Csoma álruhába soha sem öltözködött. Több napi veszteglés után tehát elhatározá, hogy Lahorba visszatér. Ez útjában, a mint már említve volt, Moorcrofttal találkozik véletlenül, ki szívesen fogadta a magyar utazót és Csoma nála maradt hónapokig. Moorcroft ez alatt Csoma kezébe adja Pater Giorgi *Alphabetum Tibetanumát*, mit hazankfia áttanulmányozott s ebből kedve jött megtanúlni a tibeti nyelvet ama föltétel alatt, «*ha mindennapi szükségeit ellátják*». A képzelt ok tehát, mintha a magyar és a tibeti nyelv között előtte feltünt hasonlatosság miatt adta volna magát Csoma a tibeti nyelv mívelésére, sem itt, sem másutt adataink között megpendítve — nincsen!

Az angol hatalom az időtájban terjeszkedett minden irány felé Közép-Ázsiában; kétségkívül előnyt láttak az angol kormány tisztjei abban, ha a tibeti nyelvvel, mely oly terjedelmes, de akkoron európai ember előtt mondhatni egészen terra incognita volt, megismerked-

hetnek, azon czélból, a mint dr. H. H. Wilson találóan megjegyezte imént idézett munkájában,*) «hogy a körülöttünk lakó népeket helyesebben megismerjük és barátságos közlekedést tartsunk fenn közöttük és magunk között, nemcsak üzleti és politikai előhaladás szempontjából Nagy-Brittannia keleti birodalmát illetőleg: de azért is, hogy viszonyunk eszközlője legyen egy sokkal fontosabb eredménynek, tudniillik hogy megismertessük a még félig barbár népeket a szorgalom és polgárosodás áldásaival.»

Csoma késznek nyilatkozott ily messzeható czélra úttörővé lenni. Erre Moorcroft és Csoma között *megtörtént az egyesség*. Az előbbi ellátta honfitársunkat költséggel, melyet kormányának betudott,**) Csoma pedig a maga részéről *saját keze irásával* megígérte, hogy «hű leszek igéreteimhez».***)

Hiteles kútforrás nyomán nem lehet tehát állítani azt, hogy Moorcrofttal való találkozása előtt Csoma a tibeti nyelvre, mint kiváló tanulmányainak tárgyára, valaha gondolt volna. Annak nyomára sem tudunk akadni sehol, mintha Csoma azt állította volna, hogy a magyar nyelv a tibeti nyelvvel valamely közeli rokonságban állana. Erre még alább visszatérünk.

Csoma levelének utolsó pontja, hol érzékeny aggodalmak közt várja hányatott sorsának eldöntését a calcuttai kormány által, részvevő rokonszenvet fog gerjeszteni még ma is az olvasóban. Az angolok hatalma akkor még sok küzdelemnek nézett eleibe. Ranjit Sing még hatalmas uralkodó volt az öt folyam partjain, a Panjab-ban, mely csak véres csaták után lett angol tartománnyá. Nem csoda tehát, ha az idegen európai emberre gyakran mint egy ellenséges hatalom emissariusára tekintettek és valóban nem ok nélkül oly bizonyítékokkal szemben, mint például azok voltak, melyek az orosz kormány által kiküldött Aga Mahdi Rafael zsidó származású emberre vonatkoztak.†)

*) Moorcroft's *Travels*. Edited by H. H. Wilson.

**) Lásd Prinsep levelét a kormány titkárához a IX-dik szakaszban. 1834-dik év január 5-dikéről.

***) Lásd a Kennedy századoshoz fent közlött levelének 17. pontját.

†) Lásd Moorcroft's *Travels:* vol II. p. 383. A hol a következő jegyzetét találjuk Moorcroftnak:

«A levél Nesselrode által volt aláírva és szerkesztve Sándor czár parancsára, Aga Mahdi Rafael abban úgy mutattatik be, mint kereskedő és udvari tanácsos (Aulic Councillor) s Ranjit Singnek volt ajánlva, mint

Bizonytalan helyzetében három hónapig kelle várakoznia a válaszra; a mint azt a következő második leveléből megtudjuk. Ez, valamint az első levele Csomának, most lát először napvilágot egész terjedelmében.

HARMADIK SZAKASZ.

A kormány intézkedése Csomának adandó rendes segélyezés iránt. Második levele Kennedy századoshoz, melyben jelentést tesz tibeti tanulmányairól a múltban s terveit előadja a jövőre nézve.

«Linguistically my mother-tongue the Hungarian is not inferior either to the Sanscrit or to the Arabic.»
Csoma.

Csomának első levele Kennedy parancsnokhoz január 25-ről van keltekezve. A távolság s a közlekedésnek Calcuttával nehézkes volta és a kormányi közegek száma miatt, melyek kezén át a levelezésnek történni kellett, a válasz csak május elején jutott Körösi tudomására. Ez eldöntötte sorsát. A kormány ötven rupiára menő havi illetményt utalványozott számára: ez által alkalmat nyitott neki arra, hogy nevét a tudományosság világában megörökítse.

Az itt következő második levélben előadja Csoma eddigi tanulmányainak érdekes részleteit és a tibeti nyelv és Buddha vallásának terén tett fölfedezéseit.

Ismerteti továbbá terveit a tibetismus beható tanulmányozására (lásd a 27- és 28-ik pontokat), melyet alaposan megtanúlni vállalkozott; és minthogy *szavát adta,* hogy azt megteendi, életének java éveit, t. i. 1825—1834-ig, a mikor tudniillik munkái napvilágot láttak, erre áldozta. Ha műveit átvizsgáljuk, annak nyomára nem

egy «respectable» üzletember, a kinek számára szabad járás-kelés van kikérve a sikh birodalomban, azon biztosítással, hogy hasonló előnyök lesznek szolgálatára a czár birodalmaiba átlépő panjabi kereskedőknek. Ez a barátságos levelezés a Rajával pedig az által motiváltatik, hogy a czár «rendkívüli jóakarattal» (exceeding benevolence) viseltetik a számtalan nemzetek iránt, melyek fölött ő maga uralkodik, de azonkívül mély érdeket érez a távolfekvő országok lakosai iránt is, melyek közé Ranjit Singnek alattvalóit számítja kiválólag. Hasonló levél volt küldve a ladaki Rajához is, melyet annak minisztere később velem közlött. Gróf Nesselrodenek eredeti orosz levele s fordítása sok ember keze közt megfordult, nem tartottam tehát helytelen dolognak, hogy ez okiratot birtokomba kerítsem.»

akadunk sehol, hogy a magyar a tibetivel közel rokon volna, vagy hogy Csoma ezt valaha ez értelemben, hangsulyozná; egyetlen, némileg rokon hangzású tibeti szón kívül *) a magyarral való összehasonlítás végett följegyezve iratai között sehol semmi nem található.

Kettő volt tehát az indító ok, mely Csomát a tibeti tudományok mívelésére bírta:

Az első az volt, hogy szolgálatával nemes szívének hálóját némileg leróni alkalma legyen jóltevői, az angolok irányában. Érezte bizonyára, hogy már a göttingai egyetemen angol kútforrásból eredő stipendiumban részesült és a mióta hazáját elhagyván útra kelt, az angol nemzet fiainak folyton pártfogását élvezé; most pedig, Sabathuban, ismét világosan átlátta, hogy angol segedelem és jótékonyság nélkül boldogulnia reménye alig lehet.

Másodszor: hitte kétségkívül azt is, hogy kulcsot adhat Európa tudósainak kezébe egy valódi terra incognita mívelésére; a mi meg is történt. Ezen felül saját czéljait is elősegíthetni vélte, ha majd újon szerzett tudományával egykoron Lassába elérhet. Ott a dalai lámának könyvtárai nyitva lennének előtte, s ő áttanulmányozhatja a tibeti és mongol nyelveken írt ama könyveket, melyeket másutt megszerezhetni képes nem vala, pedig azoknak tartalma, hite szerint, a hunok eredetére is világot vet.

Föl kell itt jegyezni ama fontos körülményt is, hogy a tibeti nyelv a Buddha vallás ritualéjának nemcsak a legelterjedtebb nyelve, épen mint az arabs a mohamedánoknál; de egyszersmind közlekedési eszköz a mívelt és az irányadó osztályok között és a diplomacziában s e tekintetben ott ugyanazon polczon áll, mint a perzsa Közép-Ázsiában s a franczia nyelv világrészünkben. A mint tudjuk egy legújabb tekintélytől is, hogy China és Mantsuria zárdáiban egyedül a tibeti nyelvet használják, kivéve egyetlen templomot Pekingben, a hol kivételesen a rituale nyelve chinai. *Yule; Marco Polo, vol: I p. 209.*

Ez tehát az az út, melyen az európai civilisatio, hóditásait ott leghatályosabban eszközölhetné.

Az itt következő levélnek 30-ik, 34-ik és 38-ik pontjai külö-

*) Khyöd = kend, kegyelmed, ön.

nösen magyar érdeküek; nincs kétség, hogy tartalmuk még ma is figyelmet ne ébresztene. Itt adjuk szövegét egész terjedelmében.

C. P. Kennedy százados urnak

Sabathuban.*)

Kelt Sabathu, 1825. május 5-kén.

Sir!

Bátorkodom elismerni vételét a Calcuttában 1825-dik évi márczius 25-ről keltekezett kormányi levél másolatának, mely Mr. C. Elliothoz, a Delhiben székelő ügyvivőhöz van intézve, s melyet Ön velem most közleni szíveskedett.

Foglalva van abban a kormány határozata további működésem iránt: és miután ő Lordsága és a birodalmi tanács engemet kegyesen fölmenteni méltóztatott ama gyanu alól, mely vélekedésem szerint reám nehezedett ide érkeztemkor; és miután a főkormányzó jóváhagyja a tibeti nyelv és irodalom körüli tanulmányaimat és e czélra nagylelküleg pénzsegélyt is kegyeskedett utalványozni: a legmélyebb tisztelettel és hálával fogadom az ajánlott istápolást, és a kormány óhajtásának engedelmeskedve, van szerencsém előadni a birtokomban levő tibeti könyveknek foglalatját.

2. Nagyon is érzem, hogy az utóbbi hat hónap alatt nem valék oly helyzetben, hogy előhaladást tegyek a tibeti tanulmányokban, távol levén azon értelmes lámától, a ki kezemre járt irodalmi tanulmányaimban, a míg Zanskarban időztem, istápolva Mr. Moorcrofttól, a ki által minden szükségesekkel bőkezüleg elláttattam. Ez a Láma, mint már említém, visszamaradt magánügyeinek elintézése végett s mindeddig hozzám meg nem érkezett.

Ily módon magamra hagyatva, nem valék képes, úgy elrendezni összegyüjtött anyagomat, mint egyelőre terveztem, mivel a tibeti irásmódban még eléggé jártas nem vagyok s kétes esetekben kivánatos lett volna hozzá tanácsért folyamodni.

3. Mihelyt a tibeti nyelvet tanulmányozni kezdettem, föltettem magamban, hogy összeszedek mindent, a mire szükség lehetne egy nyelvtan és szótár elkészítésében, és a mi a tibeti tudományosság és irodalom általános megismerésére szolgálhatna. Hogy mennyire értem czélt föladatomban, legyen szabad:

először röviden megismertetni az anyagot, mely már is birto-

*) Ezen hely neve Sabathoo vagy Sabhatu-nak is iratik.

komban létezik; *másodszor* előadni azt, hogy mennyire hatoltam be a tibeti nyelvbe és hogy mi terveim vannak a jövőre nézve.

Először tehát:

4. A persa nyelv segítségével megtanultam már annyit a tibetiből, hogy Ladakba történt visszatértemkor a nevezett Lámával eszméimet közölhettem és szolgálatait föltett szándékom elömozdítására magamnak biztosíthattam. A Láma igen jártas a kis és nagy betűs irásmódban s anyanyelvének grammatikai alkatát ismeri, úgyszinte a számtant, a rhetorikát, költészetet és a dialektikát. Szaktudományai az orvostan, a csillagászat és a csillagjóslás. Húsz év előtt hat esztendőt töltött tudományos utazásokban s bejárta Tibetországnak sok részét, t. i. Teshi Lunpót,*) Lassát, Butánt, sőt még Nepált is. Vallásának minden részleteit jól érti, általános ismeretekkel bír mind ama tárgyak felől, melyek a tibeti könyvekben foglaltatnak; jártas a szokások és az ildomosság, a gazdászattan és a finom társalgási nyelv szabályaiban, mely a főrangúaknál divatos: e nyelven vannak a szent kötetek is írva, tudja, hogyan kelljen tiszteletteljes modorban a magasabban állókkal beszédbe ereszkedni; terjedelmes ismereteket szerzett a föld- és történettanban, a Tibethez tartozó országot illetőleg. Életkora körülbelül 52 év, zárdában nem lakik, minthogy 12 éve, hogy a yanglai Rajának özvegyét bírja feleségül. Ő Ladaknak főorvosa és olykor mint kormányi főtitkár működik, ha Teshi Lunpóba vagy Lassába kell írni.

5. Ez a férfi az, a kiről említést tevék, hogy Ladakba megérkeztem után, három hónap alatt, kérelmemre több ezer szót írt le s rendezett el bizonyos fejezetek szerint; és miután azt tapasztaltam, hogy ő maga sok czélszerű szótárféle könyvvel bírt, és hasonlókat a szomszéd zárdákból könnyen megszerezhetett, sok fölvilágosítást adott nekem a művészetben és tudományokban szokásos kifejezésekről: ekkép elég értesítést szereztem a végre, hogy a tibeti irodalomban tájékozva legyek s erélyesen folytassam a tanulmányokat, a melyeket magamnak feladatúl kitűztem.

6. Első helyen elősorolta a legfelsőbb *Értelmiség*nek neveit és tulajdoait, t. i. a tibeti szentháromság első személyeét, melynek száztíznél több neve van. E nevek gyakran előfordúlnak a szent könyvekben s teljesen jellemzik a legmagasb lénynek tökélyeit:

*) Hires zárda, kétezer szerzetessel; tibeti helyesírás szerint: *Teshi lhun-po.*

hasonlók ezek azokhoz, melyeket saját hittanainkban használunk vagy találunk. Más egyebeken kivül van ott szó a hét ízben való leszármazásáról vagy megtestesüléséről (sanskritban: Nirmankaya e legfelsőbb lénynek; s e megtestesülések *Buddha* nevezet alatt ismeretesek. Ezek között Sakya*) (a kinek több mint 12 neve van, s a szent könyvekben gyakran Gotama néven neveztetik, különösen a Brahmanok által; Sakya, ősrégi családi név) volt az utolsó, a ki e világon megjelent és a ki a legrégibb Zoroasterrel alkalmasint ugyanaz és hihetőleg a nagy Ninus, Assyria királyának kora előtt több századdal élt. A Champa,**) a kegyelem, sanskritban Maitreya nevű Buddha csak későbben fog e világon megjelenni.

7. Ennek utána a szentháromság *második* személyéről értekezett a Láma; ezt az *erkölcsiség fejének* nevezik, harmincz neve van, számos értekezés létezik róla a szent könyvekben.

8. A szentháromságnak *harmadik* személye az *erénynek előmozdítója*; vallásunk szerint: a szentlélek. Az erénynek előmozdítói gyanánt tekintetnek mindazok, a kik az erkölcsösséget és a vallást tanitják. Ezek között a legtökéletesebbek Tibetben: Byang-chup semsdpah,***) sanskritban Boddhisatva, azaz: szent. Itt a tökélynek tíz foka van, s a közös tulajdonsága: a halhatatlanság, t. i. a lélekvándorlástól megszabadulás s nagy hatalomnak és oly kitünő tulajdonoknak birása, melyek arra szolgálnak, hogy általános boldogságot mozdítanak elő e világon. Elő van ott számlálva több köz- és tulajdon-név bizonyos képzelt lények meghatározására, kik kitünő hatalommal és erényekkel vannak megáldva.

Léteznek alsóbb tulajdonokkal bíró szentek is.

9. Ezek után következik egy teljes lajstrom, mely az istenek istenasszonyok és családjaik neveit tartalmazza, úgy szinte a hősökét, jó és gonosz lelkekét, a mennyben úgy mint az alvilági helyeken való tartózkodásuk és hatáskörük leirásával. Van sok köznév (nomen commune) elősorolva az «isten» és «angyal» fogalmak megértésére; a tulajdonnevek pedig a buddhista mythologiában előforduló minden egyes istenségre vonatkoznak.

Az indiai Brahma (Uranos, Cœlum a görögöknél és római-

*) Előfordul *Shakya* írásmódban is.

**) Champa — magyar kiejtéssel = Csampa.

***) Magyar kiejtéssel: biang csup szemszpa.

aknál) a tibeti nyelvben húsznál több elnevezéssel bír. *Vishnu* = Chronos, Saturnus huszonöt, ezek között Narayana,*) öcscse Titan pedig tíz névvel bír; Ishwar vagy Iswara (Zeus, Jupiter) harmincz névvel. Indra és más képzelt őrei a világ tíz szögletének számos nevet viselnek. Százakra megy azon nevek száma, melyek Rirap hegyére, (Sumeru, Olympus), a régi mythologiára, az égi tüneményekre s több efféleére vonatkoznak. A napnak százhúsznál több a neve s attributuma. Ezenkívül sok más szakbeli nevek vannak följegyezve, melyek különösen a költői művekben fordúlnak elő, vagy a csillagászatban használtatnak. A zodiacus tizenkét jegyének pontos leirása is ott találtatik, valamint huszonnyolcz féle csillagcsoporté, az astronomiához tartozó más részletes értesítésekkel együtt.

10. A nevezett Láma teljes leirását adta az emberi testnek, meghatározván a külön tagokat, az ízületeket, a folyadékokat, a tömör részeket s kórállapotokat, oly behatólag, mint egy oly értelmes orvostól várhatni, a ki az emberi testnek alkotását ismeri. Teljesen le van ott írva az egészségi állapot, valamint a testbeli hiányok és a betegségek, melyeknek alkatunk ki van téve. Ezután következnek a léleknek tulajdonai és ereje, és az ellentétes állapotok, t. i. az erények és a bűnök osztályozása Továbbá egy kimerítő lajstrom van ott mind arról, a mi a ruházat-, a butor-, étkezés-, családi és szülői viszonyokra vonatkozik.

11. Ezután következik a négylábú állatok, a madarak, az amphibiumok, halak, kagylók, rovarok, gilisztá́k lajstroma, úgyszinte a növények, fák, csemeték, plánták, mindenféle gabonanemüek, főzelék, virágok, zöldség, stb. előszámlálása. Következnek az ásványok, a talajnak többféle nemei, a közönséges és drága kövek, sók, fémek stb. Úgyszinte oly szavak, melyekkel mindenféle eszközöket szoktak megjelölni a földmívelésben, a kézművességben és a hadviselésben, ide értve a fegyvernemeket. A nyelvtanban előszámlálta a névmásokat, a számokat és a mellékneveket stb. Továbbá leírta a tárgyak színeit, alakját és kinézését, s a mértani jegyeket és a tudományokban előforduló műszavakat. A polgári és katonai tisztek neveit, valamint a vallásos személyekét, a rendekét, méltóságokét és a Tibetben divó sektákét, megemlítvén a kitünőbb méltóságokat s az őket megillető czímeket, a zárdákat s egyéb sza-

*) A legkedveltebb fiú.

vakat, melyek a vallásra és a babonára vonatkoznak. Egyszóval a Láma mindent megnevezett, a mi, a tibeti fogalom szerint, a hat Elem körében előfordúl, ezek névszerint: a föld, a víz, a tűz, a lég, az æther és az értelmi erő (intellectus). Mindez az én útmutatásom és terveim szerint van berendezve.

12. A legszükségesebb szavakból álló ezen szótáron kívül, mely birtokomban van s mely ugyanazon Láma által volt írva tibeti nagybetűs irásmódban, van egy más terjedelmes gyüjteményem *sanskrit és tibeti nyelven lemásolva* a Stangyúrnak Do részéből. (Lásd a 90-ik kötet 223—377. leveleit. Ez 60 levélből áll, közönséges kasmiri papiron írva, de szokás szerint csak az egyik oldalon, minden lap 32 sorból áll.) Ez a szótár, terv szerint beosztályozva, magában foglal több ezerre menő és mindenféle tárgyakra vonatkozó szavakat, melyek nagy érdekkel bírnak a buddhista rendszer és elveknek megértésére.

13. A Kahgyúrban úgy mint a Stangyúrban gyakori említés van téve az öt elsőrangú tudományról, melyek névszerint sGrarigpa, gTantziksrigpa, bZo-rigpa, Smanrigpa és Nangdon-rigpa, jelentvén a nyelvtant (sanskritban: sabda), a bölcsészetet vagy elmélettant (sanskrit: hétu), a technologiát (sanskrit: silpa), gyógytant (sans.: vaidya) és a hittant.

A kisebb vagy másodrangú tudományok ezek: Nyannak, sDebsbyor, Nanthol (?) Das-Gar és Skar-rtsis azaz: szónoklat, költészet, lexicographia, táncz és csillagászat. Kérésemre a Láma egy rövid értekezést is írt a nyelvtanról és a most említett öt tudományról. A gyógyászatnak története és az orvostan nyolcz ágazatának ismertetése, rendszeresítve fejezetekben a leghíresebb orvosok útmutatása szerint, öt ívre terjed. Két íven értekezik a csillagászatról: hogyan lehessen a nap, a hold s a plánéták helyeit meghatározni, s a fogyatkozásokat kiszámítani. Birtokomban van egy tíz ívre terjedő munka, mely a buddhista vallási rendszert tüzetesen előadja; szépen, nagy betűkkel van ezen munka leírva, kérelmem, útmutatásaim s ajándékaim következtében; szerkesztője egy hírneves Láma, a ki rokona és barátja azon Lámának, a kinek én tanítványa valék. A tudományról általában és a logikáról különösen szóló s három ívre terjedő értekezésért köszönettel tartozom egy nagyhírű Rab-hbyamspa-nak (bölcsészeti tudornak), ki ajándékaim folytán kérdéseimre feleletet küldött. Ő 25 évet töltött Lassában s most 65 éves.

14. Ámbár az újabb időkben több munka jelent meg Tibetben

a tudománynak különféle ágairól, de mindnyájának alapja a Kahgyúr és a Stangyúr, azaz lefordítása a törvényeknek és azok commentárjainak. Azért nevezik pedig úgy, mivel ezen gyűjtemények a sanskrit nyelvből vannak lefordítva. A mi pedig a Kahgyúr és Stan-Gyúr szók jelentését illeti, párhuzamban állanak azok az ismeretes *Véd* és *Sastrákkal* a sanskritban. A Kah-Gyúr magában foglalja Sakyának *hit-* és *erkölcstanát,* a mint az halála után három előkelő tanítványa által rendszeresíttetett. A *Stan-Gyúr* a régi indiai és nehány chinai panditok, azaz tanult egyének által volt írva; e munka magyarázatokat foglal magában az első műben foglalt dogmák fölött. Van ott ezenkívül több eredeti értekezés is vallási szertartások, a rituale, továbbá a művészet és tudományok felől.

15. A Kah-Gyúr kötetei rendszerezvék, a papirnak, a melyen, és a betűknek, a melyekkel írva vannak, *nagysága szerint.* Az összes gyűjtemény áll körülbelül száz kötetből; nem rég kerültek ki sajtó alól s 90 kötetet képeznek; hozzáadván még egy 124 levélből álló kötetet, melynek tartalma történelmi adatokból áll oly tárgyakról, a melyeket egy általános fejezet alá helyezni nem lehetett. Birtokomban van egy hű másolata azon végső 42 levélnek, mely a 90 kötet tartalmát részletezi, megemlítvén a fordítók neveit s a fejezetek és levelek számát, minden egyes kötetben, közönséges kasmiri papiron, egyoldalra írva, harmincz levélen. Lehetetlen, hogy ezen gyűjtemény tartalmát itt részletesen előadjam: csak a nevezetesebb tárgyakat fogom tehát megnevezni.

16. E tartalomjegyzék szerint a Dulva, sanskrit nyelven Vinaya, a nevelésről szól *13* kötetben. Könnyű és kellemes irásmódban érdekes történelmi értesítést ád a háborúkról, különösen azokról, melyeket Magadha és Anga királyai viseltek Paksyul, azaz a hegyes vidékeken. Az erkölcstanra vonatkozólag, elősorol sok száz mesét, apologot és példázatot. Az úgynevezett *Shés-rab-kyi-p'harol-tu-p'hyin-pa,* rövidítve Sher-chin, magyaros kiejtéssel: Ser-csin «az örökkévaló bölcseség» sanskritban: Prajna páramítá, 12 kötetben, sok kitünő erkölcsi oktatást tartalmaz.

17. A Do-dé vagy egyszerűen Do «szabály, előadás», Sutra a sanskritban, 30 kötetben. Tartalma: természettudományok, hittan és csillagászat. Birtokomban van ebből *két* szemelvény 30 levélen szépen leírva a Láma által. Az első, a Do harminczadik kötetéből van véve s *A* betűvel megjegyezve, mely a tibeti alphabetumban az utolsó

betű s kezdődik a nevezett kötetnek 364-ik levelén. Értekezik a kaszt-rendszer szigorusága ellen.

Történt, hogy Kosala királya és egy előkelő Brahmán, kik Shakyanak gyülekezeteiben részt szoktak venni mint hallgatók, egy alkalommal sok nép jelenlétében rosszalásukat fejezték ki Sakyának unokaöcscse, *Kungavo* ellen, ki királyi születése daczára egy közönséges embernek leányát vette el nőül. Erre Shakya egy elbeszéléssel felelt, elmondván, hogy ős Indiában egy sudra-kasztbeli apa megnyeré fia számára, ki jól nevelt és értelmes ifjú volt, nőül egy előkelő Brahmánnak gyönyörű leányát, mivel hozzá méltónak itéltetett. Ez az elbeszélés a nevezett kötetben hatvan lapot tesz, s érdekes leírást ád a négy kasztról s keletkezéséről. A munka végén van egy rövid értekezés a művészetről és a tudományokról.

A második szemelvény a Do-gyűjteménynek második, vagyis a «Kha»-kötetből van véve; kezdődik a 120-ik levélen, tartalma szól: a nőknél szokásos arczfátyol használata *ellen*. Shakyanak imént férjezett neje, Satsuma, női környezete által arra kéretett föl, hogy takarná el arczát idegenek jelenlétében. Véleményét a menyasszony a fátyol viselete ellen egynehány elegáns versben mondja el, melyekkel apósa annyira meg volt elégedve, hogy megajándékozá őt mindennemű drága kövekkel.

18. A «Gyut-de» vagy egyszerűen «Gyut», «Sinormérték, törvény» eredeti mű, sanskritban Tantra, 21 kötetben. Tartalma: értekezések különféle tárgyakról, mint a természettudományok, gyógyitástan, csillagászat, csillagjóslás, talizmánok, babonás fohászkodások (snyags) képzelt kisértetekhez, imák stb. Erre nézve mutatványképen birtokomban van egy korrekt másolata azon darabnak, mely a múlt században 1722-ben Európa tudós emberei között oly eleven kiváncsiságot keltett; megjelent eredetileg a *Giorgi Alphabetum Tibetanum* 665-ik és következő lapjain. *)

19. Nem folytatom a többi 22 kötet tartalmának ismertetését. Elég azt mondani, hogy egészben véve terjedelmes értesítést adnak ezen művek India ősi lakosainak politikai állapotáról és általános szelleméről, még pedig a Sita (Yaxartes) folyam partjaitól kezdve a himalajai havasok innenső tájáig s onnan lefelé egészen Ceylon szigetéig.

*) Lásd: az első közleményt.

20. A Kahgyúr és a Stangyúr majd mindenik kötetében ismételve találunk említést egy ellenséges vallási felekezetről: tibetül mo-stegs-chan, sanskritban «tirthika» — s annak ágazatairól. Itélve a tibeti szó jelentéséből és a felekezet tudvalevő elveiből, követői deterministák vagyis fatalisták lehettek; a buddhisták pedig az ellenkező hitet vallották. Találunk ily elveket a régi görög és a római philosophiában is. Tudjuk, hogy jelenleg a mahomedánok a fatalismus tanához ragaszkodnak. A buddhisták megengedik azt, hogy birnak szabad akarattal cselekedeteikben, s ennek folytán jó vagy rossz viseletük után jutalom vagy büntetés lesz osztályrészük. Innen származik a paradicsom és a pokol fogalma, a jutalom és bünhödés helye a halál után: ez a buddhismus hittana.

A buddhistáknál keresztény hitünk felől mély tudatlanság uralkodik; ők azt képzelik, hogy a mohamedánokkal egy valláson vagyunk. Lásd *Giorgi Alphabetum Tibetanum*ban 501-dik lapon a lassai helyettes Láma levelét, a midőn a dalai Láma számüzve volt Chinában. A levél 1730-ban pater Horatiushoz volt intézve a végett, hogy azt a pápához Rómába küldje.

21. A *Stangyúr* áll 224 kötet- és 76.409 levélből. Egy-egy levél 2 láb hosszú, irás csak az egyik oldalon van, minden oldal 7 sorból áll. Tartalmazza több régi ázsiai panditnak műveit, Kasmir, Sindh, Ujein, Bengal, Nepal és más országokból, a mint a lajstromból meggyőződhetünk, mely maga 144 levélből áll s az utolsó kötetét képezi a Stangyúr-féle gyűjteménynek. Van ott egy kötet K-val jelezve, tartalmazván dicsőítést és magasztalást az istenségekhez és a szentekhez.

22. A Gyut osztály 36 kötetben 2600-nál több értekezést tartalmaz különféle tárgyakról: ilyenek a természettudományok, a csillagászat, vallási rituale és szertartások, imádságok, talismánok s bűbájos mondatok.

23. A *Do* osztály áll 136 kötetből: tartalma a tudomány. Ez a rész 94 kötetre terjed s hittani tárgyakat, dogmatikát, polemiát, vitatkozást és végül erkölcstant tartalmaz. A következő 21 kötet, philosophiai tárgyakkal, metaphysika- és ethikával foglalkozik. Nagyon valószínű, hogy találkoznánk itt mindazon tárgyakkal, melyek a régi görög és római bölcsészeket foglalkoztatták, tudniillik, hogy az, a világ keletkezése- és enyészetéről s az emberi lélek tulajdonairól s végrendeltetéséről szól. Ehhez hasonló tárgyakat fogunk találni ezen 115 kötetben is.

24. A következő két kötet tartalma a nyelvtan, rhetorika és költészet. Ezek után az orvostan öt kötetben; az erre következő kötet értekezéseket foglal magában bizonyos vegytani eljárásokról, hogy kelljen például a higanynyal bánni, szeszt készíteni stb.

25. A hátralévő rész tibeti tudósok által van írva, tartalma: nyelvtan, szógyűjtemények tibeti és sanskrit nyelven, melyeknek legterjedelmesebbje kezem közt van. Miután a Kahgyúrból több mutatványt megszereztem, a Stangyúrból is kiválasztottam néhány darabot. *Az első,* a *hittani szemelvényem,* megmagyarázza a tiz erkölcsi parancsolatot. *A második* az *építészetről* szól, szabályozza a mértékarányt, láb-, hüvelyk- és vonalakban, ha Shakya-szobrot építenek. *A harmadik,* az *orvostani* szemelvény, tárgyalja a temperamentumokat. *A negyedik,* a *bölcsészettani* szemelvény, értekezik a valódi tudománynak elemeiről. *Az ötödik,* az *erkölcstani szemelvény* (sanskritban Niti vagy Shastra; példabeszédek gyűjteménye), eszélyes és erkölcsi mondatokból áll. *A nyelvtani szemelvény* egy értekezésből áll a 20 sanskrit partikuláról, melyek a főnevekhez vagy az igékhez ragasztva, megváltoztatják azok értelmét többféle módozatban. Ez a 20 sanskrit rag a következő: pră, pară, a', sam, anu, apa, nir, antar, vi, ava, ni, adhi, api, ati, su, ut, abhi, prati, pari, upa. — Ez a mű egy régi híres Chandra Komi nevű Pandit által volt szerkesztve bengali nyelven. Chandernagore, a mai franczia telep Calcutta mellett, tőle veszi elnevezését.

26. A Kahgyúr és a Stangyúrból kiszemelt mutatványok, a láma és más jó kézirással bíró egyének által lemásolva, egy 277 levélre terjedő kötetet képeznek; közönséges kasmiri papíron írva s bőrbe kötve. Ezt Moorcroft úr volt szíves nekem kölcsönözni, midőn Tibetből visszatértem. Ez a kötet, valamint a tibeti irodalomhoz tartozó minden okmány, mely kezeim között létezik, Mr. Moorcroft tulajdona (s így a brit kormányé), a kinek nagylelküségeért mélyen le vagyok kötelezve.

27. Miután a főkormányzó és birodalmi tanácsa pénzbeli segélyt kegyeskedett most számomra utalványozni: ohajtásom közleni terveimet a jövőre nézve.

A tibeti irodalom kétségkívül megérdemli, hogy kimerítően tanulmányoztassék. Ha a kormány megengedi, hogy Sabathuban maradhassak a parancsnok oltalma alatt a végett, hogy ismét ráadhassam magamat a tibeti tanulmányokra, ha t. i. ismét ugyanazon

Láma tanítóm szolgálatát biztosíthatnám, kinek közvetítése által megtanultam azt, a mit már is tudok az ázsiai irodalom ezen ágáról; vagy ha hozzá hasonló értelmes egyénnel találkoznám, ki további előmenetelemet biztosítaná: elismerő viszonzásképen a nagylelkű istápolásért ezennel igérem, hogy egy év alatt elvégezem azt, a mibe belefogtam.

28. Ennek folytán szerencsém lenne beterjeszteni a kormánynak:

A) egy terjedelmes elméleti és gyakorlati *tibeti nyelvtant* angol nyelven öt részben: t. i. a *helyesirást*, a mi igen nehéz a tibetben, de mégis eléggé szabályozva van a legjobb tibeti nyelvészek által; *orthoëpiát*, mely változik a különböző tartományokban; *etymologiát*, ez igen egyszerű és terjedelmes; *a syntaxis és prosodia* kevés tért fogna elfoglalni. Az etymologia kiterjedne a beszéd minden részére; mellékelve lennének felvilágosító példák a névhajlításokból; úgyszinte a különféle névmások, a cardinális és adverbiális számok, az adjectivumok és substantivumok; igehajlítások; a verbumok osztályzatai, t. i. a neutrale, activum, intransitivum, transitivum, passivum és causale; az adverbiumok teljes lajstroma, præpositiók, conjunctiók, interjectiók és a syntaxis helyes használata.

B) Több mint harminczezer szóra menő szógyűjteményt tibeti és angol nyelven; a művészetben és tudományokban használt műszavakkal, melyek némi viszonyban állanának más nyelvekhez —

C) A tibeti irodalomnak rövid ismertetését, —

D) Tibetországnak rövid történetét tibetül, kiszemelve szórólszóra, bennszülött írók munkáiból. Ehhez mellékletül egy rövid földleírást és chronologiát, szinte tibeti nyelven.

E) Szemelvényeket a tibeti irodalomból.

29. Ha kifogás nem lesz ez ellen: arra kérem Önt, legyen szives a kormány engedelmét megnyerni arra, hogy, miután munkáimat itt befejeztem volna, Calcuttába utazhassam.

30. Hogy pedig meg van a lehetőség kötelezettségem teljesítésére: bátor vagyok azt állítani, hogy én jártas vagyok több régi és újabb európai és ázsiai nyelvekben, és *hogy anyanyelvem, a magyar, közel rokon, nem szavakban ugyan, de alkotásban, a török, indiai, chinai, mogul és a tibeti nyelvekkel.* Minden európai

nyelvben, kivéve a magyart, törököt és a finn eredetű nyelveket, találtatnak előragok, a héber és arabs nyelvek mintájára. A magyarban úgy mint az indiai, chinai és a tibetiben, postpositiók fordúlnak elő és affixumok, a végett, hogy többrendű igeformák alkottassanak ugyanazon gyökből. *A magyar nyelv pedig, a sanskrit vagy arabssal szemben, nyelvészeti tekintetben nem áll alsóbb rangban* (is not inferior either to the sanskrit or arabic). Bátor vagyok még kijelenteni azt is, hogy én nem csupán nyelvész vagyok (linguist); többféle nyelvet a végből tanulmányoztam, hogy a mívelt irodalommal megismerkedjem, hogy bejussak az ősrégi időknek érdekes tárgyakkal telt tárházába; hogy ott hasznos ismereteket szerezzek, hogy képes legyek mintegy beleélni magamat minden korszakba s közlekedni bármely hírneves nemzettel, épen úgy, mint a hogy teszem most az angollal.

31. A tibeti könyvekben az van megírva, hogy a régi buddhisták megsemmisitése Magadha királyságában, a turkok által ment végbe, a kik, miután Otantrapúr városát bevették, feldulták az iskolákat, megöltek sok papot; azok pedig, a kik a közveszélyből megszabadultak, déli Indiába menekültek. Az évet most nem tudom megnevezni.

Magadha királyságról gyakori említés van téve, mely hír szerint színhelye volt a legnevezetesebb eseményeknek; ez volt a legmíveltebb férfiak bölcsője is. Nem volt még elegendő időm arra, hogy ezen rendkívüli érdekkel bíró tárgyakat érdemlegesen átkutassam; a nyelvet kellett előbb megtanulnom. A Kahgyúr- és Stangyúrból még csak öt kötetet olvastam át, de ha figyelembe veszszük Sakyának egyik jövendölését, mely a Kahgyúrban van följegyezve (valószínű azonban, hogy ez újabbkori interpolátió, a történet végbemenetele után), t. i. hogy az ő vallása el fog terjedni északról délre és délről észak felé, a mint valóban meg is történt: van okunk föltenni, hogy Ázsia ugyanaz a világrész, a melyet nemcsak Ptolomæus ír le, de más régi geographusok és történetírók is említenek. Ázsia különben egy általánosságot jelentő szó (nomen appellativum), mely annyit tesz, mint «magasan fekvő tartományok», s e szerint magában foglalná az összes régi Scythiát Imaus innenső oldalán, következésképen határai közé zárja Transoxóniát, Khorassant és Baktriát. A történetírók említenek buddhistákat Ázsiában, Kasmirban, Sind-, Malva- (Ujein), Singhala-, Ka-

linga-, Malabar-, Ceylon-, Bengal-, Burmah-, Bhutánban, Tibetben és a mongolok országaiban. Valamint India vagy Hindia a *hin, hon, hinta, hind* = alacsonyság vagy *hindes* = alacsonyan fekvő országokat jelent: bizonyára közönséges vagy appellativ szó volt és sok országot foglal magában; a régiek ezen elnevezést Arabiáig s Egyiptomig kiterjesztették, sőt említés van téve a három Indiáról is.

32. E vélemény meg van erősítve majdnem mindazon őskori történetírónak idevágó tüzetes jelentése által, a kik említést tesznek ezen országokról; sőt meg van erősítve más ázsiai történetírók által is, mint p. o. a két syriai író: Abulferagius és Abulfida által; méltán következtethetjük tehát, hogy Ázsia csakugyan azon világrész, a honnan Sir W. Jones véleménye szerint a chinaiak, tatárok, indiaiak, perzsák, syriaiak, arabok, egyiptomiak, görögök, rómaiak, gaulok, gothok, germánok és a slavonok vették a pallérozást és a művészetben és tudományokban való míveltségüket. Arábiának belsejében, azt mondja Niebuhr, él még egy ősi tradiczio, mely azt tartja, hogy az arabok polgárosultsága egy oly néptől származott, mely Samarkand környékéből jött le közéjök.

33. Európának keleti és északnyugati részeiben sok nyoma találtatik a régi buddhismusnak és sanskrit szavaknak az ottani népek között; a mely népek csak az újabb időben Charlemagne után teríttettek fegyverhatalommal a keresztény hitre. De a legnevezetesebb buddhista emlékek közé tartoznak azon sanskrit szók, melyeket a görög és a római írók használtak történelmi jegyzeteikben, a régi Thráciát (Rumaniát), Macedoniát és a Duna két partján fekvő Serbiát, Pannoniát és Dáciát illetőleg.

34. Bátorkodom néhány példát felhozni állításom bizonyítására. *Pannonia* betűszerinti leforditása e sanskrit szónak *sarbaya*,*) mely nevezet jelenleg a Duna délpartján fekvő tartományra, Szerbiára vonatkozik Belgrád fővárosával. E tartomány régente Magyarországhoz tartozott. Dácia vagy *Dákia* (a mai Alsó-Magyarország, Erdély, Moldva, Oláhország, Bessarábia) hihetőleg appelativ neve mindezen tartományoknak, azon oknál fogva, mi-

*) *Serva, serba* = minden. πᾶς, πᾶσα, πᾶν *serbaya* (dativus) = mindennek. D. T.

vel szőlőben bővelkedtek; származik ez, a sanskrit szótól *Dákh* vagy *Dák* = *szőlő* s adjectiv formája dákhia vagy dákia = *szőlős*, szőlőben bővelkedő. Ez meg van erősítve más történeti adatokkal is. A régi geographok- és történekíróknál előfordul ezen szó: *Agathyrsus*, a midőn t. i. azon tartományokról értekeznek, melyeket feljebb említettem. Thyrsus alatt értetik Bacchus pálczája ékesítve szőlővel = ez a bornak jelvénye. A Dniper folyó Oroszország délnyugati részében a régiek előtt Borysthenes név alatt volt ismeretes, ez magyar szó, s jelentése angolban: «wine godded» (*bor*=wine, *Isten*=God); a magyar adjectiv képzővel *es*, mely az angol nyelvben, megfelel a mult idejű participiumnak, mely tudniillik *ed*-del végződik.

Jegyzés: Az etymologia és a hanghasonlatosságból eredő következtetések nem a legmegbizhatóbb alap tudományos históriai érvek felállítására. Kifejezte ezt tudós hazánkfia is ismételt ízben. Ezen méltányos ellenvetés azonban még sem szolgálhat okul arra, hogy feltünő példákat azon téren is földjegyezni ne merjünk, mint a hogy látjuk, hogy Csoma is tevé.

Hogy «pogány» hitű őseink valóban minő vallást követtek? — daczára a megejtett sok tudományos és nagy becsű kutatásnak — ezen érdekes kérdés még mindig tágas tért enged a további tanulmányozásra; kivált, ha azon kiinduló pontra lépünk, melyen Csoma haladott, de a melynek végeredményéhez eljutni ő maga megakadályoztatott kora halála által.

A tibeti és különösen a sanskrit nyelvek tanulmányozására nézve azonban azt izente Csoma honfitársainak, hogy «*abban dús aknát találandnak nemzeti eredetük, szokásaik, viseletük* és *nyelvük tekintetében*, és hogy ezen tanulmány sokkal több előnyt igér a magyarnak, mint bármely más európai nemzetbelinek.» Lásd: a IX-ik szakaszban: Előszó a tibeti szótárhoz.

Hogy ősi történetünk gyér adatai között is előforduló számos név és különösen hazánk fővárosának elnevezése is: csalhatatlanul a távol kelettel összeköttetésre utal: ki tagadhatná? *Budha, Buda* ugyanazon név, melyet az emberiség száz és száz milliói még mindig imádnak: s miért ne lenne szabad föltennünk, hogy az őseink előtt sem volt ismeretlen? Mi lehetetlen van azon föltevésben, hogy csakugyan egy Buddha-szobor vagy talán egy Láma-zárda is állhatott a nagy folyam partjain fekvő kies bérczek tetején. Alatta a túlsó parton, épült egy helység, mint a hogy az ma is minden Láma-telep szomszédjában szokott történni. Az *alant* fekvő területen tehát emelkedett Pest = Past. Pest (= alant) pedig persa szó, és csakugyan kifejezi azon topographiai viszonyt, mely Buda és Pest között létezik. Buda-Alja, Templom-Alja, Zárda-Alja!

Kifogás nélküli-e ezen föltevés, azt bizton állítani ki merné? De a valószínűség rég feltünt előttünk s azért merészeltük azt ide jegyezni.

D. T.

35. Azon számos elnevezés között, mely a különböző nyel-

vekben a vándor népekre alkalmaztatott, előfordul a scytha (alkalmasint e slavon szótól skitati = vándorolni) héber, eber, avar, hunger (héber vagy arabs eredetű), vandal, turk stb., továbbá a sanskrit szó *geta*, mely azt jelenti: járni, menni, vándorolni, az angol szó «to go» és a német «gehen» alkalmasint ezen forrásból erednek. A getákról azt olvassuk a régi íróknál, hogy azok Közép-Ázsiában honoltak, a mai (1825) chinai Tatárországban Oxus folyam és a Kaspi-tenger mellett; a massageták pedig a Fekete-tenger éjszaknyugati partjain, Thraciában, a mai Romániában, a Duna két partján. Ovidius számüzetése helyéről, a mai Bulgáriából azt írja: «Jam didici getice sarmaticeque loqui» = megtanultam a geták és a szarmaták nyelvén beszélni. A mai indiaiak nem használják a geta szót participialis formájában, át lévén változtatva a lágyabb «jata» (dzsata) szóra; de a præteritum szabályszerűleg van leszármaztatva az eredeti gyökből ekképen = giya. Indiában vannak «Jat» (Dzsát) nevezetű vándor népcsoportok. — A legfelsőbb lénynek vagyis képviselőjének = Buddhának neve sanskrit nyelven *Bhagván* és *Tathagata*; az *elsőnek* jelentése *«győzedelmes»*, a *másodiknak* «egyenes úton járó» azaz igazságos. Ez a két elnevezés nagyon megerősíti a buddhismus és azon sanskrit szavak felőli véleményt, a melyek t. i. az európai nyelvekben előfordulnak. Itélve azon körülményből, hogy a buddhisták gyakran használják a «Bhagvan» szót, én úgy vélekedem, hogy a túlbuzgó keresztények, megvetőleg, a *«Pagan» pogány* szót illesztették reájok. A mi pedig a «Tathagata» elnevezést illeti, az megerősíti a fölebb említett «Geta» szónak valódi értelmét, tudnillik «járó» az egyenes uton.

36. A parthusok négy századon át Róma hatalmának vetélytársai voltak. Justinianus, a római történetíró, őket scythák számüzöttjeinek, «Exules Scytharum» nevezi és minthogy a monumentumokon és pénzdarabokon sok bizonyíték van arról, hogy a parthusok barátjai, tisztelői és pártfogói voltak a görögöknek: bátran föltehetjük, hogy ők ugyanazon hires nép, a mely a «Geta» név alatt Európában és Ázsiában szerepelt. A történetírók több uralkodóról tesznek említést Kis-Ázsiában, kik a Parthus dynastiából származtak, például Mithridates Macedoniában, a konstantinápolyi görög császárság alatt. Lásd: Gibbon történetét. Macedoniának a rómaiak általi meghódítása után valószínű, hogy a parthus

4*

vezérek a Duna felé vonultak vissza rokonaikhoz s régi gyülöletök folytán meg nem szüntek a római birodalmat portyázó hadaikkal zaklatni. Virgilius egyik Eclogájában azt mondja: «Aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim». Már most ha felteszszük azt, hogy Nagy Sándor maga a parthus nemzetből származott, könynyen megérthetjük sikeres hadjáratait Ázsiában és azt is, hogy a görög birodalom oly soká fentartotta magát Bactriában.

37. Nem kell csodálkoznunk azon, hogy a régi görög és római íróknál oly kevés adatot találunk Pannonia, Dácia és egyéb dunai tartományok felől. Carthagó Róma szemei előtt állott, s mégis mily keveset tudnak belállapotáról. Nagyon valószínű, hogy a geták előrenyomatva az ázsiai forrongások által, egyrészt Assyria- és Egyiptomba, másrészt Persián és Kis-Ázsián át Thracia-, Macedonia- és Thessaliába hatoltak. Ezen népcsoportok azon körülménynél fogva, hogy a messze Tigris és Euphrates folyókon is átkeltek, «heber» azaz vándor nevet kaptak. Innen Mózes korában több előkelő egyének kényszerültek Phœniciát és Egyiptomot elhagyni, menedéket találván az Archipelagus szigetein: mint Rhodus- és Crétában, azért nevezték őket «pelasgoi». Thessaliának mai nyelve s részben a Macedoniáé is sok latin szóval van vegyítve; ugyan úgy, mint az oláhoké Alsó-Magyarországban, Erdélyben, Wallachiában és Moldovában. Az oláh nyelv sok sanskrit szót foglal magában és minden tekintetben, szavakban úgy mint alkotásban, különbözik a magyartól. Az oláh nyelvben az articulus definitusnak igen különös alakja van, például: Domnu = dominus a latinban: add ehhez az articulus definitust: *ul* — domnuul, jelentése lesz: *hic* dominus — *the* lord — *az* úr stb.

38. A magyar nyelvben a definitus articulus *a*, vagy magánhangzó előtt *az* (héberben: *ha*, arabsban *el*, angolban *the)*, kivétel nélkül minden casus és szám előtt áll. A görög, német, franczia, olasz, spanyol és más nyelvek szinte bírnak határozott articulussal a főnevek előtt, de formája változik a genus, casus és számok szerint. A latin, slavon és török nyelvekben nincsen különös szó emphatikus vagy határozott kitételek kiemelésére, mint a milyen például a «*the*» az angolban. A tibeti, sanskrit, indiai, syriai, oláh és svéd nyelvben szintén vannak bizonyos partikulák, melyek által a genus vagy az emphasis kifejezése meg van határozva, de mindezen nyelvekben az a különös, hogy az ily ragok

a substantivumokhoz illesztetnek. Ily ragok a tibeti nyelvben ezek:

pa, po, va, vo, hímnemű,

ma, mo, nőnemű, például: Piling — *pa* = európai férfi, Piling *ma* = európai asszony. *r*Gyal-*po* = királyfi, király, *r*Gyal-*mo* = királyleány, királyné. La *ro* = az Isten, La-*mo* = istenasszony. *Zla-ba* a hold, *Nyima* a nap, *Nyagang* teli hold. — Sanskritban: *Deo* isten, *Dewa* az Isten, *Dewi* az istenasszony. *Raj* király, *Raja* a király. *Gang* folyam, *Ganga* a folyam. Mint a sanskritban úgy a syriai nyelvben is az affixum ugyanaz; az oláh nyelvre nézve példát már idéztem. Az indiai, persa és sanskrit nyelvekben a «*sived*» vagy «*sifed*» szó *fehéret*, *fehér* színűt jelent. Ebből kiindulva én úgy vélekedem, hogy a svédek nemzeti nevüket azon scytha népektől kapták, a kik sanskrit nyelven beszéltek, t. i. a getáktól, azon időben, a midőn Kis-Ázsiában és Európa délkeleti részeiben elegyedtek, s több századot egymás szomszédságában töltöttek el, a mint történt a gaul, germán, saxon népcsoportokkal. Azon időkorban s azon világrészben egymás mellett élve, ezen népek sok sanskrit szót átvettek s elsajátították; úgyszinte a határozott articulusnak fent említett utóragi különösséget is az oláhok és syriai népek mintájára, a kik nyelvüknek ezen sajátságát azon scytháktól vették át, a kikkel sokáig közlekedtek s később egy nemzetet alkottak egy közös kormány alatt.

39. A régi görög és slavon nyelvek, itélve alkotásuk-, különösen számos particulák használatából és azon sajátságból, hogy ott dualis szám fordul elő a nevek úgy mint az igék hajlításában: eléggé bizonyítják, hogy a sanskrit nyelv mintájára vannak alkotva. Azon scythák (geták), kiknek anyanyelvük a sanskrit volt, számra kevesen valának, úgy a mint a jelenkorban például kevés az európaiak száma Ázsiában, de tudományuk-, fegyelmük- és vagyonosságuknál fogva és különösen mivel a scythák jártasok voltak a hadviselésben: elefántok, reda (sanskrit: ratha) és a lovasság használatában bámulatos tetteket vittek végbe csekély számú harczosokkal; a mint azt az európaiak előcsapatjai is tették Amerika- és Ázsiában ágyúszereikkel.

Visszatérek most a buddhismusra.

40. Valamint az európai keresztények alkották *Bhágván*ból a «pagan» = pogány szót: azon módon cselekedtek az ázsiaiak

is, mintegy megvetőleg használván azt a buddhisták irányában különösen a mohamedánok, a kik a hindut és a buddhistát ma is «budd-paraszt» nevezettel illetik. Ezen szó e persa szóból származik: peristhán, parasztidan = imádni, — budparaszt = Buddhát imádó — magában véve ez nem gyalázó nevezet, de a mohamedánok annak akarják tekinteni, értvén alatta «bálványimádót.»

41. A régi időkben Európa és Ázsia több tartományaiban Buddha-szobrokkal lehetett találkozni (ilyenek Oden vagy Woden a góthok- és germánoknál), de ezek későbben, vallási túlbuzgóság folytán, a keresztények és mahomedánok által mind leromboltattak. Maiglan is meg van még a régi Baktriában, Bamianban, a Cabul és Balk között vezető úton egy kolossális szobor, sziklába vésve; közelében van két kisebbmérvű kőfaragvány. Nagyon valószínű, hogy ez Sakyát vagyis Buddhát ábrázolta tanítványaitól környezve, a kik festett ábrákban vannak bemutatva jobb és bal felől. Az ábrák hasonlítanak a tibetieknél divatozókhoz s úgy néznek ki, mint a keresztény, különösen a keleti egyházban divatozó képek, a hol a szentek fejeit glóriával szokás körülvenni. Egy szótárban, melynek czíme «Amara Kosha» = a «halhatatlan kincs» és szerzője «Amara Singha» = a «halhatatlan oroszlán», mely a tibetire lefordíttatott Katmandúban, Nepálban, olvasható a buddha szó jelentése:

Buddha rgad dang khaspa yin.
Buddha senex et sapiens est.
Buddha öreg és bölcs ember.

S így volt ez valósággal, mivel Buddha 80 évet élt és korának vezérszelleme volt; későbben, midőn erkölcsi tanait és elveit tanítványai egy ideális rendszerbe foglalták, követői imádni kezdették, úgy mint a keresztények imádják Jézust. Hogy pedig Buddhának vallása sok nemzet között elterjedt, kitűnik azon körülményből, hogy Buddh = vén, öreg elnevezés több nyelvben meghonosult, a vallás elöljáróit akarván vele megjelezni. Így lett: *Buddh* a sanskritban; *Pir* a perzsáknál; *Seikh* az araboknál; *Prezbiter* a görögöknél. Fölhozom e példákat, hogy a tudós világ kiváncsiságát fölébreszszem a végből, hogy tanulmányozzák a régi buddhismus érdemeit és tiszteljék azon vallást, a melynek sarkköve ugyanazon erkölcsi tanokból áll, mint a mi hitünké, t. i. *a*

felebaráti szeretetből. Bátorkodom itt egy négy sorból álló versszakot közölni, mindegyik sor hét szótagból áll, s erkölcsi törvényt foglal magában, a Stangyúrból van idézve (magyaros kiejtéssel):

hTamcsad cshosz ni mnyan parbja
hTosz nasz rabtu szung bya-szet
«Kang-zsik dak nyid mi dödpa
De-dak zsanla mi baho».

Magyarúl:

Halljátok mindnyájan ezen törvényt,
S ha hallottátok, el ne felejtsétek:
«A mit én magamnak nem kivánok,
Soha azt másnak nem teendem».

A mongolok, nagy és hatalmas nemzet Közép-Ázsiában, a melynek ősei Gengiz khánnak bajtársai valának s annyi rombolást vittek végbe négy-öt század előtt, áttértek Buddha hitére, s most békés és vallásos néppé váltak s hű követői Sakyának.

42. Jóllehet a tudatlanság és a barbarismus lerombolták a műveltségnek és polgárosodásnak régi kedvencz helyeit; de minekelőtte e katasztrófa végbe ment volna, a tudósok számos művei megmenekültek a megsemmisülés özönétől az által, hogy Tibetbe szállíttattak; oly művek azok, melyek minden országban hathatósan előmozdítani képesek az általános jólétet, nemesíteni a szívet, felvilágosítani az értelmet s ösztönt nyújtani a szorgalomra.

A rombolás, a persák országának a mohamedánok által lett meghódításával történt Krisztus után 636-ik évben.

43. De Guignes állítása szerint (lásd *Alphabetum Tibetanum*) *Fo axaca* (Sakya) Kr. előtt 1027 évvel született. Egy tibeti történész*) azt mondja, hogy a Nagy *Zhu-thu-hou* czímű chinai depterben (krónikában) az van megírva, hogy Thang császár és a vele egyidejű Srong-tsan tibeti király uralkodása, Sakya halálától számítva 1566-ik évre esik, és hogy Taikum, a nevezett chinai császár fia és örököse egyidőben uralkodott a most említett tibeti király fia és örökösével, kit *Srong-tsan* Gambonak neveznek. Az összes tibeti történetírók tanubizonysága szerint ezen Srong-tsan Gambo király volt az, a ki két nejének, kiknek egyike Nepalból,

*) *r*Gyel-raps-gsal vahi Mélong = a királyi genealogiának irója.

a másika Chinából való volt, közbenjárására és Sembota nevű miniszterének működése folytán, a ki maga is a tudományok pártolója volt, minthogy Indiában nevelkedett, a Buddha-hitet Tibetbe plántálta. Gibbon említést tesz egy persa királyról (Yezdegird), a ki, miután fővárosát meghódították Kr. u. 636-ik évben, visszavonult a chinai császárhoz: Katai Taikun nevű, Thang dynasztiából való uralkodóhoz. P. du Halde azt jegyzi meg *Chinai Történet*ében, hogy Thang egy új dynasztiát alapított a 6-ik század vége felé, a kinek fia és örököse Taikun vala és a ki a keresztényeket pártolta. Már most ezen adatok után itélve, bizonyossággal állíthatjuk, hogy Srong-tsan Gambo (a ki Tibetnek 24-ik királya volt) számításunk első századában élt. De ha Giorgi *Alphabetum Tibetanum*át követjük, ezen király uralkodása a VII-ik századba esik Kr. u.

Ebből láthatjuk, hogy az *Alphabetum Tibetanum* sok helytelenséget tartalmaz. De Guignes és az említett chinai krónika Zhu-thu-hou megegyeznek abban, hogy Nami Srong-tsan és Thang császár egy időben uralkodtak, ez Chinában, amaz Tibetben, Kr. u. körülbelül 539. évvel; de az bizonytalan, hogy Nami Srong-tsan mennyi ideig élt még azután. Annyi bizonyos, hogy Srong-tsan tizenhárom éves volt, midőn a tibeti trónra lépett s elérte életének 83-ik évét. Srong-tsan Gambo után a hatodik király uralkodott a IX-ik században, s neve volt: Khri Srong déhu-tsan, a ki kegyelte a tudományt és a tudósokat s sokat tett a Buddhista hitnek Tibetben való meggyökeresedésére.

44. A tibeti könyvek nagy része szerzőik ezen óhajával végződik: *Sahi-steng ma nyizal dargyur chig;* értelme: «Buddha szent könyvei hadd világítsanak e föld kerekségén mint a nap és a hold.»

Ezen művek sok időn keresztül el voltak zárva az európai tudósok rokonszenvétől, és csak nem rég kaptunk némi értesítést Tibetnek irodalmi kincsei felől. Az őskori irodalomnak ezen érdekes tárházába könnyű és kellemes úton való bejutásért a nemeslelkű és bőkezű *Myvang* nevű lassai kormányzónak tartozunk hálával, a ki a mult században 1729 és 1746-ki évek között élt. Rendelete folytán minden irodalmi mű, a mi külföldről Tibetbe hozatott és az idő viszontagságaitól meg lett kimélve, összegyűjtetett és lajstromokba rendezve nyirfa táblákba vésetett és kinyomatott.

45. A *Kah-Gyur* 98 kötete külön tartalomjegyzékkel Krisztus után az 1731-ik évben készült el 15 hónap alatt.

Minden levél két lábnyi hosszú és 8 hüvelyk széles; 7 sor van egy-egy oldalon nagy betűkkel nyomva. Egy-egy kötetet körülbelül 300 levélre lehet tenni.

A *Stan-Gyur* áll 224 kötetből, összesen 76409 levélből, mindkét oldalon 7 sor nyomtatás, valamivel kisebb betűkkel és szorosabb sorozattal, mint a *Kah-Gyuré.* Egy év alatt került ki a nyomda alól 1742-ben. Minden tartalomjegyzék (tibetül Karchik) elején olvasható részletes fölszámítása a költségnek pénzben és anyagban, az egyének névsora, a kik a munka végrehajtásában részt vettek: számuk 3000-nél többre megy; a világi és egyházi méltóságok és vagyonos személyek nevei, a kik adakozásaikkal a költség fedezéséhez járultak.

46. A még mindig használatban levő vésett fatáblák le vannak téve Narthang zárdában, Teshi Lunpó mellett, és az ottani Nagy Láma birtokában lévén, az ő rendelkezése alatt állanak.

47. Kham-yul vagy Pot-chenpó tartomány Derghe nevű székvárosában, Lassától 40 napi járásra kelet felé, találtatik egy újabb és korrektebb kiadása a Kah-Gyurnak, mely hir szerint nagy becsben áll.

Ezen két nagy gyűjteményen kívül van más számos nyomtatott könyv bennszülött tibeti tudósoktól.

48. A Stan-Gyurnak körülbelül 18 levelén találtatnak kész útlevelek oly buzgó egyének számára, a kik Shambalában fekvő Kalapsa városát óhajtanák meglátogatni. Azon körülmény, hogy említés van itt téve egy húsz napig tartó útról a nagy sivatagon át és fehér homokos területről Sita azaz Yaxartes folyam partjain: nagyon valószínűvé teszi, hogy a Buddhisták Jeruzsáleme — így nevezem — az ősrégi időkben a Yaxartesen túl volt, még pedig valószínüleg a *jugarok* országában.

49. A 43-ik pontban említett chinai krónikának írója Kun-ga Nyingpó, a ki Teshi Lunpótól két napi járásra nyugat felé eső zárdában irt (mely zárda t. i. Sa-skya nevezetes mindennemű kéziratok miatt) 800 év előtt ezt mondta:

«*keletről* Chinából *) kaptunk orvosi tudományt, csillagászatot és csillagjóslást»,

*) Gyanak = a fekete lapály.

«*délről*, Indiából *) igaz hitet»,

«*nyugatról*, Nepál és Sokyulból **) árú- és élelmi czikkeket»,

«*északról* a horok és a jugarok országából: törvénykönyveket és kézi művészetet».

Középázsia azon nemzetei, a kik a turk nyelvet beszélik, tibetül: *Hor* néven neveztetnek, s ezen iró szerint Gengiz-Khan csakugyan ezen nemzetségből származott.

50. A most nevezett szerzőtől van még egy más történelmi munka is, melynek czíme «*Depter rNingpo*», azaz régi krónikák. *Nem valék képes ezt megszerezni, de úgy vagyok értesítve, hogy igen érdekes munka, különösen Gengiz-Khan történetére való vonatkozása miatt.* Egy más munkában foglalt jeles mondataival ismerős vagyok, melyek igen észszerűek és elegánsak.

51. *A tibeti könyvekben a jugarok neve yugurnak* van irva, s *hazájok olykor Yugera*-nak *mondatik. Ekkorig más érdekest a jugarokról nem tudhattam meg mint azt, hogy a Stan-Gyur gyűjtemény lajstromában említés van téve egy rövid értekezésről, mely a jugarok nyelvéből van lefordítva és röviden elbeszéli egy Sakya szobornak azon országon keresztül való vándorlásait. Ez most Lassában őriztetik, a hova Srongtsan Gambó királynak Kong-cho nevű felesége hozta Chinából.*

52. Én azt hiszem, hogy a legrégibb Buddha, kiről említés van téve, nem más mint Zoroaster, a ki régi iróink szerint Ninussal, a nagy assyriai királylyal egy korban élt. Ezen vélemény támogatására bátorkodom a következő időszámítást (ærákat) közleni, megállapításaul azon korszaknak, a melyben Sakya élt. Az első négy adat a legtudósabb nepali és tibeti tekintélyek szerint van felállítva, kik Srongtsan Gambó király uralkodását a keresztényság VII-ik századába teszik. A 10-ik szám alatti számítás az, mely most Lassában bir tekintélylyel.

53. A folyó 1825-ik év például a 19-ik vagyis a Shingmocha esztendeje a 14-ik cyclusnak (egy cyclus hatvan évet tesz), mely mult február hónapban kezdődött. De az évek számításának

*) Gyakan = a fehér lapály.

**) Sokyul, Sokpo név alatt a tibetiek a Mogul, Kalka, Sungari és Kalmuk népeket értik.

módja nagyon új szokás, alig 800 éves, s hihetőleg chinai eredetű. A mi a régibb időkre vonatkozó számítást illeti: a chronológia itt nagyon bizonytalan. Tibetországnak Butan tartományában élt egy hires Láma, Padmakarpo, a 10-ik cyclus 26-ik évében, tehát számításunk szerint 1592-ben. Ez a tudós összeállított egy rövid értekezést, mely magában foglalja a különféle régi tibeti, nepali, kasmiri tudósok véleményét Sakya születése felől. Összesen tizenkettőt fedezett fel s ehhez saját évszámítását is hozzátette.

54. Ezen tizenhárom vélemény szerint az évszámok Sakya halála óta a szerző, Padmakarpo koráig, tehát 1592-ig és aztán azon időtől fogva 1825-ig ekképen állanak.

Vélemény	1592-öt megelőző évszám	1825-ben
1	4012	4245
2	3738	3971
3	3725	3958
4	3729	3962
5	2900	3133
6	2342	2575
7	2243	2476
8	2136	2369
9	2470	2703
10	2427	2660
11	2166	2399
12	2474	2707
13	2650	2883

55. Az itt előadottakban igyekeztem, a mennyire tehetségem engedé, a kormány kivánatát teljesiteni, kivonatos jelentést tevén a birtokomban levő tibeti könyvek és irományok tartalmáról. A sanskrit és tibeti irodalmak széles tért tárnak fel előttem az emberiség történetének tanulmányozására. Lelkesedésem még mindig ugyanaz, a mi volt akkor, a midőn először terveztem és elhatározám, hogy keletre jöjjek; ha fáradozásaimnak, adataimnak és véleményeimnek ezen első és, érzem, hogy hiányokkal telt kisérlete a kormány jóváhagyását megnyerendi: boldognak fogom magamat érezni, ha képes leszek a jövőben irodalmi tanulmányaimnak méltóbb eredményeivel szolgálhatni.

Aláírva: *Körösi Csoma Sándor.*

Kelt Sabathú, 1825. máj. 5-én.

Ezen levél tartalma kivonatban a *Calcuttai Oriental Magazine* 1825-ki folyamában volt ismertetve. Nagy haladás történt azóta a keleti tudományosság terén, méltányos tehát megjegyezni, hogy az itt kifejezett vélemények mindegyike a kritikai bonczolás tárgyát ma már nem képezheti. Mindamellett mit sem veszített érdekességéből ezen tanulmány Csoma honfitársai előtt, ha tekintetbe veszik azt is, hogy ez volt Körösinek első kisérlete a tibetismus akkoron még ismeretlen mezején. A legnagyobb élő sanskrit tudós, Rajendrola'la Mitra, azt mondja felőle, hogy «Körösinél behatóbban egy európai tudós sem mívelte eddig a tibeti irodalmat».*)

NEGYEDIK SZAKASZ.

1825. junius — 1827. év januárig. Csomának második útja Tibetbe. Az Asiatic Society of Bengal viszonya Csomához. Visszatérte Sabathuba.

A kormány rendelete, hogy Csoma rendes havi illetménynyel láttassék el, a nehéz felleget eloszlatá honfitársunk láthatáráról — s ő csakhamar második útjára kelt, Sabathuból Tibet felé — junius havában (1825).

A következő levelezés előadja a kormány ohajtását és utazónk élményeit.

Mr. A. Stirling,
perzsa nyelvosztálybeli kormánytitkár

Dr. H. H. Wilson,
a Bengal Asiatic Society titkárához

Kelt Calcuttában, 1825 julius 29-én.

«Sir!

Tudomása van Önnek róla, hogy múlt november havában egy magyar utazó, kinek neve Csoma de Körös, megjelent Sabathuban, Tibet felé irányzott útjában, magával hozván egy ajánló levelet Moorcroft úrtól. A kormány és a helybeli hatóságok meg lévén nyugtatva a felől, hogy azon úrnak czélja és foglalkozása nem egyéb, mint a melyeket bevallott, tudniillik Tibetország nyelvei, irodalma és régi historiájának tanulmányozása: engedelem adatott neki utazásának folytatására s egyszersmind a kormány elhatározta, hogy

*) Lásd *Nepalese Buddhist Literature* pag. XIII.

bizonyos pénzbeli segélyt nyújtson neki: erre Körösi úr kifejezte készségét, hogy a pénzsegély visszapótlása fejében irodalmi munkálatainak és kutatásainak eredményét a brit kormány rendelkezésére bocsátandja.

A kormány ohajtandónak látja tehát, hogy hasznunkra fordítsuk ez alkalmat és egy jó nyelvtant és szótárt, valamint némi históriai munkák fordítmányait szerezzünk; ezek, Körösi állítása szerint, már is birtokában léteznek.

Szolgálatainak és képzettségének legczélszerűbb módon való felhasználása kétségen kívül az Asiatic Society közbenjárásával lenne eszközlendő.

E czélra való tekintettel, utasítva vagyok áttenni Önhöz Körösi úr két jelentésének másolatát*) és felszólítani a Societyt, hogy érintkezésbe tegye magát vele e tárgyra nézve.

Körösi úr fel fog szólíttatni a Delhiben székelő hatóságok által, hogy közleményeit a jövőben egyenesen Önhöz intézze s alkalmazkodják Önnek tanácsa- és útmutatásaihoz, melyeket Ön netalán közölni óhajtana azon irodalmi tervek érdekében, melyekre különös figyelmét kikérni kívánatosnak látszik.»

Körösi Sabathuból junius havában (1825) elindúlt második útjára Tibet felé s végre a pukdali zárdában megállapodott Zanskar (vagy Zangskar) tartományban, a honnan az itt következő levele keltezve van.

Előadja ebben úti tervét Sabathuból, Kotghar s a Sutlej völgyén át Zanskar felé Padma nevű tibeti szolgája kiséretében, a pukdali zárda alatt fekvő Tisza (Teesa, Pookdal, mellett az eredeti kézírat szerint) nevű helységben való letelepedését s egyességét a Lámával, hogy segítségével tervezett munkái mielőbb elkészülhessenek.

A levél tartalma ez:

Körösi Csoma Sándor.

Kennedy századosnak. Sabathuban.

Kelt Teesa (Pookdal-zárda mellett) 1825. okt. 16.

Midőn Sabathuból Zangskar felé vevém utamat, nagyon ohajtottam, hogy mielőbb e helyre érkezzem, s megtudjam a Lámának

*) T. i.: Kennedy századoshoz intézett, már közlött két levelét.

hajlamát egy új szerződés megkötése iránt a végett, hogy bevégezhessem az elemi munkákat Tibet nyelvére vonatkozólag, mely czélra már is gyüjtöttem anyagot előbbeni itt tartózkodásom ideje alatt. Szavamat adtam, hogy mihelyt e helyre eljutottam, és a lámának igéretét megnyertem, hogy feladatomat szorgalmasan elősegíteni kész: tudtára fogom adni Önnek körülményeimet. Négy hónap múlt el, a mióta a bérczek felé útra keltem; eddig fájdalom, még semmi bizonyost nem írhatok. Bocsánatot kérek tehát a késedelemért s szolgáljanak mentségemül az itt következő sorok:

2. Midőn Sabathut elhagytam, junius 6-án nem voltam még elhatározva, a két út közül melyiket válaszszam, tudniillik a Kulunak vagy a Busahirnak*) vezetőt-e. Önnek szívessége ellátott mindkét esetre ajánló útlevelekkel. Miután úgy értesültem, hogy felső Busahirban léteznek helységek, a hol tibetűl beszélnek, s hogy találtatnak ott zárdák is, reménylettem, hogy tervem kivitelére egy értelmes egyénre találhatni nem lesz nehéz azon tartományban; elhatároztam tehát Kotgharban létemkor, hogy útamat a Sutlegde**) folyam partján Busahir felé fogom megtenni.

3. Dr. Gerard volt kegyes ajánló levelet adni a busahiri Raja udvari tisztjeihez, hogy az országának felföldjén lakó tibetiek közül válaszszanak számomra három egyént, kik podgyászomat s könyveimet rendes fizetésért tovább szállítsák s velem Zangskárig utazzanak. A tisztek adtak egy embert írott rendelettel a kanumi basuntramhoz,***) hogy szükségeimnek a lehetőségig eleget tegyen a hordárok kérdésében. Találkoztam vele Nahoban, de ő nem tudott hordárokat szerezni és levele a Piti-ben lakó kharponhoz †) szinte eredmény nélkül maradt. Ez volt oka, hogy oly lassan haladtam előre.

4. A nahoi basuntram, kérelmem következtében, utitársamúl egy öreg embert jelölt ki; hangi születésű, neve Padma. Ezen ember junius 26-tól maiglan nálam maradt, s fizettem nékie ellátáson kívül tizenkét rupiát. Ha valami fontos közleni valója lenne Önnek a kor-

*) Ezen tartomány neve többfélekép íratik: Besahr, Busahir, Bussaher, Besaher.

**) Máskép Sutlej.

***) Basuntram = kormánytisztviselő.

†) Kharpon = várparancsnok.

mánytól vagy az Asiatic Society részéről, azon esetben ezen hangi lakos Padma kész visszatérni, vagy ha nem, a télen át velem maradni.

5. Busahir területén nem találok semmi nehézséget utamban, ládáim kevés fizetésért tovább szállíttatnak oly sebesen, a mint óhajtom. De az út arra Zangskar felé nagyon tekervényes. A legegyenesebb út Kulún és Lahul-on visz keresztül. Pukdal, a hol most vagyok, négy napi út Lahul felső részétől.

6. Kanumban — felső Busahirban — megérkeztemkor úgy értesültem, hogy egyéb tibeti könyveken kívül meg van ott egy nyomtatott példánya a Kah-Gyur- és a Stan-Gyurnak; erről már másutt jelentést tettem; megnéztem e műveket; le vannak ezek rakva egy szobában, Beli Rám házában; azt mondják, hogy nagyatyja szerezte azokat, Teshi lhunpo vidékén. A vallás szolgái Kanum- és Sungnámban fél-hindúk; ők a tibetieket utálják és gyűlölik, mivel ezek marhahússal élnek. Általában véve nagyon tudatlanok s nem beszélik jól a tibeti nyelvet sem.

7. Mitnhogy nem valék képes azon országban eléggé értelmes emberre akadni, a ki a tibeti nyelvet jól tudja, sem pedig szert tenni azon nyelvtani könyvekre, melyek az én nyelvtanomnak és szótáromnak alapúl szolgálnak: ott hagyám Busahirt s Pitin és Lahulon át Zangskarba utaztam. Ez országokban akadályokra akadtam az esős időszak és a hordárok hiánya miatt; különben egész utamban semmi más hátrányt vagy kellemetlenséget nem tapasztaltam, kivéve hogy hordárokra nem valék képes oly könnyen és oly hamar szert tenni, a mint óhajtottam volna.

8. Megérkeztem Teeshaban, Zangskarban, a Láma falujában augusztus 12-én. Ő akkor távol volt üzleti ügyekben, Tibet pusztáin. Vártam mindennap visszatértét, s meg is jött szeptember 26-án. Most már megkötöttem vele a szerződést tervezett munkám bevégzésére. Lekötötte magát, hogy itt marad és dolgozik november 10-től kezdve a jövő év nyári solstitiumáig, velem lakván a pukdali zárdában, családja birtokához tartozó egyik szobában.

9. Felszámítottam jövendőbeli kiadásaimat. A kezem közt lévő pénzösszeg elégséges fog lenni, a míg Sabathuba visszatérek, a mit jövő 1826-ki év októberére tervezek s miután a Láma óhajtása, hogy odáig elkisér, igéretet tettem neki, hogy ráadok még a fizetéséhez, ha szorgalmas lesz tanulmányaim elősegítésében. Engedélyt kérek

tehát ezennel, hogy őt magammal vihessem. Pitiből a legrövidebb ut visz le Busahirban fekvő Sran hegységbe.

10. Mindennap megfordúl lelkemben azon nagy lekötelezettség, mely alá engemet a calcuttai kormány, Willock őrnagy és testvére, Mr. Moorcroft, kegyed, dr. Gerard, Nicholson adjutáns és mások helyeztek. Ezen urakat volt szerencsém személyesen megismerni, ohajtásom ez alkalommal kifejezni nekik legmélyebb tiszteletemet és hálámat. Folytassák kérem, Uraim, jó akaratjukat egy idegennek irányában a jövőben is, kinek legfőbb óhajtása az, hogy kegyeiket megérdemelje és hirdettesse szívességüket.»

Ezen közleményt Kennedy százados elküldötte Calcuttába a kormányhoz s az a külügyi ministerium levéltárában feltalálható.

Az erre következő levele Csomának 1826-ki augusztusban kelt s az Asiatic Society titkárához szól. Ez is Kennedy százados közvetítése folytán került dr. Wilson kezében, s a Society levéltárában létezik.

A százados így írt ez alkalommal:

Kennedy százados levele

Dr. Wilsonhoz az Asiatic Society titkárához.

Kelt Sabathuban 1826 szept. 5-én.

«Örömmel küldöm a levelet, melyet Önhöz czímezve tegnap vettem azon magyar úri embertől, a ki most Zangskar tartományban él, s a kinek megérkeztét itt a jövő novemberre várom a pukdari zárdának Lámájával. Én úgy hiszem, hogy ohajtása lenne Calcuttába utazni, ha a megkívántató úti költséget előlegeznék számára. Ő jelenleg egyedűl barátjainak kegyadományára van utalva mindennapi szükségeinek fedezésében *) és ha Ön szert tehetne nehány száz rupiára, akár az Asiatic Society, akár a kormány részéről, meg vagyok győződve, hogy a pénzt nem lehetne tiszteletreméltóbb egyénre és jobb czélra fordítani.

Szerencsésnek fogom magamat érezni, ha közvetítő lehetek a vele való érintkezésben» stb.

*) Ezt tévedésből írta így Kennedy, a mint a következő saját levele tanusítja, 1827-diki január 17-dikéről keltezve.

Hasonló szívességgel írt Kennedy százados főnökéhez Umballahba 1825. év november 16-én.

Az imént említett levél Csomától az Asiatic Society titkárához a pukdali zárdából 1826-án augusztus 21-ről így szól:

«Sir!

Van szerencsém elismerni múlt évi augusztus 10-kéről kelt levelét egy röpirat kiséretében, mely érdekes tárgyakat tartalmaz ugyanazon tanulmányok felől, a melyekkel én most foglalkozom. De minthogy az nagyon későn érkezett kezeimbe, tudniillik csak ez évi junius 26-án, azon egyén, a ki idehozta, nagyon henye és kóborló ember volt, annálfogva nem mertem reá bízni válaszomat; bocsánatot kell tehát kérnem, hogy feleletemet elhalasztottam.

Nem voltam oly szerencsés ideérkeztemkor, a mint Sabathuból történt elutazásom alkalmával reménylettem. A Láma igen hanyag volt a tanításban és csak rövid ideig maradt velem. Azóta nem valék képes más egyént találni, a ki czélomhoz segítsen. Bizonytalanságban vagyok tehát, hogy müveim hogyan fognak sikerülni, s mennyire lesz képességem azokat kidolgozni úgy, a mint igértem. Ha ezen körülmények között kötelezettségeimet minden tekintetben be nem válthatnám, biztosítom Önt, hogy készen lesz, ha nem is mind az, a mit terveztem, legalább a nyelvtan, oly mutatványok hozzáadásával a tibeti nyelvből és literaturából, melyek elégségesek leendenek arra, hogy ösztönözzék a jövőkor tudósait, belebocsátkozni az ázsiai irodalom ez ágának tanulmányozásába.

Nagyon lekötelezett Ön leveleimnek ismertetése- és azon megjegyzéseivel, melyeket rólok kifejezni szíveskedett. Mindaz, a mit a tibeti nyelv felől a «Quarterly» folyóiratban találtam, nagyon hibás volt. Nem fogom ez alkalommal a helytelenségeket előszámlálni; remélem, hogy idővel képes leendek, kétségtelen tekintélyek nyomán, megjelezni biztos alapját ezen érdekes nyelvnek.

Engedelmet kérek feleletem elkésése és rövid volta miatt. Visszatértem után szerencsésnek fogom magamat tartani, ha mind azt, a mit megtanultam, Önnek rendelkezésére bocsáthatom.»

Egyébiránt stb.

Hazánkfia második zangskari útjából 1827. évi január elején

tért vissza, megrakva ugyan irodalmi kincsekkel, de elégedetlenűl, a mint látjuk, mert Láma oktatójában csalatkozott, mi érzékeny és lelkesült valóját mélyen érintette és lehangolta.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Kétes helyzet. Csoma folyamodik, hogy Calcuttába utazhassék, vagy hogy még három évre Tibetbe visszatérhessen, félbeszakadt tanulmányai bevégzése végett.

«Elvesztegettem drága időmet és a pénzt.»
Csoma.

Csomának megérkeztét Sabathuban Kennedy százados az Asiatic Society titkárának Dr. Wilsonnak, január 17-én a következő levélben adta tudtára:

«Elhalasztottam Önnek november 14-kéről kelt levelére a választ Csoma úr megérkeztéig. Van szerencsém most elküldeni e tisztelt úrnak levelét. Meg engedte tekintenem azon tömérdek (immense) halmazát a kéziratoknak és nyomtatott könyveknek, melyeket összegyüjtött, és úgy látszik, hogy ő tökéletes jártassággal bír a tibeti nyelvben és irodalomban.

Ohajtja, hogy tudtára adjam Önnek azt, hogy örömére fog szolgálni, ha Önnel bármi tárgy felett levelezésbe léphet. Pénzre sürgetős szüksége nincsen, mivel van még kezében százötven rupiára menő maradék azon ötszáz rupiányi összegből, mit a kormány utalványozott számára, több mint két évvel ezelőtt. Ő visszautasít minden előzékenységet, mit én fölötte szerencsésnek (most happy) fognám magamat érezni, ha bármi tekintetben tanusíthatnék irányában; de ő egészen visszavonulva él.

Azon kilencz tibeti szó közül, a melyek Seramporéban nyomattak, s melyeket tudomása végett Ön hozzá küldött, Csoma azt mondja, hogy *öt* szó hibás volt.

Befogom őt mutatni Stirling úrnak, ha a Főkormányzó ide érkezik.

Egyébiránt stb.»

Csomának fennérintett levele 1827-diki január 18-káról Kennedy századoshoz van intézve s így szól:

«Van szerencsém leismerni azon levél vételét, melyet Dr. Wil-

son az Asiatic Society titkára múlt évi november havában Önhöz írt. Nagyon le vagyok kötelezve Önnek irántam tanusított azon szívességeért, hogy ide érkezésem óta Ön mindig oly kegyes volt elfogadni leveleimet és jelentéseimet és azokat becses ajánlataival áttenni a főkormányzóhoz.

2. Miután Önhöz intézett előbbeni jelentéseimben ismertetém már a tibeti irodalom műveinek tartalmát s részletes jelentést tevék a kezeim közt levő iratokról: ugy szintén közöltem körvonalát a nyelvtan-, szótár- és egyéb munkáknak, melyeken dolgozom: nem fogom itt tehát ismételni azt, a mit a tibeti irodalomról már előadtam. Úgy hiszem elég lesz most, ha azt mondom, hogy:

3. Föltett szándékom végrehajtásában csalatkoztam azon Lámának tunyasága és mulasztása miatt, a kinek kedveért oda viszszatértem. Műveimet, a mint azokat terveztem és megigérém, be nem fejezhettem. «Elvesztegettem drága időmet és a pénzt.» — Mind a mellett magammal hoztam sok tekintélyes, bár kisebb terjedelmű nyomtatott könyvet, melyek nyelvtant, chronologiát, csillagászatot és erkölcstant tartalmaznak.

Egy nyelvtanra elég anyag van már birtokomban; ismerem a nyelvnek grammatikai szerkezetét, s képesítve vagyok elkészíteni ezen elementáris munkát oly terjedelemben, a mint kívánni fogják. A szótár nagyon terjedelmes; eddig csak tibeti nyelven van meg, de a kézirás jó, fínom capitalis kis alakú betűkben. Nem volt még érkezésem arra, hogy minden szónak értelmét angolúl kitegyem. Legnagyobb részét a könyvnek lefordíthatom hiba nélkül, de sok szónak tökéletes megmagyarázása végett szükségem van még egy értelmes tibeti emberre. Birtokomban vannak szintén kivonatok chronologiai, földleirási és irodalomtörténeti munkákból, melyeket útmutatásom szerint a Láma elkészített.

4. Dr. Wilson levele és a «Quarterly» tartalmából ítélve, úgy tapasztalom, *hogy a tibeti nyelv és literatura felől Calcuttában mit sem tudnak,* s azt gyanítom, mintha nem is viseltetnének valami különös érdekkel iránta. Annyi bizonyos, hogy azok a tibeti könyvek, melyekről említés van téve előbbeni jelentésemben, évszámításunk hetedik századában szállíttattak Tibetbe, még pedig Nepal, Közép-India, Kasmir és más országokból. Anyagra és alakra tartalmuk többet tesz, mint bár mely más ázsiai irodalomé.

5. Én a kormányhoz ismét segélyért folyamodni nem fogok,

bár Dr. Wilson tanácsolja, hogy megtegyem. Már eddig is nehéz kötelezettség súlya alatt állok úgy a kormány mint némely magán egyének iránt. Soha sem volt szándokomban az, hogy én pénzt várjak bármi formában műveim szerkesztéseért. Én el fogom azokat késziteni legjobb tehetségem szerint és azután ohajtásom az lenne, hogy meggyőzzek bizonyos, arra képesített orientalista tudósokat közleményeim hitelessége és correctsége felől. Én kész leszek átadni Ön kormányának minden iratomat, a mi a tibeti irodalomra vonatkozik, azon segedelem visszapótlása fejében, a melyben ő Lordsága s más urak kegyéből részesültem. Az én becsületem sokkal drágább előttem, mint a hogy a példabeszéd tartja — «a meggazdagodás».

6. Elhatározám, hogy addig nem térek vissza Tibetbe, míg át nem nyujtottam a kormánynak a birtokomban lévő anyagot.

Alásan esedezem, legyen szives engemet ez éven át pártfogásába venni, s ha szükség lenne, jót állani a kormány előtt viseletemért. Igyekezni fogok méltó lenni Önnek pártfogására. Jövő október haváig visszavonulva óhajtok élni, akár itt Sabathuban, akár a környéken, a hol tudniillik Ön megengedi, hogy maradhassak.»

Egyébiránt stb.

Ezen levél eléggé rajzolja Csoma helyzetét; csalatkozott Láma tanítójában, más alkalmas egyént pedig nem tudott találni a pukdali zárda környékén, ki őt tanulmányaiban segítette volna; «időt és pénzt elvesztegetett» a mint panaszolja, de tett, a mit tehetett, s gyüjtött tibeti könyveket nagy mennyiségben, melyekkel tizennyolcz havi távollét után visszatért Sabathuba, még pedig 1827. év január elején. Őszinte jelentést tett a dolog mibenléte felől Kennedy századosnak s általa az Asiatic Society titkárának Dr. Wilsonnak. Legjobb és Indiában *első* barátja Moorcroft, már ekkor sírjában nyugodott; a körülmények tehát változván, Csoma úgy tapasztalá, hogy Calcuttában a tudósok mit sem tudnak a tibeti nyelv és literatura felől és azt gyanította, mintha «nem viseltetnének valami különös érdekkel iránta».

Ez nem volt bátorító helyzet a lelkes buvárra, s bár ő magát nem hibáztathatta, hogy kötelezettségének, óhajtása szerint, eleget tenni képes nem vala: mégis érezte, hogy igényt nem tarthat a kormánynak további istápolására; ennélfogva folyamodni nem is akart jövendőbeli segélyért, de igen is nagyon ohajtotta, hogy gyüjtemé-

nyeit és bevégzett nyelvtanát átadhassa a kormánynak «némi visszapótlás gyanánt azon kegyességekért, melyekben ő Lordsága és más angol magánosoktól részesült.»

A következő levelek a helyzetet még jobban fel fogják tüntetni s világot vetni a további eseményekre.

Kennedy századostól

Dr. Wilsonhoz, az Asiatic Society titkárához.

Kelt Sabathu, 1827 ápril 3-án.

Sir! Csoma aggódva néz Önnek felelete elé január 18-án kelt levelére, melyet Önhöz annak idejében elküldöttem.

Épen most mutattam be őt Amherst Lordnak.*) Ohajtása lenne itt maradni és elrendezni munkáit jövő októberig. Azt gyanítom, hogy pénzbeli forrásai nagyon kimerültek, s nem vagyok tisztában magammal, hogy mi módon kellene közeledni a kormányhoz további segélyezése végett. Talán egy levél az Asiatic Society részéről lenne a legczélszerűbb mód, egy nehány száz rupiának utalványozását kieszközölni számára, stb. Egyébiránt stb.

Körösi levele: Kennedy századoshoz.

Kelt Sabathu, 1827. május 5.

Sir! Dr. Gerard másolatát kérte leveleim- és jelentéseimnek,**) melyeket Önhöz intéztem, hogy azokat Mackenzie úrral, a kormány titkárával közölje. Én igen rossz irnok vagyok: jobban nem másolhatnám le azokat, mint a hogy vannak. Ha úgy tetszik, kérem, engedje meg, hogy azokat dr. Gerard megmutathassa.

2. Ezen úrnak hozzám intézett levele engem *nagy aggodalomba ejtett.*

Az ott említett tárgyakra vonatkozó válaszomban *nem ereszkedhettem a speculatiók tágas mezejére,* pedig, úgy látszik, ezt várták tőlem. Tanulmányaimnak czélja egy beható nyelvtan és szótár elkészitése, valamint a tibeti könyvek és tudományosság ismertetése. A szótárt és a literatura történetét benyújthatom, ha kívánni fogják,

*) Ez volt, úgy látszik, az egyedüli alkalom, melyben Csoma a főkormányzónál be volt mutatva Sabathuban, és a mire Hügel után báró Eötvös reflectálhatott. Lásd a második fejezetet.

**) Lásd a II. és III. közleményt.

bármikor s mellékletképen adok egy rövid földleírást és adatokkal ellátott historiáját Tibetországnak *) tibeti és angol nyelven. De mivel ekkorig még semmi sincs megállapítva a tibeti orthografia tekintetében, attól tartok, ha irományaimat Calcuttába küldeném, a nélkül, hogy magam is ott lennék, senki sem volna képes kellő hasznát venni azoknak és bizonyára sok hiba keletkeznék, melyeknek száma, a mint látom minden tibeti nyomtatványból, már is nagyon megszaporodott. De a szótár befejezése, minthogy czélt nem érhettem második utammal Ladakba, még nehány évi fáradozást fog kívánni.

3. Ha tehát kifogás nincs ez ellen, kérem Önt, kegyeskedjék számomra a kormány engedelmét kieszközleni, hogy jövő november havában Calcuttába utazhassam irományaim közlése végett; vagy ha a kormány tetszése oda hajolna, hogy calcuttai útamat még elodázzam, a mint Dr. Wilsonnak Önhöz intézett leveléből sejdítem, hogy azt úgy ohajtják: azon esetben esedezem *még három évi* engedelemért felső Busahirba való utazásra, a hol a nyelv tibeti; s azt is kérném, hogy meghagyassék a busahiri rajának, hogy engedje átolvasnom azon tibeti könyveket, melyek a kanumi zárdában vannak letéve s jelenleg Bali Ram birtokában léteznek. Ha a kormány jóváhagyja tibeti tanulmányaim folytatását és elfogadja majd fáradalmaim eredményét és gyümölcsét: esedezem Önhöz, hogy mindennapi szükségeim fedezésére némi istápolást kieszközölni méltóztassék.

4. Ha indítványaim egyike sem találkoznék a kormány jóváhagyásával, minthogy a bizonytalanság és a tétovázás kegyetlen és nyomasztó hatású egy érző szívre: kérem, legyen kegyes, a kormány rendeletét velem mielőbb közölni.»

Egyébiránt stb.

Ez az időpont volt kétségtelenül a legfájdalmasabb helyzet honfitársunk életében. Mélyen érezte, hogy az idő halad s ő tehetetlennek látta magát önerejéből munkájának folytatására; nem csoda tehát, ha levelének utolsó pontjában oly érzékenyen ád kifejezést bizonytalan helyzetének.

*) Lásd a XII. közleményt.

HATODIK SZAKASZ.

A kormány újabb intézkedése Csoma utolsó folyamodására. — Harmadik útja Tibetbe. — Dr. Gerard levele Csoma felől a kanumi zárdában.

«Örömmel halnék meg, látván, hogy szavamat beváltottam.»

Junius 14-én 1827-ben Stirling úr a kormány-titkár, Kennedy századoshoz a következő rendeletet intézte:

Sír! E hó 5-én kelt levelére vonatkozva parancsot vettem Önnel közölni, hogy a Főkormányzó Ő Excellencziája abbeli tetszését fejezte ki, hogy Körösi Csoma úrnak engedély adassék három évre felső Busahirba való utazásra a levelében kifejezett czélnak elérése végett és az ott említett feltételek alatt. Ő Lordsága ennek folytán felhatalmazza Önt, hogy a nevezett úrnak mindennapi szükségei fedezésére s netalán tibeti kéziratok beszerzése végett, *ötven rupiára* menő összeget havonkint kifizessen, mindaddig, a mig a fentérintett irodalmi czélok elérésében fáradozik.»

Egyébiránt stb.

Érdekkel bir a következő czikk is, mely a kormány-lapban — *Government Gazette* — 1827-ik évi szeptember 10-én megjelent s melyről már több alkalommal volt említés téve:

«Tibetország irodalma- és vallására, mondhatni a Bhote=Tibet országok mindnyájára való tekintettel, szerencsések vagyunk értesülni, hogy a kormánynak pártfogása lehetővé tette a magyar utazó Körösi Csoma úrnak felső Busahirba való utazását három évre, tibeti tanulmányainak folytatása végett; a mely idő alatt, kötelezte magát, hogy elkészíti egy kimeritő nyelvtanát és szótárát a tibeti nyelvnek, hozzácsatolván egy értesítést Tibetország históriája- és irodalmára nézve. E czélok elérése óhajtandó annál is inkább, mivel úgy értjük, hogy Csoma úr Klaprothnak és Remusatnak újabban közzétett műveit a tibeti nyelvre és literáturára vonatkozólag — *egészen (altogether) hibásaknak* tartja. Remusat ugyan beismeri kútforrásainak tökéletlen voltát, de Klaproth szokása szerint ex cathedra szól, s kimondhatatlan megvetéssel tekint a tibeti tanulmányoknak az angolok által eszközölhető kiaknázásának csak lehetőségére is».

Nem tudjuk a napot, a melyen utazónk Szabathút elhagyta harmadik útjában Tibet felé, mert ő, ha személyéről kellett beszélnie, fölötte fukar szavú volt s érdemeiről is nem ő — de mások szólottak. A kormánynak rendelete, hogy felső Busahirba utazhatik három évre, lelkének láthatárát ismét derültté tette s ő Simla, Kotgurh, a Sutlej folyam völgyén át, a mint a térkép mutatja, Kanumba ért. Itt kereste föl őt jóakaró lelkes barátja Dr. Gerard, kinek eleven leirása saját útjáról s Csomával történt találkozásairól, a legérdekesebb episodot képezi hazánkfia életében. Ezen levél eddig még közzétéve nem volt.

Jelentését Dr. Gerard a Delhiben székelő kormányi fő ügyvivő Mr. Fraserhez intézte.

E jelentésből vett kivonatok képezték eddig ismertetését azon bámulatos szorgalomnak és kitartásnak, mely Csománk jellemét az utókor dicsőítésére méltóvá tette, — eddig azonban ez a levél csak igen röviden volt ismertetve.

Csomára vonatkozó tartalma itt következik, *most* egész terjedelmében.

Dr. G. E. Gerard levele.

Mr. Fraser kormányi ügynökhöz Delhiben.

Kelt Sabathuban, 1829. január 21.

«Visszatérvén Kanawar*) tartományba tett közelebbi kirándulásomból, a hol Csoma úrral tanulmányai közepett találkoztam: úgy hiszem, nem fogom fárasztani Önt, ha jelentést teszek szükségei felől és arról, hogy minő haladást tett már irodalmi munkálataiban. Nem veszített ő el egyáltalában semmit is szokott lelkesültségéből azon elzárt világrészben, s minél mélyebbre hat a tudományosság aknáiba, melyek őt környezik, annál inkább ösztönözve érzi magát a további kutatásokra. De sajnálnom kell, hogy a körülmények oly kevés időt engedtek nekem arra, hogy eléggé felhasználjam tanulságos előadásait. Ez érdekes találkozáson kívül utazásom eredményes volt azon oknál fogva is, hogy nevezetes fölfedezésekre akadtam, melyek némi részben vigasztaló jutalmul szolgáltak egyrészt azon áldozatokért, melyeket a körülmények megkivántak, másrészt azon csalódásokért, melyeket tapasztalnom kellett főfeladatom meghiúsultában; pedig csak ezért

*) Kanawar, kunawar, kanaur, knór ugyanaz.

határoztam el magamat újabb meglátogatására azon tartománynak, melyen ezelőtt már annyiszor átutaztam.*)

Visszatértem Sabathuba, eléggé megjutalmazva azon jövő reményével, a mely egy jobb eredmény kilátásával kecsegtet: addig is, úgy hiszem, hogy Csoma felől való jelentésem kedves leend azok előtt, a kik már is érdeklődtek sorsa iránt és azon felül egyéb adatok is, melyeket kutatásai eredményeztek, vagy a melyek utazásom közben közvetlen megfigyelésem alá estek, eléggé hatályosak fognak lenni az érdeklődés fölébresztésére azon tér felé, melyen a kútforrások változatossága oly fontos és sikert igérő következményeket képes eredményezni.

Ha azon, bámulatot gerjesztő bérczes vidék physikai alakzata- és jellemének megismerésére a helyszinén talált állat- és növényélet példányaiból, melyeket magammal hoztam, következtetést vonhatni: úgy nem fogok zúgolódni, hogy eredmény nélkül lennének fáradalmaim, melyeket végre is, talán csak egy kétes hasznú czél elérése végett vállaltam magamra! Támadt azonban egy újabb óhajtás bennem, hogy ugyanazt az utat még egyszer megkisértsem, minthogy a chinai hatóságok avval kecsegtettek, hogy megengedik a jövő nyáron, hogy Mansurovar tavát meglátogathassam; de ezt megtenni csak úgy kisértem meg, ha több kilátásom lészen, hogy fáradozásaim eredményei, ha nem is közvetlenül a közjóra, de legalább az általános érdekeltség fölkeltésére vezetnek.

Csomának s társa a tudós Lámának jelenléte Kunawarban terjedelmes láthatárt nyitott fel előttem, melyet máskép megközelíteni minden fáradalmak daczára sem lehetett reményem. Oly férfiúnak példája és befolyása, mint a Lámáé, a kit annyira tisztelnek azon világrészben tudománya és bölcsesége miatt, hathatósan előmozdította hasznosságom czélját, különösen a himlőoltás behozatalában.

Minthogy maga a Láma ajánlkozott magát a műtétnek alávetni, lehetne-e a körülmények között ennél valami kedvezőbb? s ha a chinaiak csakugyan felszólítanak, hogy birodalmuk határain belül működhessem, Csomának irodalmi működései is terje-

*) Dr. Gerard azon humanisikus czélból utazott Kanawar tartományba hogy a himlőoltást meghonosítván, ez által elejét vegye némileg az ott gyakran uralkodó járványnak.

delmesb pártolásban fognának részesülni a felebaráti szereteten alapult jóindulatnál fogva.

Ez utamban egy egész érdekes gyűjteményre tettem szert az ichthyolite és ammonite kövületekből, melyek azért becsesek, mivel oly nagy magasságban találtattak és mivel azokat magam szemeivel láttam a hely szinén.

Az alsóbb magaslatokon semmi különös leletre nem akadtam, kivéve hogy a kolera előfordult Chepólban, Jovbal kerületben 8000 lábnyi magasságon, azon theoristák ellenére, a kik e járványt sokkal alsóbb színvonalakra óhajtanák korlátozni; találtam szinte egy Pinus deodórát 29$^{1}/_{2}$ lábnyira terjedő kerülettel, s mondhatni, a természetnek egyik csudája ez, mely csak az ottani hegyekben fordul elő.

Én soha sem láttam oly rendkívüli látványt, mint ezen óriási fának dereka, mely kétszáz lábnyi magasságra nyúlt az egek felé. A barométer volt az egyedüli eszköz, melylyel a színvonalat meghatározhattam. Kunawar éjszaki határán 20,000 lábnyi magasságig hatoltam a nélkül, hogy hóra akadtam volna. Onnan szemléltem, ha nem is magát a chinai birodalmat, de igen is határait. Tájképe ez a magasztos, kietlen pusztaságnak, melyet leírni hatalmamban nincsen, — erre szavam teljesen hiányzik. A környék mindenütt bérczes, rideg és hó nélküli: a körülálló csúcsok mindegyike magasabb volt azon pontnál, a hol én állottam. A hévmérő öt fokot mutatott a fagypont alatt, mind a mellett a nap sugarainak perzselő hatását kelle tapasztalnom.

És most azon magyar tudós felé fordulok, a ki a legérdekesb tárgyak egyike, melyekkel ez utazásomban találkoztam, és a kinek ügyei érdekében vagyok bátor ily hosszú levelet küldeni.

Kanum faluban találtam őt kicsi, de érdekes viskójában, környezve könyveitől s a legjobb egészségben. Nem felejtette el Sabathuban tapasztalt fogadtatását és buzgólkodott tanusítani háladatosságból eredő érzelmeit. Több mint egy év mult el, a mióta találkoztunk. Örömtől és megelégedéstől áthatottan mutatta fáradalmainak gyümölcseit. Rendkívüli kitartása eredményt aratott és ha egész lelkülete nem lenne áthatva tanulmányaitól, komoly akadályokra találna munkásságának közepette az éghajlatban és idegenszerű helyzetében, tekintetbe vévén azt, hogy a csikorgó hideg itt négy hónapig tart.

A tél itt mindig kegyetlen.

Az utolsó télen át, iróasztalánál ülve, s tetőtől talpig gyapju ruhába burkoltan reggeltől estig dolgozott minden melegítő tűz nélkül, nem engedve magának legkisebb időt sem a szórakozásra.

Egyszerű tápláléka az itteni szokás szerint készített *zsíros thea* volt; — de a kanumi hideg évszak zordonsága eltörpül, ha összehasonlítjuk azt a zangskari zárdában uralkodott telek fokával, a hol Csoma egy egész évet töltött; s ott ő a Lámával és egy szolgával kilencz négyszög lábnyi szobában 3—4 hónapon át el volt szigetelve. Szobácskájából nem mert egyikük sem kimozdulni, a környék hóval volt fedve és a hévmérő rendszerint a 10—16 fokon állott zero alatt (centigrád). Ott ült ő ködmönébe öltözve, kezeit ölébe téve; *és ily állapotban olvasott reggeltől estig, melegítő tűz és alkonyat után világító mécses nélkül; a föld szolgált nyoszolyául s az egyszerű csupasz falak voltak egyedüli oltalma az égalj zordonsága ellen.* A hideg oly szigorú, hogy nehéz feladat volt a kezeket a gyapjús takaró alól kiszabadítani a könyv leveleinek átlapozása végett. Némi fogalmat szerezhetni a Zangskarban uralkodó klimáról, ha tekintetbe veszszük azt a tényt, hogy ott a nyári solstitiumnak napján havazott, és a következő szept. 10-től, a midőn az aratás még be sem volt végezve, a mezőség már is a téli takaróval volt befedve. Ilyen a borzadalmas arczulatja azon vidéknek örökké tartó telével.

Fölemlítek itt egy körülményt Csoma szorgalmának bizonyságául. Ő ilyen helyzetben, mely más embert bizonyára kétségbe ejtett volna, 40,000 tibeti szót összegyűjtött és elrendezett. Már is majdnem befejezte a szótárt és a műszó-gyűjteményben jelentékeny haladást tett. Mindkettő, a mennyire én itéletet mondhatok felőle, bizonyságot tesz rendkívüli szorgalmáról és tibeti kutatásairól. Lelkesülten mondá el előttem, hogy már is elég ismeretet szerzett a tibeti nyelvben, hogy czélját elérhesse, még azon esetre is, ha Lámájának oktatásától meg lenne fosztva, betegség vagy egyéb oknál fogva. A Láma kötelezte ugyan magát arra, hogy még két évig vele marad s tekintetbe vévén azt, hogy ő mély tanultsággal bir s ismeri a finom társalgási és az udvarnál divatozó nyelveket s tudja a történelmet is: segédforrásai még soká gazdag kincs gyanánt fognak szolgálni Csomának. Személyében ritkaság gyanánt egyesülvék a tudományosság, a szemérem és zsiros szokások

s ezen tulajdonaiban Csoma nyomon követi tudós társát, mi azonban nem látszik valami különösnek azon országban. A Láma nagy tanultsággal biró férfiú s ezen előnye szerény önbizalom leple alatt van eltakarva. Társalgási modora a legszelidebb és visszavonuló, arczkifejezése csak ritkán engedi magát megháborítani mosoly által. Tudományossága azonban nem tette őt sem bigottá, sem elbizakodóvá; de különös ellentétben van az mégis külsejével, mely alázatos, méltóságteljes és *zsíros*. Csoma maga úgy néz ki, mint egyike az őskori bölcseknek; magatartása a legegyszerűbb, környezetében nem érdekli semmi sem; egyedül irodalmi feladatának él, ide értve a szomszéd országok vallási rendszereit.

Munkáit élénk megelégedéssel mutogatta, már is 44 kötetet olvasott át egy tibeti munkából *) s kiapadhatatlan érdeket talál e könyvek tartalmában. Úgy látszik nagy örömére szolgál neki azon kilátás, hogy sikerülend felnyitnia a világ előtt a tudományos kincseknek ama roppant aknáit, és én bátorkodom állítani azt, hogy ő elég bizalmat érez képességében, hogy világosságot vessen azon tárgyakra, melyek naponta szemébe ötlenek. De, csupán emlékezetem alapján, nem merek oly álláspontot elfoglalni, mintha kimerítő jelentést akarnék tenni Csoma ismereteiről, melyeket már magáévá tett, s előszámláljam azon fölfedezéseket, melyeket eddig napfényre hozott, minthogy ő rendkívül féltékeny, hogy mind az, a mi reá vonatkozik, vagy a mi felőle állíttatik, kifogás nélküli legyen minden tekintetben. Függetlenségének magasztos érzelmeit oly magas fokig viszi, a mi szokásos talán saját hazájában, de magatartását e részben én legalább hibának bátorkodom bélyegezni oly egyénben, a ki olyan helyzetben találja magát, mint Csoma; kifejezéseiben s társalgása közben gyakran levert; elárulja ezt azon aggodalmában, hogy *elhagyatva* és *mellőzve* képzeli magát. Nem képes helyes fogalmat alkotni magának arról, hogy művei minő fogadtatásban fognak részesülni a kormánytól s attól tart, hogy a biztosított eredmény nem fog oly elismerésre találni, mint a minőt fáradalmai megérdemelnek. Mind a mellett búskomor emphazissal kijelentette előttem, hogy ha *tibeti nyelvtanát és szótárát s egyéb irodalmi gyűjteményeit, melyeket Tibetben összeszedett, átadta a kormánynak: a világ legboldogabb emberének fogja*

*) Lásd a XIX. közleményt.

magát tartani s örömmel halna meg akkor, látván, hogy szavát beváltotta. Lelkesedéssel telve hozott elő egy nyomtatott könyvet a költészetről, melyben Mahabharatának egy része fordításban foglaltatik. Az «*Oriental Quarterly*» egyik számában azt állítja, hogy ezen hősköltemény nek legnagyobb része az eredeti sanskritban elveszett; ha ez úgy van, akkor Csomának fölfedezése a tibeti irodalom mezején arra következtet, hogy talán még az egész Mahabharata föllelhető a tibeti zárdákban, a hol az irodalmi termékek menedéket találtak az őskori időkben, mielőtt a közművelődés Indiákon hanyatlani kezdett volna.

Ha jól emlékszem Robertsonnak Indiáról szóló kis zsebkönyvében Csoma egy sanskrit költemény kivonatát mutatta nekem, a másik kezében tartván a tibeti fordítást.*)

A bölcsészeti rendszerek, melyek ez óriási kötetekben foglaltatnak, Csoma szerint nagyon számosak s ő azt hiszi, hogy Európa tudósait bámulatra fogják ragadni. Némelyek ezek között magasztosak a felfogásban. Részemről, természetesen, az orvosi könyvek tartalmát voltam kiváncsi megismerni; ezekből öt kötet létezik s 400 betegségnek jellemzését foglalja magában.**)

Tartalmuk bőven értekezik a physiologiáról s valóban nehéz megmondani, hogy mi mindent nem tartalmaznak. A kormányhoz benyújtott rövid emlékiratában ezen öt kötetről említés van téve, de Dr. Wilsonnak ez emlékiratra vonatkozó megjegyzéseiben *nincs* említés felőle, a miért Csoma csalódva érezte magát s ebből azt a váratlan következtetést vonta, hogy állításaiban talán kétségeskedtek; de azzal vigasztalja magát, hogy számos új adatokat fog napvilágra hozni, melyek még ennél is váratlanabbak. A Láma értesítette, hogy a Teshi lhunpói zárdában az emberi test anatómiája fametszetekben van ábrázolva különféle állásban. Azt is megjegyezte, hogy a kőnyomdászat sok idő óta divatozott azon városban, úgy mint Lassában, a hol a tudományosság ősidőktől fogva virágzott.

Csomának munkássága széles tért foglal el, a melylyel szemben azon országra vonatkozó nyelvtana és szógyűjteménye csak is mint *első postulatum* tekintendő; ugyanis azon szópéldányok-

*) Ezen állításra nézve némi helyreigazítást találunk, a «*Tibetan Grammar*» 168. lapján. D. T.

**) Lásd a XVI. közleményt.

nak, melyekre némely könyvekben reá bukkant és a szavaknak, a melyeket dr. Wilson vele közlött, egyike sincs helyesen leírva. Azon művek tartalma, melyeken Csoma jelenleg dolgozik, csak is mintegy nyitánya leend nagyobb terjedelmű műveknek, melyek, úgy hiszem, érdeklődést fognak kelteni a föltett czél elérésében.

De Csoma vagyontalan s segédforrásai korlátoltak és távolról sem elégségesek megvalósítására annak, a mit lelkének láthatára magába foglalna.

A Láma huszonöt rupia díjt kap havonkint, szolgája négyet, lakbére egy rupiát emészt föl, s az iróeszközökre megkivántató költség födözése után, alig marad nekie húsz rupiányi összeg mindennapi szükségeire, melyek azon távoli és elzárt világrészben nagyon drágák, és gyakran Sabatúból kell azokat hozatnia, mely állomás tőle 200 mérföldnyi távolságra esik.

Életmódja a legegyszerűbb, szegénysége kényszerítené őt erre, ha különben hajlama más út felé irányulna.

Egészsége azonban a legjobb állapotban van, talán épen ezen oknál fogva. A környék gazdag szőlő-, baraczk- és más gyümölcsnemekben; de ő azt mondotta nekem, hogy ez évben mindezt megtagadta magától, azon észszerű meggyőződésből, hogy ez élelmi szerek boldogságát előmozdítani úgy sem képesek, és hátha még ártalmára lehetnének?

Fő és majdnem egyedüli tápszere a *thea* tatár módra készítve, mely leveshez hasonlít; a vaj és a só, mit hozzá használnak, egészen elveszi a thea zamatját. Zsíros és tápláló eledel ez, s mivel könnyen elkészíthető, nagyon czélszerű azon világrészben.

Csomának kunyhója Kanum falujának legvégső magasságán fekszik 9500 lábnyira a tenger színe fölött.

Körülötte állanak a szerzetesek regényes lakjai, a kiknek vallási szertartásai, ájtatos éneklése rendkívüli hasonlatosságot tanusítanak a római egyház szokásaihoz. Alább áll a zárda, melyben «az Encyclopædia»*) őriztetik, de ez az épület sokkal hasznosabb czélra is szolgál; ugyanis, midőn mult novemberben viszszatértem Kanumba, telve találtam azt szőlővel és körülbelül harmincz leölt juh volt ott sorra aggatva; de Csomának szegénysége nem engedi meg, hogy csak egy szeletet is ízleljen belőle. Az ég-

*) A Kah-gyur és a Stan-gyur. D. T.

hajlat itt nyáron meleg ugyan, de a levegő igen száraz s ezen körülménynek tulajdonítandó inkább, mint a hévmérő alacsony fokának, hogy a hús hónapokon át meg nem romlik.

Több női zárda is találtatik e faluban, de a szabályok ott nem igen szigorúak, s Csoma bizonyos gúnynyal jegyzé meg, hogy több apácza anyává lett, mert valóban itt szoktak keresni menedéket a leányok, ha férjhez nem mehetnek, vagy más módon nem képesek sorsukon segíteni; választásuk tehát észszerű, ha ez által egy nyomasztóbb sorstól megszabadulhatnak. Ebben van igen is eszélyesség, de aligha vallásos érdem!

Csoma előszámlálta azon javításokat, melyeket lakháza körül eszközölt; — különösen megmutatta a kandallót, mely tizenkét rupiájába került. Tekintettel ezen körülményre, nem lehetett hogy mély rokonszenvet ne érezzek, mikor láttam, mily nagy becscsel bir ily *csekély összeg* ezen férfiú előtt, a kinek egész világi boldogsága abban áll, hogy megélhessen, de csak azért, hogy magát az emberiségnek szentelje, és pedig minden más jutalom nélkül, mint a mit az igazságos méltánylat és becsületes hírnév helyez jövője elé: a míg én, naponta és alkalmasint esztelenül sokkal nagyobb összegeket költök, mint a melyek több mint elégségesek lettek volna arra, hogy kényelmet és jövőjére nézve biztonságot nyújtsanak ezen nemes léleknek: mélyen éreztem lelkemben, hogy mily csekélység az, a mire neki szüksége van, én pedig oly kevés becset helyeztem arra, a mi neki testi és szellemi táplálékot biztosítana! Két parasztos ülőpad és még ennél is durvább készítményű két székből áll kis szobájának összes bútorzata; de a helyecske mégis háziasan néz ki, s a Kahgyur és Stangyur tibeti gyűjtemények kötetei s egyéb kéziratok és irományok csinosan vannak körülötte felhalmozva. Ha Csoma nagyobb pénzbeli kútforrásokkal rendelkeznék, meghivást küldene más tudományos férfiakhoz Teshi-lhunpo- és Lassába s segítségükkel betanulná a mongol nyelvet, a melyet ő a chinai irodalom kulcsának tekint; sok értékes munka foglaltatik azon őskori városok könyvtáraiban, melyek alkalmasint soha sem fognak tudományunk szerzeményeivé válhatni: ha csak oly lángszellemnek munkássága által nem, mint a Csomáé. *Epedésteli czélja s szünni nem tudó ohajtása Mongoliába hatolni, hogy megismerkedjék az ottani népnek érdekes őskori hazájával.* A nyelvek betanulása neki fáradságába

nem kerül, minthogy gyökeresen érti a classikai irodalmat és tudja többé-kevésbé valamennyi élőnyelvnek alkotását: de könyvekre van szüksége, hogy fölfrissítse azt, a mit régen tanult. A mongol népek irodalmával, históriájával és szokásaival megismerkedvén, új fölfedezések reménye hatná át egész valóját s ha befejezte jelen tanulmányait, működését azon magasabb czélok felé fogja irányozni.

Igaz, hogy Britannia birodalmához tartozó országban lakik Csoma, a hol a lakosság szelíd jellemű, még is sok boszantó megszorításokkal kell küzdenie.

A zárdához tartozó Lámák bigottsága mély tudatlanságuk kifolyása. Ők ugyanis sem vallásukat sem a gyönyörűen nyomtatott irodalmi műveket nem ismerik s ez sok háborúság okozója. A wuzérek nemzete Busahir határszélein lakozik, vallásuk hindu ugyan, mind a mellett a budhista szent épületek gondozása reájuk van bízva. Ezek az emberek igen türelmetlenek, ámbár ilyetén viseletükre alapos okuk nem igen lehet, tekintetbe vévén azt, hogy igen kevés érdekkel viseltethetnek oly intézetnek sorsa iránt, melynek eredete összeköttetésben áll Tibettel, a hol a tehenet leölik és húsát megeszik, a mi a hindu előtt szentségtörés. Mind a mellett ők bizonyos babonás tiszteletet és szertartásokat végeznek, s így mintegy pártfogolják s becsülésben részeltetik a tudományosság ezen lakhelyét.

Azt ugyan megengedik Csomának, hogy a könyveket a zárdában használhassa, de össze van kötve ezen engedelemmel bizonyos gyanakvó szemmel tartás úgy a Lámák, mint a hinduk részéről.

Meg nem engedik, hogy egyszerre két vagy három kötetnél többet kivihessen a zárdából, pedig Csoma munkálatai egybevágó s terjedelmes összeállítást kivánnak. A felügyelők ilyetén eljárása mélyen sebzi azon rátartó s független érzelmeket Csomában, melyeket annyira kirívóknak tapasztaltunk már Sabathuban létekor. Az kétséget nem szenved, hogy Csoma viseletének indító okai a legjobbak, de tekintve az általános társadalmi viszonyokat, elvei túlságosan érzékenyek és az igazat megvallva, türelemre kivált idegeneknél nem számíthatnak. Ő még mindig visszautasít minden ajánlatot fölsegélyezésére, s el nem fogad legcsekélyebb tárgyat sem; bár oly helyzetben, mint az övé, ki kellene az embernek

zárni minden negédes rátartást. Azt képzeltem, hogy az angol lapok utolsó számai kellemes szórakozást fognának neki szerezni, de néhány nap lefolyta után arra kért, hogy ne küldeném neki azokat, nehogy ez alkalmat adjon valakinek arra, hogy neki majd szemrehányást tegyenek, hogy ő egyébbel is foglalkozott, mint csupán azon tárgyakkal, *melyeknek elkészítésére szavát adta.*

Ilyenkor lelkének egész hevevel visszatért azon régi és különös eszméire, hogy egykoron őt kémnek tartották s úgy bántak vele Sabatuban, mint egy bolonddal: egyrészről kedvében jártak, másrészről ugyanakkor nevetség tárgyává tették; de nagy megelégedéssel jegyezte meg, hogy a világ nem sokára látni fogja, hogy ki ő? Ugyanezen rendkívüli érzelem szabályozza viseletét minden alkalommal. Nagyon féltékeny a legcsekélyebb gyanura, a mi életmódját illeti.

Azon kérdést intéztem ugyanis hozzája, vajjon ízlelte-e valaha a szőlőből készített szeszt, a mely majdnem oly jó, mint a «Scotch Whisky»; azt felelte, hogy egyetlen egy alkalommal, betegség esetében vett magának egy csekély mennyiséget: de későbben arra a gondolatra jött, hogy a környék lakosai azon véleményre jöhetnének, hogy inkább iszik, mint tanul: elhatározta tehát, hogy soha többé nem nyúl a szeszhez.

Kanumból való elutazásom alkalmával azt hittem, hogy bátorságot vehetek Csomát arra kérni, hogy fogadjon el egy felső kabátot, mely nagyon hasznos lett volna oly hideg klimában; küldöttem neki egyszersmind egy kis mennyiségű rizst és czukrot, de ő mindent visszautasított s csekély pénzkészletéből küldött hozzám tizenhat rupiát, hogy avval bizonyos tárgyakat vásároljak számára Sabathuban. Azokat én el is indítottam hozzája idejövetelem után. Ilyen magaviselet kétségkívül dicséretes, de én nem nevezhetem *bölcs eljárásnak.* Ámbár Csoma ily rendkívüli módon büszke saját függetlenségére, mégis kész elfogadni fölsegélést *nyilvános közegek útján*, mivel meg van győződve, hogy elég képességgel bir arra, hogy azt gyümölcsözve fogja visszatéríteni a nagy közönségnek; de magánosoknak, ő úgy tartja, hogy semmit vissza nem fizethet. Mind az, a mit Sabathuban való első megérkeztekor tőlem elfogadott, néhány könyvből állott olvasás végett, s az első könyv, a mit kért, volt a *Biblia,* mint a legjobb, a melyből az angol nyelvet megismerheti. Ő az angol nyelvet

Sabathuba érkeztekor nyelvtanilag tanulmányozta. A bibliát átolvasta nyolcz nap alatt. Zangskarból való útjában egy latin szótárt fogadott el, s a minap egy görög lexicont hagytam nála. Ezen könyvek hasznára vannak jelen tanulmányaiban. Nagy szüksége lenne azonban encyclopædiákra s különösen látni óhajtaná az «*Oriental Quarterly Magazine*» folyóiratnak néhány számát,*) melyekben említés van téve foglalkozásairól; ebből két számot dr. Wilson már elküldött neki. Az azokban előforduló helytelenségek s a folyóirat más számaira történt hivatkozások kíváncsiságát fölébresztették, hogy azokat is átolvashassa. Nagyon szeretne beletekinteni az őskori geographok munkáiba, ilyenek Quintus Curtius, Ptolemæus, Diodorus Siculus és Plinius.

Csomának kutatásai nem szorítkoznak egyedül a tibeti nyelvtan és szótár szerkesztésére; magokban foglalják azok az őskor egyéb számos tárgyait, melyek világot vetnek a régi földtanra és históriára és talán az ugyanazonosság kérdését is megállapithatnák és földeríthetnék a régi írók. A láma birtokában lévő könyvekből és kéziratokból Csoma sok érdekes jegyzést szedett össze Tibetnek geographiai és physikai tüneményeire nézve. Ezen művek behatóan és véleményem szerint értelmesen értekeznek a folyók forrásáról és folyásáról; úgyszinte nevezetes hegyek, aknák, statisztikai adatok, vallások, hitágazatok, intézetek, időszámítás és történeti adatokról. Például, Mansarowar tava a keleti geographusok által mindig úgy tekintetett, mint közös forrása India nagy folyamainak t. i. a Brahmaputra-, Gogra-, Sutlej- és Indusnak és mint a legmagasabb plateau, mivel azon ponttól indul meg a vizesés minden irányban. De a szigorú szabatosság utáni túlzott vágyódásunk, a midőn betűszerinti értelemben veszszük az állítást, hogy t. i. azon folyamok ugyanazon egy tóból származnak, mivel a hinduk egy közös forrást tulajdonítanak nekik: arra indított bennünket, hogy a hinduk őskori traditióit helytelenséggel és hazugsággal bélyegezzük meg. Hogy pedig Mansarowar tava képzelt vagy igazi eredete-e a nevezett folyamoknak, ez egyedül képies állítás, a mi abból is kitetszik, hogy a «Kailas csúcs Mahadeo Istennek trónját képezi», mely terjedelmes alapján feltornyosodik örök hóval takart conus alak-

*) Ezekben, mint már említettük, Kennedy századoshoz szóló második levele volt ismertetve.

jában s kétségen kívül földünknek ez a legmagasabb pontja. A régi hindúk csak oly jól tudták, mint mi, hogy ily szakadozott vidék ugyanazon pontjáról két folyam ellenkező irányban nem veheti eredetét, de az nem lehet kérdés, hogy a nevezett folyamok eredete egymás közelében ne volna. A tibeti írók leirásait még nem ismerjük, de minthogy föltehetjük, hogy mentek lesznek a hindúk theologiai színezetétől, előttünk áll egy még be nem járt területnek érdekes kilátása.

Csoma nagyon óhajtja, hogy egy angol tiszt, a ki a sanskrit nyelvet ismeri, betanulná a tibetit is, mivel ily módon kölcsönös világot vetne a két nyelv egymásra s kellő világításba tenné az utóbbi nyelv fontosságát. Ő maga bár buzog kutatásaiban, mind a mellett igen gondos és vigyázó a következtetések levonásában. Mivel ezek túlzottaknak tetszenének olyanok előtt, kik előtt Csoma tudományának kútforrásai zárva vannak, épen ezen oknál fogva tartózkodó s némileg bizalmatlan a már eddig is tanusított eredményeknek közlésében. Itt csupán biztatásra van szükség, hogy teljesen kimerítse sok oldalú és öszpontosított kincshalmazát. Csoma mély hálát érez a kormánynak iránta tanusított nagylelküségeért: mindazonáltal képességet érez magában, hogy méltó kárpótlást fog adhatni érette. Magam részéről én azt mondhatnám, hogy azok a művek, melyeken ő most dolgozik, ha kellő méltánylásban részesülnek, többszörözve vissza fogják téríteni a rájok tett költséget, és a netán jövendőbeli segélyezésnek összegét is, a mit a kormánytól kapna, hogy munkáit befejezhesse. Más részről azonban az is igaz, hogy ily pártfogás nélkül Csoma alkalmasint maiglan obscuritásban maradt volna, de már most, oly férfiak hozzájárulásával, mint Dr. Wilson, Mr. Makenzie és Mr. Sterling, a kik mindnyájan jól ismerik helyzetét és feladatát, én nem kepzelhetek más eredményt, mint egy hozzája méltó jutalmat. Csoma maga nem csekély aggodalmak között néz a jövő elé. Neki többre szüksége nincs, mint épen annyira, hogy megélhessen. Különben csak föl kellene szólalnia, hogy azonnal rokonszenvet és tiszteletet biztosítson. De Csoma vagyontalan, ruházatja szegényes, kedélye szótalan, ha csak lelkesedésre nem hevül valami esetleg fölmerült tárgyon: s ha látjuk őt, úgy mint én láttam, bundájába takarva, minden szükségeit csekély segedelem forrásaihoz szabva: alig képzelhetnők, hogy ő azon férfi, a ki a jó szerencse kedvezése mellett hivatva legyen bevégezni azon fontos munkákat, melyeken

most fáradozik. Semmi sem tetszik neki annyira, mintha valaki érdeklődni látszik tárgyai iránt. Kitetszik azonban, hogy ő nem volt hozzá szokva a világ modorához és mivel tökéletesen nem bírja az angol nyelv sajátságait, gyakran ferde magyarázatot ád a szavaknak s nem-tetszése ilyenkor különös és méltóságteljes izgatottságban tör ki. Jelleme élénkséggel telt, de vidorságát gyakran félbeszakítják aggodalmai, s ez természetének jellemvonása. Látható ok nélkül esik sokszor komorságba. Midőn könyvszükségéről beszélt, azt jegyezte meg, hogy az csekély s könnyen kielégíthető, még sem vette senki tekintetbe. Különös nyomatékot helyezett azon körülményre, hogy az «Asiatic Society» segédforrásokkal rendelkezik, de azt elfelejté, hogy ő azokért soha nem folyamodott. Ő sokkal bizalmatlanabb, mintsem hogy saját érdekében folyamodjék és nagyon független jellemű, sem, hogy segítséget keressen mások közbenjárásával.

Midőn én ajánlkoztam, hogy tudomására juttatom helyzetét és az előhaladást, melyet irodalmi műveiben már eddig tett, kifejezte háláját, s tán többet érzett, mint a mennyit előszóval kimondani kívánt. S midőn ezt ezennel megteszem, egyedül igazságot szolgáltatok az érdemnek egy oly helyzetű egyén irányában, mint Csoma, s minthogy én vagyok talán egyedül az, a ki őt elszigetelt visszavonultságában meglátogatta, tudván, hogy mit várnak tőle, megjegyzéseim kielégítők lesznek talán s én csak azt adom hozzá, hogy ha módot lehetne találni, hogy Csomának eddig csekély havi illetményét netalán száz rupiára emeljék, ily eljárás jól elhelyezett nagylelkűség fogna lenni, mely annak idejében bő jutalmat hozna. Csomának nincsenek önző czéljai, egyedüli ambitiója az, a mit becsületes hírnév elégíthet ki. Bizonyára sokan vannak Indiában, a kik kézséggel nyújtanának neki segedelmet szükségei födözésére, de ő azonnal visszautasít mindent, a mi elismert közkútforrásból nem jön.

Én magam sem merek folyamodni segélyért az Asiatic Societyhez oly egyén érdekében, a ki érdeklődésének már is oly tündöklő (bright) tárgya: remélem azonban, hogy ezen ritka szellemi tehetségekkel megáldott, de szerény egyéniségnek érdemei sokáig nem maradnak figyelem nélkül. Csoma kész legkielégítőbb felvilágosítást adni nézetei felől, de ohajtaná, hogy erre őt valaki felszólítsa az Asiatic Society vagy a kormány részéről. Ily elismerés hizelegne neki és serkentené. A Society egy ily egyén kellő ellátása által a legteljesebb jutalmat nyerné kiváló becsű szaktudományos

művek közlése által oly világrészekből, melyeket eddig csak mint óriási «terra incognitát» ismerünk, physikai alakja, lakosai és tudományossága tekintetében, és Csoma, a maga részéről, legkedvesebb megelégedést találna abban, hogy összeköttetésben áll azon intézettel, melynek tekintélye oly szilárd alapokon nyugszik.

Midőn a kanumi zárdában laktam, alkalmat találtam a tibeti encyclopœdia közelébe jutni, még pedig úgy, hogy az isteni tiszteletet végzendő láma mögé léptem, mikor imára megjelent. A mint megpillantott, eljárásom iránt visszatetszését udvariasan tudtomra adta, de aztán megengedte, hogy az ajtó mögött állhassak, hogy lássam, a mint rendre feltárta az egymásra fektetett lapokat.

Majd egy magasabb emelvényre léptem, s vállán néztem keresztül. A művek önállóak lévén, szépen elvoltak rendezve és külön helyen elrakva. A szekrények oldalvást felállított nagy ládákhoz hasonlítanak, cellákra beosztva, minden ily osztály egy kötetet tartalmaz, gondosan vászonba göngyölgetve, s zsinórral bekötözve cziprus vagy deodara fadarabok közé. A Kahgyúr erkölcstani mű, mondhatni a biblia, s 104 folio kötetből áll, mindegyike 5—700 lapra terjed, gyönyörűen nyomva fabetűkről. A Stangyúr sokkal terjedelmesebb, s 240 kötetből áll, s a művészetről és tudományokról értekezik. Öt kötet van szentelve az orvostannak, a többi csillagászatot, csillagjóslást, szónoklattant, költészetet, bölcsészettant, történészetet és más nagy számú tárgyakat foglal magában. A kötetek egy nehányát felnyitották előttem; én imádással határos érzettel szemléltem ezen a világ előtt még fel nem tárult óriási műveket, s azon szerény férfiura gondoltam egyszerű gunyhójában, a ki azon fáradozik, hogy felderítse az eddig még parlagon heverő tartalmukat. Különös körülmény az, hogy ezen irodalmi műveket egy hindu faluba plántálták át, vagy legalább oly nép között helyezték el, a mely nem idegenkedik a hindu valiástól, és csak némi részben áll a buddhismus elveinek befolyása alatt. Igaz, szegény Moorcroft említi Mansarowár tava felé való útjából, hogy egy tatár faluban, melynek neve Dala, sokkal több hindu képre akadt, mint a mennyit Indiában valaha egy helyen látott.

Pedig a különbség a két vallás között igen nagy; tudjuk, hogy az Istenség eszméje és a sarkalatos emberi kötelességeknek fel-

fogásában ugyanazonosság és egység létezik: de Csoma állítása szerint a tibeti hit, szabályaiban úgy mint gyakorlatában, sokkal közelebb áll a keresztény valláshoz, mint bár mely más népéhez Ázsiában. A tibeti művek úgy látszik nagyon el vannak terjedve, s ezen körülmény bizonyára a nyomtatás mestersége czélszerűségének tulajdonítható. Találunk őskori irodalmi töredékre és kéziratokra elszórva szerteszét, s letéve oly helyiségekben, melyek ma már majdnem teljesen el vannak hagyatva. Például Skuna nevű helységben, mely utamban esett, Kunawar tartomány keleti határán China tőszomszédságában, találtatik egy labrung vagy is zárda, 12,000 lábnyira a tenger színe fölött, szomorú maradvány ez a jobb időkből.

E zárdában az utazó felhalmozott nyomtatványokra talál, melyek telve vannak tudománynyal; a könyvek cyprusfa-borítékokba kötve, s úgy néznek ki, mintha mindenkorra lezárattak volna. Egy chinai tolmács volt velem, a ki belepillantott e könyvek egyikébe s olvasott belőle tudományos kivonatokat.

Én csak bámulattal és tisztelettel néztem a tudomány e maradványaira, melyek, mint néma irományok a jelenben, már senkinek sincsenek hasznára, senki sem forgatja itt többé azon őskori és rendkívüli művek lapjait, a melyeken az idő foga csak kevés rongálást vitt végbe; oly hideg és száraz klimában meg fognak maradni, a mint vannak, még ha maga a templom is már romba dőlt, s ez történik is már lassankint, ámbár két század csak jelentéktelen rontást tett rajta.

A nyomtatványok betűi nagyon szépek, s úgy tetszik, mintha egészen újak lennének, mivel a levelek erősen be vannak kötve, s oly levegőben, a hol sem rovar, sem nedvesség nincs, s a clima zordon a nyári évszakokban is, á könyvek az idővel magával daczolni látszanak. A régi időkben ezen könyveket olvasták s a nép imára gyült itt össze: de ma már mi sem maradt fenn abból, a mi volt egykoron; azok, a kik itt mint házi gazdák szerepeltek, eltüntek örökre, de a templom és a könyvek még mindig ott állanak, mint a pyramisok, tanui oly időknek, melyeknek egyéb nyoma már nem létezik.

Megvallom, hogy nagy kisértetbe estem szentségtelenség elkövetésére, szándékom lévén elorozni néhányát ezen tudományos könyveknek, de arra kedvező alkalom nem adódott.

A Kahgyúr és Stangyúr azon kiadása, mely Kanumban létezik, csak kilencz év előtt (1818.) hozatott oda Teshi-Lhunpóból; a nyomtatás kilenczven év előtt eszközöltetett, mégis a tinta és a betűk oly tökéletesen és frissen néznek ki, mintha csak épen most kerültek volna sajtó alól. Nyárban az égalj itt változékony ugyan, de a rovarok nem okoznak kárt.

A könyvpolczok czédrusfából készítvék s meg nem romolnak.

Hogy Tibetben a könyvnyomtatás divatos, — nem is kérdés. A betűket nem lehet ugyan kimozdítani rámáikból, mivel fatáblákba vannak metszve; ez sok fáradságba kerül, és nehézkes az eljárás. De én azt gyanítom, hogy Teshi-Lhunpó- és Lassában a betűk mozdíthatók, mint a mi typusaink, de ha ez nincs úgy, egyedüli helyettesse a rámáknak lenne a lithographia, s ez, a mint tudjuk, divatban van ott; Csoma pedig azt állítja, hogy a könyvnyomtatás valamivel későbben jött létre Tibetben mint Európában.

A kanumi templomban szent ábrák nem léteznek; a mi ájtatosság pedig ott végbe megyen, az csupán azon mély tiszteletnél fogva történik, melylyel a tudománynak ezen ősi hajléka iránt viseltetnek. Kunawar tartományban Kanum az egyedüli hely, a hol a nevezett munkák teljesen megvannak. Akadhatni ugyan egyes könyvekre és irathalmazra más helyeken is, mint Sungnam, Skunó és Nissung nevű falukban, Pitiben Ladak tartományban, a hol buddhista munkák vannak elhelyezve.; gyönyörű képek és életnagyságú szobrok ékesítik a zárdákat; bámulatra ragadnak bennünket az ily maradványok, s felmerül a kérdés, hogy mikor és hogyan származtak azok e vad kinézésű és terméketlen környékekre.

Egy újabb érdek merül fel a Himalaják ezen magasztos tájai iránt azon különös lelet által, mely csak az imént jött tudomásomra, hogy tudniillik a római egyház missionáriusainak egy hagyománya Kunawar tartomány egyik ismeretlen helyén jött napfényre. Szó van ugyanis a «Speculum Veritatis «egy példánya felől, melynek datuma 1678. Ezen érdekes okmányt Reverendus W. fedezte fel, a kivel utazásaim közben találkoztam s akkor ő nem sejtette, hogy mily becses töredéknek jutott birtokába, azon megjegyzésből itélve, melyet a Himalajak északi oldalán első találkozásunk alkalmával tett. Ez irodalmi töredék Csomához küldetett megmagyarázás végett, s én nem sokára hallani remélek tartalmáról.

Az itt előadott észrevételünkben én csak a keretét valék képes kijelölni azon új és óriási térképnek. Tatárország fensíkjának (plateau) közepe felé kell tekintenünk további felvilágosításért, melyet már másutt röviden kijelölve láttunk. Nagyszerűbb tért, tekintetbe véve természeti alakját, nem is lehetne választani. A tájék kopár ugyan, de érdekes épen kopárságának nagyszerűsége miatt. Itt a szakadozott tér félelmetes tekintete alatt el vannak takarva a tudomány-, irodalom- és a művészetnek legkülönfélébb és becses kútforrásai.

Hogy példát adjak azon előnyökből, melyek klimai és terméki tekintetben szolgálatunkra állanak saját birodalmunk határain belől: csak azt említem meg, hogy Kunawar tartomány belsejében a szárazság foka olyan, hogy a Rheum palmatum gyökere, melyet a himalajai passusok (átjárások) egyikében múlt junius végével a hó alól kiástam, itt annyira megszáradt, hogy egy hónap mulva porrá lehetett törni, s a július havában Kotgurhból kapott rendes opium annyira törékeny lett itt, hogy porokat lehetett belőle készíteni augusztus havában; Calcuttában pedig ezt nem lehet tenni a legszárazabb évszakban sem segédeszközök használata nélkül.

Szeptember vége felé az éghajlat nagyon kellemes, a szőlő meg volt érve 9000 lábnyi magasságon a tenger színe felett, a szőlőtőke elég melegre talál, hogy gyümölcsét megérlelje; bár a tél kemény és hosszantartó fagy uralkodik, s 4—5 lábnyi hó takarja a termőföldeket ápril haváig. A szőlőtőke csupaszon hagyatik s egyedül fagyos takarója alatt marad eltemetve. Mindenféle gyümölcsnemű, mint az alma, baraczk és nektarine tökéletesen megérik ezen éghajlatban; időszaki esőzés itt nem létezik, de a talaj ki van téve a reflektáló (reflected) napsugarak hatásának; Kanumban való tartózkodásom alatt a hőmérőnek állása a 33 és 77 fok (Fahrenheit) között észleltetett.

Visszatértemkor egy hónap múlva már havazott és a hőmérő a 30 és 52 fokok között állott. Csománál hagytam egy hévmérőt, hogy a változásokat a téli időben megtudhassam azon éghajlatban, a hol a szőlő oly jól megérik; de Csomát vagy egyátalán nem, vagy csak kevéssé képes érdekelni, bár mi legyen az, a mi irodalmi tanulmányainak keretébe nem esik; én sokszor boszankodtam közömbösségén oly tárgyak iránt, melyek azon tájak physikai tüneményeire világot vetnének s az által ő saját foglalkozásainak

is határozott érdeket kölcsönözne. Megigérte, hogy rendes jegyzéket fog tartani számomra.

Szeptember 30-án bucsút vettem a magyartól s értelmes társától a Lámától.

aláirva : J. G. Gerard.

Jegyzés : «Ne sutor ultra crepidam» volt Csomának megmásolhatatlan elve s nem helyeselte figyelme- és idejének elforgácsolását más czélokra, de Gerard barátjának adott szavát mégis beváltotta s érdekes physikai észleléseinek eredményei fel vannak véve Cunningham tábornok terjedelmes munkájában, melynek 184-ik lapján a következő jegyzetet találjuk: «Az itt közlött eredmények a tibeti tudós Körösi Csoma Sándor két éven át folytatott észleléseinek köszönhetők, ki azokat azon időben hajtotta végre, a mikor a kanumi zárdában egy lámának segítségével folytatta tanulmányait. A kézirat Dr. Gerard megkeresésére készült s birtokomban van.*)

HETEDIK SZAKASZ.

Csoma bevégzi tanulmányait Kanumban. — Levelezései dr. Wilsonnal, Kennedy századossal és Mr. Hodgsonnal.

«He could die with pleasure on redeeming his pledge.»
Gerard.

A ki Dr. Gerardnak már majdnem feledésbe ment levelét átolvassa, némileg képes lesz magát Csoma helyzetébe képzelni, ott, a himalayai havasok között fekvő buddhista zárdában, és rokonszenvezve megitélni honfitársának kivételes körülményeit, odaadását és mély hálával eltelt önzéstelen jellemét, melyet rokonszenves, nagylelkű angol barátja, kit azonban önző részrehajlással senki sem vádolhat, oly eleven ecsettel rajzol. Mondhatni, hogy Gerard leirása felülmulja a regényirónak festői tollát, épen azért, mert nem a képzelet szüleményeit, de az életnek valóságát adja elő. Említettük már, hogy Csoma tisztában volt magával s körülményeivel. Yanglának és Kanumnak zordon éghajlatában, hol négy telet töltött, nem táplálkozott ő a honfiui felhevülésnek ábrándjaival, lelke mélyéből eredett érzelmeinek őszintesége szól mint egy hattyúdal a kanumi zárdából azokhoz, a kik «sajnálkoz-

*) Lásd: Ladak. Physical Statistical and Historical, by. Alexander Cunningham. Bengal Engineers London 1854.

ván» sorsa fölött, azt hiszik, hogy Csoma feladatát eltévesztette. Ő ott magára vállalt kötelességet teljesített! — «*kijelentette előttem* — ezek Gerard szavai — *hogy ha tibeti nyelvtanát és szótárát egyéb irodalmi gyűjteményeivel együtt átadta a kormánynak: a világ legboldogabb emberének fogja magát tartani s örömmel halna meg* **akkor**, *látván, hogy szavát beváltotta.*»

Gerard Csománk iránti érdeklődését még egy külön magánlevélben is kifejezte, mely már csak töredékben van meg. Van benne egy eddig még nem ismert adat, tudniillik, a midőn Moorcroftnak hátrahagyott iratairól van szó. Ez adatot érdemes a feledéstől megóvni. A levél, mely szinte Mr. Fraserhez szól, 1829. év január 22-én van írva. Másolata, valamint az előbbi szakaszban közlötté is, az Asiatic Society of Bengal levéltárában található.

«Kunawarból visszatértem óta — irja Gerard — sokszor gondolkoztam arról, hogyan tegyek némi szolgálatot a magyar utazónak? úgy talán, ha köztudomásra hozok néhány tényt foglalkozásairól és helyzetéről azon elszigetelt világrészben, vagy ha némi értesítést küldök Önnek, személyére és tanulmányaira nézve. Ohajtva remélem, hogy nem fogom Ön türelmét szerfölött igénybe venni. Én bizonyára nem fogok csalódni, midőn Önnek nézeteit és méltánylatát előre is biztosítva hiszem, tekintvén a czélt, mely annyira érdemes a serkentésre.

Természetesnek fog feltünni, hogy én különös vonzalmat érezek Csoma sorsa iránt; mivel én valék az első, a ki őt Sabathuban fogadtam és most én vagyok az utolsó, a ki őt kutatásai között Kanumban fölkerestem: ez oknál fogva talán nekem van a legjobb tudomásom helyzetéről és feladatáról, melynek megvalósítása a lehetőségek közé számítható. A midőn az ide mellékelt jegyzeteket — (t. i. a jelentést — mely az előbbi szakasznak tárgya), elküldeném, azon meggyőződésben élek, hogy Önnek nemes és szabadelvű lelkülete valami módot fog indítványozni, mely Csomát terjedelmesb térben megismertesse, mert a hol érdemről van szó, nem kétkedem ott egy perczig sem arról, hogy minő hatást fog az Önre gyakorolni. Én erősen hiszem, hogy Sir Charles Metcalfe,*) sem fog közönyös szemlélője maradni a rend-

*) Akkor követ a Delhi császárnál, később mint Lord Metcalfe keletindia főkormányzója.

kívüli lelkesedésnek és tehetségnek, melyek jellemvonásai azon egyénnek, a ki jelenleg feláldozza magát annyi érdekességgel biró kutatásokban, a klimának zordonsága és a szegénységgel való küzdelmei között.

«*A főkormányzó elég méltánylatot tanusított irányában már, Moorcroftnak szomorú sorsa után is, a midőn helybenhagyta kérelmemet, hogy Ladakba utazzam*) a végett, hogy megkérjem a magyar tudóst: vállalkozném Moorcroft iratainak visszaszerzésére.*»

Mily kitünő tanusága ez is az angol kormány bizalmának Csománk önzéstelen készsége iránt az önfeláldozásra! Az iratok kézhez kerültek, mielőtt a kormány kivánsága Csoma tudomására jutott volna.

William Moorcroft, a híres utazó s honfitársunk jótevője és barátja, főigazgatója volt a kormányi méneseknek Kelet-Indiában. Több éven át mint kormány-ügynök utazásokat tett Közép-Ázsiában. Sok viszontagságot kelle kiállania s élete nem egyszer forgott veszélyben. Mint lovassági tiszt 1808-ban érkezett meg először Indiába s a kormány őt nem sokára a Himalayakon túli utazásokra szemelte ki. 1819-ben rokona George Trebeck társaságában újabb útra kelt: Panjab, Kasmir, Tibet és Bokhara felé s miután tántoríthatatlan bátorsággal szembe szállott a legnagyobb akadályokkal s nem egyszer hajszálon függött élete: lázba esett s meghalt 1825-ik évi augusztus 27-én *And-Khoi* helységben Bokhárában, a hová akkor a kormány számára teendő lóvásárlások végett utazott. De van egy más, ennél szomorúbb oldala Moorcroft sorsának. Sir Alexander Burnes munkája II. kötetének 210. lapján ezt írja:

«Föltéve, hogy Moorcroft természetes halállal halt meg, én még sem vagyok meggyőződve arról, hogy kimulása minden gyanut kizáró körülmények között történt volna. Nem volt akkor mellette sem európai utitársai, sem bizalmas cselédjei közül senki, s Trebecknek is oly gyöngén állt az egészsége, hogy a hozzájavitt hullát meg sem vizsgálhatta. Az is megjegyzendő, hogy cselédjeit megrabolták».

Minden magyar szíve mélyéből fogja elmondani: Áldás Moorcroft poraira!!

*) Hazánkfia akkor a pukdali zárdában élt.

Moorcroft úti jegyzeteit összeállította és két kötetben kiadta Dr. H. H. Wilson, ily czím alatt: *Travels in the Himalayan Provinces, by Mr. William Moorcroft and Mr. George Trebeck in 1819—1825.* Two Volumes. London 1841.

Gerard közbenjárása nem maradt eredmény nélkül. Levelének egy igen rövid ismertetése közöltetett a kormánylap, *Government Gazette,* 1829-ik évi julius 9-iki számában, ily bevezetéssel:

«Az Asiatic Society előtt felolvasott kivonatok Gerard jelentéséből Csoma úrnak munkálatai felől a legérdekesebb jellemüek, nemcsak azért, mivel eleven rajzot adnak bámulatos, mondhatnók, hősi önfeláldozásáról ezen páratlanul önzés nélküli és vállalkozó férfiúnak az irodalom érdekében, oly nehézségek daczára, melyek egy kevésbbé elhatározott lelket legyőzhetetlen zavarba hoznának: de mivel szó van itten oly tárházairól a tudományosságnak, melyek századokon át csak egy különszerű népnek maradtak tulajdonai, oly népnek, melynek nyelvéről *és intézményeiről csak keveset tud az európai ember;* de Körösi úrnak szerencsés közvetítésénél fogva tudós Lámájától segítve, reményünk van, hogy az irodalmi világ előtt nem fognak azok jövőre egy lepecsételt kútforrás maradni. A *Government Gazette* továbbá közli a Gerard és Csoma közötti találkozást és a kanumi viskó leirását. A következő jegyzet a nevezett czikkből érdekkel bir:

«A Teshi-Lhunpo és Lassa régi városok zárdáihoz tartozó könyvtárakban, hír szerint sok nagybecsű mű létezik, a melyek tartalmával a világ alkalmasint egyedül oly geniusnak közbenjárása által fog megismerkedni, mint a Csomáé. *Nagyon ohajtozik, hogy a mongolok hazájába hatolhasson, hogy ott minden lehető kutatást véghez vigyen azon ősi népnek históriája és intézményei tekintetében.»*

E tárgyra nézve még egy levelünk van; helyén lesz azt itt közölnünk; Csomának szól, Dr. Wilson az Asiatic Society titkárától 1829. év julius 15-ről Calcuttából:

«Uram! Fel vagyok hatalmazva Önt értesiteni az Asiatic Society tagjai részéről, hogy mindnyájan nagy érdekkel viseltetnek Önnek Tibetben folytatott irodalmi kutatásai iránt, és nagy eredményeket várnak kegyed szorgalma- és kutatásától: ohajtásuk

egyszersmind az is, hogy az Ön fáradalmainak eredményét, a menynyire tehetségükben áll, elősegítsék.

E tekintet által vezéreltetve, elhatározták, Önnek e Society részéről ötven rupiára terjedő havi illetőséget felajánlani junius első napjától kezdve; mire nézve 100 rupiára szóló utalványt küldöttem a Sabathuban székelő kormányi ügyvivőnek, azon kérelemmel, hogy az összeget Önhöz eljuttassa.

Arra is fel vagyok hatalmazva, hogy oly könyveket szerezzek meg, melyekre Önnek tanulmányai közben netán szüksége lenne, s örömömre fog szolgálni, ha Ön tudtomra adandja az illető munkák czímeit, melyek esetleg hasznára lehetnének.

Engedje meg, hogy személyes tiszteletem kifejezését mellékeljem az Asiatic Society tagjaiéhoz.

Egyébiránt stb.»

Ezen határozatával az Asiatic Society Körösinek eddigi illetményét megkétszerezte; hogy pedig ez megtörtént, azt Sir Charles Metcalfe, Mr. Fraser, Mr. Calder, Mr. Mackenzie és Stacy kapitánynak köszönhető, a kik mindnyájan erősen sürgették Csomának jobb ellátását. 1829-iki május 3-án kelt levelében Dr. Wilsonhoz, Stacey kapitány kiemeli ezt a körülményt: «Csoma igen keveset költ magára, ruházata helyben készült vastag pokrócz szövetből áll, s a bennszülöttekkel étkezik».

Tagadhatatlan tehát, hogy Csoma sok nélkülözésnek volt kitéve, de erről ő soha egyetlen panaszszót sem hallatott. A mi azonban érzékeny módon érintette, az az a hiedelme volt, hogy tanulmányai elég rokonszenvet kelteni nem képesek Calcuttában, s ő valóban elhagyatva s elfeledve képzelé magát a himalayai zárdában. Tudjuk azonban, hogy nem úgy volt. Idegen ember melegebb barátokra nem találhatott volna sehol, mint minőkre Csoma Kennedy századosban és Dr. Gerardban talált. Az előbbi mindig meleg szószólója volt úgy a kormány előtt, mint magánosoknál; az utóbbiról Kanumban tett látogatása következtében eleget tudunk. Csöndes melancholia s olykor levertség volt Csomának természetes jellemvonása s a következő még meglevő eredeti levél, melynek papírja azonban már tetemes rongálást szenvedett az idő fogától, tanuságot tesz izgatott lelki állapotáról, melyen mint hosszas elszigeteltségének következményén csodálkozni senki

sem fog. Azon neheztelésére, hogy könyveket nem küldtek számára, Dr. Rajendrolala azt jegyzé meg előttem, hogy akkor a közlekedés Tibet és Calcutta között nem volt az, a mi ma.

A levél szövege, mely eredetiben most a magyar akadémia birtokában létezik más két eredeti levéllel, az Asiatic Society Bengal szíves ajándoka folytán, itt következik.

Körösi Csoma Sándor Dr. H. H. Wilson az Asiatic Society titkárához.

Kelt a kanumi zárdában, 1829. aug. 21-én.

Sir! Van szerencsém beismerni Ön levelének, mely ez év július 15-kéről keltezve ma érkezett kezembe, a hozzá csatolt egyszáz rupiára szóló utalványnyal együtt vételét.

Én nagyon le vagyok kötelezve az Asiatic Society tagjainak azon érdeklődésért, melyet Tibetben folytatott irodalmi kutatásaim iránt tanusítani méltóztattak és azon kegyes határozatukért, melynek értelmében fölsegélésemre havonkint ötven rupiát utalványozni szíveskedtek. De minthogy a határozat nagyon bizonytalan jellemű, a mely engem jövőre nézve csak oly kétes helyzetben hágy, mint a milyenben eleinte valék, a midőn a tibeti nyelv tanulásába bele fogtam, és azon oknál fogva is, hogy itt maradásomnak már csak rövid ideje alatt, az ajánlott pénzt jó haszonra nem fordíthatnám, bocsánatot kérek, hogy el nem fogadhatom az ajánlott összeget és ide visszamellékelem az utalványt.

1823-ik évi ápril havában, midőn Kasmirban időztem, a boldogult Mr. Moorcrofttal *kötött egyességem kezdetén* könyvek hiányában szenvedtem, és ő érdekemben arra kérte Önt, hogy lásson el a tanulmányaimra szükséges művekkel.

Én azokat soha meg nem kaptam. Hat egész éven át el voltam hanyagolva (*neglected*, nem törődtek velem). Most már, a jelen körülmények és kilátások között ily könyvekre szükségem nem lesz. Ha nem várt körülmények által hátráltatva nem leszek, a jövő évre készen leendek irataimmal. Akkor, ha úgy tetszik, látni fogja Ön, minő eredményre jutottam és hogy mennyit lennék még képes tenni. Ha azután az Asiatic Society komolyan kívánni fogja, behatóbb tudomást szerezni a tibeti irodalomról és a buddhismusról általában, az indiai és tibeti kútforrások nyomán, szerencsés

leszek méltányos föltételeket fogadni el, akár a Society-től, akár a kormánytól a kutatások folytatása végett.»

A segély visszautasítása indokolva van ugyan, de jóakarói mégis úgy vélekedtek, hogy miután többeknek sürgetése folytán történt ez a lépés, mely oly kedvező eredményre vezetett: Csoma kissé túlcsigázta függetlenségi érzelmeit és ez által csalódást okozott logjobb barátjainak, mi Kennedy századosnak leveléből is, melyet az Asiatic Society titkárához intézett, eléggé kitűnik. Ellenben nem kell elfelednünk, hogy Csoma távol Tibetben lévén, barátjainak szíves eljárásáról saját érdekében mit sem tudhatott.

Kennedy századosnak 1829-ik évi szept. 3-án kelt levele Dr. Wilsonhoz így szól:

«Sir! Van szerencsém elküldeni a levelet, melyet ma vettem Csomától.

Én hajlandó vagyok azt hinni, hogy ha Ön egykoron jobban ismerendi Körösit, a legkülönczebb (eccentric) jellemek egyikének fogja őt tartani. Ő át van hatva a lelkesedéstől feladatának véghez vitelében; tudniillik: hogy elkészítse a tibeti nyelv lexiconját és grammatikáját; egészen kerüli az európaiak társaságát és figyelmét, véleményem szerint főleg azért, hogy megtartsa incognitóját. Hasonló életmódot folytat most a kanumi zárdában is. Jelleme reményteljes, ingerlékeny (hasty) és gyanakodó (suspicious). Én részemről nem mulasztottam el egy alkalmat sem ittléte alatt, hogy kivánságát teljesítsem s mindenben eleget tegyek neki; hiszem is, hogy ő hálát érez irányomban: de olykor előzékenységemet oly cynismussal utasította vissza, hogy azt megérteni képtelen vagyok. Az kétséget nem szenved, hogy ő kitünő tehetségekkel megáldott egyén, emlékező tehetsége rendkívüli, és úgy látszik, nagyon otthonos az általános irodalom mezején. Ünnepélyes igéret által magát lekötve érezi a kormány iránt, hogy a jövő év végeig benyújtsa a nyelvtant és a lexicont, s akkor Calcuttába szándékozik utazni, hogy műveinek kiadását gondozza.

Szükségei csekélyek; úgy értesülök, hogy élelmi és egyéb kiadásai a legszerényebbek, egyszóval nem mennek többre, mint bármely egyszerű lakoséi azon faluban, a hol tartózkodik.

Ha Ön vele további közlekedésbe óhajtana bocsátkozni, legszerencsésebbnek fognám magamat érezni, hogy közegül szolgál-

jak; kérem is Önt arra, hogy rendelkezzék szolgálataimmal, ha azokra bármikor szüksége lenne.»

Még két levél van kezünkben, mely ezen időszakba tartozik, s melyekből kitünik, hogy Csoma 1830-iki márczius 26-án folyamodott a kormányhoz, hogy az esős időszak lefolytáig a kanumi zárdában maradhasson. Erre vonatkozólag közöljük a következőt. Csomától Kennedy századoshoz, kelt Kanumban május 30-án 1830-ban.

«Sir! Márczius 26-án Önhöz intézett levelemben kifejezém ohajtásomat, a közeledő időszakra való tekintettel, hogy engedelmet kérjek az itt maradásra jövő november haváig. Aggódva várom a hírt, hogy ezen folyamodásom minő sorsban részesült a kormány kezei között. Kérem tehát Önt, szíveskedjék mielőbb tudtomra adni a kormánynak tetszését. Minden tekintetben szerencsés leszek Ön parancsának engedelmeskedni.

Méltóztassék az ide zárt nyugtákat átvenni számadásaihoz való mellékletül. Kérem, tessék az 1830. évi január elsejétől számított kormányi járandóságomat megtartani, míglen Sabathuba megérkezem. Itt maradásom idejére pénzzel eléggé el vagyok már látva; többet úgy sem költhetnék, minthogy e helyen érdekes könyveket szerezni képes nem vagyok. A Láma Zangskarba viszszaszándékozik jövő hó 20-ka körül.

Ohajtom Önt biztosítani arról, hogy komolyan igyekszem kötelezettségemnek eleget tenni.

Egyébiránt stb.»

A második levél Kennedy századostól a főkormányzó ügyvivőjéhez Delhiben, kelt 1830. junius 29-én s így szól:

«Van szerencsém ezennel elküldeni Körösi Csoma Sándornak, azon magyar gentlemannak eredeti levelét, a ki a közelmult három éven át felső Busahirban tartózkodott.

Önnek jóváhagyása reményében magamra vállaltam őt arról értesíteni, hogy folyamodása értelmében szabadságában fog állani a jövő esős időszak végeig Kanumban maradni.

Kötelességemnek érzem ez alkalommal kijelenteni, hogy Csoma úrnak magaviselete példás volt az egész három éven át, melyet a brit főuralom alatt álló területen eltöltött; mivel pedig okom van hinni, hogy bevégezte immár feladatát, melynek elérése

végett a nevezett országokat látogatta, elkészítvén a tibeti nyelv grammatikáját és lexiconját: bátorkodom Önnek és így a kormánynak belátására bízni azon méltányos kérelmet, hogy e tudományos és annyira vállalkozó egyén számára egy csekély összeg utalványoztassék Calcuttába teendő útjára. A költség, úgy hiszem, ötszáz rupiát meghaladni nem fog. Helyén van talán megemlíteni, hogy Csoma úr 1827-ik évi junius 14-ke óta a tibeti irodalom tanulmányozása végett ötven rupiát tevő havi illetőséggel istápoltatott. Egyébiránt stb.»

Az itt következő két levél is ezen korszakhoz tartozik, tárgyuk: Csomának tudományos nézetei a buddhismus bizonyos sajátságai felől, melyeket feleletképen írt Mr. B. H. Hodgson, a nepali angol követ és tudós orientalista kérdéseire. Ez eredeti két levelét Mr. Hodgson, kegyelettel Csoma emléke iránt, kérelmemre tudományos akadémiánknak felajánlotta. Ő egyike azon, tudtommal még életben levő három vagy négy egyénnek, a kik Csomát személyesen ismerték vagy munkatársai valának.

I. Levél.

To B. H. Hodgson Esq. Nepal Residency.

Kelt Kanum, 1829. decz. 30-án

Sir!

Van szerencsém elismerni azon könyv vételét, e hó 21-én, melyet Ön kegyes volt nekem elküldeni; nagyon érzem lekötelezettségemet azon szívességért, melyet Ön irányomban tanusított, tudtomra adván czímeit és tartalmát oly sok becses műnek, melyeket Ön más egyéb tárgyakkal köztudomásra hozott a nepali buddhismusra vonatkozólag: s mivel Ön kifejezte ohajtását, hogy netaláni észrevételeimet följegyezzem könyvének XII. számú czikkére: fogadja el kegyesen jegyzeteimet, melyeket e tárgyban megtenni magamnak bátorságot veszek. Esedezem egyszersmind, hogy kimenteni méltóztassék, ha nem tárgyaltam a czikket oly beható módon, a mint Ön tán tőlem elvárta volna; körülményeim nem engedték meg, hogy máskép cselekedjem.

A 410. lapon. *Tibeti szavakra nézve;* ha azok helyesen vannak leírva, nagyon világosak a szemnek, de nagyon zavartak a fülnek, a közönséges kiejtés szerint. Az egész Tibetben egy az

írásmód, a mi az orthographiát illeti: de a kiejtés többféle, idomítva különböző vidékek szokásai szerint. Innen magyarázható az a nagy különbség, mely létezik azon tibeti szavaknak leírásában, melyeket az európaiak eddig közölni megkisértettek. — Van Tibetben többnemű alphabetum, valamennyije a régi időkben Indiákon volt divatos. Boldogult Mr. Moorcroft egy példányt küldött nekem, mely azonos avval, a mit Önnek lenyomatai ábrázolnak. A Lantsa-féle betűk, melyeket a kőlenyomatú táblákon szemlélhetni, maiglan is divatoznak a tibetieknél. A feliratoknál saját apró betűiket használják. Irodalmi műveik általában véve egyik vagy másik betűsorba vannak foglalva. S az, a ki ismeri a tibeti nyelv alapelveit, könnyen olvassa mind a kettőt.

3. A 424., 427. és 431-ik lapokon elősorolt művek meg vannak tibeti fordításban is. S mivel előfogom sorolni mindazon munkák neveit, melyek a Kahgyur és a Stangyur gyűjteményekben foglaltatnak: nem találtam szükségesnek azokat itt most részletezni. A «*Lalita Vistára*» czímű rész, a mint az a 424. lapon előfordul: Tibetben is, Shakya életleirására vonatkozik s egyik főtekintély. Úgyszinte a buddhista szent könyvek Tibetben ugyanazon tizenkét rendre oszolnak, a mint a 426. lapon olvassuk. A tizenkét tibeti czím helyesen van lefordítva a sanskritból.

4. Általában véve minden értesítés a Buddhista művek felől, úgy szinte a Tathágaták névlajstroma, majdnem egészen ugyanaz, mint a tibetieknél. Tibeti könyvek olvasásakor gyakran találkoztam ezekkel és más képzelt Buddhák s Boddhisatvák neveivel. Némely értekezések kezdetével olykor felette unalmas átgázolni azon hosszú lajstromon, mely a képzelt hallgatók neveit elősorolja. Ily alkalmakkor különösen meg szokott történni, hogy a Sutrák szerzője borzasztó módon összekeveri az isteni és az emberi tárgyakat. A Buddhák, Boddhisatvák s más képzelt isteni lények, jó és gonosz lelkek, általában véve képzelt vagy metaphysikai lények száma a Buddhismus Pantheonjában majdnem hihetetlen módon sokszoroztatott. Nem lehetséges tehát, de nem is szükséges fáradozni, hogy őket körülményesen leirjuk. Neveik, epithetonjaik s tulajdonaik olykor általánosságban máskor külön értelemben vétettek; sokszor mint jelképi nevek, például: az erény, a nyomor, a bölcseség, a hatalom stb. kifejezései. Miután a buddhista művek nemcsak vad metaphysikai speculatiók, de egész

köteteket tartalmaznak praktikus tárgyak felől: szükséges tanulmányozni valamennyit és a szerint itélni. Ha egyszer az európai tudósok megismerkedtek a buddhista tanok gyakorlati részével, Tibetnek nyelvével s több hasznos népszerű könyvvel: akkor majd meg fogják némi részben bocsátani azon túlcsapongást, mely vallásuk dogmatikai részét jellemzi.

5. A 434. lapon. A tibeti írók legnagyobb része bizonyítja, hogy vallásukat és irodalmukat általában Indiából kapták a VII-ik keresztényi század közepe táján, a tibeti betűrendet a Devanagri mintájára alakították. Sok tibeti tudós éveket töltött Indiákon, hogy tökéletesen megismerkedjék a buddhisták sanskrit irodalmával. Tudós panditok sokszor kaptak meghivást, hogy a tibetieknek segédkezet nyújtsanak a sanskrit művek leforditásában. Sok mű lett ily módon egységes és előre megállapított terv szerint leforditva.

Ily módon bámulatosan kipallérozták és meggazdagították a tibeti nyelvet. Új szavakat csináltak majdnem minden oly tárgy kifejezésére, a mi a sanskritban előfordul, következésképen a tibeti nyelvben való tökéletes jártasság előnyös magyarázóul szolgálhat több technicus kifejezés helyes megértésére a buddhista rendszer bonyodalmas terén. Ennek könnyebbítésére léteznek műszótárak és gyűjtemények sanskrit és tibeti nyelven.

6. A 422. lapon. Több tibeti tekintély szerint Shakyanak vallástana három külön időszakban lett halála után összegyűjtve. Első ízben azonnal, a mint Shakya meghalt, még pedig három főtanítványa által. A második gyűjtemény 110 évvel későbben eszközöltetett, Asoka király idejében. A harmadik Kaniska király uralkodása alatt, négyszáz évvel Shakya halála után; ekkor Buddha követői már tizennyolcz sectára oszlottak. Valószínű, hogy ekkor kezdődött a buddhista hittannak módosítása Indiában; menynyivel inkább lehetett ez az eset oly országokban, a hová e vallást csak később plántálták át. Tibetbe első ízben a VII-ik században Krisztus után hozták be; nagy virágzásban volt a IX-ikben. A X-ik században sok üldözésnek volt kitéve s majdnem egészen elnyomva; de a XI-ikben ismét erős lábra kelt. Minő előmenetelt tett ezután Tibetben és Mongoliában, erről sok históriai adat létezik a tibeti irodalomban.

7. Igyekeztem a fentebbiekben kifejezni véleményemet Ön

könyve XII-ik czikkének nehány lapja felől, a nélkül, hogy a magasabb speculatiók tárgyait érintettem volna.

Esedezem, hogy bocsássa meg fogyatkozásaimat. Mindent elkövetek jövendőbeli tanulmányaimban, hogy megérdemeljem Önnek kegyeit.

Egyébiránt maradtam mély tisztelettel

legalázatosabb szolgája

Alexander Csoma de Körös.

A második levél Hodgsonhoz 1830. év ápril 29-ről van keltezve s feleletet foglal magában Hodgsonnak észrevételeire, melyeket Csomának föntebbi levele következtében közlött.

A mi itt következik, bizonyságot nyújt ismét honfitársunk bizalmatlanságáról és szerénységéről, melyekről Mr. Torrens azt mondja, hogy ezek «Csoma jellemének meglepő vonásai». Csoma kimerítő válaszát egy kedvezőbb időre halasztja, még pedig azon okoknál fogva, hogy: «nem tudja, mikép írja le a sanskrit és tibeti szavakat római betűkkel, másodszor hogy nem jártas a sanskritban, és harmadszor, hogy nem birja az angol nyelvet.» Már pedig több mint öt év előtt írta fontos és hosszú jelentéseit a kormányhoz Sabathuból angol nyelven.

II. Levél.

Kelt Kanum, 1830. ápril 30-án

To B. H. Hodgson Esq. Nepal Residency.

Sir!

Szerencsém van tudtára adni a pamphletnek vételét kegyed levelével, mely mult febr. 15-ről van keltezve, s e hó 14-én érkezett meg. Mélyen le vagyok kötelezve szívességeért.

2. Nagy megelégedéssel veszem észre azon összetalálkozást, mely a buddhismus tanaiban létezik Nepalban és Tibetben. Az I., II. és IV. táblán látható metszvények, a buddhista irományok lajstroma a 4-ik s következő lapokon és a buddhismusnak általános ismertetése, kevés kivétellel, bámulatos módon megegyezők. Mivel azonban én egy kissé járatlan vagyok a sanskritban, nem tudván, hogy mikép kelljen leírni a sanskrit és tibeti szavakat római betűkkel, hogy helyesen megértessem és nem birok elég folyékonysággal az angol nyelvben sem: tehát szíves elnézést kérek,

ha bele nem ereszkedtem most a tárgynak részleteibe. Találni fogok tán későbben alkalmat, hogy jóvá tegyem jelen közleményem fogyatkozását.

3. Meg fogja Ön bocsátani, de én soha sem mondottam azt, hogy a tibetiek csak egy alphabetummal birnak. Ha előbbeni levelemnek második szakaszára pillantani szíves lesz, ott úgy fogja találni, hogy állításom az: mikép az egész Tibetországban csak egy módja létezik az orthographiának, de mivel úgy látszik, hogy visszatetsző Ön előtt ezen állításom, bátorkodom most azt kijelenteni: hogy a négy alphabetum közül, mely látható a 418-ik lapnak átellenében azon kötetben, melyet Ön küldeni szíves volt, az első három tibeti, s ismeretes mint nagybetűs, kisbetűs és a kéziratban divatozó, a negyedik, a Lantsa alphabetum, Indiából ered, de használatban van olykor Tibetországban is sanskrit nyelvű feliratoknál. A számtalan minőségű betűk a 420. lappal szemközt, nem tibetiek, és tibeti lakosok által nem használtatnak, de Indiának bizonyos tartományaiból valók, a honnan a régi időkben Tibetbe hozattak át.

4. Shakyának elődei, kikről a tibeti könyvekben is néha említés van téve, csak képzeletiek, mint más egyéb ezerekre menő Buddhák, a kik közé Shakya maga is számítva van elődeivel együtt. Ily Buddhák a jövőben fognak megjelenni, s különös említés van rólok téve a Bhadra kalpika nevű részben, a Kahgyur Do vagy Sutra osztályának első kötetében.

5. Évszámításunk hetedik századáig a Buddhismus ismeretlen volt Tibetben; Indiából eredt. Tanai jelenleg több száz kötetben tartalmaztatnak. Nem könnyű feladat kipuhatolni, hány könyv vagy értekezés volt kölcsönözve a sanskritból s hány van eredeti. Erre nézve a sanskrit és a tibeti nyelveknek tökéletes tudása volna szükséges. A Kahgyúr gyűjtemény kötetei általában véve Shakyának tulajdoníttatnak, a Stangyúréi bizonyos képzelt Bodhisatváknak és némely indiai panditoknak. E munkákon kívül vannak olyanok is nagy számmal, melyek Tibetben szerkesztettek a fentebbiek mintájára.

Esedezem, legyen Ön elnézéssel a kivánt pontokra vonatkozó feleleteim hiányossága miatt, mély tisztelettel maradván

legalázatosabb szolgája

A. Csoma de Körös.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Csoma első megjelenése Calcuttában. Fogadtatása. A bengali Asiatic Society által kitüntettetik. A kormány rendelete, hogy munkái az állam költségén kinyomattassanak.

«A viris laudatis laudari pulchrum est».

Egy év telik el a nélkül, hogy a körülmények részletes lefolyásáról értesítést nyernénk. 1830-ik évi májusban Kanumból kelt levél után legelső adatunk az, mely honfitársunknak Calcuttában történt megjelenésére vonatkozik. Mindamellett az összefüggés egymásutánja megszakítva nincsen. Láttuk, hogy Kanumból engedelemért folyamodott, hogy őszig ott, a zárdában maradhasson, s folyamodását Kennedy százados felsőbb jóváhagyás s az utiköltség utalványozása végett ajánlólag fölterjesztette. Közeledett tehát azon rég várva várt időpont, melyben Körösi megrakodva szorgalmának gyümölcsével a kormány székhelyére eljuthatott.

A következő levél Mr. Swinton, a kormány főtitkárától Csomához, tudtunkra adja a helyzetet.

Kelt a főkormányzó tanácstermében Calcuttában május 6-án 1831, s így hangzik:

«Sir! Parancsolatot kaptam értésére adni, hogy Önnek e hó 5-kén kelt levelét vettem, melyben Ön a székvárosba, Calcuttába megérkeztét jelenti.

Válaszul erre, utasítva vagyok Önnel tudatni, hogy megérkezése a főkormányzó ő Excellencziájával közöltetni fog és ő lordságának tetszése kikéretni, Ön ideérkeztének czéljaira vonatkozólag.

Egyébiránt stb.»

A következő okirat az Asiatic Society lépéseit ismerteti:

Az Asiatic Society tanácsterme.

Május 21-dikén 1831.

A titkár bátorkodik a Society választmányát figyelmeztetni, hogy kötelezettsége van, Csoma úrnak ötven rupiára terjedő havi illetményt rendelkezésére bocsátani. Ő megérkezett Calcuttába s jóllehet nem tett semmi követelést, kétség sem lehet arról, hogy az összeget szivesen el ne fogadná. Viszonzásképen el fogja készí-

teni rendszeres lajstromát a Society könyvtárában levő tibeti könyveknek és beterjeszteni bizonyos értekezéseket Tibetnek históriája- és irodalmáról.

A jelen fölszólításnak czélja, a választmány jováhagyását megnyerni a havi hátralék kifizetésére mult évi ápril 15-dikétől folyó május 20-dikáig.»

A választmányi tagok véleménye.

«Nem lehet kétség arról, hogy a kért jóváhagyást erre meg kell adni, de én az összeget havonkint egyszáz rupiára óhajtom emelni egy egész évre, ha tudniillik Csoma úr annyi ideig Calcuttában marad. Ötven rupia havonkint alig fogja képesíteni őt arra, hogy e városban megélhessen és miután elutasította 1829-dik évi augusztus havában tett ajánlatunkat, ez által többet megtakarított a Society, mint a mennyit én most neki adni indítványozok.»

Aláírva: C. G. (Charles Grey)
és J. Frank.

«Minden esetre az ötven rupiányi járulék kezdődjék az említett határnaptól és jó lesz azt egy száz rupiára emelni, ha a pénztári viszonyok engedik.»

Aláírva: G. K.

A calcuttai püspök véleménye ez:

«Kivánatos lenne megtudni előbb, hogy vajjon Körösi úr elfogadja-e a nagyobb összeget. 1829-diki augusztusban írt levelének hangja nem bátorító e részben.»

A kormány rendelete így hangzik és szól Mr. Swintonhoz, a kormány egyik titkárához:

Kelt Simla, május 27-dikén 1831.

«Parancsolatot kaptam ismerni ön levelének vételét, mely e hó 6-dikáról kelt, s feleletül tudtára adni, hogy ő Lordsága nem veszi ki Körösi leveléből, hogy további segélyezésre a kormánytól szüksége volna.

De ha ezen urnak ideje megengedné, a főkormányzó akként vélekedik, hogy nagyon óhajtandó lenne őt megkérni arra, hogy a Hodgson úr által a kormány költségén beszerzett s az Asiatic

Societynak átadott tibeti művek felől Csoma úr egy «catalogue raisonné»-t készítsen.

Magától értetődik, hogy a kormány illő megjutalmazást fog utalványozni azon esetben, ha Körösi Csoma úr magára vállalandja e szolgálatot.

Egyébiránt stb.»

Aláírva: A főkormányzó titkára által.

Az Asiatic Society titkára a kormány főtitkárához:

Kelt Calcutta, július 15-dikén 1838.

«Sir!

Az Asiatic Society kivánságára van szerencsém elismerni mult hó 21-én kelt levelét, melyben ön tudtunkra adja, hogy a kormány jóváhagyja Körösi úrnak alkalmazását egyszáz rupiára terjedő havi fizetéssel két évre, a Society titkárának fölügyelete alatt: megjegyezvén azt is, hogy Csoma úr késznek nyilatkozott a föladat teljesítésére s abba e hó elsejétől bele is fogott.

Egyébiránt stb.»

Csoma megérkezése után Calcuttában, még tizennyolcz hónap kellett arra, hogy a nyelvtant és a lexicont sajtó alá készítse, a mint a következő levél tanusítja:

Dr. Wilson az Asiatic Society titkára a kormány főtitkárához:

Kelt Calcutta, deczember 26-dikán 1832.

«Sir!

Körösi Csoma úrnak kivánságára van szerencsém a kormány tudomására juttatni, hogy tibeti nyelvtana és lexiconja, valamint egy a buddhismusra vonatkozó külön szógyüjtemény *) sajtó alá elkészült s a kormány rendelkezésére áll. Ő e műveket a kormány tulajdonának tekinti azon pártfogásért, melyben őt részesíteni kegyeskedett.

Ha a kormány tetszése az lenne, hogy a művek kinyomtatásának költségeit magára vállalja, az előirányzott összeg 3—4000 rupiára terjedvén, akkor Csoma úr szerencsés leszen a nyo-

*) L. a XIX. közleményt.

másra itt Calcuttában felügyelni; de ha a kormány jobbnak itélné azokat általam Angliába küldeni, ott talán az «East India Company» választmánya vagy valami irodalmi társulat magára vállalná közzétételöket.

Alkalmat veszek ezennel az Asiatic Society részéről jelenteni, hogy Csoma úr rendkívüli szorgalommal munkálkodik a Society birtokában levő terjedelmesb művek ismertetésén. Nepalból egy újabb küldemény van útban, mely egész idejét igénybe fogja venni azon határnapig, a melyre havi illetősége utalványozva van; ebből maiglan csak három hónapra járót vett föl. Ha a kormány engedélyt adand neki, hogy a határidő leteltével Calcuttában maradhasson, akkor szótárának tervét szélesbíteni s egyéb hasznos és tekintélyes műveket bevégezni óhajtana.

Egyébiránt stb.»

Dr. Wilsonnak a fentebbi levelében közlött azon indítványára, hogy ha Csoma művei Calcuttában közköltségen ki nem adathatnának, ő azokat kész magával hozni Európába s kisérletet tenni ott közzétételök érdekében, a kormány főtitkárától Dr. Wilsonhoz a következő levél intéztetett 1832-dik év deczember 27-én, mely ezen még mindig függőben volt ügyet végkép eldöntötte. A levél így hangzik:

«Sir!

Felsőbb meghagyás következtében van szerencsém elismerni ön tegnapi levelének vételét és válaszul reá tudomására hozni a főkormány tanácselnökének azon véleményét: hogy a Körösi Csoma Sándor úr által elkészített tibeti nyelvtan- és szótárnak kiadását legczélszerűbben itt Calcuttában a kormány költségén lehetne eszközölni. India ugyanis a legczélszerűbb hely erre nézve s ezen kormány az egyedüli testület, mely a költséget fedezni hajlandó lenne. Utasítva vagyok azonban megjegyezni azt is, hogy a kormány méltányolja azon előnyt, mely biztosítva lenne az által, ha Ön magával vinné e műveket és közzétételök felől Angliában gondoskodnék, azon esetre, ha ily eljárás czélszerűnek látszott volna. Önnek ezen ajánlatában a kormány ugyanazon önzés nélküli áldozatkészséget ismeri föl, mely Önt az irodalom érdekében mindenkor lelkesíti.

A főkormány tanácselnöke nagy megelégedéssel (gratifica-

tion) olvasta önnek jelentését Csoma úrnak érdemdús (meritorious) munkálatai felől.

Egyébiránt stb.»

Dr. Wilson, az Asiatic Society nagyérdemű titkára 1833-dik évi január elején csakugyan elhagyta Indiát, hogy életének hátra levő részét, mint a sanskrit nyelv professora, az oxfordi egyetemen és egyszersmind mint a londoni Royal Asiatic Society titkára, hazája tudományosságának szentelje. Csománknak, kivált az utolsó időben, tudniillik Calcuttába történt megérkezte után, Wilson meleg méltánylója volt, söt 1834-ben a szerkesztése alatt kiadott *Journal of the Royal Asiatic Society* eddig, a mint láttuk, a legterjedelmesebb életrajzi adatokat közlötte azon leveléből Csomának, melyet ő 1825-dik évi január 28-dikán írt Kennedy századoshoz.*) Wilsonnak e közleménye leghitelesebb kútforrásúl szolgált eddig minden biographusának.

A midőn a Society titkárságát Calcuttában Mr. James Prinsep vette át, első teendői közé tartozott oda hatni, hogy a tibeti művek mielőbb sajtó alá kerüljenek s ezt az itt következő 1833-ik évi január 30-dikán kelt érdekes leveléből, melyet a kormány főtitkárához intézett, veszszük ki:

«Sir!

Dr. Wilson Angliába történt elutazása előtt kezembe adta saját levelének másolatát, melyet Körösi Csoma Sándor tibeti kéziratai érdekében mult hó 26-dikán a kormányhoz intézett; erre Ön, ugyanazon hó 27-dikén válaszolva, tudomásunkra adta a kormány véleményét, hogy mi lenne a legjobb mód azok közzétételére. Ezt Dr. Wilson azon czélból tette, hogy az összes irományokat az Asiatic Society elé terjeszszem, a melynek természetes körébe esik úgy a felelősség mint a megtiszteltetés (responsibility and honour) azok kiadására felügyelni; miután a kormány azon határozatra jutott, hogy kinyomatásuk Indiában történjék, a helyett, hogy azokat Dr. Wilson gondjaira bizta volna Európában leendő elintézés végett.

*) Lásd a levelet egész terjedelmében a II-dik szakaszban s az erre vonatkozó további megjegyzéseket a *Budapesti Szemle* 1884-dik évi szeptemberi számában.

Ennek folytán az Asiatic Society elnöke és választmánya meghagyták, hogy jelentést tegyek a főkormányszéki elnök ő Méltóságának arról, hogy megtettük a szükséges lépéseket kipuhatolására annak, hogy esetleg mennyi költségbe kerülne a kinyomtatás Calcuttában.

Van szerencséjük a kormányt értesíteni, hogy a kiadási öszszeg csakis egy csekélység (trifling) a munkálatok fontosságához képest az irodalomra és tekintve azt, hogy szükséges lesz egy új öntőt fölszerelni a tibeti betűk elkészítésére, melyek alakban és számban csak oly complicáltak, mint a sanskrit nyelvéi.

A baptisták nyomdájának felügyelője akként vélekedik, hogy a nyelvtan és a szótár együttvéve egy csinos, körülbelől hatszáz lapra terjedő quarto kötetbe foglaltathatik, lesz azon kívül 32 lap lithographia. Föltéve, hogy a munka e határon túl nem terjed és 500 példány lesz megrendelve, a nyomtatást laponkint nyolcz rupiára számítván, 5000 rupia lenne az összes költség, ideértve az új öntő berendezésének kiadásait is. Egy-egy példány, jó angol papirt használva, tehát tíz rupiába kerülne, a bekötést lehetne még egy rupiára számítani.

Körösi úr kinyilatkoztatá a Society előtt teljes készségét, magára vállalni a felügyelet és a correctura terhét, ha a nyomtatásba azonnal belefogunk, hogy Csoma úr ez év végénél tovább Calcuttában ne kényszerüljön maradni. A Society részéről van szerencsém saját szolgálataimat is fölajánlani a könyvek angol szövegének áttekintése és kijavítgatása végett és különben is Csoma úrral azon leszek, hogy a munka megjelenését lehetőleg előmozdítsam.

Az Asiatic Society pénztára jelenleg nincs oly állapotban, hogy a nyomtatás költségét vagy annak csak egy részét is viselni képes lenne, bármennyire ohajtaná azt megtenni más körülmények között, de a Society úgyis azt hiszi, hogy a főkormány ez ügyet *nemzeti érdekűnek* (of national interest) tekinti és egyetért a Society azon véleményével, hogy az istápolás, a mit a kormány Csoma úrnak tanulmányai folytatására eddig utalványozott, czél nélkül maradna, ha a fáradhatatlan munkásság által biztosított eredmény közzé nem tétetik; ez eredményt Csoma teljes becsületességében, azon nemzetnek átengedi, melytől tanulmányainak kezdete óta segedelmet nyert; jóllehet saját hazájának és Európa

más országainak tudósai bizonyára sokat készek lennének tenni, hogy műveit maguk számára biztosítsák.

Egyébiránt stb.»

Még egy érdekes okmányunk van ezen időszakból s ez fénypontját képezi Csoma jutalmának. Munkatársai, az Asiatic Society választmányának egyes tagjai, kifejezték bizalmas véleményüket felőle, a midőn megtörtént az indítvány, hogy a tudós Society *tiszteletbeli tagjai* sorába vegye föl.

Az Asiatic Society 1834-dik év január 30-dikán tartott ülése jegyzőkönyvének kivonata ez:

«Körösi Csoma Sándor tiszteletbeli tagnak ajánltatott Mr. Trevelyan részéről és az ajánlat pártoltatott Mr. Prinsep által.

Az ajánlat kiadatik a választmány tagjainak véleményadás végett.»

Mr. James Prinsep véleménye.

Csoma úr a választmány előtt eléggé ismeretes, mint tibeti sanskrit és általános nyelvtudós, nincs tehát szükség arra, hogy valamit hozzá adjak az ajánlathoz, mely megtisztelő beválasztását czélozza. Csak azt említem meg, hogy ő a közelmult két éven át lajstromok és fordítmányok készítésével és a szótár kinyomtatása körüli felügyelettel foglalkozott, a nélkül, hogy akár a Society akár a kormánytól valami jutalmat elfogadott volna.

Dr. W. H. Mill véleménye.

Teljes szívvel (heartily) pártolom ezen ajánlatot, mint a hogy kötelességünk is azt tenni Körösi rendkívüli (extraordinary) érdemei miatt.

Dr. Wallich véleménye.

Igen szerencsésnek (most happy) érzem magamat, hogy a titkár és dr. Mill által kifejezett érzelmekben teljes mértékben osztozhatom.

A többi aláírások ezek:

J. T. Metcalfe a főkormányzó.

B. S. Sen.	J. Tytler.
R. W. Forbes.	John Franks.
C. E. Trevelyan.	C. Crozier.

Nem szükség mondani, hogy a választás egyhangúlag megtörtént 1834-dik év február 6-dikán. Munkatársainak egyéni itélete — maradjon fénypont gyanánt feljegyezve — az általuk oly melegen méltánylott érdemeiért!

Beteljesedett felőle, a mit Göttingában írt föl barátjának:

«A viris laudatis laudari pulchrum est!»

Az Asiatic Society által történt e kitüntetésén s a magyar tudós Társaság oklevelén kívül Csoma minden más megtiszteltetést visszautasított. Az *Asiatic Society Journal* 1834-dik évi kötetének 655-dik lapján ezt olvassuk:

«Csoma szerénységében (modesty) visszautasított minden kitüntetést, mit Európa és Kelet-Indiának tudományos intézetei ő nekie fölajánlani igyekeztek, de azért még sem tagadhatja meg magától azon czímet, melyet jelen munkája neki biztosított, tudniillik egy fáradhatatlan búvár és mélyen beható nyelvész czímét; ő azon férfiú, a ki életét a tudománynak szentelte, eltekintve népszerűséget szerző és minden más kecsegtető jutalmaitól; egyedüli óhaja levén, hogy fáradalmai az utókor méltánylatában részesüljenek.»

KILENCZEDIK SZAKASZ.

Tibeti nyelvtana és szótára a kormány által kinyomatik. Herczeg Eszterházy levele Prinsephez. Döbrentei Gábor levelei.

Mindenütt föltűnnek Csoma jellemének alapvonásai: a fínom becsületérzés és a háladatosság. Ezt tanusítani ismét alkalma volt, a midőn páratlan munkásságának eredményét fölajánlhatá a keletindiai kormánynak s így útja nyilt arra, hogy műveinek korrekt közzétételét maga gondozhassa.

Mr. Prinsepnek itt közlendő levele nemcsak körülményes értesítést ád a helyzetről, de összefüggő adatokat hoz Csomának pénzbeli viszonyairól is a mult 14 éven keresztül, azon időtől fogva tudniillik, a midőn Teheranba 1820-dik év október 14-dikén megérkezvén, az ottani angol követ Major Henry Willockhoz segedelemért és pártfogásért folyamodott. Major Willock — később Sir Henry Willock — Csomának elutazásakor, a mint Prinsep leveléből most kitűnik, háromszáz rupiát adott. E *nagylelkűségről* Csoma csakugyan említést tesz Kennedy századoshoz intézett első

levelének hetedik pontjában A tibeti lexikonhoz csatolt előszóban, melyet alább egész terjedelemben olvasunk, Csoma névszerint megemlíti mindazokat, a kik őt útjában bármi szivességgel támogatták.

Azon kitüntetése, melyet oly hizelgő módon nyert az Asiatic Society részéről tiszteletbeli taggá lett megválasztása által, kedves megelégedést okozhatott érzékeny lelkületének, bár tudvalevő hallgatagsága következtében nem lehetünk részesei örömeinek, melyek küzdelmes pályáját olykor fölvidíták.

Ez időtájban fő, ha nem is egyedüli gondja volt, műveinek kiadását siettetni, mi 1834-dik év január elején csakugyan foganatosítva is lett. Az eseményt Mr. Prinsep, a kormány főtitkára Mr. Mac Naughtenhoz január 5-dikén kelt levelében ekként adta tudtára:

«Sir!

1833-dik évi február 12-diki levelének értelmében, melyben Ön engem arról értesít, hogy a kormány elvállalja a költséget, melylyel Csoma nyelvtana- és szótárának kiadása járni fog, és hogy ő Excellentiája a főkormányzó jóváhagyni méltóztatott az előirányzatot, mely folyamodásomhoz mellékelve volt, most már van szerencsém jelenteni, hogy az egész munka elkészült s a főkormányzó úrnak megtekintése és remélem méltánylása végett egy példányt ezennel benyujtani bátorkodom.

1. Az eredeti előirányzat a szótárt és a grammatikát együttvéve 600 lapra terjedő nyomtatvány gyanánt vette föl, melyet a nyomda felügyelője laponkint nyolcz rupiáért elkészíteni vállalkozott, ide értve az új tibeti betűk öntését is.

2. A mellékelt számlából kitűnik, hogy a valódi költség a nyomtatásért az előirányzott összeg határán belől esett ki; a lapok száma 588 lévén s így a somma 4985 és 1/4 rupiára rúg.

De ezen kívül van még egy más költség a 40 lapra terjedő alphabetumnak lithographirozásáért, mivel úgy tapasztaltuk, hogy lehetetlen volt azt másképp létrehozni, ha a tibeti betűknek correct példányait adni akarjuk, minthogy ezt kielégítőleg eszközölni a serampori öntőben nem sikerült, a hol különben a szöveghez megkívántató betűk öntettek. Mr. Tassin a lithographus, a mint leveléből kitetszik, 32 rupiát kér laponkint; ez nagyon jutányosnak látszik.

3. A két kötetnek összes költsége tehát, ide értve a fűzést és a borítékot 6412 és 1/4 rupiára megyen. Erre pénztári utalványért esedezem, ha ezt ő Lordsága helybenhagyja.

4. Azon késedelemnél fogva, mely az új betűk alkotásával járt és az ismételt correcturák miatt, melyekre szükség volt, hogy a tibeti résznek hiba nélküli megállapítása eszközöltessék, a határidő egy év helyett, a mint azt a szerző kikötötte, két évre terjedt ki. De Csoma úr fáradhatatlan kitartással és szorgalommal buzgólkodott sokáig az első lenyomatok átnézésén; azonban meg van most jutalmazva az által, hogy műveit a világ elé bocsáthatja oly érdemteljes módon, még pedig kormányi pártfogás alatt. A két kötethez írt előszavában Csoma kifejezte nyilvános köszönetét. De határtalan szerénysége nem engedi meg neki, hogy saját nevében forduljon pártfogóihoz s nem adott nekem sem szabadságot arra, hogy érdekében dicséretet mondhassak tudományosságáról és nevezetességéről. Ő meg van elégedve azzal, hogy szótára és nyelvtana érdemeit méltányolják a szakértők és az utókor.

5. Illő azonban, hogy megkisértsem véget vetni a hallgatásnak, melyet ő reám parancsolt; teszem pedig ezt azért, hogy Csomának pénzbeli körülményeit föltárjam és megemlítsem az igényeket, melyeket ő ekkorig feledésbe menni engedett.

6. A főkormányzó ő Excellencziája kegyes volt, ötven rupiára menő havi illetőséget utalványozni a magyar tudósnak 1827-dik évi június havában, tibeti kutatásainak folytatása végett. 1831-dik év július 22-dikén, tudniillik: Calcuttába történt megérkezte után ezen összeg egyszáz rupiára emeltetett, azon kilátással, hogy ez folytattatni fog két év hosszáig, mely határnapnak lefolytával jelentés lett volna teendő munkálatainak előhaladása felől.

7. Kivévén az első két hónapot, tudniillik az 1831-dik év július és augusztus havát, Csoma eddig mit sem vett föl e fizetésből, mindennapi szerény költségeit azon csekély megtakarításokból fedezte, melyeket a multban tett és a Society pénztárnokánál letéteményezett; de e kútforrás is már most majdnem egészen kiapadt.

8. A kormány bizonyára tudni fogja, hogy Eszterházy herczeg és nehány magyar főúr Csoma számára 142 font sterlingből álló összeget küldött Calcuttába az osztrák követségi titkár Neumann báró által. E sommát elődöm szerencsétlenül helyezte volt el Alexander és társa ügyleti czégnél, az összeg tudniillik

ugyane czég útján lett annak idejében Londonból ide küldve és letétemény gyanánt nála maradt. A czég időközben megbukott s a pénz odaveszett. Csoma gyakran tett említést e veszteségről azon vélekedéssel, hogy az angol nemzet becsülete megkivánná ez összeg megtérítését, minthogy az mintegy gondjaira lett bizva egy idegen hatalom által, bizonyos kijelölt czélra. Nem azért említette ő ezt, mintha az összeget saját használatára kivánta volna fordítani — ettől ő az első pillanat óta vonakodott — de azért, mivel reménye volt ez összegen sanskrit kéziratokat beszerezni hazájának tudományos intézetei számára és különben is folytatni óhajtja tanulmányait a magyar nyelvnek és Indiának régi nyelvei között fönforgó összeköttetésnek szempontjából s azokat most megkezdeni készül.

9. Sokkal kellemesebb lenne tehát Csoma úrra nézve, ha jutalmának egy részét, a melyhez igénye van, kárpótlás alakjában kapná meg, mely helyrehozná a veszteséget, melyet a nevezett czégnek bukása által szenvedett. Hogy vajjon annál nagyobb összeg fog-e számára utalványoztatni vagy nem? az iránt ő tökéletesen közönyös, el lévén határozva, mindazt, a mit neki utalványozni fognak, azonnal Magyarországba küldeni ösztöndíjak alapítására; mindamellett én úgy hiszem, hogy a kormány nem fogná megengedni, hogy ez érdemdús tudósnak egyéni érzelmei akadályúl szolgáljanak igazságos igényeinek megvalósításában: jóllehet a jutalomnak formája idomíttatható akképen, hogy annak elfogadása neki kellemessé tétessék.

Bátorkodom tehát indítványozni, hogy a már megállapított ötven rupiára terjedő havidíj számíttassék 1834-dik év deczember végeig. Így tehát:

három év és 4 hónapra esnék	2000 rupia
a bukás által okozott veszteség pótlása	1400 «
összesen	3400 rupia.

10. Bátorkodom egész alázatossággal megtenni ezen indítványomat. Hogy vajjon méltányos-e? azt a kormány határozatára bizom: esedezvén, hogy magas pártfogását terjeszsze ki Körösire jövendőbeli utazásai alatt is, melyeket most Tirhut, Nepál és Ladak felé tervez, hogy a IX-dik és X-dik századbeli sanskrit irodalom érdekében tanulmányokat tegyen.

Életmódjának és mindennapi szükségeinek mértékét nem

lehetne előnyösebben fölmutatni, mint ha fölszámítjuk az összegeket, a melyekből a mult tizennégy éven át élt. Ezek pedig így állanak:

kapott Mr. Willocktól Teheránban	300 rupiát
« Mr. Moorcrofttól Ladakban	300 «
« a kormánytól 1827-dik évi június 14-dikétől 1830-diki junius 30-dikáig	2926 «
« két kónapra külön	200 «
« útiköltségre	500 «
összesen tehát	4226 rupiát;

ebből elköltött 4000 rupiát, mely alig tesz többet húsz rupiánál havonkint, élelmezésre, útiköltség, ruházat és szolgabér fejében, ide értve a panditok honorariumát, a midőn Tibetben időzött.

11. A szótár és nyelvtan csak egy kis részét képezi azon műveknek, melyeket Csoma Calcuttában létele alatt szerkesztett. A Mr. Hodgson által Nepálból ide küldött terjedelmes kéziratoknak ismertetése és lajstromozása, továbbá egy becses és igen terjedelmes polyglott *műszók Vocabulariuma,**) a milyennel némi részben már M. Rémusat is kisérletet tett Párisban a chinai művek útmutatása szerint és más kisebb-nagyobb mérvű fordítások — mindezek az Asiatic Societynál vannak letéve. A Vocabularium megérdemelné a kinyomatást, de a költség tetemes fogna lenni s a szerző ellenzi, hogy még tovább Calcuttában maradjon, a mit pedig a műnek kinyomatása okvetetlenül megkivánna.

12. Hátra van még, hogy a kormány parancsát kikérjem az ötszáz példánynak kiosztása iránt.

13. A szerző maga számára kér egyszáz példányt, hogy azokat osztrák, olasz és német egyetemeknek megküldhesse.

14. Hasonló módon az Asiatic Society is, ha engedelmet nyer arra, kész magára vállalni példányokat szétosztás végett, angol, franczia és egyéb európai tudományos társulatok között, melyekkel irodalmi összeköttetésben áll; magától értetődik, hogy tudtára adnók az illetőknek, hogy az ajándék a kormánytól jőn; minthogy a művek pártfogása alatt jelentek meg.

15. A példányok egy része elárusítás végett a Society könyvárusaihoz Calcuttába és Londonba lenne elküldendő s talán a

*) Lásd a XIX-dik közleményt.

kormány jónak látandja ötven vagy több példányt az East India Company kormányzó választmányának átadni.

16. Igen helyes lenne, bizonyos számú példányt az indiai kormány területén találtató könyvtárakban és collegiumoknál helyezni el.

17. Mindezen részletek kivitele végett bátorkodom az Asiatic Society részéről szolgálatimat felajánlani, szerencsésnek érezvén magamat máris, hogy képes valék segédkezét nyujtani oly művek közzétételére, melyekről bizton hiszem, hogy becsületére fognak válni a szerzőnek úgy mint az indiai kormánynak, mely őt pártfogolta.

Egyébiránt stb.»

Munkatársai, a bengali Asiatic Society, Csoma sírkövére e szavakat vésették, tibeti szótára- és nyelvtanára vonatkozólag: *«czek legszebb és legvalódibb emlékei.»*

A mint Prinsepnek föntebbi leveléből olvassuk, e művek az 1834-dik évben kerültek ki sajtó alól; először a szótár és utána a nyelvtan. Az előbbi 345, az utóbbi 204 nyomtatott negyedrét lapból áll, negyven lapnyi lithographirozott melléklettel. A ki átlapozza s reá gondol a hosszú fáradalmas munkára, melynek ezek gyümölcse: lehetetlen, hogy bámulatra ne gerjedjen. Jäschke, a hernhuti «Moravian Brethren» felekezet missionariusa, ki mint térítő, évek hosszáig működött Lahoulban, északnyugati Tibetben, egy újabb tibeti szótárt adott ki 1882-ben, szintén az angol kormány pártfogása alatt. Jäschke előszavában így szól: «Csoma munkája minden dicséretre érdemes, ő eredeti nyomozó volt s gyümölcse ez majdnem példa nélküli elhatározásának és türelmének.»*) A pétervári professor J. J. Schmidt is, ki szintén kiadott egy tibeti lexicont, de mint szaktudós nem áll azon polczon, mint Jäschke, jóllehet mint kritikus túlságosan sokat tart munkájáról, Csoma könyveiről hasonlóképen nagy dicsérettel szól.

Prinsep kitünő méltánylattal említé a Csoma által írt Előszót lexiconjához, mely érdekes okmány. Előre bocsátván az angol czímlapot és magyar fordítását:

Igy hangzik a czímlap:

*) Almost unparallelled determination and patience.

Essay towards a
Dictionary
Tibetan and English

prepared
with the assistame
of
Bandé Sans-RGyas Phun-tshogs
a learned Lama of Zangskár
by
Alexander Csoma de Körös
Siculo Hungarian of Transylvania
during a residence at Kanam in the Himalaya mountains
on the confines of India & Tibet
1827—1830.

Calcutta
Printed at the Baptist mission Press. Circular Road.
1834.

Kisérlet egy tibeti és angol
Szótárhoz
Bandé Sangs-RGyas Phun-tsogs
zangskári zárdához tartozó tudós Láma
segítségével
elkészítette Körösi Csoma Sándor
székely-magyar Erdélyországból
Kanumban a Himaláyák hegyei között történt tartózkodása alatt,
India és Tibet határán.
1827—1830 években.

Calcutta
Nyomtattatott a baptista missio nyomdájában.
1834.

Előszó.

A tibeti szótár megjelenéseért ezen alakban, a tudós világ elismeréssel tartozik a brit keletindiai kormány bőkezűségének és

pártfogásának, melyben két főkormányzó, tudniillik Lord Amherst és Lord William Cavendish Bentinck kormányai a szerzőt tanulmányainak ideje alatt részesítették. Legmélyebb tisztelettel ajánlja tehát ő e munkáját, mint csekély elismerését a kormány iránt, azon segélyért, melyet élvezett és különösen mult évi magas elhatározásért, melynek értelmében a Tibeti Nyelvtan és Szótár közköltségen kiadatni rendeltetett. Ily módon ezen elemi művek, melyek okvetetlenül szükségesek a tibeti nyelvnek alapos megtanulására, biztosíttattak mindazon egyének számára, a kiknek érdekében fog lenni a tibeti irodalom tanulmányozása.

A brit kormánynak általános pártfogásán kívül a szerző elismeri lekötelezettségét az angol nemzet több fiának istápolásáért és szivességeért s ezen kegyeikért ezennel tiszteletteljesen nyilvános hálát fejez ki. A közönséget pedig értesíteni óhajtja a szerző az iránt, hogy ő nem küldöttje semmi kormánynak s politikai czéljai nincsenek. *Nem is tartozik azon gazdag urak sorába, a kik saját költségükön utaznak, élvezetkeresés végett avagy kiváncsiságból, ő csupán egy szegény tanuló, a kinek óhajtása volt látni Ázsiának különféle országait, az őskor annyi eseményeinek színpadát; megfigyelni a különféle népek szokásait s megtanulni nyelvöket, azon reményben, hogy eredményének hasznát a világ egykoron majd be fogja látni.* Ilyen volt tehát azon férfi a ki zarándokútjában mások kegyeitől függött, hogy megélhessen.

«A persa földön, Teheranban léte alatt különösen le volt kötelezve Henry és George Willock uraknak és Dr. Richard követségi orvos úrnak, Ladak és Kasmirban a boldogult Mr. William Moorcroft- és társai Mr. George Trebeck- és Meer Izzet Ullahnak; Sabathuban pedig C. P. Kennedy százados és Dr. J. Gerard uraknak, az előbbitől kormányi pártfogásban és pénzbeli segítségben részesült, míg az utóbbi hasznos könyvekkel látta el.

Calcuttába megérkezvén, az Asiatic Society akkori titkára s később a sanskrit nyelv tanára az oxfordi egyetemen, Dr. H. H. Wilson nagyon lekötelezte a szerzőt azon kegyessége által, hogy tibeti irományaiból szemelvényeket választott és azokat kinyomatta. Végre hálásan elismeri a szerző Mr. J. Prinsep, az Asiatic Society jelenlegi titkárának szivességét, hogy munkáinak angol szövegét kisimítva és kijavítva sajtó alá bocsátja.

«Az angolok által nyujtott segedelmen kívül hálával elis-

meri szerző azon kegyes és nagylelkű bánásmódot, melyet utazása közben Allard és Ventura, két franczia tiszt részéről tapasztalt; ők utóbb Maharaja Ranjit Sing szolgálatában Lahorban magas rangra jutottak; azt tapasztalt Pòhle Ignácz úr, egy csehországi születésű kereskedő részéről is Aleppóban, s az ő ajánlatára Magyarországból származó Swoboda Antal úrtól, ki ügynöke volt Bagdádban; a Bécsből való Bellino úrtól, ki Rich úrnak, az angol politikai ügyvivőnek Bagdádban titkára volt; és végre egy jószívű embertől, a tiroli születésű Schäfer Józseftől, ki kovács-mesterséget űzött Egyiptomban, Alexandriában.

Ez a nyilvános és hálás elismerése azon kegynek és jó szolgálatoknak, melyekben a szerző részesíttetett.»

«Most a munkáról.

«Jóllehet a tibeti nyelvnek tanulmányozása nem állott eleinte a szerző tervében; és csak miután a gondviselés őt Tibetbe kisérte és a boldogult Moorcroft bőkezű támogatása folytán kedvező alkalma nyilt megismerni, hogy minemű és mi eredetű a tibeti irodalom, szánta reá magát örömest, hogy avval alaposan megismerkedjék, azon reményben, hogy ez eszközül fog szolgálni közvetlen tervének megvalósításában, tudniillik a magyarok nyelve és eredete körüli kutatásaiban. *Szerző tanulmányainak eredménye pedig az, hogy Tibetnek irodalma egyáltalában Indiából származott.* A tudománynak különféle ágaira vonatkozó roppant kötetek nem egyebek, mint tökéletes és hű fordítások a sanskritból, még pedig Bengál, Magadha, a gangesi vagy Közép-India, Kasmir- és Nepal-országokból eredő munkákból; a fordítások Krisztus után a hetedik században kezdődtek. A most említett munkáknak nagy része pedig a tibetiből mongol, mantsu és chinai nyelvekbe plántáltatott, ennél fogva a chinai Tatárországban a tibeti nyelv a tudósok nyelvévé lett, úgy mint Európában a latin.

«Miután a tibeti nyelv segítségével a szerző megismerkedett a buddhista vallási rendszer műszavaival, szellemével s általános tartalmával is, szerencsésnek érezte magát, hogy így könnyű eszközre tett szert, a sanskrit irodalom tárházához eljuthatni, mely az utóbbi időben a tanult Európának oly kedvencz tanulmányává lett. **Saját nemzetének pedig a szerző büszkeséggel jelentheti, hogy a sanskrit tanulmányozása sokkal hasznosabb a magyarokra, mint bármely más európai nemzetre nézve.**

A magyarok dús aknát találandnak tanulmányozásában, szem előtt tartván nemzeti eredetük, szokásaik, viseletük és nyelvük érdekeit, meg pedig azért, mivel a sanskrit nyelvnek alkotása, valamint több indiai nyelveké is, nagyon párhuzamos a magyarokéval, mely különben eltér a nyugati Európa nyelveitől. E párhuzamosságnak feltünő bizonyságául álljon a következő példa. A magyarban előragok helyett utóragokat találunk kivétel nélkül, kivévén a személyes névmások esetét; és az igegyökből segédige nélkül s csupán egy szótagnak egyszerü hozzáadásával többféle igealakokat formálhatunk: tudniillik cselekvő, szenvedő, óhajtó, gyakorító, visszaható formákat; így van ez úgy a magyarban mint a sanskritban s nincs szükség sem itt, sem ott a segítő igére az összetett mult vagy a jövő idők formulázásában, a hogy az okvetetlen megkivántatik az európai nyelvekben. De nincs itt helyén oly elemezésbe ereszkedni, mely iránt különben a legnagyobb érdekkel viseltetik a szerző hazafiui úgy mint nyelvészeti előszeretetnél fogva.

«A szótárt és a nyelvtant illetőleg, mely a kormány bőkezűsége folytán közzététetik, szabadságot vesz értesíteni a közönséget, hogy mindkettő hiteles kútforrásokból állíttatott össze, miután a szerző a tibeti nyelvvel eléggé megismerkedett, egy értelmes Láma papnak oktatása folytán, a kinek neve tiszteletteljesen meg van említve a czímlapon; az ő értelmi tehetségében a szerzőnek teljes bizalma volt, a szerző őt az általános buddhista irodalomban teljesen jártasnak találta, és a kellő ismeretekkel bírónak a tudományok azon ágaiban, melyek egy szótár megirásában nélkülözhetetlenek, különben is minden tekintetben képesítve volt mint uri egyén, naponta közlekedni hazájának legmagasb polczon álló embereivel; mivel pedig Tibetnek legnagyobb részét beutazta, jól ismeri az udvariasság és a fínom nyelv kifejezéseit. Ily kifejezéseknek gyakori használata a tibeti nyelv sajátságaihoz tartozik, és jóllehet azok a tibetiben közönséges beszédmód gyanánt veendők: mégis mintegy költőivé teszik a nyelvet s rendesen használtatnak az irodalomban úgy, mint a míveltebb osztályok társalgásában, különösen a főrangúaknál.

«Sanskrit kifejezések csak ritkán fordulnak elő a tibeti könyvekben, kivévén egy nehány főnevet: személyeket, helyeket, drágaköveket, virágokat és növényeket jelezve, ha tudniillik a

fordítók nem voltak képesek meghatározni a megfelelő tibeti szót. Meg kell itt jegyezni, hogy minden tudományos sanskrit műszó *szótagról szótagra* van a tibetire lefordítva; ez eltér azon szokástól, a mely Európában divatos, ha a görög vagy latin nyelvből fordítunk. Minden tibeti fordítás tehát azon minta szerint történik, melyet az első fordítást eszközlő Panditok specialiter megállapították. Tapasztaljuk ezt több meglevő sanskrit és tibeti szógyüjteménynél, melyeknek egyik terjedelmesb példányát a szerző maga fordított angol nyelvre és az Asiatic Societynek fölajánlott.*) Rémusat Abel ugyane művet már régebben közlötte Európa tudósaival, erről azonban a szerzőnek tudomása nem volt.

«A tibeti nyelv alkata nagyon egyszerű. A declinatiónak csak egy formája van. Az igékben személy vagy szám változást nem tesz és csak a névnek vagy névmásnak egyes vagy többes számából lehet következtetni arra, hogy az igeszó melyik számban áll? Ha a kezdő a segítő igéket betanulta és megismerkedett a particulákkal, melyek a modust és a tempust alakítják: minden iget képes lesz conjugálni. Vannak bizonyos rendhagyó igék is, ezeknek præsensét, præteritumát és a parancsoló módját kell megtanulnunk; azonban csak egy kivételes osztályát képezik ezek az összetett igéknek és részletezve vannak a nyelvtanban és a szótárban. Az egész Tibetben az orthographia ugyanaz, de az orthoëpia különbözik az egymástól távol eső tartományokban, különösen az összetett mássalhangzóknál.

«Hogy e munka lehető szoros határok között maradjon, csak kevés sanskrit szó és főnév (nomen proprium) fordul elő ezen kiadásban. De ha idővel több érdek fog mutatkozni a buddhismus iránt, mely annyi hasonlatosságot tanusít a kereszténység igazi szelleméhez; és ha tán ösztön támad a keresztény és az európai míveltségnek Ázsia legkeletibb részeibe terjesztésére: akkor ezen tibeti szótár sok tekintetben kijavítható, megbővíthető és sanskrit kifejezésekkel pótolható leszen.**)

«Tibeti tanulmányainak első éveiben, szükségképen sok nehézséggel kellett küzdenie a szerzőnek; mivel tolmács nem volt

*) Ugyanaz, mely a XIX-dik közleményben ismertetve van.

**) Ez csakugyan be is teljesedett. Jäschke, a hernhuti missionarius Lahoulban, Csoma lexiconja alapján egy új szótárt szerkesztett. Kiadta a kormány költségén Trübner et Comp. London 1882.

közötte és a Láma között, ki saját nyelvén kívül mást nem igen értett. Nem is állott semmi elementaris munka rendelkezésére, kivévén pater Giorgi Alphabetum Tibetanumát. Mr. Marshmannak, 1826-ban Seramporeban kiadott tibeti szógyüjteményét csak Calcuttában való megérkezte *után*, 1831-ben látta először a szerző, a midőn az hasznára már nem lehetett, mivel a jelen munka már jóval annak előtte, jelen alakjában és kiterjedésében készen volt. Ennél fogva a tudományos világ elnézését kéri a szerző azon számos fogyatkozásért, melyet a tapasztalt szem kétség kívül hamar föl fog fedezni a *Tibeti Szótár*nak ezen első kisérletében.

Kelt Calcuttában 1834 dik év február havában.»

A szótár után nem sokára megjelent a nyelvtan is, melynek czímlapja és előszava itt következik:

A Grammar of the Tibetan
Language in English

Prepared under the Patronage of the Government
and the auspices of the Asiatice Society of Bengal
by
Alexander Csoma de Körös
Siculo-Hungarian.
Calcutta 1834.

Tibeti nyelvtan
angol nyelven.
A kormány pártfogása és a bengali Asiatic Society felügyelete
alatt készítette
Kőrösi Csoma Sándor
székely-magyar.

Calcutta 1834.

Előszó.

«Buddha vallásának széles elterjedése Ázsiának keleti részeiben, az utolsó időkben nagy figyelmet gerjesztett az európai tudósok között. Kitünő orientalisták fölfedezték, hogy azon vallás, mely a távol kelet oly különböző országaiban annyi milliók által elfogadtatott, a gangesi vagyis Közép-Indiában vette eredetét:

ennél fogva reményünk lehet, hogy a mívelt közönség kegyteljesen fogja fogadni a tibeti nyelv szótárát és nyelvtanát. Tibetország a jelenkorban a buddhismus gyúpontjának tekintetik. Ezen elementáris művek tehát kulcs gyanánt szolgálhatnak megnyitására azon óriási köteteknek (ezek a sanskrit hű fordításai), melyek még mindig föltalálhatók azon országban. Ezek kimerítő értesítést foglalnak magukban Ázsia terjedelmes részében, különösen pedig az őskori Indiában lakozott népek erkölcse, viselete, véleménye, tudománya, tudatlansága, babonahite, reménye és félelme felől.

Földünkön a jelen korban három uralkodó vallás létezik; mindegyike számos követőket számlál s mindegyike sajátszerű irodalommal bír, tudniillik: a keresztény, a mahomedán és a buddhista vallás. Érdekes azon körülmény, hogy évszámításunk VIII- és IX-dik századában bizonyos uralkodók komolyan azon igyekeztek, hogy ezen három vallásnak irodalmát illető országaikban megállapítsák, még pedig latin, arab és sanskrit nyelven, nevetesen Nagy Károly és utódai Némethonban és Francziaországban, Al-Mansur, Harun-al-Reshid és Al-Mamun khalifák Baghdadban, Magadha királyai Indiákon, Khrisrong De'Hu Tsan, KHri De'srong Tsan és Ral-Pachen Tibetországban. Chinában pedig, az akkor uralkodó Thang dynastiából származott császárok. A kereszténységnek dicsőségére válik megemlítenünk, hogy a' midőn a tudományosság folytonosan hanyatlott a mahomedánok és a buddhisták között: a kereszténység nemcsak hogy magas fokig fejlesztette saját irodalmát és a tudományt, de követve a szabadelvűség és a valódi tudomány elveit, a jelen korban azon fáradozik, hogy alapos ismereteket szerezzen a vele versenyző két vallás alapelveiről, még pedig saját nyelvükben. Innen van az, hogy Európa északnyugati részeiben, Angol-, Franczia- és Némethonban, a hol ezer év előtt csak a latin nyelv volt mívelve a tudomány emberei által, ott jelenben az arabs és sanskrit irodalomnak számos gyúpontjai találhatók.

Ennek köszönhető az «Oriental Translation Committee» (keleti irodalmi fordító választmány) megalapítása, melynek tagjai Európának legkitünőbb orientalistái, kiknek munkálódásaiból máris oly sokat nyertünk és a jövőben még többet remélünk. Tibeti szakemberek, ha ugyan találkoztak e választmányban, nagyon kevesen

lehettek. Elszigetelve hozzáférhetetlen hegysorok által, Tibetnek zárdái figyelem nélkül maradtak; tudós vagy utazó alig kereste föl valaha és a közelmult időkig alig gyanította valaki, hogy azon világrész meg nem háborított menhelyének oltalma alatt, oly éghajlatban, a hol a forró égövi lapályoknak mindent megrontó befolyása ki van zárva, tökéletes épségben föltalálhatók a buddhista hit könyvei, eredeti sanskrit szövegben és hű fordításban, mit az indiai continensen most hiába keresnénk. Remélem, hogy tartózkodásom ideje azon kietlen országban, oly czélból, hogy elsajátítsam a nyelvét és megvizsgáljam irodalmi tárházait, nem volt eredménytelen, de hogy ezen nyelvtan és szótár bizonyságául fog szolgálni fáradozásaim őszinteségének, melylyel föladatomat elérni törekedtem.

«Szótáramnak előszavában kifejeztem tiszteletteljes köszönetemet az indiai brit kormánynak, tibeti tanulmányaim ideje alatt élvezett pártfogásáért, előszámlálám egyszersmind azon szivességeket és jó szolgálatokat, melyekben több uri egyéntől részesültem; fölösleges lenne tehát hálámat itt ismételni. Azon körülmény, hogy az angol nyelvet választám közegül munkálataim nyilvánossá tételére, bizonyságul fog szolgálni Európa tudósai előtt, hogy mennyire érezem kötelezettségeimet az angol nemzet irányában.

«A munkát magát illetőleg, hogy azt lehetőképen rövidre vonjam, csak oly pontok tárgyalásába ereszkedtem, melyeket mulhatatlanul szükségeseknek tartottam ezen eddig ismeretlen nyelvnek alapos megismerésére. Tárgyaltam a beszédnek minden részét s a mennyire tőlem telt, teljes jegyzeteket adtam minden fejezetnél, megemlítvén a szavak származását s változékonyságát, hogy ily módon a kezdő azonnal beláthassa és megértse a tibeti nyelv részeit.

Az orthographia képezi a főnehézséget e nyelvben, mit én úgy a szótagi rendszer ismertetésében mint a lexiconban szabályszerűleg megállapitani igyekeztem hiteles grammatikai kútfők után. A nevek hajlítása és az igék conjugatiója itt, úgy mint az indiai dialektusokban, nagyon egyszerű. Egy jól rendezett szótár s rövid bevezetés a declinatio és conjugatio formáiba elég lesz arra, hogy a tanulót bevezesse a nyelv ismeretébe.

A. Csoma de Körös.

Calcutta, deczember 1834.

Még két levelünk van az 1835-dik évről, melyet itt közleni

kivánunk. Sajnálnunk kell, hogy a hazából Csomához intézett egyéb levelek nyomára sehol sem akadhatunk.

Az egyik levél az ausztriai nagykövet herczeg Eszterházytól Mr. Prinsephez szól. Kelte London, augusztus 4-dike 1835. Tartalma ez:

Sir!

Feleletül becses levelére, melyet Ön mult január 25-dikén intézett hozzám, van szerencsém tudtára adni a két láda megérkeztét: mindegyike tartalmazván huszonöt példányt a tibeti szótár és nyelvtanból, mely műveket a magyar utazó Körösi Csoma Sándor készített s az Asiatic Society felügyelete alatt a brit-indiai kormány tett közzé.

Ezen ötven példány Körösi úr által arra levén szánva, hogy ő császári fölsége birodalmának intézetei között elosztassék: nem késedelmezem Önt biztositani arról, hogy a tudós szerző óhajtása híven fog teljesíttetni.

A mellékelt levelek és orientalis munkák, melyeket Ön von Hammer udvari tanácsos számára küldött, szinte rendeltetésök helyére jutottak.

Nem mulasztottam el értesíteni kormányomat azon bőkezűségről, melylyel az indiai kormány kipótolta a háromszáz aranyra rugó összeget, mely Csoma úr számára ezen követség útján Indiába küldetett, a mely összeg azonban az Alexander és Társa czégnek megbukása következtében elveszett. Kormányomnak intentióit megelőzőleg, nagy örömmel megragadom ez alkalmat, hogy kijelentsem Önnek s Ön által az indiai kormánynak és az Asiatic Societynak mélyen érzett méltánylatomat azon kegyes pártfogásért, mely tudós honfitársamnak osztályrészül jutott ő britanniai fölségének indiai birodalmában.

Engedje meg, hogy legőszintébb köszönetemet kifejezhessem ezen nagylelkűségért.

Egyébiránt maradtam

legalázatosabb szolgája

Eszterházy s. k.»

A másik levél szinte Mr. Prinsephez van intézve, irója Döbrentei Gábor, budai kerületi királyi biztos — *barátilag*. Kelt Pesten, szeptember 30-dikán 1835.

«Sir!

A magyar társaság VI-dik nagygyülésén a legnagyobb érdekeltség tárgya volt azon körülmény, a mit említettem, hogy Öntől, mint biztos kútforrástól kezemhez érkezett a hir Körösi Csoma Sándor felől. S a mint Ön levelének elolvasását magyar fordításban elvégeztem, az általános ohajtás az volt, hogy én irjam meg Önnek a társaság nevében a legszivélyesebb köszönetünket. Anynyira ohajtottuk már hirét hallani Körösinek és annyi idő óta, de mivel az elmaradt, azt hittük, hogy ő már el is hagyta az élők sorát.

Önnek levele a társaság naplójában, a Tudománytárban is közzé fog tétetni és én nem kételkedem, hogy az egész nemzet hálás leszen Önnek ez ügyben való közbenjárásaért.

Én magam ezennel kérem magát Körösit is, hogy tegye félre tartózkodását és írjon a magyar társaságnak utazása eredményéről és a régi magyarok hazája felőli véleményéről, a melynek fölfedezésére Ázsiába utazott.

Ön lesz oly jó az ide mellékelt levelemet neki átadni vagy utána küldeni, az oklevéllel együtt, melynek erejénél fogva a magyar társaság őt tagjának vallja, meg lévén választva 1833-ban, a mely kitüntetést ohajtom Önnek számára is, még pedig a legelső alkalommal, a midőn választás lesz. Ön igazán megérdemelte, hogy ily módon megtiszteljük.

A társaság örömmel várja Körösi tibeti szótára- és nyelvtanának példányait, melyeknek elküldéseért hálával vagyunk lekötelezve Ön iránt.

Azt is megírtam Körösinek, hogy tárja föl előttem bizalmasan azt, hogy van-e szüksége segedelemre és támogatásra? Eleinte Teheranban a brit nagylelküség viselte gondját és most Bengaliában, úgy látszik, a kormány vette őt pártfogásába, bizonyára azon oknál fogva, mivel ő, általában véve, érdekes személyiség és tudományos férfi. Ezen kegyekért mi is köszönettel tartozunk. Azonban ha Körösi hajlandó lenne Magyarországból egy újabb összeget elfogadni, igyekezni fognánk azt nekie megküldeni.

Legszivesebb üdvözleteimmel jó kivánataiért maradok stb.»

Döbrentei levele Csomához, elveszett. Meg volt iratai között azon kis vasládában, melynek tartalmáról részletes jegyzéket

vevék föl a calcuttai főitélőszék levéltárában 1854-ben, s a *Magyar Posta* 1857-dik évi folyamában közölve volt.

Döbrentei levelének tartalmából azon következtetés levonására vagyunk utalva, hogy a hazában Csomáról 1835-ig semmi biztos hír nem létezett, ő maga úgy látszik teheráni levele óta haza nem írt, s ha írt, annak nyomára akadni nem tudtunk. A teheráni levele, mely a nagy-enyedi collegiumi professorokhoz 1821-ben volt intézve, úgy látszik, hogy az 1849-dik sajnos események alatt, a collegiumi levéltárral együtt elpusztult.

Miután megtudták a hazában, hogy Csoma él, sőt hogy tibeti műveit az angol kormány közzétette, a legmélyebb rokonszenv és érdeklődés kelt sorsa iránt, a mint herczeg Eszterházi és Döbrentei Gábor levelei tanusítják.

TIZEDIK SZAKASZ.

Három évre útlevelet nyer 1835-dik évi novemberben. Elhagyja Calcuttát. Utolsó levelei Prinsephez. 1837-dik évi novemberben visszatér Calcuttába s ott marad 1842-dik év tavaszáig.

> «Csoma is probably the only Scholar capable of reading and explaining their contents».
> *Prinsep.*

Négy és fél évig kellett Csomának Calcuttában maradnia, míg műveit elkészíthette és kinyomtatva láthatta. E föladatának teljesítése után ismét útra készült tanulmányainak folytatása végett.

Az előbbi szakasz végén közöltük herczeg Eszterházy és Döbrentei Gábor leveleit, ő mindkettőre válaszolt, még pedig az indiai kormánynak tett igérete szerint latin nyelven, mivel titokban tartani nem akart semmit s a gyanut, mely reá nehezedett 1825-ben, még most sem feledte el. Herczeg Eszterházynak szóló levele 1835-dik évi július 1-jén volt irva Calcuttából, ebben számot ád a vett pénzekről. Tibeti műveiből pedig tíz példányt Erdélynek szánt, a többit Magyarországra óhajtja küldeni, de úgy, hogy abból az osztrák tudományos intézetek is részesüljenek. Ugyanakkor Csoma felelt Döbrenteinek is szinte latin nyelven, azért, hogy Indiában valaki őt titkolódzással ne vádolhassa, ha kevésbbé ismert nyelvet használ.

Ezen időtájban, miután Prinsep leveléből megtudták Pesten, hogy Csoma biztonságban van, még két levelet küldött Döbrentei Csomához a magyar tudós társaság nevében, az első 1835-dik év szeptember 11-dikén, a másik ugyanazon év szeptember 30-dikán kelt. Ebben Döbrentei így ír: «Egész őszinteséggel nyilatkozzék az úr, kivánja-e vagy nem, hogy segítségére aláirás nyittassék? így út nyilandik legalább, hogy a magyar nemzet is illően gondoskodjék fiáról, ki ős historiájáért magát ily tövises útra áldozá.» Csoma bizonyára ellenezte a segélygyüjtést, feleletének szövege azonban nincs birtokunkban.

November 30-dikán Csoma a keletindiai kormányhoz útlevélért folyamodott Mr. Prinsep által, a kihez a következő levelet intézte: (eredetije a tudományos akadémia levéltárában van.)

«Sir!

Jóllehet első megérkeztemkor Kelet-Indiába, boldogult Mr. Moorcrofttól ajánló levéllel valék ellátva, mégis némi gyanuval fogadtattam a felsőindiai hatóságok által. De miután a kormány kivánsága szerint irásban előadtam multban való foglalkozásaimnak történetét és előszámítám terveimet a jövőre nézve,*) nemcsak hogy minden gyanú alól, mely alatt állottam, fölszabadultam s szabad járás-kelés engedtetett tanulmányaim folytatása végett; de azonfelűl a kormány nagylelkűleg pénzsegélyt is utalványozott számomra czélom elérése végett. Ennélfogva több éven keresztül kedvező alkalmam volt különösen a philologiai tudományokban való előhaladásra, a mi föladatomnak javára vált.

1. Szabadságot veszek ez alkalommal, Önnek közvetítésével, tiszteletteljes köszönetemet kifejezni a kormánynak és az Asiatic Societynek: gyámolításuk-, pártfogásuk- és nagylelküségükért, hogy ez idő alatt saját könyvtárukban minden alkalmat nyujtottak tanulmányaim folytatására. De minthogy végczélomat, a melyért keletre jövék, még el nem értem, esedezem, hogy Ön a kormánytól engedelmet eszközöljön számomra, hogy Indiában még három évig maradhassak a végett, hogy magamat a sanskrit és más nyelvekben tökéletesbítsem. Föltéve, hogy a kormánynak

*) Lásd Kennedy századoshoz intézett két levelét, a *második* és *harmadik* szakaszban.

nem lesz erre ellenvetése, kegyeskedjék engemet útlevéllel két példányban ellátni, angol és persa nyelven, hogy Indiának északnyugati tartományait meglátogathassam. Részemről megigérhetem, hogy eljárásom nem fog kellemetlenséget okozni a kormánynak semmiféle tekintetben sem. Európával nem máskép, mint Önnek közbenjárásával fogok levelezni, még pedig latin nyelven; leveleimet Önhöz nyitva küldendem, azon esetben is, ha a körülmények úgy kivánnák, hogy hazámba kellene írnom.

Egyébiránt stb.»

Az Asiatic Society titkára Mr. James Prinsep, ki minden alkalommal hű szószóló gyanánt lépett föl honfitársunk érdekében, mint azt annyiszor már is tapasztaltuk, ismét a legmelegebb rokonszenvvel terjeszté barátjának helyzetét a kormány elé; jóllehet Csoma őt nem egyébre, mint csupán útlevelének kieszközlésére hatalmazta föl. Látni fogjuk ezen leveléből Prinsepnek azt is, hogy a magyar főurak által Csomának szánt s az angol kormány által megtérített összeget, egyéb pénzkészletével együtt, ő a hazába visszaküldötte, «rokonai és a magyar tudós társaság számára». Orbán Balázs erről a következő részleteket adja: *) 200 darab aranyat a tudós társaságnak, 140 darabot a nagy-enyedi collegiumnak, 100 darabot a k.-vásárhelyi katonai növeldének, 100 aranyat a körösi közönségnek, 100 darabot testvérének.

Ez történt 1835-ben.

1836-ban, úgy látszik, még két rendbeli pénzküldemény jutott Csoma számára a hazából Prinsep kezeibe. Az egyik Döbrentei Gábor által 200 arany, a másik pedig Nagy-Enyedről 450 arany. Csomának levelei között volt egy másolata a nagy-enyedi collegiumhoz 1836-ban intézett azon levelének, melyben 450 aranynyal a Kenderessy-Csoma alapítványt teszi.

Prinsep föntemlített levele a kormánytitkárhoz Mr. Mac Naughtenhez 1835-dik deczember elsejéről kelt s így szól:

«Sir!

Körösi Csoma Sándor által föl vagyok szólítva, hogy a fő-

*) *Székelyföld leírása* III-dik kötet, 153-dik lap.

kormányzó ő excellentiáját értesítsem azon óhajtásáról, hogy Calcuttában való tartózkodását befejezvén, vidékre szándékozik utazni a keleti nyelvek további tanulmányozása végett. Arra kért tehát, hogy engedélyért folyamodjam számára brit India határain belül három évre terjedő tartozkodhatása végett, és hogy útlevéllel két példányban láttatnék el, hogy azokat a körülményekhez képest használhassa. Az egyik angol nyelven lenne kiállítva, a melyben egyszerűen így czímeztessék: Mr. Alexander Csoma magyar philologus, erdélyi születésű; a másik persa nyelven nevezvén őt Molla Eskander Csomának az Mulk-i Rúm.*)

1. Csomának jelen terve az, hogy, miután a Mithila stb. tartományban divatozó nyelvek tanulmányozását befejezte, visszatérjen Calcuttába, és tanulmányainak eredményét sajtó alá elkészítse.

2. Minthogy Csoma úr úgy vélekedik, hogy az utolsó esztendőt nem a kormány szolgálatában töltötte, tehát nem engedte meg, hogy számára pénzsegélyért folyamodjam. Kötelességemnek tekintem azonban tudomására hozni a főkormányzó ő excellentiájának, hogy az összeg, a mi e fáradhatatlan (indefatigable) és mód nélkül szerény (most unpresuming) tudósnak rendelkezésére áll, egyáltalában nem elegendő arra, hogy abból a tervezett három évre terjedő utazásnak költségeit fedezhesse, még az ő köztudomás szerint egyszerű szükségeire sem.

3. Kezemnél van ötszáz rupiára terjedő hátralék, mely rendelkezésére áll. A pénzösszeg, melyet a kormány 1835-dik évi január 12-dikén neki utalványozott 50 rupiányi havi fizetésének hátraléka fejében, azon időtartamra, a melyben a tibeti nyelvtannal és szótárral foglalkozott, úgy szinte a somma, melyet a kormány kárpótolt, miután a magyar főurak által neki küldött tőke elveszett: ezen készletek legnagyobb része, egyenes kivánsága folytán, általam hazájába küldetett rokonai és a magyar tudós társaság számára. Nem bírtam őt meggyőzni arról, hogy saját személye iránti méltányosság követelné, hogy legalább annyit tartana meg, a mennyi szükségeinek és némi kényelmének fedezésére megkivántatik.

4. Bátorságot veszek tiszteletteljesen előterjeszteni, hogy bár-

*) Tudor Csoma Sándor — Európából.

mennyire vonakodjék is Csoma úr attól, hogy magát lekötelezettség alá helyezze ott, a hol, a mint ő állítja, szolgálatot nem tett: de tanulmányainak természete és iránya India régiségeinek mezején, a kormánynak nagylelkűségét ily érdemdús egyéniség irányában eléggé indokolja. A buddhista irodalomról az Asiatic Society naplójában nyomtatott közleményei a legnagyobb érdekkel bírnak, a *Kahgyur* tibeti munka egy részének ismertetése, a melynek elkészitéséért, annak idejében havonkint 200 rupiányi díj volt neki megigérve, épen most nyomatott ki az *Asiatic Researches* czimű folyóiratban,*) van szerencsém a nevezett munkálat egy példányát ide csatolni, a melyből a kormány méltányolni fogja a fáradságot, melybe az Csomának került, hogy áttanulmányozza a *Kahgyur* száz kötetének tartalmát, oly gondosan és annyi figyelemmel.

6. Ily körülmények között remélem, hogy lépésem nem fog merésznek tartatni, ha azt ajánlom, hogy az 50 rupiára előirányzott havi illetmény Csoma úrnak utalványoztassék mind addig, a míg folytatandja jelen tanulmányait, a melyekből úgy a kormány mint hazánk tudósai hasznot húzhatnak, és hogy engedelem adassék nekem becsületem lekötésével a havi összeget 1834-dik évi deczember 31-dikétől részére húzhatni, azon naptól tudniillik, a melyen az előbbi illetménye megszünt.

6. Magától fogván értetődni, hogy Csoma szolgálatunkra lesz mindenkoron a végett, hogy megvizsgálja és jelentést készítsen azon tibeti művek felől, melyeket a Nepalban székelő követ, a londoni kormány számára, ajándékképen oly mennyiségben útnak indított: a londoni kormány kétségkívül kedvesen veendi, ha e művek útközben megvizsgáltatnak talán az *egyetlen tudós által, a ki azokat átolvasni s tartalmukat megmagyarázni képesítve van.*

Egyébiránt stb.»

Csoma útlevele.

Mr. Alexander Csoma magyar philologus, erdélyi születésű, engedelmet nyervén ő excellentiája a főkormányzótól, hogy tanulmányait Hindostánban három éven át folytathassa: van szeren-

*) Lásd az V-dik, VI-dik és VII-dik közleményeket.

csém a főkormányzónak parancsolatja folytán meghagyni minden brit tisztnek, legyen az polgári vagy katonai, úgy szinte megkeresni Hindostán azon uralkodóit, kik a brit kormány frigyesei és barátai, hogy Csoma úrnak oly pártfogást nyujtsanak, a melyre szüksége lenne, hogy kutatásainak czélja megkönnyíttessék.

A főkormányzónak és tanácsának parancsából

Aláirva: W. H. Mac Naughten s. k.
indiai kormány titkára.

Kelt Fort William
(Calcutta)
1835-dik év decz. 14.

ostya-
pecsét.

Úti levéllel ellátva Csoma nem késedelmezett elindulni s a Hugli folyamon fölfelé, *Malda* állomáson Bengalia északkeletén 1836-dik évi január 20-dikán megérkezett, a miről Prinsephez intézett következő leveléből veszünk tudomást:

«Uram!

Van szerencsém Önt értesíteni, hogy e helyen szerencsésen megérkeztem tegnap reggel. A hideg északi szél némileg akadályozta előhaladásunkat, de más tekintetben semmit sem szenvedtem, a miről panaszkodni okom lenne. Embereim becsületesen és szorgalmasan viselték magukat, a mióta Calcuttát elhagytuk és én nagyon le vagyok kötelezve azon szivesség- és jó szolgálatért, melyet Ön nekem tett és mind azok, a kiket ön megbizott, hogy ezen csónakot ily jó emberekkel lássák el számomra.

A csónak tulajdonosával kötött szerződés szerint, a mit ide mellékelek, fizettem neki Calcuttában nyolcz rupiát s azon kívül egy rupiát olajra és vám fejében, s a még neki járó hat rupiából adtam az embernek itt ismét három rupiát, s esedezem, legyen Ön oly kegyes a hátra levő három rupiát neki kifizettetni, a mely öszszeg számlámba lesz helyezendő. Az említett tizenkét rupiára rugó sommán felől adtam még ezen öt embernek együttesen három rupiát jutalomképen azon jó szolgálatért, melyet nekem tettek.

Holnap itt hagyom e helyet, miután ismét egy kis csónakot béreltem, mely engemet innen fölfelé Kissengunjba fog vinni. Ha letelepedtem hosszabb időre valamely helyen, ezen tartomány felső részeiben és a sikkimi Rajánál látogatást tettem: szerencsém

lesz Önt értesíteni, hogy mit tanultam ott. Komoly óhajtásom az, hogy megérdemeljem irántam tanusított kegyeinek folytatását.

Tisztelettel maradok

alázatos szolgája

A. Csoma.»

Márczius elején Csomát már Jalpigoriban találjuk. Hatósági állomás volt ez a sikkimi határ szélén, a Himalayák közelében. Itt ismét egy meleg, rokonszenvező barátra talált Lloyd őrnagyban, ki a közel lévő Titalya katonai állomásnak parancsnoka volt; a kinek előzékenységét azonban, a mint későbben látni fogjuk, Csoma elfogadni nem akarta, azon oknál fogva, hogy a bennszülöttek társaságától, a kiktől pedig tanulni akart, meg ne fosztassék, mi valószinűleg megtörtént volna, ha magasrangú kormányi tisztekkel társalkodik. Az itt következő levél az utolsó, a mi még meg van Csománk saját kezeirásában — s az utolsó kérelem benne az, hogy barátja Prinsep lenne oly szíves neki elküldeni a hazájából netalán érkezendő leveleit.

A levél így szól:

Körösi Csoma Sándor

James Prinsep Esquire, az Asiatic Society titkárához.

«Sir!

Van szerencsém elismerni azon csomag vételét, mely bizonyos irományokat tartalmaz s a melyeket mult hó 8-dikán az Asiatic Society meghagyásából Ön hozzám intézett; kezemhez érkezett az, ugyanazon hó 19-dikén Lloyd őrnagy szívességéből. Én azonnal tudomására adtam volna ezen irományok megérkeztét, de akkoron még nagyon bizonytalan valék, hogy vajjon e helyen fogok-e maradni vagy más helyre vonulok: ez volt oka hosszú hallgatásomnak, a miért szíves elnézését kérem.

Nagyon le vagyok kötelezve, hogy Ön oly kegyes volt, hogy közölte velem másolatban ő excellentiája herczeg Eszterházy levelét, mely válasz volt azon levélre, melyet Ön hozzá intézett mult évi január 5-dikén. Igen örülök, hogy értesülök arról, hogy a tibeti nyelvtanomnak és szótáramnak ötven példánya Londonba szerencsésen megérkezett, s hogy a könyvek további rendeltetésök helyére eljuttattak. Szerencsés voltam látni azt is, hogy ő excellen-

tiája köszönetét fejezte ki a keletindiai brit kormánynak és az Asiatic Societynek Ön közvetítése által személyem iránt tanusított szíves pártfogásáért.

A midőn elismertem az ön szíves közleményében tartalmazott kitünő kegyeket személyem iránt: sajnálom, hogy részemről én Önnek mit sem küldhetek, mivel eddig semmi érdekest sem voltam még képes tanulni. Önnek levelével együtt kezemhez érkezett a két föliratnak facsimiléje is, én ezeknek kielégítő magyarázatát most adni nem tudom. Megemlítem azonban azt, hogy az egyik tibeti betűkkel és nyelven van írva, de még nem merek tartalmáról véleményt mondani.

Önnek meghagyása folytán bátorságot vettem levelemet Önhöz Mr. Mac Naughten a kormány főtitkára által elküldeni, jól tudván, hogy ez annak idejében kezéhez fog juttatni. Nagyon lekötelezve érzem magamat reám halmozott kegyeiért Mac Naughten úrra vonatkozólag, hogy tudniillik levelezésemet Önnel a jövőre általa folytassam. Sajnálom, hogy nincs most kilátásom arra, hogy érdekes értesítést küldhessek, mivel nem látogathatom meg Sikkimet, Nepált és más bérczi vidékeket, mivel azt hallom, hogy az utazás azon tartományokban veszélyes, nehézséggel járó és igen költséges és talán kevés előnynyel is bírna czélom elérésében. Ezen vidéken fogok tehát maradni egy bizonyos ideig a bengali és sanskrit nyelv tanulmányozása végett, s azután Patnába megyek csolnakon s ha Indiának felső tartományait annak idejében meglátogattam, egész időmet a sanskrit nyelv és az attól származó dialektusok tanulmányozására fordítandom.

Minthogy föltett czélom egyedül nyelvészeti kutatások, tartózkodni fogok minden statisztikai, politikai, sőt földtani adatok gyüjtésétől; ha tehát csak ritkán írnék Önnek s akkor is röviden, remélem, hogy kegyed ki fog menteni. Hogy ha még élek és szerencsésen visszatérek Calcuttába, remélem, hogy alkalmam leszen közölni Önnel tanulmányaim és indiai utazásaim eredményét. Költségül kevésre lesz szükségen s remélem, hogy az ötszáz sikka rupiára terjedő összeg, mit Önnek kezében hagytam, a midőn Calcuttából elutaztam elegendő lesz azon időre, melyet indiai vándorlásaimra szántam. Ha ezen tanulmányaimban való fáradozásaim siker nélkülieknek találnának bizonyulni, úgy hogy az eredmények a kormány pártfogására méltók nem lennének: akkor

az Asiatic Societynak hatalmában lesz irodalmi czélokra fordítani azon pénzt, a melyet Ön időnként számomra átvesz a kormánytól. Ha lesznek iratai, melyeket velem közleni óhajtana, kérem azokat Lloyd őrnagyhoz Titalyába küldeni, a ki oly kegyes leszen azokat hozzám eljuttatni. Ne küldje kérem az *Asiatic Society Naplóját,* sem más egyéb könyvet, a míg írni nem fogok vagy a míg Patnába meg nem érkezem, de nagyon le fog kötelezni, ha oly szíves leend elküldeni a netán *hazámból érkezett leveleimet.*

Tisztelettel maradtam

legalázatosab szolgája

A. Csoma de Körös.

Julpaiguri, 1836 márczius 7-dikén.

A mint mondotta, hogy föladata egyedül nyelvészeti kutatások, s hogy tehát csak igen ritkán fog írni, alkalmasint a szerint cselekedett is, mivel 1836-dik évi márczius után csak gyéren találkozunk részletekkel, melyek Csoma életleírását gazdagítanák.

Lloyd ezredes a következőleg írt felőle: «1836-dik év elején Csoma Titalyába érkezvén nálam jelentkezett. Óhajtása volt a bengali nyelvet megtanulni; e végből Julpaiguriba küldém, a hol körülbelől három hónapig időzött, de az ott tartózkodás nem lévén inyére, visszajött Titalyába. Házamnál azonban lakni nem akart, attól tartván, hogy ha velem étkezik és lakik, ez megfoszthatná őt a bennszülöttek bizalmától és társaságától, a kiknek társalgási nyelvével pedig gyökeresen óhajtott megismerkedni. Ennél fogva egy közönséges bennszülöttnek kunyhóját biztosítottam számára, s a mennyire lehetett, azt kényelmesen berendeztem, de mindamellett nyomorúságos (miserably off) egy hajlék volt az. Egy szolgát is fogadtam neki, a kinek havonkint három vagy négy rupiát fizetett, saját ellátása szinte nem került négy rupiánál többe. Titalyát 1837-dik év novemberben hagyta el — itt tartózkodása egész idejét a sanskrit, maharatta és bengali nyelvek tanulására szentelé.»

1837. év végével már Calcuttában találta őt Dr. Malan,*) a ki egy rövid időre az Asiatic Society titkára lett Prinsep elhunyta után.

*) Lásd az előszót Ralston: *Tibetan fables* czímű műhez. Trübner & Comp. London. 1882.

1838-ban Pemberton százados, ki mint a kormány küldöttje Bhutánba útra készült, fölszólítá Körösit, hogy csatlakozzék kíséretéhez, de az ajánlatot ő el nem fogadta, nem levén kilátása Bhutanból Tibetbe eljuthatni. Calcuttában maradt tehát az Asiatic Society helyiségeiben, mint a Society könyvtárnoka.

Titalyában történt tartózkodása alatt Csoma levelezésben állott Mr. Hodgson, a nepáli udvarnál székelő angol követtel, terve lévén Katmandun át eljuthatni keleti Tibet felé. Hodgson magához meghívta, de reményt nem adhatott neki arra, hogy szándékát azon oldalról megvalósítandja.

A négy év 1837-dik végétől 1842-dik év elejéig, a mit Csoma Calcuttában töltött, könyvtárnoki hivatalával összekötött kötelességek hű teljesítésében, nyelvészeti tanulmányai folytatásában s tudományos czikkek közzétételével telt el.*) Részleteink azonban ez időszakból éleményeire vonatkozólag csekélyek. Az eddigiekből következtetve, bizton állíthatjuk, hogy idejét munka közt, egyszerü életmóddal töltötte; s ha Pavie szavait, ki Csomával akkor bizalmas lábon állott, idézzük, ki fogják ezek némileg pótolni azon hézagot, melynek lételét különben sajnálnunk kellene.

«Gyakran láttam őt», írja Pavie a *Revue des deux Mondes* XIX-ik kötetében, «Bengaliában létemkor, elmerülve ábrándos gondolataiban, mosolyogva saját ideáinak folyamatán; hallgatagon, mint a brahmánok, kik íróasztaluk fölé hajolva, sanskrit passusok másolgatásával foglalkoznak. Szobája az Asiatic Society házában, cella-formájú volt, a honnan soha ki nem ment, kivévén egy kis sétára, az épület nagy termeiben. Mennyire sajnálandó — mondja Pavie — hogy ily tudományos szellem, oly kevéssé volt — irodalmi — látjuk őt a német egyetemeken végzett tudóst, egy Láma lábainál abéczével foglalkozni, ő tehát másrendű ideák befolyása alatt, befejezte azon fáradalmas és hasznos föladatát, mely dicsőségét képezi!»

Ponori Thewrewk Emil egy igen érdekes közleményt ád a *Nemzet* 1883-dik évi márczius 31-diki számában, melynek nehány igen becses részletét borgatai Szabó Józseftől kapta. Az ez időszakra vonatkozókat itt közöljük.

*) Az elveszett iromány-szekrényben létezett levelek (lásd alább) arról tanuskodnak, hogy Csoma tibeti tudományát a missionáriusok is igénybe vették a liturgia, a zsoltárok és az imakönyv lefordításában.

Thewrewk Emil azt mondja: «Boldogult atyám beszélte nekem diákkoromban, mikor borgatai Szabó Józsefet, a soproni lyceumi professort meglátogattuk volt, hogy Szabó volt az, a ki Körösi Csomát rávette,*) hogy keletre utazzék. E dolog mélyen vésődött emlékezetembe, főleg miután az 1863-dik évi deczember 9-dikén atyámtól azon emléklapot is megkaptam, melyet Körösi Csoma Szabónak írt, s melyet Szabó atyámnak ajándékozott.

«Atyám szavai és azon emléklap igazítottak engem útba, hogy kihez kell mindenek előtt fordulnom, ha Körösire vonatkozó adatokat keresek. Borgatai Szabó József, a jelenleg 94 éves tisztes aggastyán aligha nem egyedüli élő barátja Körösinek. Én tehát egyenesen Szabóhoz fordultam. Ő az Anquetil du Perron-féle *Zend-Avesta* azon példányára utalt, melyet egykoron gróf Károlyi Györgytől ajándékba kapott, jelenleg a tudományos akadémia birtokában van; jegyzeteit Csoma felől ő abba beleírta.

Thewrewk úr közleményében van szinte különös hivatkozás egy bizonyos levélre, melyet Schœfft**) pesti festész, ki akkor Kelet-Indiában élt s Csomát személyesen ismerte, haza küldött 1842 elején. — Abból egy rész az 1842-diki *Századunk* 45-diki számában olvasható. Schœfft ezt mondja: «Én igen barátságos viszonyban valék Csomával, midőn Calcuttában tartózkodtam, hol örömmel tapasztalám, mikép e város lakosainak már sokkal helyesb fogalmaik vannak Magyarországról, mit bizony csak Csoma Sándornak köszönhetünk. Egyébiránt meg kell vallanom, mikép én nálánál szokatlanabb embert soha nem láttam. Ő remeteként él a tibeti s más iratok halmazai közt az «ázsiai társaság» épületében, honnan ő ritkán jő ki. Este az udvarban kis sétát tesz s aztán szobájába becsukatja magát, úgy hogy midőn esteli lovaglásom közben néha meg akartam látogatni, mindig várnom kelle, míg a szolgák a kulcsokat előhozák s őt mindig könyvei közt találám. Víg volt, nevetgélt és nagy kedvre is derült mindenkor, ha Magyarországról beszélhetett. Általában ő igen beszédes s ha neki eredt, alig várhatni végét. Gyakran oly kellemes beszédbe vegyülék vele, ha hazánkról s a magyarok eredetéről vitatkoztunk, hogy sokszor esteli tíz órán túl is mulattam nála. Féltem azonban, hogy Magyar-

*) Lásd az I-ső szakaszt.

**) Ezen aggastyán is még él Londonban, de a multak részleteire nem emlékezik már.

országba nem tér vissza többé, mivel már koros, s még tíz esztentendeig szándékozik itt maradni; hogy az ó iratokból, a mit lehet, mindent kiforgasson s az oly egészen elkülönzött, úgy szólván tömlöczféle élet könnyen elfonyadhat s létének csak árnyemlékét hagyja meg.»

Szabó Józsefen kívül még egy más élő tanú szól Csomáról, tudniillik a már említett Dr. Malan, Broadwindsorban élő anglicanus pap, ki az Asiatic Society titkára levén, Csomát 1838-ban ismerte meg.

«A mi Körösit illeti *) mindenkor csak hálával s nagy érdeklődéssel emlékszem reá. Még mielőtt Indiába utaztam volna, hallottam felőle, a legelső látogatásaim közé tartozott annál fogva Calcuttában, az Asiatic Society háza, hol Csoma mint könyvtárnok élt. Egy középtermetű, kissé különös kinézésű embert találtam, ki utazásaiban megbarnult, de nyájas, szeretetre méltó s mindenkivel jót akart tenni. Mindamellett igen tartozkodónak és közönyösnek látszott. Miután megismerkedtem vele, megkértem, hogy adjon nekem egy órát hetenkint a tibeti nyelvből, s ő rögtön kész volt, de arra egyáltalában nem birhattam reá, hogy e leczkéért pénzt fogadjon el. Azt mondá, jöjjek el oly gyakran, a mint akarok, mert ő szivesen tanít ingyen, élvezetből s a tárgy iránti szeretetből. E körülmény akadályozott abban, hogy oly gyakran meglátogassam, mint különben tettem volna; de azért elmentem hozzá leczkére, a mennyiszer lehetett. Ámbár gyakran kértem, hogy jöjjön hozzám s lakjék házamban levegőváltoztatás végett, tartózkodó modora s társaságkerülése miatt soha sem valék képes őt arra bírni, ő és én igen jó barátok maradtunk egész indiai tartózkodásom alatt, mely, fájdalom, igen rövid volt. S midőn elváltunk, összes tibeti könyveit, mintegy harmincz kötetet nekem ajándékozta. Ez ereklyéket igen nagyra becsülöm; még most is ugyanazon kötetet használom, mely az ő nyelvtanát és szótárát magában foglalja, s melyet egykor együtt forgattunk.

Jegyzés. Dr. Malan volt szíves velem is levelezésbe lépni. Érdekes adatai Csomáról, ezen munka folyamatában közölve vanuak.

Azon nagybecsű ajándék, melyet ezen angol tudós a magyar tudományos akadémiának tett, magában foglalván Csoma Sándor tibeti irodalmi

*) Lásd Ralston's *Tibetan Tables* előszavát. Trübner & Comp. London. 1882.

gyűjteményeinek tetemes részét, bemutattatott általam a Royal Asiatic Society 1884-dik évi június 16-dikán tartott közülésén. Az előadás magyar szövege és Dr. Malan nagybecsű ajánlatának részletei a *Budapesti Szemle* 1884-dik év szeptemberi számában vannak közölve.

TIZENEGYEDIK SZAKASZ.

Csoma végrendelkezése. Elhagyja Calcuttát végképen. Lassa felé útra kel. Halála Darjilingben. Dr. Campbell jelentése az eseményről. Az Asiatic Society által emelt síremlék s fölirata. Csoma emléke a székelyföldön.

«Requiescat in pace.»

1842-dik év elején Csoma elérte korának 58-dik évét, de kedvencz tanulmányai iránti lelkesedése s a munkavágy nem apadtak. Épen azt tervezgette, hogy még tíz évig fogja folytatni tudományos kutatásait, mielőtt hazájába visszatérne.*) Elhatározá tehát, hogy ismét útnak indul, még pedig Lassa felé.

Tibeti tanulmányait, mint tudjuk, Ladakban kezdette, Tibetország nyugati tartományában; most a keletészaki útat választotta óhajtott czélja felé Sikkim és Bhután irányában, a kinchinjingai hegylánczon át. Térképünk a geographiai helyzetet tisztán földeríti. Az utóbbi időben élénk figyelmet fordított a bengali, mahratta és különösen a sanskrit nyelv további tanulmányozására, miután már évek előtt fölfedezte, hogy a tibetiek klasszikus vallási irodalmának zöme a sanskritból plántáltatott át a Ganga partjairól a Himalayak bérczei közé.

1842-dik február 9-dikén az Asiatic Society titkárához, Mr. Torrenshez Körösi a következő levelet intézte,**) mely végrendelete gyanánt tekintendő.

«Sir!

Miután egy bizonyos időre Calcuttát elhagyni szándékozom, azon reményben, hogy ha lehetséges, körútat tegyek Közép-Ázsiában, arra kérem Önt, hogy elfogadni és megőrizni méltóztassék e jegyzéket, miután azt Ön a Societyvel közölte volna.

Tiszteletteljesen elismerem, hogy én az Asiatic Societytől sok jótéteményben részesültem, jól lehet vonakodtam mindig elfogadni az ötven rupiára menő havi járadékot, melyet számomra

*) Schoefft levele a X-dik szakaszban.

**) Lásd *Journal Asiatic Society of Bengal.* March 1842.

nagylelkűleg utalványoztak 1829-, 1831- és 1841-dik években, csupán azon oknál fogva, mivel a több éveken át folytatott kormányi fizetés ellátásomra elégséges volt.

Szándékom visszatérni ismét Calcuttába s utazásom eredményeivel megismertetni az Asiatic Societyt. De a tervezett utamban történhető halálom esetére, minthogy szintén kivánom a Society előre haladását és fohászom az, hogy e nemes intézet soká virágozzék: kormányi értékpapirjaimat, könyveimet és egyéb tárgyakat, melyeket most magammal viszek, hagyományozom a Society rendelkezésére s átadom Önnek ezennel mult január 31-dikig folyó számlámat, melyet a kormány ügynöke elkészített, s a kinek kezeiben léteznek a hitelpapirok. Ő oly szives lesz, évenkint egyszer a járandó kamatot nekem megküldeni.

Minthogy elhatározott szándokom minden európai levelezést visszautasítani, bocsánatért esedezem, a midőn arra kérem Önt, hogy ha valami levél vagy csomag hozzám czímezve megérkeznék, avval belátása szerint cselekedni méltóztassék.

Mély tisztelettel maradván

legalázatosabb szolgája

Körösi Csoma Sándor.»

Határozat.

A titkár utasíttatott válaszúl adni Csoma urnak, hogy a Society kész a bizományt elfogadni Csoma úr javára, hogy őszinte óhajtása, Indiában léte alatt terveit minden lehető úton előmozdítani és neki segítségére lenni, úgy szinte kész lesz a Society tőle utasítást fogadni el értékpapirjaira vonatkozólag, kifejezvén legjobb kivánatait folytonos jóléte s szerencsés visszaérkezése iránt vállalkozó útjából Bhután- és Tatárországokba.»

Nincs följegyezve a nap, melyen Csoma Calcuttát elhagyta, s azt sem tudjuk, hogy mik voltak éleményei a Himalayak felé vezető útjában; alkalmasint csónakon indult el, föl a Ganga folyón s két vagy három heti utazás után, a balparton Carragolahghat mellett szállt ki, hogy a már ismert úton Titalyán át Darjiling felé tartson.

A talaj már Titalya táján kezd emelkedni a bérczek felé; körülbelűl 25 angol mérföldnyi távolság ez a Himalayak tövétől.

Ezen területnek utolsó tíz mérföldje sürü tropikai növényzetet képez és azon időben még itt-ott terjedelmes posványnyal volt borítva, ez azon hirhedt Himalayák alatti öv, mely a *Terai* elnevezés alatt, mint a legveszélyesebb maláriával ellepett helyiség ismeretes. Az átutazás ezen vészes területen rendesen csak nappal és minél gyorsabban történik, hogy az ember oly hamar, a mint csak lehető, a punkabari első magaslatokat elérhesse; éjszakát tölteni e posványok között majdnem elkerülhetetlen végzetes lázrohamot von maga után.

Tudjuk, hogy utazónk márczius 24-dikén Darjilingbe megérkezett. Hétezer lábnyi magasságban fekvő határállomás ez, az angol birodalomban. Lassan és szokása szerint szegényesen, tehát alkalmasint gyalog utazván, okunk van föltenni, hogy Csoma a Teraiban meghált. Annyiról értesülünk Campbeltől, hogy ápril 6-dikán már lázban szenvedett s a roham hat nap alatt véget is vetett becses életének.

Dr. Campell, mint kormányügynök, volt a legfőbb tisztviselő akkoron ezen végső állomáson. Ő Csomát nem csak hiréből, de személyesen is már évek óta ismerte; barátságosabb körbe tehát alig juthatott volna honfitársunk, mint volt Darjilingben.

A szomorú eseményt Dr. Campbell Mr. Bushby calcuttai kormány-titkárhoz intézett hivatalos leveléből olvassuk; hazai nyelven a *Magyar Posta* 1857-dik folyamában volt közölve, ekképen:

«Sir!

Nagy sajnálattal vagyok kénytelen jelenteni a magyar utazó és tibeti tudós Körösi Csoma Sándor e hó 11-dikén itten *) történt kimultát. Áldozatja lett az útközben kapott láznak, melynek orvoslása végett gyógyszert venni reá nem bírhattam, a midőn még az hasznára lehetett volna.

Körösi úr mult hó 24-dikén érkezett meg s közlötte velem óhajtását a szikkimi Raja székhelyére s onnan Lassába menni, a végett, hogy a tibeti irodalom kincstáraihoz bemenetet szerezzen; ezeket keleti Tibetnek fővárosában Lassában még mindig föltalálhatni ő bizton hitte. Ladak- és Kanumban folytatott tanulmányai alkalmával pedig az ott nyert értesítés után, oka volt föltenni azt, hogy a szóban levő művek esetleg Szikkimbe hozattak át.

*) Darjilingben 1842-dik év ápril havában.

Családi szokás szerint a szikkimi Rajának legidősb fia a Láma, és mivel a jelenlegi tubgani Láma egy tanult főpap és hir szerint terjedelmes könyvtárral bír, reményem volt, hogy megismertetvén a Raját Körösi úrnak szerény modorával és mivel köztudomású dolog, hogy ő ovakodik avatkozni minden politikai vagy vallási ügyekbe, mint már bebizonyítá azon országok népeinél, a hol utazott s így azt hittem, hogy a Tibetbe való menetelre számára engedélyt nyerhetek : e végett a Rajának vakilját (meghatalmazottját) küldém Csoma úrhoz, hogy meggyőződjék, mennyire haladott ő a tibeti nyelv- s literaturában, s tudja meg Csoma úrtól magától, mi szándéka van a tubgani Láma és Lassa városának meglátogatásában. A vakil, ki értelmes s némi tanultsággal bíró férfi, elbámult, a mint látta, hogy mennyire hatalmában volt egy feringinek (fehér embernek) Tibetnek társalgási nyelve, s mennyire felülhaladta őt azon ország vallása s irodalma ismeretében. Körösi úr felőli számtalan kérdéseire tehetségem szerint akként iparkodtam felelni, hogy elmondám korát, életrajzát és közelebbi utazásait Ázsiában, tudomására adám Csoma úrnak áldozatkészségét nyelvészeti és irodalmi kutatásokra, és hogy biztos tudomásom van arról, mikép Sikkim- és Lassába való utazásra engedélyt adva, a Rajának nem kellend tartania sem a nép szokásai s vallása körüli avatatlansága-, sem a kutatásokban balúl fölfogott túlbuzgóságától, s hogy Csoma úr semmi összeköttetésben nincsen sem kormányunkkal, sem egyéb hatalommal Indiában, de hogy a főkormányzó engedelmet adott neki Indiában utazni, és hogy ha a Raja segédkezet adand, az az angol kormány és magam által jóváhagyólag fog vétetni.

Kivánatom következtében a vakil írt a Rajának, megmagyarázván minden kivánatomat és a míg a válasz Sikkimból megérkeznék, Csoma úr elhatározta magát az itt maradásra. Édes örömmel remélte, hogy a válasz kedvező leend, s a legnagyobb enthusiasmussal kéjelgett azon boldogságon, melyet elérni remélt a kelet tudósaival való érintkezésében, mivel a ladaki és kanumi Lámák — a lassaiakhoz hasonlítva — a tanultság alsóbb fokán állanak. Szerény s majdnem egészen néma volt azon előnyökről, melyek az általános tudományokra kiterjednének föltett útjának végeredményéből. «Mit fogna Hodgson, Turnour s több más európai tudós adni, ha helyemen lehetne, a mint én Lassában megér-

keztem?» volt gyakori fölkiáltása megbetegedése előtti társalgásaink közben. Azon esetre, ha utazási engedélyt nyerend, akkint rendelkezett, hogy kezemben hagyandja minden könyvét, papirjait és 300 rupiára menő bankjegyeit visszatértéig és az *Asiatic Society Naplójának* egy teljes példányát, melyet ő a Societytől kapott s mondá, hogy tartanám meg számomra, ha többé vissza nem térne.

Mily hamar elborultak lelkes számításai, vándorléptei mily hamar megállottak örökre!

Midőn e hó 6-dikán meglátogatám, lázban volt, nyelve vastag nyálkával fedve, bőre száraz, fejfájásról panaszkodott, kértem őt, hogy orvosságot vegyen — de hiába — azt válaszolá, hogy sokszor szenvedett ily és más betegségekben s mindig orvosság nélkül gyógyult meg, és hogy pár orvosi szeren kívül, tudniillik rhubarb és tartar emetic. — mást soha nem vett; az elsőt Mr. Moorcroft ajánlá neki, az utóbbit egy perzsa orvos. Táskájából egy ócska darab rhabarbarát vett ki és egy üvegecskében volt a másik orvosszer. Mintegy nem bízva e szerek hatásában így szólott: «Mivel kivánja Ön, holnap reggel venni fogok belőlök, ha jobban nem érzem magamat, — a nap szálló félben van, ma már késő.» Levest küldtem neki, s más nap ismét meglátogattam: ez alkalommal sokkal jobban érezte magát, fölkelt ágyáról, beszédbe ereszkedett s kedvére kibeszélte magát egy óra hosszáig — gondolatja — s buvárkodásainak kedves tárgyai fölött. A mióta ismerém, ez alkalommal vettem észre első ízben, mennyire érzékeny volt ő a világ helyeslő tapsaira, munkálkodása és szenvedéseinek jutalmául. Tibetben történt utazását egy huzamban elmondá és tanulmányai minden léptének következményein megállapodva, fölemlíté a kitünő figyelmet, melyben az általa napvilágra hozott adatok s elvek részesültek, nem csak Hindostan, de Európa tudósai között is. Úgy látszik, különös megelégedésére szolgált egy vezérczikk Wilson tanár úr tollából, mely a kormánylap mellékletében július 9-dikén 1829-ben jelent meg,*) mit előmutatva kért, hogy olvassam át. Abban elő voltak sorolva a határtalan szenvedések, melyeknek alá volt vetve a zangskari zárdában (Yanglában), a hol a Fahren-

*) Lásd a VI-dik szakaszt. A *Government Gazette*ben Dr. Gerard leveléből ott csak kivonatok közöltettek.

heit hévmérő zero alatti hidegben négy hónál tovább kelle maradnia, a nélkül, hogy kilencz lábnyi négyszögü kamarájából kimozdulhatna; mégis ezen körülmények között és ily hajlék alatt, melegítő tűz nélkül, tanult reggeltől estig, a hideg föld volt nyoszolyája s a négy fal az éghajlat elleni egyedüli menedéke: mindazonáltal negyvenezer tibeti szót szedett össze s rendszerezett szótárát s nyelvtanát majdnem egészen itten végezé el.*) E tárgy után mintegy enyelgő modorban így szólott: «Mutatni fogok Önnek valami nagyon különöst» s Wilson tanár úrnak egy más czikkét hozá elő, mely szeptember 10-dikén 1827-ben volt írva, — kért, hogy olvassam át előbb s hallgassak azután magyarázatára.**) A czikk főpontja ez: miután Hodgson úrnak az ázsiai társulathoz intézett közleményéről érintés tétetett volna, Wilson tanár úr így ír: «A tibeti irodalom- s vallásra s valóban az egész Bhote országokra vonatkozólag, szerencsések valánk értesülni, hogy a kormány pártfogása lehetővé tette a magyar utazó Körösi Csoma Sándornak, Felső-Busahirba menni három évre tibeti tanulmányai folytatása végett, mely idő alatt kötelezi magát az ország nyelvére nézve egy kimerítő nyelvtant és szókönyvet elkészíteni, úgyszintén értesítést adni azon országok historiája- és irodalmáról. E czélok elérése annál kivánatosb, mivel úgy értjük, hogy Klaproth s Rémusatnak újabbi munkálatait a tibeti nyelv s literaturára vonatkozólag Körösi úr általában hibásaknak tartja. M. Rémusat valóban be is vallja adatainak hiányos voltát, — de Klaproth, szokása szerint «ex cathedra» szól s kifejezhetlen megvetéssel viseltetik már csak azon eszme irányában is, hogy az angoloknak Indiában sikerülhessen valaha a tibeti tanulmányokban alapos kutatásokat tehetni.» — «Mostanában — így szólott Csoma — én bizony nem emlékezem, hogy Klaproth irányában véleményemet azon módon fejeztem-e ki, mint az itten van? oh! de Wilson úr — és Csoma erre jelentékenyül fejét csóválta — nagyon, nagyon Klaproth ellen volt» — s ez alkalmat Wilson fölhasználta Klaprothnak szigorú megbirálására, kiemelve Rémusát-t; — «ez bizonyára nagyon különös!» s Csoma erre kedvére nevetett. Nem levén beavatva a tibeti irodalom rejtélyeibe, nem valék képes

*) Lásd Dr. Gerardnak a VI-dik szakaszban közlött levelét.

**) Lásd a VI-dik szakasz kezdetét.

eléggé méltányolni e vidorságot, de mások alkalmasint megfogják érteni; mindazonáltal én magam is nagyon érdekelve valék azon szívből fakadó élvezet által, melyet ezen körülmény e remetének (ascetic) lelkében előidézett. Ugyanezen látogatásom alatt Mr. Hodgsonnak a buddhisták vallása- s irodalmáról szóló munkáját vevé elő és tudakozá, vajjon én láttam-e? Miután azt válaszolám, hogy egy példány birtokomban van és tartalmával ismerős vagyok, bár nem a tárgygyal, Csoma úr így szólott: «Ezt a példányt a szerző nekem küldé; a tudománynak bámulatos alkotása ez, egy új tárgy fölött, telve mély philosophiai spekulatiókkal, melyek a tudós Európát elbámítandják. De néhány hiba van benne.» Ennekutána, ha jól emlékszem, Csoma így szólott: «Azon munkában, melyet Ön a Limbukról írt, azon kérdést teszi, ha vajjon a «Hung» nevezet, mely azon népfaj egyik alosztályának neve, nincs-e összeköttetésben az eredeti hunokkal, kik Ázsiában kutatásaimnak tárgyai. Ez valóban különösen felötlő hasonlatosság, de Önnek hungjai egy csekély néposztály, a míg az Ázsiából kiindult nép, mely a magyaroknak elődе, nagy nemzet valának.» Erre én azt jegyeztem meg, hogy a limbui hungoknak eredeti hazája kétségkívül a Himalayáktól éjszakra fekszik, és mivel maga Csoma is ugyanazt hivé a hunok országáról, mindenesetre lehető tehát, hogy a szomszédságunkban lakó hungok ugyanazon nemzet egyik ágazátjáúl tekinthetők. «Igen, igen — volt Csoma felelete — nagyon lehető, de én nem hiszem, hogy az úgy van.» És aztán, mintha inkább szeretne kéjelegni távoleső spekulatiókban kedvencz tárgyai fölött, mint véget vetni azoknak, egy közel álló fölfedezés által: gyors vázlatát adá azon hitének, mely meggyőzte őt arról, hogy szülőhazája, miképen jutott az eredeti hunok birtokába, előadván okait, miért követi azokat Közép- és Kelet-Ázsiába. Mindezt ő elmondá a legelragadtatóbb modorban; — fájdalom — *az elbeszélésnek összefüggése sokkal complikáltabb volt reám nézve, mintsem hogy azt folyamatosan földjegyezhettem volna.* Annyit azonban kivehettem Csomával volt társalgásaimból, a mióta őt megismertem, hogy minden reménye hosszú s fáradalmas kutatásainak végczélját elérhetni abban öszpontosult: ha a *jugarok országát fölfedezi.* Ezèn országot meglelni hivé Lassától és Cham tartománytól északkeletre, China nyugati határain; oda eljutni volt végczélja legforróbb óhajtásai-

nak, s ott, ott hivé föltalálni azon néposztályt (tribe), melyet ekkoráig hasztalanul keresett. Reményeinek alapja oly egyén előtt, kiben a tárgy iránt nincs lelkesedés, vagy a ki nem szokott sok fontosságot helyezni nyelvrokonságokba, alkalmasint elég alapnélkülinek fog találtatni.

Okoskodása, a mennyiben többszöri találkozásunkból kivehettem, a következő volt: Európának szláv, celt, saxon és german nyelveiben, a nemzet, melytől a mai Hungaria veszi eredetét, hungar vagy jungarnak neveztetik; az arab, török és persa könyvekben is gyakori említés van téve egy nemzetről Közép-Ázsiában, mely sok tekintetben hasonló azon néphez, mely keletről Magyarországba jött; e nép a fölebb említett nyelvekben vogur, ugar, vagy vugarnak neveztetik, s ugyanazon könyvekből szerinte következtethető az is, hogy a jugarok országa azon helyen fekszik, a mint fölebb említtetett. Másodrendű okok is hozattak elő ezen következtetés megállapítására, de azoknak nagy nyomatékot ő nem tulajdonított, s így emlékezetemben meg nem maradtak.

Úgy látszik nekem, hogy a most említett beszélgetések alkalmával Körösi úrnak mintegy előérzete volt, hogy halála közelgett, mivel ez előtt soha oly nyiltan nem beszélt és soha nem fejezte ki akkép véleményeit, mintha óhajtotta volna, hogy azok emlékezetben maradjanak. De e napon valóban az volt óhajtása, s én emléke iránt kötelezve érzem magamat azokat itt, habár igen tökéletlen modorban is feljegyezni. Hogy képes legyek véleményeinek kellő nyomatékot kölcsönözni, arra megkivántatnék a tárgynak kimerítő ismerete, a mihez nekem igényem nincsen, mindazonáltal megtevém azt, a mi tőlem telt. *Vétessenek tökéletlen jegyzeteim, mint utolsó szavai egy rendkívüli férfinak, tudván, hogy kellően méltányoltatni fognak azok által, a kik őt tisztelték terjedelmes tanulmányaiért, s bámulták fáradhatlan munkásságát a nyelv literatura s historia ügyében.*

Jóllehet sokkal jobban volt ápril 7-dikén, mint az előbbi napon, attól tarték, hogy a láz vissza fog térni, s azért ismétlém kérésemet, hogy orvosságot vegyen, de ismét hasztalanul. 8-dikán nem láttam, de 9-dikén reggel dr. Griffith úrral hozzá mentem s úgy találtuk, hogy a láz ismét visszatért, ekkor már elméje némileg zavart volt s félre beszélt, arcza beesve, sárgaszinű volt, s a halál nyomait magán viselte; általában állapota fölötte veszélyessé

vált. Végre reávettük, hogy orvosságot használjon. April 10-dikén reggel kissé jobban érezte magát, de nem vala képes tisztán s összefüggőleg beszélni; estefelé ismét rosszabbúl lett s más nap reggeli 5 órakor, panaszszó és küzdelem nélkül kimúlt!

Ápril 12-dikén reggeli 8 órakor, földi maradványai az állomás temetőjében tétettek le. Én olvasám fölötte a temetési végtisztęletet, majdnem minden európai lakos jelenlétében.

Négy szekrény, melyekben könyvek és iratok valának; kék öltönye, melyet mindig viselt s melyben meghalt, néhány ing és egy főzőedény: volt minden vagyona. Élelme főleg theából állott, mit fölötte kedvelt és egyszerűen készített rizsből, melyből nagyon keveset szokott volt enni. Földre terített gyékényen — könyv és iratai által környezve ült, evett, aludt és dolgozott, éjjel soha le nem vetközött s nappal ritkán hagyta el szobáját. Bort vagy más szeszes italt soha nem ivott; dohányt vagy más hasonló szert soha sem használt.

Mellékelve van egy lajstrom a szekrényék tartalmáról. Papirjai között találtattak a 300 rupiára menő bankjegyek, melyekről halála előtt említést tett, egy értékpapir 5000 rupiányi kormányi kölcsönről. Február 8-dikán 1842 kelt egyik leveléből az tűnik ki, hogy ez összeget ő az ázsiai társulatnak hátrahagyni kivánta; készpénze 224 rupiára ment s 26 darab arany találtatott övében. Ennyi volt pénzbeli hagyománya. Ebből le fogom húzni temetése költségeit s egy lepcsa szolgájának hátralévő bérét, megtartván a többit, a míg a kormány rendeletét veendem. Mivelhogy a boldogult nem volt angol alattvaló, nem láttam szükségesnek ezen kívül más lépést tenni.

Mr. James Prinsep egyik leveléből, melyet az irományok között találtam, azt veszem ki, hogy Csoma úr Pest városában Erdélyben*) született; egy másolatát is találtam Csoma levelének az Angolhonban lévő osztrák követhez látszólag hazája ügyeiben írva, úgy látszik tehát, hogy ez lenne azon út, melyen halálát rokonaival tudatni kellene. Némely irományokban czímét így találtam írva: «Körösi Csoma Sándor.»

Eddig terjed Campbell úr hivatalos jelentése, melyet a kor-

*) Ez tán sajtóhiba?

mány az Asiatic Societyval közölt s e tudós intézet naplójának XI-dik kötetében azt közzétette, egyik kitünő tagjának s akkori titkárának következő jegyzékével:

Mr. Torrens így ír:

«Dr. Campbell érdekes jelentéséhez megerősítésül hozzá csatolhatom még azt, a mi emlékezetemben megmaradt, a boldogult nyelvbuvárnak véleményeiről a hunok eredetére nézve. Ezek, valamint a buddhisták hitére való különös fölfogása: speculátióinak legkedvesebb tárgyai voltak. Több ízben hosszasan értekezett velem e tárgyakról, különös említést téve a magyarországi helyek és hegylánczok neveinek sanskrit eredetéről. Ismételt kérésem volt hozzá ily alkalomkor, hogy jegyezné föl ezen véleményeit, de ezt ő mindig megtagadta;*) homályos sejtelemmel említé, hogy egykoron tán hatalmában lészen közzéteni a világ előtt valami biztosabbat, mint puszta speculatiókat. S minél inkább unszolám, annál tartózkodóbb lett előttem az érintett tárgyakra nézve; ellenszenvvel látszott viseltetni véleményének közzététele iránt. Jól emlékszem, hogy egy ízben középázsiai nevek földirati származása felől különös véleményeket közlött velem. Több hó multával alkalmam volt az Oxus név származásáról jegyzéket írni; ez iránt irtam neki, följegyezvén, a mit tőle hallottam e tárgyban, s kértem, hogy engedné meg nekem, azt közzétenni. Válasza volt, «hogy nem emlékszik rá!» *Jellemének legbámulatosb vonása volt: rendkivüli bizalmatlansága oly tárgyakra nezve, melyekben mestere lehetett volna a két világ tudósainak.* Tibeti tanulmányain kívül mély olvasottsággal bírt az általános irodalomban; de oly ritka tulajdonok soha nem voltak öszpontosítva egy egyénben, ki midőn azokat haszonra fordithatta volna, *oly szerényül járt volna el.*»

Ezen levél tartalma az Asiatic Societyval közöltetett, s a tudományos társulat azonnal ezer rupiát szavazott meg, megbízván Lloyd ezredest, a boldogultnak régi jóakaróját, hogy illő emléket állítson a tudós sírjára a darjilingi temetőben, a következő fölirattal, mit a Society 1845-dik évi február havában tartott gyülésén jóváhagyott. A fölirat szövegét a titkár, Mr. Torrens, a követ-

*) Csoma Sándornak több lapnyi sajátkezű jegyzeteit e tárgyban egyéb irományokkal együtt már 1864-ben a tudományos akadémiának általadtam. Lásd a XX-dik közleményt.

A NATIVE OF HUNGARY
RESORTED TO THE EAST
ON HIS ROAD TO H'LASSA
TO RESUME HIS LABOURS
HE DIED AT THIS PLACE
ON THE 11TH APRIL 1842
AGED 44 YEARS.
REQUIESCAT IN PACE.
AUTOTYPE

kező szavak kiséretében terjesztette a gyülés elébe: «bemutatom az epitaphiumot, mely Körösi Csoma Sándor megsiratott (lamented) barátunk hantjaira helyezendő, a mint azt a választmány helybenhagyta.»

Az emlékkő alakja nyolczszögű, hét lábnyi magas, környezve szomorú fűzfa és rózsabokrok által; a fölirás fehér márványtáblára van vésve angol nyelven, s értelme ez:

Itt fekszik
Körösi Csoma Sándor
magyar születésű
a ki philologiai kutatások végett
keletre jött
s évek folytán, melyeket oly nélkülözések közt töltött, minőket ember ritkán szenvedett, és a tudomány ügyében való fáradhatatlan munkálkodás után a tibeti nyelvnek szótárát és nyelvtanát készítette el — ezek legszebb és valódi emlékei.

Munkálkodásának folytatása végett
Lassa felé való útjában
meghalálozott e helyen
1842-dik évi april 11-dikén
életének 44-dik évében.*)

Munkatársai
A bengali ázsiai társulat
Szentelik e követ emlékének!

Nyugodjék békével!

Az eredeti angol szöveg ez:

H. J.
Alexander Csoma de Körösi
a native of Hungary
who to follow out philological researches
Resorted to the East
and after years passed under
privations such as have been seldom endured
and patient labour in the Cause of Science
Compiled a Dictionary and Grammar
of the Tibetan Language
His best and real Monuments.

*) Az életkor itt hibásan van följegyezve.

On his way to H'Lassa
to resume his labours
He died at this place
on the 11-d april 1842
aged 44 years.

His fellow-labourers
The Asiatic Society of Bengal
Inscribe this tablet to his Memory.

Requiescat in pace.

Dr. Campbell Archibaldnak mély érdekű jelentése Csoma utolsó napjainak történetéről, nem téveszti el hatását az olvasóra, és megtörtént, hogy e jegyzetek, melyeket a szives barát rokonszenvező érzelmek hatása alatt írt: Csoma munkás élete és tudományos irányának megitélésében később *döntő kútforrás* gyanánt használtattak föl. A ki azonban az előre kiszámított, komoly, mondjuk ki, *elérhető czélok után törekedő* utazónak életét és fáradalmait igazságosan mérlegelni kivánja: Campbell észrevételeit nem fogja tekinteni máskép, mint a körülmények természetéből eredő bánattal párosult incidenst, s a mit a beteg tudós néhány órával halála előtt, lázrohamai közben elmondott: az, egymagában véve, véghatározatú bírálatnak tárgyául nem szolgálhat. Kivált, ha fontolóra veszszük még azt is, hogy az «elbeszélésnek egymásutánja sokkal complicáltabb volt», mintsem hogy annak correct megértésére Campbell magát eléggé képesnek tartotta volna.

Már Kennedy századoshoz a kormány számára írt leveleiben, 1825-ben, körülményes véleményét fejezte ki Csoma bizonyos sanskrit szavak jelentése felől, melyek a Duna mentében maiglan létező helynevekre vonatkoznak; úgy szinte említi leveleiben a jugarokat is. De ő azt nem állítja sehol, hogy a magyar és tibeti nyelv között közeli rokonság léteznék s az is alap nélküli föltevés, hogy ő már Teheránban tibeti szavakat hallván, *azok hangzásából magyar rokonságra következtetést vont volna.* Tibeti tanulmányai közben azonban, melyekre az angol kormány iránti kötelezettsége folytán annyi évet eltöltött, fölfedezte azt, a mint már érintve volt, hogy a Dalai Lama könyvtárában Lassában léteznek bizonyos irodalmi munkák, melyek a régi hunok és jugarok China nyugati részén fekvő országának történetével foglalkoz-

nak. Mi volt tehát természetesebb, mint azon forró ohajtása, hogy Lassába elérjen s a kérdésben levő könyvek tartalmával megismerkedjék: «Mit adna Turnour, mit Hodgson és más európai tudós, ha helyemen lehetne», volt lelkesült észrevétele barátjához, Campbellhez és volt azon közvetlen indok, melyért Lassa felé végzetes útjára kelt.

Hogy mi lett volna vándorlásainak további iránya, ha Lassába ér és ott boldogúl? azt sejdíthetjük: törekedett volna bizonyára Mongoliába hatolni és ott s a szomszédságban élő népekkel megismerkedni. A ki tehát igazságos mérlegbe veti a körülményeket úgy, mint a tényálladékot, egyáltalában nem róvhatja föl azt, hogy Csoma *tévúton járt s életföladatát ábrándok után kapkodván eltévesztette volna;* a mi pedig ismételten állítva volt felőle. Egy-két példa megmagyarázza értelmünket.

Nagytekintélyű tudósunk, *Hunfalvy Pál*, részint hiányos, részint téves adatok folytán azon következtetésre vezettetett, hogy Körösi, midőn Calcuttában (!!) tartózkodott, életének «legkeserűbb pillanatait» érezte, meggyőződvén (?), hogy ez ideig hasztalan kutatott a magyarok eredete után. Így van ez mondva Ralston már idézett munkájának XXI-dik lapján, a *Literarische Berichte aus Ungarn* 1877-diki folyama után. Ily keserű csalódásról azonban Csoma nem tesz említést. Ő nem mondja sehol, hogy munkássága hasztalan lett volna. Ily véleményt csak halála *után* formuláztak.

Egy újabb nagy tekintély, *Vámbéry Ármin* 1882-dik évi február 20-dikán Mr. Ralstonhoz intézett levelében, melyet a *Vasárnapi Ujság* azon évi 24-dik számában is olvashatni, így ír:

«Körösi *éretlen* (unripe) philologiai nézeteknek lett áldozata,» s aztán, hogy «korábbi éveiről alig tudnak valamit Magyarországon», de hogy ázsiai útjára csak úgy könnyű szerrel indult el Nagy-Enyedről s «midőn gróf Teleki kapuja előtt egy erdélyi helységben megállott, vékony sárga nanking ruhába öltözve, a gróf kérdésére: hová megy Körösi úr? azt felelte volna «megyek Ázsiába rokonokat keresni.» Továbbá: hogy Csoma azon ideáit, hogy «*magyar nyelvet beszélő rokon néppel fog találkozhatni Ázsiában*, Németországban folytatott tanulmányaiból merítette volna, «*a mit azonban elérnie*» idézzük ismét Vámbéry szavait «*teljes lehetetlenség volt, mivel a magyar nyelv ugor és török-tatár dialectus lévén, két változáson*

ment át; ezen tudás azonban újabb kutatások eredménye, melyekről **szegény Körösinek alig lehetett fogalma».***)

Így fogta föl tudós hazánkfia Körösi álláspontját.

Megjegyzésünk erre csak az:

Először. Többször volt már alkalmunk bizonyságát hozni elő, hogy mennyire elővigyázó és féltékeny volt Csoma lelkülete, arra nézve, hogy philologiai föltevésekbe (speculatiokba) ne tereltessék. Nem lehetne találóbb körülményre utalnunk, mint Kennedy századoshoz 1827-dik évi május 5-dikén intézett szavaira,**) a midőn azt mondja, hogy őt Dr. Gerard levele nagy aggodalomba ejtette, mivel «én nem ereszkedhettem a speculatiók tágas mezejére». Henry Torrens hasonló tanuságot tesz; ***) Dr. Malan pedig nagyon is positive szól ekképen «Csoma nem fürkészgette a hypothesisek bonyodalmait, sokkal több józan észszel bírt, mint sem hogy ilyenekkel foglalkozzék; ő alapokat rakott le, hogy mások építhessenek reájok.†)

Másodszor: Azon tény megállapítására, hogy Csoma kijelentette, hogy «ő magyar nyelvet beszélő népet keresett volna Ázsiában», iratai között bizonyítékot vagy csak említést is nem találhatunk sehol. Sok mindenfélét lehet följegyezve találni Csoma Sándor rovására mélybe hatni nem képes irodalmárok vagy képzelgő enthusiasták által, hiszen gróf Széchenyi Béláról is állítgattak hasonlókat: e biographiában azonban egyedül hiteles tényekre s nem bárhonnan merített föltevésekre szorítkoztunk.

Harmadszor: Hazai nyelvünk viszonya a finn, az ugor és a török-tatár rokonsághoz, kellőleg tisztába hozva még nincsen máig sem. De különben is, a finn, az ugor, a török-tatár nyelvcsoport *nem azon álláspont*, melyet Csoma Sándor tanulmányozásra választani jónak látott: méltányos lesz tehát azon következtetésünk, hogy az, a ki oly tanulmányokkal, melyeket Csoma előnkbe tárt, behatóan nem foglalkozhatott, tudniillik: a ki a sanskrit, az indiai, a tibeti nyelveket nem mívelte, Csoma Sándor-

*) Ralston: *Tibetan Tales.* Introduction pag. XXII. stb. Meg kell még jegyeznünk, hogy az idézett helyen Csomáról előhozott egyéb adatok között is tévedések fordulnak elő, de a melyeket itt részletezni czéltalan.

**) Lásd följebb a 69-dik lapon.

***) Lásd a 146-dik lapot.

†) *Budapesti Szemle* 1844-dik évi 93-dik szám 470-dik lap.

nak eszméit, eljárását s következtetéseit kellőleg meg nem értheti: érdemleges itéletet tehát felőle hozni képességgel nem birhat.

A külföldön, különösen Angliában a legújabb (1882) hazai értesítések nyomán azon hiedelem van elterjedve Csomáról, saját honfitársainak véleménye folytán, hogy a tibeti tanulmányokon kivül az ő nézetei komoly figyelmet nem érdemelnek.*)

Mindazonáltal Csoma életének eredményeivel és irányával felületes módon elbánni nem szabad, legkevésbé pedig azt *félremagyarázni,* ha igazságosak kivánunk lenni. Mivel ő nem volt ábrándozó! Ő egy szellemdús lelkes kutató volt s philologiai következtetéseit mindenütt érvekkel támogatta.

Nemes ösztöntől bátorítva, historiai és nyelvészeti még mindig lepellel leborított problemák *magyar szempontból való* tanulmányozása végett, hoszszú évek során keresztül folytatott tudományos készültség után indult el keletre, és a míg élete tartott, kitüzött útján hiven meg is maradt, s a mint ily szellemtől várni lehet — mindenkorra maradandó s követésre méltó nyomokat hagyott maga után.

Nem lehet félreérteni, hogy hova szól az, a mi, fölfogásunk szerint, czélzatosan jegyeztetett föl általa, azon *esetleg megmentett sanskrit-magyar szó-gyüjteményének* egyik lapján: «Materiam dedi, formam habetis, quorite gloriam si placet!»

Lépésről lépésre, óvatosan és számítva haladott ő előre, oly nehézségek között, melyek másokat kétségbe ejtettek volna és anynyi *szerénységgel,* melyre példát fölmutatni vajmi nehéz! Ezen szerénység volt főoka annak, hogy csak egy válogatott és csekély számú kör volt képes eljárását megérteni és méltányolni. Ha pedig a physikai nehézségeket számba veszszük, látjuk, hogy mindezek daczára Körösi áthatolt, egymaga, oly távolságon, melylyel megküzdeni, hasonló körülmények között, *sem előtte, sem utána,* tudtunkkal *nem sikerült senkinek.*

A bengali *Asiatic Society Journal*ja első kötetének bevezetése is mily szép tanubizonyságot tesz Csománk fáradhatatlan és eredményteljes munkásságáról, a midőn azt mondja, hogy «meg vagyunk győződve, hogy méltányolni fogják tanulmányait a tudo-

*) His views on this subject are not accepted by his countrymen. Ralston (op. cit.) pag. XXI.

mány emberei érdemök szerint. Szük kör az talán, mivel *mély tudományosság* és *beható tanulmányozás* kivántatik arra, hogy oly birálók képesíttessenek, a kik kellőleg méltányolhassák azon különszerű kutatásokat, melyek a régi és a jelenkori nemzeteknek történetére és vallására vonatkoznak. De mindenki képes lesz legalább arra, hogy érezze az áldozatkészséget, a lelkesedést és a kitartást, melyek megkivántatnak, hogy valaki egyedül, fizetés nélkül, egy távoli és vadon világrészbe utazzék, hogy a kútforrásnál tanulja meg annak nyelvét és ismerje meg lakosait».

Körösi Csoma Sándor munkásságának s önzéstelen, szerény, szeretetreméltó jellemének emlékét meg fogja őrizni a tudomány, meg a honfiui kegyelet is!

Egyéni érzelmeink ily alak előtt: *bámulattal párosult pietás!*

De a Tibetnek népe s Buddha vallásának főpapjai között is, évek során át, szeretettel említették «Philangi Dasa» a szorgalmas «*magyar (európai) tanítvány*» nevét, a mint Csomát az ottani zárdákban nevezni szerették. Akadémiánknak egy a külföldön nagy nevű tagja, a lahorei egyetem alapítója, Dr. Leitner tudományos utazásai közben látogást tett a pukdali zárda főapátjánál 1866-dik évi május havában. Jelentéseiből úgy értesülünk, hogy Körösinek rokonszenves egyénisége maradandó befolyást hagyott ott maga után, s hogy a főapát ennek alapján nemcsak a legnagyobb előzékenységgel fogadta Leitnert, midőn értesült, hogy ő Csomának honfitársa, de legott ajánlkozott, saját felelősségére, ötet személyesen Lassáig elkisérni, söt megigérte ezen főpap még azt is, hogy a Lassába vivő útra kész lesz bárkivel elindulni, ha tapasztalni fogná, hogy a tudományért oly hő lelkesedéssel van áthatva, mint volt Körösi. E kedvező körülményt, melynek messzeható tudományos és politikai eredményei lehettek volna: Leitner az angol kormány figyelmébe ismételten ajánlotta. — Sajnos! — hogy Csomának még halála után is példa nélküli befolyását azon országokban a hatalomnak közegei ki nem aknázták.

A négy láda tartalma, melyről Dr. Campbell részletes leletjegyzéket készíttetett, itt következik:

Adjuk azt egész terjedelmében, mivel Csoma ezen uti könyvtárának minősége több tekintetnél fogva világot vet kedvencz tanulmányaira, úgy mint egyéni jellemére.

Első láda tartalma.

1. Nyelvtanok és szótárak: bengali, török, tibeti, görög, latin, franczia és angol nyelven, hét kötet.
2. Új testamentom: orosz nyelven.
3. Hodgson: a buddhismusról Nepálban.
4. Az Asiatic Society of Bengal évkönyveinek mutató táblája.
5. Az Asiatic Researches XX-ik kötetének első része. Összesen 11 kötet.
6. Egy kis szekrény orvosi szerekkel.

Második láda.

1. Szótárak és nyelvtanok:
   Sankrit szótár Wilsontól.
   Sanskrit nyelvtan.
   Angol és bengali szótár.
   Bengali nyelvtan.
   A török nyelv alapszabályai.
   Angol nyelvtan.
   Sanskrit szógyüjtemény.
   Görög nyelvgyakorlatok.
   Angol, bengali és manipuri nyelv-szótár.
2. Alphabetum Tibetanum Georgii.
3. Biblia angol nyelven.
   Új-testamentom. Sanskritul.
   Szent Máté evangeliuma, bengali nyelven.
   Moses Genesise, angolul.
4. Raja tarangini, két kötet.
   Mahavansa, nyolcz füzet, bengali nyelven.
5. Asiatic Society of Bengal évkönyvei 9. kötet.
   Asiatic Researches XX-dik kötet.
   Idegen könyvek (?) hat kötet.

Harmadik láda.

Tibeti nyelvtan.
Mahabharata 4 kötetben.

Raja tarangini.
Susrita.
Naishada charita, négy füzet, bengali nyelven.

Negyedik láda.

1. Nyelvtanok és szótárok.
   Angol nyelvtan. Irodalmi gyakorlatok.
   Angol és franczia szótár.
   Angol szótár és zsebszótár.
   Angol és bengali szótár és nyelvgyakorlatok.
   Sanskrit nyelvtan (Yates).
   Bhutani szótár.
   Két latin és egy hollandi szótár.
   Tibeti szótár és nyelvtan, 3 példány.
   Orosz nyelvtan.
   Latin nyelvészeti szemelvények.
   Görög nyelvtan.
2. Az új-testamentum.
   Imakönyv bengali nyelven.
3. Aesopus meséi németül, két kötet.
   Quintilianus. Homer Iliasa. Horatius. Cæsar Commentarjai. Livius. Ciceronis Orationes (2). Ovidius. Tacitus. Virgilius. Sallustius. Juvenal. Xenophon. 13 kötet.
4. Robertson: *India története.*
   Klaproth: *Tibet leírása.*
   Dickens: *Pickwick.*
   Royal Asiatic Society évkönyveiből egy kötet.
   Prinsep: *Useful tables* 2 kötet.
5. Térképek gyüjteménye, egy kötet.
   Chinai birodalom térképe.
   Nyugati Ázsia térképe.
   Egy kis jegyzék-könyv.
6. Tintatartó.
   Egy csomag író-ón.
   Pecsételő ostyák.
   Palatábla.
   Vonalozó (regula).
   Egy kis tükör.

Jegyzés. A kék öltönyt lepcsa szolgájának ajándékozták.

A székelyföld is hálás kegyelettel viselteték dicső fiának emléke iránt.

Orbán Balázs jegyzeteiből kiveszszük, hogy a nagy-enyedi collegiumnál tett Kenderessy-Csoma-féle alapítványon kívül, melynek évi kamatját mindig egy jó tanulónak adják ki, a körösi helységi iskola számára 100 frtra menő összeget tettek vala le Csoma rokonai a nekik jutott örökségből; s miután a tőkének tíz éven meggyarapodott kamatját is tőkesítették, most annak jövedelme egy tanító dijának szaporítására s kézikönyvek beszerzésére fordíttatik. De van még egy harmadik ilynemű emléke Csomának Háromszéken.

Föntebb volt már említve, hogy 1836-ban egyéb adományai között Csoma száz darab aranyat ajándékozott a kézdi-vásárhelyi katonai növeldének. Ezen intézet az 1849-diki események után föloszlattatott, tőkéje «eldividáltatott» s részben a fiscus kezeibe jutott. De midőn a szentgyörgyi collegium megalakult, ő felsége *tízezer* forintot utalványozott kegyelmesen, melybe a Csoma által hagyományozott száz darab arany kamatjaival együtt bele van számítva. A Csoma-féle alapítványt az igazgatóság külön kezeli, s kamatja a legjobb tanulók között osztatik föl. Az ezen alapból vásárolt ösztöndíjkint kiosztott minden ily könyvre föl van jegyezve, hogy azt «jó erkölcseiért s szorgalmas tanulásaért Körösi Csoma kegyadományából» nyerte.

Így él Csoma emléke szülőföldén.

«Nem kétlem» — teszi hozzá Orbán — «hogy eljövend azon időkor, midőn a hazára szebb jövő virultával a régi mulasztások helyre hozásának korában, a haza elismerése egy emlékszobrot fog emelni Csoma Sándornak.»

Szívünkből mondunk hozzá: Ament. Úgy legyen!

TIZENKETTEDIK SZAKASZ.

Herczeg Eszterházy tudakozódik a keletindiai kormánynál Csoma irományai felől. Irodalmi hagyatékok. Új síremlék. Befejezés.

A keletindiai kormány útján a londoni hivatalos közegeknek is tudomására jutott Csoma Sándor halála, s az eset herczeg Eszterházy nagy követtel közöltetett, a ki az alább olvasható választ

írta a keletindiai társaság kormány-titkárához 1842-dik évi október 6-dikán.

«Uram! Kormányom, a melylyel uraságod kormányának jelentését közlöttem Körösi Csoma Sándor kimulta felől, azon ohajtását fejezi ki, hogy a boldogult utazó oly irományait, melyeket az Asiatic Societynek hagyományozott, s a melyek netalán a magyarok eredetére vonatkozó kutatásainak eredményét tartalmaznák, mint különös érdekkel bírókat, az erdélyi múzeum számára megszerezzem.

Kérem Önt tehát, lenne szíves tudtára adni kormányának, hogy mennyire becsesek lennének Erdélyországban a nevezett okmányok, ha csak másolatban is.»

A nagykövetnek e kivánsága a keletindiai hatóságokhoz áttétetett és ott e tárgy az egyházi törvényszék körébe került, a hová a végrendeleti ügyek a törvény értelmében utasítva valának.

Több havi késedelem után Calcuttában azon határozatra jutottak 1843-dik évi június 26-kán, hogy miután Csoma a törvény által megkivántató végrendelet nélkül halt meg, az administrator general (közkezelő) felügyelete alá kerüljön minden hagyománya; az Asiatic Society igénye pedig, melyet ez Csomának 1842-dik évi február 9-diki levelére*) alapított, a forma szerinti végrendelet kellékeinek meg nem felelvén, bírói itélet által elüttetett, s a közkezelő a vagyon állapotát ekkép mutatta ki 1843-dik évi június 8-dikán.

Értékpapirokban:

Sikka rupia	3000
Közönséges rupia	2000
Készpénzben	21

s ezen kívül 26 darab hollandi arany. Levelét a közkezelő így végezi a kormány titkárához:

«Le fog kötelezni, ha ezen összeget benyujtandja a kormánynak azon czélból, hogy a körülmény a londoni hatóságok útján Csoma legközelebbi örökösének tudtára adassék.»

1854-dik évi február közepén mint katonai orvos a kelet-

*) Lásd a XI-dik szakaszt.

indiai kormány szolgálatában Calcuttánál partra szállottam, s már akkor föltett szándékom volt, hogy a mennyiben elfoglaltságaim s a fővárostól való távollétem engedendik, tudomást fogok szerezni Körösi Csoma Sándor élményeiről, melyek felől már tanuló koromban Eperjesen hallottam, de, megvallom, minél kevesebb alkalommal találkoztam némi körülményes értesítést olvasni ez engemet annyira érdeklő tárgyról. Calcuttában több befolyásos egyénnel valék szerencsés megismerkedni, különösen Grote Arthur és Rajendrolála Mitrával, s mivel ezen urak összeköttetésben állottak az Asiatic Societyvel, igéretet nyertem, hogy segédkezet nyujtanak néhány kézirat másolatának megszerzésében, melyek a boldogultra vonatkoznak. Rajendrolála Mitra az Asiatic Society könyvtárnoka volt akkor, tehát ugyanazon hivatalban, melyet évek előtt Csoma Sándor viselt. Ő mutatta meg nekem először azon sajtó alá készen lévő kéziratot, mely a XIX-dik közleményben körülményesen ismertetve van.

Egy más ismerősöm által a főitélőszék levéltárába volt alkalmam bemenetelt eszközölni. Ott egy kis vasszekrényt tettek előmbe a következő fölírattal «Alexander Csoma de Körös». Ez, a mint már föntebb említve volt, a boldogultnak hátra hagyott magániratait foglalta magában. Az iratokról gondos jegyzéket készíték; szerencsésnek tartom magamat, hogy az alkalmat akkor fölhasználtam, mert nehány nappal erre Calcuttából el kelle utaznom, s a szekrényt s tartalmát én többé soha sem láttam. Sőt isméti tudakozódásaimra arról értesültem, hogy midőn a főtörvényszék irattára új helyiségébe átköltözködött, sok régi iromány, mely értéknélkülinek lett bejelentve, megsemmisíttetett. E kategoriába estek, úgy látszik, a Csoma-féle irományok is. Mr. Grote Arthurtól hallottam, hogy később Berzenczey Gábor is tudakozódott volna Csoma iratai után, Calcuttában létekor — de természetesen eredmény nélkül.

Az említett vasszekrény tartalma ez volt:

1. Britindiai kormánylap — *Government Gazette* — 1827-dik évi szeptember 10-dikéről, melyben Csoma Sándornak engedély adatik Tibetbe utazni három évre, oly föltétel alatt, hogy azon országnak története- és nyelvére nézve kimerítő tudósítást készítsen.

2. *Government Gazette* 1829-dik évi július 9-dikéről az Asia-

tic Society gyüléséről jelentést tartalmazott, mely szerint Sir Charles Grey elnöklete alatt Dr. Gerardnak Mr. Frasrerhez intézett levele következtében elhatároztatott, hogy Körösi Csoma Sándornak a Society pénztárából havi segély utalványoztassék és oly irodalmi munkák küldessenek Tibetbe, a melyekre hazánkfiának netán szüksége lenne.

3. A *Bengal-Hurkaru — Hirnök* — calcuttai lapnak 1829-dik november 13-diki száma, mely az Asiatic Society azon hó 8-diki üléséről tartalmaz jelentést, a midőn Csoma levele olvastatott, melyben ő az ajánlott havi segélyt elfogadni vonakodik, míglen Calcuttába meg nem érkezik.

4. Másolata Csoma levelének herczeg Eszterházyhoz, latin nyelven, Calcuttából 1835-dik évi július 1-sejéről. Ebben elismeri a pénzbeli küldeményt, melynek egy részét a «magyar társaság» rendelkezése alá bocsátja. Küld ötven példányt tibeti nyelvtana- és szótárából, ebből tíz példány Erdélynek volt szánva, a többi Magyarországnak azon kikötéssel, hogy az ausztriai birodalom tudományos intézetei is részesíttessenek belőle.

5. «A magyar tudós társaság» oklevele, melynek ertelme szerint Csoma levelező taggá választatott meg. Kelt Pesten 1833-dik év november 15-dikén. Aláírva József nádor, gróf Teleky József és Döbrentei Gábor által.

6. Csoma Sándor levelének másolata Döbrentei Gáborhoz latin nyelven. Kelt 1835-dik évi július 1-jén.

7. Döbrentei Gábor két levele az akadémia nevében, kelt 1835-dik év szeptember 11- és 30-dikán. Az utóbbiban Döbrentei így szól:

«Egész őszinteséggel nyilatkozzék az úr, kívánja-e vagy nem, hogy segítségére aláirás nyittassék? Így út nyilandik legalább, hogy a magyar nemzet is illően gondoskodjék fiáról, ki ős historiájáért magát ily tövises útra áldozá.» E levélhez volt mellékelve a levelező tagsági oklevél.

8. Prinsep levele két melléklettel. Mindkettő váltó mássa. Az egyik 200 aranyról, kelt Pesten 1836-dik február 8-dikán. Aláírva Döbrentei Gábor. A másik 450 aranyról szól. Kelt Nagy-Enyeden 1836-dik február 10-dikén, aláírva Csorja Ferencz és Péterfy Albert tanárok által. A bankárok: Eskeles et comp.

9. Csoma levelének másolata a nagy-enyedi collegiumhoz,

melyben a kezéhez jutott 450 darab aranyra szóló utalványról rendelkezik, s alapítványt tesz vele Kenderessy-Csoma név alatt.

10. Klaproth német levele, melyben a tibeti könyvekért köszönetet mond, s közli véleményét a keleti tanulmányokra vonatkozólag, kelt Párisban 1834-dik évi augusztus 26-dikán.

11. Prinsep levele, melyhez a bhutan alphabetum volt mellékelve 1837-dik év június 26-dikáról.

12. Dr. Wilson levele, melyben az angol liturgiának tibeti nyelvre való lefordításában Csoma segélyét kéri 1840-dik szeptember 14-dikén.

13. Mr. Yates levele tibeti zsoltárok ügyében. Kelt október 5-dikén 1841-ben.

14. Mr. Worsdale levele, tibeti imakönyv ügyében.

15. Barits János urnak baráti levele, kelt Kolozsvárt 1840-dik évi május 1-jén.

16. Csoma két levelének másolata Monsieur Boucherhez Chandernagorban. Kelt 1841-dik évi november 7-dikén.

17. Csoma levelének másolata Mr. Mac Clintockhoz. Kelt 1842-dik évi febrár 8-dikán.

18. Két útlevél a legfelsőbb kormánytól, perzsa nyelven. Az újabbi kelt 1841-diki szeptember 27-dikén.

19. Tassin: Nyugat-Indiának földabrosza 1834-dik évről.

20. Három tibeti kézírat. Az egyik 60, a második 30, a harmadik 26 lapra terjed. Ez utóbbinak végén, Csoma kéziratában ez áll angolul: levélformák a tibetieknél.

21. Dr. Campbell levele Csomához, melyben átküldi a kanumi Lámának egy levelét, ápril 1842.

22. Egy papirdarab tibeti nyelven angol fordítással. Egy más tibeti papirdarab fordítás nélkül.

23. Mr. Grenolly levele, pénzügyben. Kelt február 7-én 1842.

24. Egy fogalmazvány.

Csak kevés mondani való maradt még hátra s az is kicsiny keretbe lesz foglalva. Elnézésért esedezem az olvasótól, ha saját élményeimet kellend itt némi részben fölemlítenem, a mitől pedig lehetőleg tartózkodni óhajtottam.

Az ötvenes években orvostársam Dr. Collins viselte gondját a síremléknek; azután mint kormányi orvos Darjilingbe levék

állomásozva három évre; nem volt tehát nehéz a megkivántató csekély gondozásra személyesen fölügyelnem. 1874 óta, csak ez évi (1883) február 10-kén láthattam ismét a síremléket, a midőn meglepetésemre, azt egészen megújítva találtam, Hopf honfitársunknak, ki néhány hét előtt ott megfordult, szép koszorújával fölékítve. Erős esőzések folytán két év előtt a nyugati hegyoldal, a melynek lejtőjén a temető áll, egy része leomlott s ez alkalommal Csoma sírja is szenvedett. Sir Ashley Eden, Bengalia akkori kormányzója, ennek következtében az emlékoszlopot egészen megújíttatni parancsolta, s a sír ezentul mindenkorra, mint közemlék a status gondozása alá helyeztetett. Rajza, mit a helyszínén szereztem meg, az akadémia birtokában van; Calcuttában véghez vitt újabb kutatasaim folytán, melyek végett oda utaztam a mult télen, az Asiatic Society és a külügyi miniszterium hivatalnokainak előzékenysége következtében eddig nem ismert oly adatok birtokába jutottam, melyek Csoma Sándor nagyérdekű biographiájának öszszeállítását végre lehetővé tették, s mely tudományos akadémiánk pártfogása alatt, a melyért itt hálámat kifejezni alkalmat veszek, a hazai közönség tulajdonává válik. Számos fogyatkozásaiért honfitársaimtól kegyes elnézésért esedezem. Óhajtásom az lett volna, hogy e munka elkészítése tapasztaltabb és jobb kezekbe jutandott! Nekem ily jellemnek tanulmányozása évek óta a bámulat és szeretet munkája volt, *a Labour of Love.*

Az Asiatic Society of Bengal igazgatótanácsa kitünő udvariasságot tanusított, midőn a birtokában levő hat eredeti Csoma-féle levél közül hármat mult márcziusban átengedett a tudományos akadémia számára. Hasonló nagylelkűséggel járt el Mr. Brian Houghton Hodgson, ismert név ez a még életben levő egykori nepali követ, ki Csomának két eredeti nagy érdekű levelét szinte szíves volt az akadémiának ajándékozni.

Befejezésül mély köszönetemet kell kifejeznem Mr. Arthur Grote, Dr. Rajendrolála Mitra, Dr. McCann a bengali Asiatic Society mostani titkára*) s a hazában Gyulai Pál, Ponori Thewrewk Emil, Szász Károly, b. Horváth, Mogyorosi Ferencz, Dr. Kovács Ödön, Budenz József uraknak, borgatai Szabó Józsefné

*) Nagy sajnálattal kell megemlítenem, hogy Dr. Hugh McCann mult májusban a cholera áldozata lett, alig 40 éves korában.

asszonynak és másoknak a nagybecsű adatokért, melyeket annyi előzékenységgel szolgálatomra bocsátani szíveskedtek.

De mindezen lelkes közreműködés daczára érezem, hogy marad még hátra némi kivánni való arra nézve, hogy Körösi Csoma Sándor életleírását minden tekintetben kiegészítve láthassuk.

A hazától való távollétem a nehézségeket tetemesen fokozta.

A térképre nézve, mely a munka becsét különösen neveli, már volt említés téve. Az arczképnek hű voltát a már tisztelettel nevezett Dr. Malan bizonyítja, ki hozzám intézett levelében 1883-dik év október 15-dikéről így ír:

«Köszönöm, hogy örömöt nyujtott nekem a Csoma arczképének elküldésével.

«A kép nagyon is emlékeztet reá, ámbár itt sokkal ifjabbnak látszik, mint a hogy én ismertem. Ő akkor törődöttnek és idősebbnek nézett ki. Egy példányt magam számára kérnék, mert én Csomáról mindig hálával és gyönyörrel (pleasure) emlékezem. Társaságában lenni nekem mindig élvezet vala, mivel ő mindig oly nyájas és előzékeny s minden alkalommal kész volt közleni mindent, a mit tudott.

«Mondhatom, hogy ő a legérdekesebb emberek egyike, a kit valaha életemben ismertem, nekem ajándékozá minden tibeti könyveit, melyek e perczben is könyvtáramnak polczain vannak elhelyezve».

Nyelvek elsajátítására Csomának képessége rendkívüli volt. Archibald Campbell jegyzete szerint a következő nyelveket tanulmányozta s némelyikében a tökély magas fokát érte el. Tudniillik: a *héber, arabs, sanskrit, pushtu, persa, görög, latin, szláv, német, angol, franczia, orosz, tibeti, hindustani, mahratta* és *bengali,* tehát anyanyelvét ide számítva összesen *tizenhét* nyelvet. Úti könyvtára, a mint tudjuk, ezen nyelvek mindegyikéből tartalmazott szótárt s mindegyikében sajátkezű jegyzetei voltak olvashatók.

Nem tehetem végre, hogy Lehr Albert akadémiai tag úrnak lekötelezettségemet kifejezni elmulaszszam azért, hogy munkámnak sajtó alá való gondozását Pesten, magára vállalni szíves volt.

London februárban 1884.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR DOLGOZATAI.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Egy tibeti irodalmi töredék.

1832-ben, tehát épen ötven évvel ezelőtt, a hires sanskrit tudós, Mr. H. H. Wilson, beadta az első beható közleményt a bengali «Asiatic Society»-nak, mint Körösi Csoma Sándor kitünő tanulmányainak érlelt gyümölcsét, melyet a magyar akadémiának hírneves egykori tagja, a Himalaják hegylánczai között fekvő buddhista zárdákban Kanam- és Zangskarban, a tudós világ számára, annyi munka, kitartás és nélkülözés árán biztosított. Ehhez hasonló és ily áron szerzett eredményt senki sem mutatott föl Csoma előtt, sem azóta a nyelvészet és népismeret érdekében. A végczél Csoma lelkében csak az volt, hogy a magyar nemzetnek eredeti hazáját, ott, a távol keleten, valahol a chinai birodalom ismeretlen tájain, Tibetben vagy Mantsuriában talán — fölfedezze.

Több mint egy fél század mult el Csomának első tibeti útja óta. Sokkal avultabb tehát a tárgy, sem hogy annak fölelevenitése most oly általános érdeklődést gerjeszthessen, mint a minőt az annak idejében keltett: de mégis, habár annyi év után, érdemes vállalkozás, hogy a magyarban még ismeretlen, s az angol és franczia irodalmakban is csak elszórtan létező tudományos munkálatok részletei összeszedve, most Csomának anyanyelvén közöltessenek. Ez azonban egész terjedelemben eszközölhető csak úgy leszen, ha a kivitel, mely a tárgy természeténél fogva a nagy közönség körén kívül esik — külön pártolásra számíthat.

A bengaliai *Asiatic Society Journal* 1832-ben indúlt meg s a titkár Mr. James Prinsep F. R. S. az előszóban így ír a többi között:

«Csoma Sándor úrnak fáradhatatlan munkássága, mely legelőször nyujtott módot, hogy Tibetnek irodalmával megismerked-

hessünk: érdeme szerint fog méltányoltatni a tudomány férfiai által; vajmi kis kör teheti ezt avatottan, mivel nagy képzettség s beható tanulmány kivántatik meg arra, hogy oly birálók állhassanak elő, kik képesek legyenek megérteni amá rendkívüli kutatásoknak természetét és fontosságát, a ránk nézve annyira idegen régi és ujabbkori népeknek történetére, nyelvére és vallására vonatkozólag. De arra mégis mindnyájan képesek vagyunk, hogy nagyra becsüljük azon odaadást, lelkesedést és kitartó akaratot, mely tulajdonok okvetetlen szükségesek arra, hogy egy férfit, egymagában és minden pénzsegély nélkül, távoleső vadon országokba vigyenek az ott divó nyelveknek és népszokásoknak a forrás fejénél való teljes tanulmányozása végett.

«Azon kötetekre menő jegyzetek, melyeket Csoma úr az Asiatic Societynek ajándékozott, reméljük, hogy az évkönyvekben terjedelmesen közzé fognak tétetni.»

Ezekből egy érdekes közlemény itt következik:

Egy tibeti irodalmi töredéknek Csoma Sándor által eszközlött leforditása, jegyzetekkel. Közölte Mr. H. Wilson, az Asiatic Society egyik titkára. Olvastatott az 1832-dik év július 4-dikén tartott ülésben. Calcuttában. Lásd: *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. I. p. 269.

A *Kah-gyur* gyüjtemény *Gyut* osztályának 9-dik kötetében foglaltatik egy tibeti töredék, mely a mult század elején nem csekély föltünést okozott Európa tudósai között, s az avval kapcsolatban lévő körülmények mulattató példáját nyujtják egy részről az irodalmi tudákosság hiusággal teljes voltának, más részről pedig azon alapos kutatásnak és munkásságnak, a mit a tehetséges és valódi képzettséggel biró egyének föladatúl tüztek ki maguknak a tudományos világ érdekében.

A tizenhetedik század végével és a tizennyolczadiknak elején az oroszok Szibériába tett gyakori betöréseik alkalmával elhagyatott templomokra és kolostorokra akadtak, melyek némelyikében tetemes mennyiségü könyvgyüjtemények voltak elhelyezve. Ezeknek legnagyobb része megsemmisült vagy megcsonkult a tudatlan és önző katonaság keze alatt, de egy-egy töredék mégis megmenekült s mint ritkaság eljutott Európába.

Ezek között volt egynehány írott lap — füzetlenül, mely hír szerint *Ablaikit* romjaiból mentetett meg; kolostor volt ez az Irtis folyam forrásánál.

Ezt az irodalmi maradványt Nagy Péter czárnak ajándékozták. Akkor tájban az irodalom még nagyon alacsony fokon állott Oroszországban, az írásnak kibetűzésére tehát kisérlet ott nem is tétetett; de a czár a lapokat elküldötte a franczia akadémiának, melynek üléseire a czár Párisban létekor el-ellátogatott volt, és mely nem ok nélkül, Európa legtudományosabb testületének hírében állott. Ennek folytán 1723-ban az «Academie» nevében Abbé de Bignon közlötte a czárral az akadémikusok vizsgálódásának eredményét, tudatván ő fölségével, hogy az illető töredék valami *tibeti nyelven írott* munkából való, s hogy annak egyik lapját Abbé Fourmont lefordította a királyi könyvtárban találtatott latin és tibeti szótár segítségével; s ezen eredmény szintén megküldetett a czárnak. Abbé Bignon levele a szent-pétervári akadémia évkönyveiben közzététetett és az eredeti szöveg, a fordítással együtt, *Bayer* által kinyomtattatott az általa szerkesztett *Museum Sinicum*ban.

Commentatio de Scriptis Tanguticis in Siberia repertis. Petropoli 1747 czímű munkában, *Müller* birálat alá veszi Fourmont fordítását és egy új fordítást közöl a töredék első sorairól, melyet kettős segély által eszközölt akképen, hogy egy tanguti Gelong (buddhista pap), első ízben mongol nyelvre megtette a fordítást, s egy mongol ember, a ki épen akkor a czári collegiumban mint növendék tanult, megmagyarázta a *Gelong* fordítását Müllernek. Az eredeti szöveg a lipcsei tudományos akadémiának jelentéseiben érczmetszés után lenyomatott.

Giorgi: Alphabetum Tibetanum czímű munkájában javítva és bővítve egy új fordításban ismét közzétette a kérdésben levő okmányt; de monsieur *Rémusat* erős megjegyzéseket tett e tárgyra vonatkozólag *Recherches sur les langues Tartares* czímű könyvében. Az előre bocsátott fordítási kisérletekről Rémusat ekkép szól: «Eleinte bámulatra méltónak tartatott azon mély tudományosság, mely lehetővé tette, hogy Fourmont meghatározza a nyelvet, melyen a töredék írva volt; későbben Giorgit dicsőitették, a ki a szöveget és fordítását kijavította. Én nem foghatom föl, hogyan lehessen valaki hivatva lefordítani vagy kijavítani oly szöveget, melyet az illető olvasni sem képes. Mind ebben csudálkozásra

méltó nem volt semmi: tolmácsok és magyarázók, dicsőitők úgy mint birálók mindnyája egyiránt, hivatlan volt föladatára. Nem csak hogy képessége nem volt egyikének sem megérteni csak egy szót is, de csak egy szótagot sem tudtak helyesen kibetűzni az eredeti szövegből, melyről pedig az illetők tudományos ihlettséggel értekeztek. A következmény olyan volt, mint a minőre el lehettünk készülve, s a fordítási és javítási kisérletek a nevetségig hibásak voltak. Az egyes szavakkal a legnagyobb játékot üzték, betűk közbeszurattak vagy kihagyattak kény és kedv szerint, hogy némileg megközelítsék azokat a kifejezéseket, melyek leginkább hasonlítani látszottak azon tökéletlen szótárak foglalatjához, melyek a fordítók keze ügyében voltak s valóban a fordítás nemcsak hogy nem hasonlított az eredetihez, de egészen értelem nélküli volt, a mint *de Brosses* akadémiai elnök *Fourmont* fordításáról megjegyezte, hogy a latin fordítás csak oly érthetetlen volt, mint a tanguti.» A fordítási kisérletekből itt következő nehány sor eléggé tanusítni fogja azt, hogy ez a megjegyzés nemcsak Fourmont művére, de mindnyájára egyiránt alkalmazható.

Fourmont fordítása ez:

Attritâ fortitudine quisnam brevis equus frigoris vitâ destruatur (pro) spiritu inest putredo. Contritus oratne? hoc est irrisio omnes vident: orat avis contrita? morbida? non scit (non potest amplius) os aperire legis (ratiocinationis).

E latinság valóban csak oly zavarba hozhatta a czárt s tudományos akadémiáját mint az eredeti, és a mint Rémusat megjegyzi, a latin nyelv bámulatos szolgálatot tett a fordítónak. Ily értelemnélküliségből Fourmont egy szótagot sem mert volna papirra tenni franczia nyelven.

Hogy miképen volt Fourmont kalauzolva, hogy az eredetinek értelmét ily módon elferdítse: Rémusat megmagyarázza s mutatványul csak a következő példát veszszük t. i.: «brevis equus.» Itt az eredetit, Rémusat szerint, Fourmont így olvasta: Tsra-pa-te, Csoma pedig így: Ch'hud-pa-des. A szótárban Fourmont azt találta, hogy: Chung-pa = brevis és r-ta = equus; s e két szó állván legközelebb a szeme előtt lévő szótagokhoz, Fourmont azokat ugyanazonosoknak vélte és a szerint fordította is le.

Müller fordítása ez:

«Firma conscientia mediante, omnia parvi pendendo, in principio vivente cuicumque auxilium oritur inde. Quibus consummatis, futurum quod nemini notum est. Religio tota, namque religionis explicatio. Magnates autem intellectu (suo) ea non comprehendunt.»

A mint látjuk, az értelem nem igen nagyon tisztult a tanguti pap és a mongoli tanuló közbenjárása által.

Giorgi fordítása ez:

«Misericordia recreat et a cruciatibus absolvit, summus protector, viventes omnes qui eam adoratoribus suis revelat. Benefici largitores virtutem sciunt omnes, sed orationis invocationisque vim et efficaciam exponere et aperire nesciunt: nomen ea exprimit arcanum illius legis, quæ lex et spirituum.»

Hogy mennyiben fejezi ki e fordítások bármelyike a kérdésben levő töredék kikezdő sorainak értelmét, meggyőződhetni a következő, *Csoma Sándor által* eszközlött fordításból:

«Chom-dan-dás (azaz Buddha) elmélkedett lelkületében az élettel bíró lények sorsa fölött. A tudatlan nem képes felfogni az erkölcsi dolgok erkölcsi értelmét.»

Egy szó sem fordul ebből elő a föntebbi fordításokban; az utolsónak correctsége szembeötlő; de, helyes voltának megerősítésére, a tibeti szöveg római betűkben közöltetik, az egész töredéknek angol nyelvre történt lefordításával. Azok, kik a tárgy további tanulmányozásában érdekelve vannak, magok szerezhetnek meggyőződést Csoma munkájának felsőbbsége felől, összehasonlítván *azt*, egész terjedelmében, a szöveggel, Fourmont fordításával és Giorgi *Alphabetum Tibetanum*ával.

Mielőtt azonban Csoma fordítására térnénk, néhány megjegyzésre van szükség, az előbbeniekre vonatkozólag.

Az Asiatic Society of Bengal értesült immár a *Kah-gyur* gyüjtemény Gyut czímű osztályának tartalmáról, a melyhez a kérdésben levő szöveg töredéke tartozik; nem lesz tehát meglepő, ha azt mondjuk, hogy az imént közlött szövegnek nagy része mantrák-, azaz mysticus formulákból áll, még pedig *nem* is tibeti, de sanskrit nyelven. Vegyük már most tekintetbe azt, hogy a Csomát

megelőzött fordítók legcsekélyebb ismerettel sem bírtak a sanskrit nyelvben, nem is sejdítették tehát, hogy a kérdéses szöveg eredetileg sanskritul volt írva. Abbé Fourmont — s a többiek utána — azt hitte, hogy a kézirati töredék nyelve tibeti és *e meggyőződésben a sanscrit szavakat, tibeti szótár segítségével, latinra fordította*. De mivel a sanskrit szókat a tibeti szótárban meg nem találhatta, fölhasználta tehát azokat, melyek szerinte hasonlítani látszottak a kéziratban lévőkhöz, s egynehány betűnek hozzá adásával vagy levonásával, a mantrákat mesterkélten összeállította, melyek e szerint, mint a szövegnek egyéb részletei, minden érték nélküliek.

Például: ezen mantrát: «*Namah Samanta Buddhanám Samantanugate varaja Dherman nirgata, maha'maha Swaha*», ekképen olvassa Fourmont: Nama Samtam Pou-tra nan-hi-tsi cha-ya r-pa sa-n-ha s így fordítja: Aegrotavit (restitit morbo) Samtam poutra per Annum, dum hujus mundi evanesceret stb.

Értelme pedig e mondatnak, a mennyiben azt egyáltalában lefordítani lehetséges, a következő:

«Üdvözlégy, buddháknak fejedelme! Te, a legkitünőbb! legnemesebb születésű, ki erényből származtál. Legnagyobb imádás a tiéd legyen!!»

Giorgi ovatosabb volt s megjegyzi, hogy a mantrák nincsenek rendes tibeti nyelven szerkesztve, de nem fedezte föl a nyelv mivoltát s magicus kifejezésűeknek nevezi. Ennek okáért fordítás nélkül teszi közzé az eredetit; mind a mellett az értelmet ki akarja magyarázni, a szöveghez csatolt jegyzeteiben, melyeket születlen szóhalmazba takar a héber, chaldæi, kopt és syriai nyelvekből kölcsönzött forrásokból és a tibeti írásmódot összehasonlítja a régi scythák és egyiptomiak mysticus számaival és azon betűkkel, melyeket a keresztyén kor első századaiból való felekezetek és eretnekek használtak. Azonban Giorgi csak oly keveset értett e tárgyhoz, mint Abbé Fourmont, a nélkül, hogy baklövéseinek együgyüségét egész meztelenségében leleplezte volna.

Ime a szöveg *tibeti* nyelven, a mint az Csoma által közölve volt a fordításával: a Kahgyur gyüjtemény *r*Gyut osztályának T, vagyis a 9-dik kötetéből, kezdve a 337-dik lapon.

*Tibeti szöveg.**)

Mi *b*hun po dé dag gis *h*di *l*tar *bChom-ldan-hdas* thams chad *m*khyen pa chhos thams chad la *m*ñah *b*rn yes pa sems chan gyi don thogs: **) par thugs su chhud pa dés *s*ñon sems chan *r*nams la phan par Bzhed nas *h*di dag thams chad *b*shad do zhes bya var ni mishes so.

Chhos *r*nams kyi ni chhos kyi *m*tshan *b*Lun po dés ni dé mi shes; ch'hos *r*nams kun gyi *m*ts'han nyid ni, stong pa nyid du yang dag *g*sungs sñags pa *r*tag tu der *g*nas nas, rab tu ñes par las byaho. Bgegs zhi var bya va rim par phye' va' sté *r*gyas paho.

Dé-nas **Phyag-na** *r***do** *r***jé** la sogs pa *r*do *r*jé *h*dsin pa dé dag dang. **Kun-tu** *b***zang-po** la sogs-pa byang chhub sems Dpah di rnams kyis *b*Chom-*l*dan-*h*das, rnam-par-snang- *m*dsad la phyag *h*tshal nas snying *r*jé chhen po *h*byung vahi *d*kyil *h*khor chhen po *h*dír chhos kyi *d*vyings *r*nam par dag pahi Sgo ji *l*tar *r*togs pa rang rang gi ts'hig tu *br*jod pahi ts'hig gis *g*sang *s*nags *r*nams *s*mra var *h*dod nas *b*Chom-*l*dan-*h*das la *g*sol va *b*tab po.

Dé-nas *b*Chom-*l*dan-*h*das *r*nam par snang *m*dsad kyis byang chhub sems *d*pah dé dag dang *r*do *r*jé *h*dsin dé dag la mi nyams pahi chhos nyid du byin gyis *b*rlabs nas *b*kah stsal pa: Rigs kyi bu dag chhos kyi vyings ji *l*tar *r*togs pa *b*zhin sems chan gyi khams *r*nam par sbyang vahi *g*sang sñags kyi ts'hig *r*nams *s*mros-shig.

Dé-nas dé-hi ts'hé byang chhub sems Dpah **Kun-tu** *b*zang pos sangs *r*gyas kyi yul zhes bya vahi ting gé *h*ds'in la snoms par zhugs nas Stobs thogs pa med pahi *g*sangs sñags smras pa: *Námah Samanta Buddhánám: Samantánugati Varaja Dhermanugata, Mahá Mahá Swáhá. Kun-tu* bzang po hiho.

Dé-nas byang chhub sems *d*pah byams pas **Byamspa Chhen** po kun tu mñon par *h*byung va zhes bya vahi ting gé hdsin la snyoms par zhugs nas rangs gi *s*nying po *s*mras pa: *Namah Samanta Buddhánám Ajitanajaya, Sarvva Satwayashayánugata Swáhá*. Byams pa hiho.

Dé-nas byang chhub sems *d*pah **Nam** *m***khahi** *s***nying** po

*) A dülő betűk a szótagok elején némák — s a kiejtésben figyelembe nem vétetnek. A sanskrit mondatok és mantrák alá vannak huzva s dülőbetűkkel nyomattak.

**) Itt kezdődik Giorgi közleménye.

*r*nam par dag pahi yul zhes-bya vahi ting gé *h*dsin la *s*nyoms par zhugs nas *g*sang snags *s*mras pa: *Namah Samanta Buddhánám. A'kásha Somatánagata Vichittram Varadhara. Swáhá.* Nam mkhahi snyingpo hiho.

Dé-nas byang chhub sems *d*pah *sGrib pa tams chad rnam par selva* Snying *r*jé chhen pohi Stobs zhes bya vahi ting gé *h*dsin la *s*nyoms par zhugs nas *g*'sang *s*ñags *s*mras pa: *Namah Samanta Buddhánám A'swaáta hrita, Avyudgata Trám Trám, Ram Ram, Swáhá.* Sgrib ba thams chad *r*nampar selva hiho.

Dé-nas byang chhub sems *d*pah *Kun tu Spyan ras gzigs dvang phyug* spyan ras *g*zigs zhes bya vahi ting gi hdsin-la snyoms par zhugs nas rang gi snying po *h*khor dang *b*chas par smras pa: *Namah Samanta Buddhánám Sarvva Tathágata, Avalokita, Karaná, Máyá Ra Ra Ra, Hum jah, Swáhá.* Spyan ras gzigs dvang phyug gi ho.

*Namah Samanta Buddhanám, jang jangsa Swáhá. M*thu-chhen-lhob pahi ho.

Namah Samanta Buddhánám, Sarvva Bhaya Trasaái Hum spho'-taya, Swaha. Khro Gnyer chan mahi ho.

Namah Samanta Buddhánám, Tathágata Vishwaya, Sambavé, Padma málini Swáhá.

Gos *d*kar-chan gyi-ho. *Namah Samanta Buddhánám, Hum khada banda spho'taya Swáhá. R*Ta *N*grin gyiho.

Dé-nas byang chhub sems *d*pah-sahi *s*nying po *r*do *r*je mi shigs pa r'tog pahi yul zhes bya vahi ting gé *h*dsin las *s*nyoms par shugs nas *g*sang snags *s*mras pa: *Namah Samanta Buddhánám. Ha Ha Ha, Putánú, Swáhá.* Sahi snyingpo hiho.

Dé-nas byang chhub sems Dpah *h*jam *d*pal gzhon nur gyur pas sangs *r*gyas kyi byin gyis *b*rlabs *r*nam par *h*phrul pa zhes bya vahi ting gé hdsin la snyoms par zhugs nas rang gi *s*nying po *s*mras-pa: *Namah Samanta Buddhánám Hé Hé Hé kumaraka, Vimukti, Sathirthati, Smara Smara, Prattihana, Swáhá! H*jam *d*pal gyiho.

Dé-nas gsang va pahi bdag po Phyag na *r*do *r*jé mi *h*pham pazhes bya vahi ting gé *h*dsin la *s*nyoms par zhugs nas rang gi *s*nying po *h*khor dang *b*chas pa *s*mras pa: *Nama Samanta Vaj'ránán chanda Maha* *) *Ros'hana Hum.* Phyakna *r*do *r*jé hiho.

* * *

*) A «Maha» szónál végződik Giorgi közleménye.

Dé-nas déhi ts-hé. *b*Chom-*l*dan-*h*das Skákya Thub pas rin po chhehi *h*byung *g*nas zhes bya vahi ting gé *h*dsin la snyoms par zhugs nas nyid kyi snying po *h*khor dang *b*chas pa *g*sungs pa: *Namah Samanta Buddhánám. Sarvva klésha nishuddhána. Sarvva Dherma vahi prapta Gagana sama sama: Swáhá.* Shákya Thub-pa hiho.

Csoma fordítása így szól:

A tudatlan emberek nem tudják, hogy mind e tanok **Chomdandás** (azaz Buddha), a legmagasabb által meg voltak magyarázva, a ki mindentudő és mindenható s a ki a régen mult időkben, az élő lények iránti irgalmából lelkét az elmélyedésnek szentelte, az emberiség érdekében.

A tudatlan nem képes fölfogni az erkölcsi dolgok morális értelmét. Buddha által félreértetlenül az taníttatott, hogy az erkölcsiség alapelve az anyagnak nem létezése (non-entity of matter). A mystikus szertartások végrehajtója, mindig e gondolatról elmélkedjék, s e szerint végezze tisztét. Ez volt a fokonkinti és összevont megmagyarázása azon eszközöknek, melyek által a gonosz lelkeket lecsillapítani lehetséges.

Ezután **Csakna, Dorzse** és más Dorzse vivők, a Vajradharák (a mennyköveket vivők) a **Kuntu zangpo** s egyéb Chang chub semják (szentek) elvégezvén Chomdandáshoz intézett imádságaikat: Nam parsnang-dsat (a Bhágávan, az úr) és mindegyike a szenteknek ohajtván elmondani saját mantráját vagyis fohászát s rejtelmes dicsőítését, s hogy mily nagy becsben tartják a határtalan kegyelemnek kútforrását s azon szeplőtlen ösvényt, melyen eljuthatni a mindenség gyökeréhez. *Chomdandashoz* (a Buddhához) engedelemért esedeztek. Ennek folytán *Chomdandás* megadván nekiek az engedelmet s megáldván őket, ekképen szólott: Nagynevű gyermekeim! a mi módon ti vélekedtek az erkölcsösség gyökere felől, az erkölcsi lények legnagyobbikáról Buddháról: a szerint mondjátok el mystikus mondataitokat, az élőlények összeségének megtisztítása végett.

Ezután **Kuntu zangpo** a boddhisatva (a szent) elmélyedve lévén azon gondolatokba, melyek egy Buddhának ékesítő tulajdonai, elmondotta az itt következő «ellentállhatatlan hatással bíró» mantrát: *Námah Samanta Buddhanám* stb. azaz: Dicsőség legyen a magasló Buddháknak! Te, a ki elérted a magasságot, ki a legne-

mesebb születésü vagy, ki erényből származtál, nagy nagy imádás legyen a Tiéd! Ez Kuntu zangpo mantrája.

Jegyzés. A sanskrit szöveg folytatását s a többi mantrák eredeti sanskrit szavait lásd a fönt közlött szövegben.

Ezután a Boddhisatwa **Champa** (Maitreya) elmerülve lévén azon mély elmélkedésben, melyet az «általánosan kijelentett jóságnak» neveznek, ily módon mondta el gyökeres imáját (vija mantra) Nama Samanta Buddhanám stb. Dicsőség legyen a Buddháknak a magasban! a legyőzhetetlennek legyőzője, a «szeplőtlen tisztaság» hirnevének birtokosa, légy imádott! Ez Champának mantrája.

Ezután a Boddhisatwa *Nam-khe nying-po,* elmerülve lévén azon elmélkedésben, melyek «a legtisztább világnak» neveznek, rejtelmesen így szólott: Dicsőség legyen a Buddhák mindnyájának Te a bámulatos áldásoknak birtokosa, a ki az egekkel egy magaslaton állasz — üdvözlet legyen Tenéked!! Ez *Namkhe nying-po* fohásza.

Ezután a boddhisatwa **Grippa tham Chet nampar Selva,** elmerülve lévén azon mély elmélkedésben, melyet a «nagy irgalom hatalmának» neveznek, elmondá hitrejtelmét: Dicsőség legyen a magasló Buddháknak! Te ki nem vagy elválva s az Aswatthafával összeköttetésben állsz: Tram Tram Tram, Rám Rám — üdvözlégy!!

Jegyzés. Ez azon mantrák egyike, melynek valódi értelme ki nem puhatolható, bizonyára valami vonatkozás ez, melynek ismerete szükséges arra, hogy az itt álló szavakat meg lehessen magyarázni. A végső szavak csupán ájtatos kifakadások.

Ezután Boddhisatwa **kuntu Chenresik Vangcsuk** *(Avalokit Aswara)* elmerülve lévén azon mély elmélkedésben, mely nevéről mint kuntu Chenresik, azaz: «tiszta tekintettel bíró látvány» ismeretes, ezen állapotában követőitől környezve, saját gyökeres hitrejtelmét ekképen mondá el: Dicsőség legyen Buddháknak a magasban! Te az általános Tatha'agata, **Avalokita,** telve kegyelemmel Ra-ra-ra, hum-jah, üdvözlégy. Ez Chenresik mantrája.

Dicsőség a magasló Buddháknak! Jang-Jang-sa — üdvözlet! Ez Thu-ch'hen t'Hop mantrája.

Dicsőség a magasló Buddháknak! **Tára** az irgalom szülöttje. Te a földi lét kisérője, üdvözlégy! Ez *Tára* istenasszony (Lhamo Grolma) mantrája.

Dicsőség a magasló Buddháknak! Te, Hum Sphotaya, a félelem elüzője — üdvözlégy. Ez **Kronyer Chen Ma** imája.

Dicsőség stb. Ti, a Tathagáták szülöttjei, kik lotusvirág koszorujával vagytok fölékesítve, üdvözölve legyetek! Ez **Kos-kar-chen** *(Pandura Va'sini)* a fehérbe öltözött istenasszony mantrája.

Dicsőség stb. Hum Eat-bind Sphotaya! Ez **Ta-grin** *(Kinnara)* mantrája.

Ezután Boddhisatwa **Sahi nying po** *(Kshiti* Gerbha) elmerülve lévén azon elmélkedésben, melyet az «észlelés tájának» neveznek, elmondotta ezen hitrejtelmet: Dicsőség legyen a magasló Buddháknak. Ha ha-ha Putanú — üdvözlet! *Ez Sahi nying-po* mantrája.

Ezután a Boddhisatwa **Jam-pal zhon nur Gyurzpha** *(Manja Sri kumara bhatta bhuta)* elmerülve lévén azon elmélkedésben, melyet Buddhának áldásai folytán «csudálatos átváltozásnak» neveznek, ekképen mondotta el saját gyökeres hitrejtelmi mantráját: Dicsőség a magasló Buddháknak! He he he az ifju királyfi! megszabadítás! egyesülés! emlékezzél, emlékezzél s állj ellent! Swaha!! Ez Jam-pal mantrája.

Ezután **Chakna Dorje** (Vajrapáni) a rejtelmekkel foglalkozók fejedelme, elmerülve lévén azon mély elmélkedésben, melyet «legyőzhetetlennek» neveznek, követőivel együtt ekképen mondotta el saját gyökeres hitrejtelmét: Dicsőség a fölmagasztalt *Vajrák*nak — kik dühösek és bosszúsak! Hum! Ez *Chakna Dorje* mantrája.

(Hasonló mantrák következnek Mámaki istenasszonytól és más öt istenségtől — mindegyiké három-három sorból áll.)

Ezután az úr **Shakya Thup pa** *(Muni)* el lévén merülve azon mély elmélkedésben, melyet a «drágaságok aknájának» neveznek, ekkép mondotta el kisérőivel együtt, saját hitrejtelmét: Dicsőség a a fölmagasztalt Buddháknak! Te, ki minden nyomoruságtól megszabadítasz, ki az erénynek ura vagy, ki a mennyországgal egy magaslaton állasz — üdvözlet! Ez *Shakya Thup-pa* mantrája.

Ezekhez hasonló fohászok folytattatnak a következő lapon is.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Körösi Csoma Sándor szemelvényei Buddha erkölcs- és vallás-tanából.

A *Kahgyur* és más klasszikai művek után. Lásd *Tibetan Grammar* pag. 158.

I. Az erényes nő tulajdonai.

(Kivonat a *Kahgyur' mDo osztálya kha* vagyis II. kötetéből 106. és 107. lap).

A Shakyához férjhez menendő hajadonnak tulajdonai ekképen vannak előszámlálva. Shakya így ír édes atyjához, a ki ohajtását fejezte ki, hogy fia megnősüljön.

«Egy közönséges nő nem felel meg az én életmódomnak és ízlésemnek; olyan nem, a kinek magaviselete rendetlen, rossz tulajdonságai vannak vagy a ki igazat nem beszél. Egyedül csak olyan nő fog nekem tetszeni s egyez meg lelkületemmel, a ki szivemet fölvidítja, a ki szemérmes, fiatal, vonzó külsejü s tiszta származásu.» Shakya mind ezen tulajdonok leírását versbe foglalta s atyjához így szólott:

«Ha találkozni fog oly leányzó, a ki az általam leírt erényekkel bír, minthogy én nem szeretem az indulatos asszonyt — adassék nekem nőül. Olyan, a ki ifjú, szabályos alkatú, sugártermetű, de szépségével még sem dicsekszik, — adassék énnékem nőül. A ki szeretettel van fi- és nőtestvérei s édesanyja iránt, a ki örömöt talál kegyadományok osztogatásában és érti mindenek fölött azt, hogy mi módon oszsza ki azokat a papok és a brahmánok között; hahogy olyan leányzót találnak: atyám! kisérjék őt én hozzám. Olyan, a ki ment a fönhéjázástól, kevélységtől és indulatosságtól, fölhagyott a csábítgatással, irigységgel és csalfasággal, tehát egyenes jellemű; a ki még álmában sem ohajtozik más férfi után, a ki meg van elégedve saját férjével és mindig engedelmes és szemérmetes; a ki állhatatos és nem habozó, a ki nem nagyravágyó, de alázatos, mintha szolga volna, a ki túlságosan nem vágyódik zene, illatszer, csemegék és bor után; a ki ment sóvárgástól, a kinek nincsen vágyakodó szive, de beéri vagyonával, a ki egyenes lelkű lévén, félre nem tévelyedik; nem ledér, de szemérmes öltözetében s nem szokott nagyokat nevetni, a ki nem dicsekvő, a ki erkölcsi köteles-

ségeit szorgalmasan szemmel tartja, a nélkül azonban, hogy túlságosan foglalkoznék az istenekkel és az ünnepnapokkal; a ki nagyon tiszta és hiba nélküli testében úgy, mint szavában és lelkében; a ki nem álmos és nem buta, nem kényes és nem ostoba, de jó itélő tehetséggel bír, mindent illő megfontolás után cselekszik; a ki apósát és anyósát úgy tiszteli, mint saját lelki tanácsadóját; a ki férfi és asszony cselédeivel mindenkoron gyöngéden bánik; a ki mint egy udvaroncz, járatos a szent könyvekben előírt ritusok és szertartások teljesítésében, a ki utolsó a lefekvésben s első a fölkelésben, a ki, mint egy anya, gyöngéd minden viseletében — ha találtatik ilyen hajadon, atyám! add őt nekem feleségül.»

Ennek utána Zas-Gtsang-ma király parancsot adott *M*dhunra-dhon nevű miniszterének, hogy Ser-skya-gzhi városba menjen s tudakozódjék minden házban, találkozik-e ott oly hajadon, a ki ily jó tulajdonokkal bírna; a király előmutatta egyszersmind Shakyának sajátkezű levelét s elmondotta a következő két slokát (versszakot):

«Kisérd ide a hajadont, a ki megkivántató tulajdonokkal bír; legyen az fejedelmi származású vagy brahmáni, úri rangú vagy pórrend. Az én fiam nem tekinti a családi eredetet vagy a kasztot, az ő kedve egyedül a jó tulajdonokban, az igazságban és erényekben telik.»

II. Mondatok versben, az arczfátyol viselése ellen.

Hogy mennyire ellenezték a buddhisták az asszonyok elzárkozását, meggyőződhetni a következő képzelt társalgásból, mely Shakya hitvesétől eredt, s mely a *Kahgyur m*Do osztálya *ka* (első) kötetének 120- és 121-ik lapján olvasható ekképen:

«Ezekután Shakyának Shats'homa (Gopa) nevű leánya, apósa és anyósa s cselédjei jelenlétében elmulasztá arczát befedni. Ezek a következő megjegyzést tették erre vonatkozólag: «Úgy illenék, ha e fiatal menyasszony némi tartózkodást gyakorolna, mivel úgy látjuk, hogy arczát soha sem fedi el».

Erre Shats'homa (Gopa) Shakya' (a viador, gladiator) leánya, megértvén e kellemetlen szemrehányást és a viseletére tett megjegyzéseket, környezete előtt leült és így szólott:

1. «Azok, a kik méltók a tiszteletre, üljenek, álljanak vagy

lépjenek: úgy tetszenek, ha nincsenek beleplezve. A csillámló drágakő több fényt áraszt akkor, ha a zászló tetejére illesztik.

2. A tiszteletre méltó egyének tetszenek, ha előttünk elvonulnak, kellemesek, ha felénk lépdelnek; álljanak bár vagy üljenek, egyiránt tetszést aratnak. Azok a kik méltók a tiszteletre, bár mily állapotban — kellemesek.

3. Az erényekben kitünő ember kellemes, ha szól, kellemes akkor is, ha ülve marad. Például a kalapinka madár — az indiai kakuk — nem tetszik-e szebbnek, ha gyönyörű énekét jelenlétedben zengi el.

4. A tiszteletre méltó egyén saját diszében fénylik, ruházkodjék bár kusha fűvel,*) kitünő marad akkor is, ha kiaszott teste csak félig van eltakarva ringy-rongy ruházatjával. A ki jó tulajdonokkal bír, eléggé föl van diszítve saját jó tulajdonaival.

5. Azok, a kik elhagyják bűneiket, tiszteletreméltók. A ki bűnt követ el, az oktalan, bármennyire föl legyen is piperézve, tetszést soha nem arathat.

6. Azok, a kik gonoszságot táplálnak keblükben, de mézes szavakkal élnek, hasonlítanak egy nektárral telt méregcsészéhez; olyanok ők, mint a szirt-hasadék, a mely durva belül is, kívül is. Az efféle emberrel való közlekedés olyan, mintha a kigyónak száját érintenők.

7. De a mi a tiszteletreméltó egyéneket illeti: fölkeresi és mindenki becsüli, mindenki szereti és gondozza őket, mint a hogy a víz partjára vivő lépcsőzetet jó karban tartja a közönség. A tiszteletreméltó ember olyan, mint a sajtos tejjel tölt csésze. Nagy boldogság az, ha az emberi természet képes ily ártatlan állapotra eljutni.

8. Áldásos következményekkel bőves az oly emberek ajándoka, a kik a gonoszoknak társaságáról lemondottak és egy tiszteletreméltó vallási tanácsadó által vezetve magukévá tették Buddhának tökéletes tanait.

9. Hiszen, a kik féken tartják testük ösztöneit, s gyarló gerjedelmeit elnyomják, nyelvüket megzabolázták s csalfa szóval soha sem éltek: győzedelmeskedvén ily módon a test kivánságain mindenekben, kellő határok között maradnak tiszta lelkiismere-

*) Poa cynosuroides; szent szertartásoknál sokat használják e füvet.

tök sugallata szerint, — olyanoknak mi szükségük van az arczfátyolra?

10. Azok, a kiknek csalfa a szivük, tolakodók és szemérmetlenek, s nem bírván jó tulajdonokkal, igazat nem mondanak: az ilyenek, habár ezerféle kelmét raknának is testükre, a világ előtt meztelenebbek fognak maradni, mint a ruha nélkül valók.

11. Azok, a kik szenvedélyeiken erőt vesznek és azokat illő korlátok közt tartják, meg vannak elégedve férjökkel s nem vágyódnak más férfi után: az olyan asszonyok, ha nincsenek elfátyolozva, világítnak, mint a Nap és a Hold, — ilyeneknek mire való a fátyol?

12. Ezen kívül Drang-Srong (Rishi) a nagy Isten, a ki ismeri az emberek szivét, sőt valamennyi istenekét is, tudja az én gondolataimat, az én jó erkölcsömet, erényeimet, fogadalmaimat és szemérmemet. Mi végre takarjam el tehát arczomat?

Gopának apósa Zas-Qtsang-ma (Shuddhodána, Shakyának apja) nagyon örült ezen nyilatkozatoknak s megajándékozá menyét több becses tárgygyal, s egy mondatnak adott kifejezést, melynek értelme a következő:

«Minthogy az én fiam meg van áldva oly tulajdonokkal, mint a minőkkel valóban bír is és menyem a most előszámlált erényekkel van fölruházva: ily két egyént egyesülve látni oly gyönyörűség, mint az olvasztott vajra tekinteni.

III. Ratnavali levele Shakyához (Buddhához).

Ceylon szigetének Ratnavali nevű fiatal fejedelmi asszonya, Singala királynak leánya, Közép-Ázsiából érkezett kereskedők által értesült Buddha (Shakya) és az ő tanai felől: nagyon megörült a hirnek; s a midőn azon kereskedők visszafelé vevék útjokat, a nevezett király-asszony Shakyához ajándékok kiséretében levelet küldött, ily tartalommal:

«Oh Te! a kit Surák, Asurák és az emberek tisztelnek, a ki megszabadíttattál az isméti születéstől, a betegségtől és a félelemtől: oh uram! a ki messzire elhatott hired által nevezetessé lettél, s a bölcsek isteni osztályrészét birod: juttass nekem is vallási oktatásodból!»

Shakya (Buddha) megkapván e levelet, egy pamut kelmére dolgozott Buddha-arczképet küldött a herczegnő számára. A kép-

nek fölötte és alatta verssorok voltak olvashatók, melyekből az volt kiérthető: hogy minő föltételek alatt lehetséges menedéket találni a Buddha, Sangha és Dharma szentháromságnál? minők a hit alapszabályai? s ajánlja a fejedelmi asszonynak, hogy a buddhismusra térjen át.

Singala királyhoz czímzett levelében Shakya meghatározza az ünnepélyességet, melylyel e Buddhakép átveendő, a levél elolvasandó és köztudomásra hozandó Ceylon szigetében.

A versbe foglalt alaptanok ezek: a *Dulva* ötödik kötetének 30-dik lapján.

«Ébredj föl! s kezdd meg egy új útját az életnek!

Térj meg Buddha hitéhez. Győzd le a halálnak urát: a szenvedélyeket, mint a hogy az elefánt eltipor mindent a sáros pocsolyában.

A ki tiszta és szeplőtlen életet élt, ezen Dulva törvényei értelmében: meg fog szabadulni a lélekvándorlástól s minden nyomorának végét fogja érni.»

IV. Buddha hitének összege egy versszakaszban.

Tibeti nyelven magyar kiejtéssel: *)

Digpa csiján minzsa té
Geba punszum bszodpa csán
Rangis szempa jontu dul
Théni szangyas tanpa jin.

Magyarul:

Bűnt elkövetni nem szabad
Erényt egész tökélyében kell gyakorolni
Tartsd féken teljesen vágyaidat,
Ez oktatása Buddhának.

V. Erkölcsi törvény.

Tibetül:

Tamcsad cshöni niamparcsa
Thöne raptu zuncsa he
Kangsik dakmil mindopa
Tidak zsanma mincsacso.

*) Darjilingben történt állomásozási ideje alatt, a Pamianchi buddhista kolostor egyik fő-Lámája kiejtése szerint írta le ezen s a következő tibeti verseket a közlő.

Magyarul:

Halljátok mindnyájan az erkölcsi törvényt
S miután hallottátok, kövessétek jól:
«Mindazt a mi kellemetlen enmagadnak,
Soha ne tedd másnak.»

VI. *Egy más erkölcsi szabály.*

Tibetül:

Jigten deba csinyi pa
Tikün zsende döle csún
Jigtén dumal csinyi pa
Tikün dade döle csun.

Magyarul:

A mi boldogság van a világon
Mind az mások jólétét kivántunkból eredt:
A mi nyomoruság van a világon,
Mind az önjólétünket kivántunkból eredt.

VII.

«Miért nevezik az Istent, tibeti nyelven *koncsok,* azaz a ritkaságok legnagyobbikának?

Felelet: Jelenéseinek ritka volta miatt, szeplőtlen léte miatt, nagy hatalma miatt és mivel a világ ékességévé vált, és mert ő a fő és változatlan: azért nevezik a lények legritkábbikának.»

VIII.

Ki az, a ki mindeneknél magasabb? Shakya így szólott Padma Garbbha nevű Bráhmanhoz:

«Illatos szerek — az áldozatok legnemesbike; a Nap isten (Apollo) a költészet istene; az emberek feje a király; az oczeán a vizek legnagyobbika; a Hold a planéták legfőbbike; a Nap a világító testek legelseje. Minden észszel megáldott lény legkitünőbbje a világon, fönt, alant és körülöttünk, ide értve az isteneket és az angyalokat is: *Ő a legtökéletesebb Buddha.*»

IX. Ki az igazi védelmező?

Brahma, Visnu és a nagy Isten Iswara; Naga Yaksa és más félistenek (kumbhanda); a Nap, a Hold s a planéták; a hegy, a ló, és a zöldelő fa; a kőszirt s a hegyi istenek: mindezek, védelmet nem adnak. A ki a valódi tökély után eseng, annak egyedüli

menedéke Buddha. Az erkölcstannak két része, a hittan és tanvita (polemia) úgy szinte a papok összessége is: — állandó menedékhelyül nem szolgáluak.

X. *Kinél lehet menedékhelyet találni?*

A ki ment minden hiánytól, a ki telve van rendkívüli jó tulajdonokkal, a ki mindentudó és irgalmas: Ő hozzá repülök védelemért.

XI. *Ugyane tárgyról.*

A kiben nincsen hiba s a ki minden tökélylyel bír, legyen annak neve Brahma, Visnu vagy nagy Isvára: Ő lesz az én oktatatóm — és az Buddha.

XII. *A léleknek tulajdonai.*

A kard ketté nem vágja, a tűz meg nem égeti, a víz el nem rothasztja, a szél ki nem száritja. (Lásd: *Stangyur* I-ső kötet 25-, 51- és 52-dik lapjait.)

XIII. *Shakya tanait hogyan fogadják el a tudósok, a tudatlanok és a papok.*

Ti papok! valamint az aranyat tűz, metszés és reszelés által szükség próbára tenni: akképen kell, hogy a tudósok az én tanaimat megvizsgálják és csak azután fogadják el, nem pedig egyedül irántam való tiszteletből.

XIV. *Shakyának szittya eredete.*

Én Shakya, szittya nemzetből való vagyok, szeplőtlen családból születtem. Az emberi lényeget oly hitben oktatom, mely elvezeti őket oly hazába, a hol fájdalom nem létezik; azaz arra tanítom őket, mi módon lehet megszabadulniok e földi testben lévő életüktől.

XV. *Erkölcsi mondat.*

A következő erkölcsi érzelem kifejezése Chanakának Niti Shastrájából van átvéve, s sanskrit nyelven így hangzik:

Svadéshé púјyate Raja
Vidan sarvatra púјyate!

Saját országában tiszteltetik a király
De a tudós mindenhol tiszteltetik!

XVI. Nevezetes mondatok.

1. A ki Buddhát, a védurat egészen megveti s más Isteneket imád: úgy cselekszik, mint oly oktalan, ki szomjazik s a Ganga partjain ás kutat.

2. Nincs szem, mely annyira lát, mint az értelem; nincs oly vakság, mint a tudatlanság; nincs oly ellenség, mint a betegség; semmitől sem félünk annyira, mint a haláltól.

3. Az alacsony lelküek, ha gazdagokká vagy tudósokká válnak — dölyfösek; de a bölcs embert a jeles tulajdonok csak alázatosabbá teszik.

4. Mások kegyelmére szorulni s mégis csemegével táplálkozni akarni; koldulni és nagyra vágyódni; nem ismerni az irodalmi műveket, mind a mellett vitába ereszkedni akarni: ez a három cselekvény nevetségessé teszen mások szemében.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Tájékozás.

Mielőtt Körösi Csoma Sándornak szorosan vett tibeti, tehát buddhista tanulmányai részleteinek közzétételébe bocsátkoznánk, szükséges tájékozást szereznünk azon álláspont felől, a melyen a tibetismus azon időben állott, a midőn Csoma 1830-ban Calcuttába megérkezett a buddhista kolostorokból, s azokban tett irodalmi fölfedezéseit Mr. Horace Hayman Wilson, az Asiatic Society akkori titkára előtt föltárta. Ezen érdekes eredményeket Wilson, a Csomától nyert útmutatás szerint a *Gleanings of Science* czímű calcuttai folyóiratban 1831-ben följegyzette, ekképen:

«A tibeti irodalom terjedelmét és általános tartalmát több idő óta elég helyesen ismertették. Azon hittérítők, kik a XVIII-dik

század elején Lassa városába hatoltak, azt állitották ugyanis, hogy a tibeti irodalom nagyon terjedelmes és hogy tartalma főleg Buddha vallásának tanai- és legendáival foglalkozik, melyek eredetileg Indiában keletkeztek. De úgy látszik, az említett hittérítőknek egyike sem tanulmányozta Tibetország nyelvét oly szorgalommal és sikerrel, hogy képes lett volna az érintett álláspontokat részletesen megállapítani; ennélfogva a mit ők a tibeti irodalom ismertetésében reánk hagytak és a mi Giorgi *Alphabetum Tibetanumá*ban foglaltatik: Monsieur Rémusat igen helyesen akkép jellemzi: hogy mindaz a legnagyobb mértékben silány és egyáltalában ki nem elégítő munkálat. Idő folytán több kitünő európai tudósnak figyelmét magára vonta a tibeti irodalom; ezek között első sorban áll *Adelung*, a *Mithridates* szerzője; *Pallas* az orosz utazó és természetbuvár, és e század kezdetén *Klaproth* és *Rémusat*. De a míg elemi munkák, nyelvtanok és szótárak hiányoztak, a melyek segítségével a tibeti nyelv hozzáférhetővé tétetett volna: nem lehetett remélni, hogy a tudósok azon irodalommal közelebbről megismerkedhessenek. Ez oknál fogva Klaproth és Rémusat saját kutatásaiknak e téren tökéletlen voltát bevallják, kényszerűlve lévén mongol és chinai irókhoz folyamodni mind azon adatok megnyerése végett, melyeket Tibet felől közzétettek

Jelen századunk harmadik tizede körűli években brit Indiának határai Ladak felé előbbrenyomultak és a Nepál és Bhot (Tibet) tartományokkal való könnyebb közlekedés új érdeket keltett a tárgy iránt s élénk óhajtás gerjedt föl, hogy az ottani nép erkölcsi, míveltségi és vallási állapota behatóan tanulmányoztassék. Ily eredmények elérésére még hiányosak voltak akkor az eszközök, míglen Körösi Csoma Sándor munkájának kitünő eredménye addig még nem ismert, fontos változásokat eszközölt. Az Asiatic Society akkori lelkes és fáradhatatlan tagja Mr. Hodgson, a nepáli követ fölhasználta a ritka alkalmat s hivatalos befolyását arra, hogy összegyüjtse a számos, közkézen levő buddhista könyvet Nepálban és a szomszéd országokban; sokat közülök a Societynek ajándékozott, másokat a kormányi collegium számára szerzett meg felsőbb megbizásból s e könyvek későbben szinte a Society könyvtárába kerültek. «Eddig azonban», így szól Wilson, «csak kevés hasznunk származott abból, hogy e könyveket bírjuk, mivel a nyelv és az irás a calcuttai tudós társaság tagjai előtt

egészen ismeretlen volt. De a hiány már most kellően ki lesz pótolva, mivel Csoma úr magára vállalta, hogy egy részletes lajstromot készít, a megértésre szükséges oly fölvilágosító példákkal, mint a minőket a körülmények kivánni fognak; eleget fog tenni e szerint a kormány által kifejezett azon óhajtásnak, hogy a tibeti literatura lehető földolgozására vállalkozzék. E felől Csoma elkészített egy tibeti szótárt és nyelvtant, melyet bevégezni és közzétenni szándékozik Calcuttában való tartózkodása alatt.

Azon rövid idő, mely Csomának Calcuttában való megérkezése óta eltelt, nem tette lehetővé, hogy ő a már is birtokunkban levő munkák beható vizsgálatába ereszkedjék. Úgy látszik azonban, hogy az önálló és egyéb elegyes tartalmú műveken kívül van könyvtárunkban egy teljes és egy fél példánya a nagy tibeti irodalmi gyüjteménynek, a *Kah-gyur*nak; a másik gyüjteményből, a *Stan-gyur*ból, teljes példánynyal nem bírunk ugyan eddig: de igen valószinű, hogy köteteink között vannak olyanok, melyek a *Stan-gyur* bizonyos részeit tartalmazzák. De ez majd az ezután megejtendő kutatásoknak lesz tárgya. Előlegesen azonban Csoma úr máris kedveskedett a Societynek egy kimerítő lajstromával a két nagy műnek, a mint ő azt az eredeti szöveg után elkészítette, a tibeti kolostorokban történt tartózkodása alatt. Ezen lajstromok nem oly bővek ugyan, hogy azokhoz még valamit hozzáadni ne lehetne: azonban számos új és különös érdekű részleteket tartalmaznak, melyekből Wilson bizonyos kivonatokat tett, s így a Society tudomására juttatott.»

Csoma értelmezése szerint a *Kah-gyur* szó annyit tesz, mint *lefordított törvények;* a gyüjtemény tartalma: erkölcsi és vallási tanok, a mint azok maga Shakya és közvetlen tanítványai által hirdettettek; ezeket későbben, az indiai buddhisták (kitünőbb tibeti tanítványaik segítségével) a sanskritból a tibeti nyelvre lefordították.

A buddhismusnak Tibetbe való átültetése, Csoma szerint, a VII-dik századunkban történt, és ezen a Lámák között általánosan elterjedt hit Srongtsan Gambo' uralkodása alatt vette ott kezdetét. A *Kah-gyur* és *Stan-gyur* legnevezetesebb részei a VIII- és IX-dik században fordíttattak le, de néhánya csak az újabb korban. A *Stan-gyur*, a mint a névből következtethetni, hasonlít tartalmában a *Kah-gyur*hoz, s annyit jelent, mint *lefordított utasí-*

tások. Klaproth, a ki e műveket Gandjour- és Danjournak nevezi, csalatkozik, a midőn azt állítja, hogy az utóbbi csak az elsőnek commentárja.

A) A Kah-gyur.

E gyüjtemény áll 100 kötetből, hét részre osztva.

I. Dulva vinaya.

Tartalom: neveléstan, fegyelem vagy szabályosság az egyéni magaviseletben.

Ezen *rész* áll 13 kötetből, s magában foglal mindenféle értekezéseket hét *fejezet* alatt, melyek a Buddha hitét követő papoknak zsinormértékül szolgálnak, megmagyarázva legendalis elbeszélésekben, Shakya és más, a szentélet hirében álló egyének által.

II. Sher-chin.

Ezen *résznek* neve sanskritban Arya Prajna Páramitá vagyis: «dicsőitésre méltó túlvilági bölcseség.» Ezen résznek öt kötetében szorosan véve öt önálló munka foglaltatik, azon felől egy hatodik munka, elegyes tartalommal. Az első öt munka elnevezése meg van határozva azon szám szerint, a hány verset foglal magában az illető mű. Így az első és a legterjedelmesebb: Arya Sata Sahasrika Prajna Páramitá nevezet alatt ismeretes, mint olyan mű, mely 100,000 Slokából (versszak) áll; a többi Panchavin Satika Sahasrika; Ashtodesa Sahasrika; Dasa Sahasrika; és Ashta Sahasrika: huszonöt, tizennyolcz s illetőleg nyolczezer Slokát foglalnak magukban. Állítólag mind e művek egyforma tárgyakkal foglalkoznak t. i. a buddhistikus metaphysikával, a mint azt Shakya tanította, és csak annyiban különböznek egymástól, a mennyiben azon elvek tárgyalása többé vagy kevésbbé bőven van kidolgozva. A *Kah-gyur* ezen része nagy tiszteletben tartatik, minthogy ez, a Madhyanika nevét viselő felekezetnek törvénykönyve, mely felekezet Tibetben maiglan legszámosabb követőkkel bír. Egy másik neve e könyvnek *Yüm* vagyis anya; mivel Prajna azaz bölcseség a boddhisatvák (a szentek) anyjául tekintetik, ők t. i. az isteni értelemnek követői és bizonyára Klaproth e könyvet érti, midőn a «Gandjour»-nak mongol nyelvre történt leforditásáról tesz említést; Rémusat ezt *la colonne merveilleuse*nek nevezi, azon megjegyzéssel, hogy a *mythologiai* rész tizenkét kötetből áll, s *Yaem*

czím alatt a Gandjourhoz mellékeltetett. Azonban a *Yaem* nem késöbbkori hozzáadás, de valóban egyik része a nagy gyűjteménynek, telve erkölcsi és vallásos elmélkedésekkel, nem pedig mythologiai tárgyakkal.

De a mi a *Kah-gyur*nak ezen részét különös érdeküvé teszi, az azon körülmény, hogy az Asiatic Society könyvtárában meg volt mind a sanskrit eredeti mind a tibeti fordítás. Azon számos kötetek között, melyeket Hodgson a Societynek ajándékozott, találtatik egy teljes példánya az Arya Sata Sahasrika és a Prajna Páramitá műveknek sanskrit nyelven, a Lantsaféle irásmódban, öt vaskos kötet, mind egyike 4—500 levéllel. Van a Societynek egy duplicatuma is, Devanagri irásmódban, ennélfogva e könyvek tartalma a sanskrit nyelvet értő minden egyénnek szolgálatára áll. Ezen terjedelmes munkáknak csak fölületes tanulmányozása is tetemes időt venne igénybe; megjegyzendő, hogy Csoma úr és magam (Wilson) lefordítottunk külön-külön egynehány lapot az első osztályból, én a sanskrit, Csoma a tibeti szöveg után és a tartalmat tökéletesen megegyezőnek találtuk.»

III. Phal-chin.

Buddhavita Sanga vagyis a Buddhák egyesülete.

Ez az osztály áll hat kötetből, magában foglalja a különféle Buddhák dicsőítését és legendáit.

IV. Kon-tsegs.

Retna Kuta sanskrit nyelven, a drágakő csúcsa.

Ez a buddhismus tanainak és legendáinak gyüjteménye, hat kötetben. A munka tetemes része párbeszédekben van szerkesztve; Shakya és tanítványainak közvetlen tanait tartalmazván.

V. MDo.

Sutra. Aphorismák, rövid szabályok és mondatok. Ezen rész harmincz kötetből áll, s magában foglal hetvenhat önálló művet telve metaphysikai és erkölcsi tanokkal Shakyától; tartalma legendalis elbeszélések tőle és egyéb Buddháktól és szentektől, hozzájok intézett imádságokkal és énekekkel; az emberi cselekvények következéseinek leirása, a mint azokat jutalmazva látjuk az újjászületésekben; egy szóval — ez: a *lélekvándorlás tana.*

VI. Myang-das.

Nirvana Sutra. A földi léttől való megszabadulásnak tana, két kötetben.

Itt Sakya végmegszabadulásának (halálának) részletei vannak előszámlálva, mely is állítólag Kamarupa helységben, Assam tartományban, ment végbe.

VII. Gyut.

Tantra. Mysticismus.

Ezen rész áll huszonkét kötetből. Tárgya: a titokteljes és bűbájos imádásnak részletei, majdnem ugyanazonos a Tantrika ritualéval, mely Indiában honos a bráhmánok között. A legnevezetesebb munka ezen osztályban a *Kalachakra*, «az idő kereke» vagyis: a *Tantra Raja*, a tantrák királya. E tan állítólag Shambala nevű mesés városban hirdettetett ki először, alkalmasint a Sihon, vagyis Sita folyam partjain; a könyv innen Indiába került a X-dik században, onnan pedig Tibetbe egy századdal később. Ezen kívül a többi kötet incantatiók és a nyolcz istenasszony (alkalmasint a Nayikák a hindú pantheonból) imádásának részleteiből állanak, úgyszinte bűbájos rituale tárgyaknak a betegségek gyógyításában mikénti használatáról, valamint az emberi erőt túlhaladó tehetségeknek mi módon való megszerzéséről. A gyüjtemény még énekeket és imákat foglal magában a buddhistikus ritualéhoz s végre egy kézikönyvet a legrégibb tibeti felekezetről s leírja Adi Buddhának többszöri megjelenéseit és családi leszármazását.

A *Kah-gyur* legnagyobb részének a szerzője állítólag maga Shakya volt. Hitszónoklatait úgy mint egyéb oktatásait tanítványai összegyüjtötték s irásba foglalták. Így, a Prajna Páramitát *Kasyapának* tulajdonítják, a ki Shakyának legkitünőbb tanítványa s végre utóda lett; ezután következett Ananda, a ki a Mdo részt állította össze; Nyi-va-khú, a tibeti Láma pedig, a Dulva gyüjteményt.

A *Kah-gyur*nak tibeti fordítói többen voltak, de számuk nem volt nagy s nevük ismételve fordul elő, mint például az indiai Panditok közől: Jia-Mitra, Prajnyaverma, Surendra Bodhi, Ananda Sri, Vidyakara Sinha, Manjusri Gerbha s mások; a tibeti

Lotsavak (commentatorok) közől említve vannak: Bande-ye-shas-de, Zang-yes-de, Kawa-Apal-Bettsegs, Luhi-dwangpo, Suchenrin Zang s mások. Voltak chinaiak is s némely gyüjtemények az ő munkálataikat is tartalmazzák.

B) A Stan-gyur.

Még a *Kah-gyur*nál is terjedelmesebb gyüjtemény s köteteinek száma *225*. Ezek két részre osztatnak: a *Gyut* és a *MDo* részre; az elsőben mystikus tanok foglaltatnak, az utóbbiban egyveleges aphorismák.

A *Gyut* rész 87, a *Mdo* 136 kötetből áll. Ehhez járul még egy kötet ének (Stotra) Buddhák és Boddhisatvákhoz (szentek) intézve, és végre egy kötet tartalomjegyzék.

1. A Gyut

rész, mint a *Kah-gyur*ban, Tantrika műveket tartalmaz, még pedig oly, majdnem határnélküli terjedelemben, hogy párját nehéz találni az indiai irodalomban is.

A 87 kötet 2640 önálló művet foglal magában. Csoma ezeknek sanskrit czímeit nem nevezte meg, róluk tehát Wilson nem adhatott véleményt, ha vajjon ugyanazonosak-e a sanskrit literaturában találtató művekkel vagy nem? Annyi azonban kitünt, hogy a *Kah-gyur* Gyut része más a sanskrit és más a tibeti szövegben; ebből azt következtethetni, hogy hasonló különbség fordul elő a *Stan-gyur*ban is; a tárgyak ugyanazonossága felől azonban kétség nem lehet, minthogy találunk mindkettőben értekezéseket a *mandala* vagyis mystikus képletek készítéséről, a betegségek büvösség általi gyógyitásáról, gonosz lelkek imádásáról: Yoga szertartások gyakorlatáról; emberi tehetségeket felőlmuló erők megszerzéséről magikus ritusok véghez vitele és mystikus phrasisok elmondása által.

A tibeti és alkalmasint a tatárországi és a chinai buddhismusban oly gyakran előforduló tantrikaféle mysticismus alig egyeztethető meg Shakya vallásának elmélkedő és nyugalomteljes szellemével. Mikor és mi módon lettek ezen ellentétes tanok egyesítve, érdekes kutatásnak tárgya lenne, nemcsak tibeti, de indiai szempontból is. Annyi kétségtelen, hogy a tantrika rendszernek gyakorlata a buddhismusban csak az eredeti szertartások

megállapítása után jött divatba és alkalmasint a Kala Chakra-féle időszakkal honosult meg Tibetben, tudniillik a XI-dik században; megjegyzésre méltó még azon körülmény is, hogy Indiából csak mintegy közvetítve származott át, mivel azt állítják, hogy a Kala Chakra rendszer éjszakibb világrészekben szülemlett. A Tantra ritualénak története Indiában, még közelebbről meghatározva nincsen, de a legnagyobb része és a legrosszabb oldala Hindostán éjszakkeleti vidékén vette alkalmasint származását, még pedig az ujabbkori brahminismusban. Érdekes lenne megtudni, hogy mennyiben hálálta meg Tibet tantráinak bűbájaival Keletindiát azon szemlélődő szelleméért, melyet ez a buddhismusba oltott, és vajjon van-e némi összefüggés a szibériai shamanæismus és az indiai és tibeti mysticismus között?

II. A MDo

vagyis a Sutra része a *Stan-gyur*nak, nemcsak hogy sokkal nagyobb terjedelmű, de sokkal változatosabb jellemű is, mint a *Kah-gyur*nak e czímű osztálya. A kötetek nagy része ugyanazon, tárgyakról szól, sőt több helyütt foglalkozik a *Kah-gyur* magyarázatával is: de a *Stan-gyur* nem szorítkozik kizárólag Buddha tanaira, van ugyanis e gyüjteményben sok olyan kötet is, mely a Hinduk általános irodalmához tartozik. Tapasztaljuk, hogy a különféle philosophiai iskolák elveinek magyarázatán kívül van itt több oly munka, melynek tárgya logika, rhetorika és sanskrit nyelvtan; továbbá Amera Sinha Lexiconja és egy költemény Kalidastól tudniillik a Megha Duta vagyis a «felhő hirnök»; több munka a gyógyászatról és művészetekről, polgári kormányrendszerről (Nita Sastra), költemények Chanakyától. Végre több sanskrit és tibeti szótár és nehány eredeti nyelvtan a tibeti szólásmódokról, van benne foglalva.

A *Kah-gyur*nak és a *Stan-gyur*nak tartalma, Csoma fáradozásai folytán, meg lett végre egész hitelességgel állapítva. E két irodalmi gyüjtemény több szerzőnek és fordítónak műve; ennélfogva több egymásután következő korszakok munkájának tekintendő. A legnagyobb rész évszámításunk VIII- és IX-dik századában fordíttatott le s ezen föltevés, a mi a *Kahgyur*t illeti, tökéletesen helyes is, mivel tartalmának egyöntetüségén kívül ugyanazon fordítók nevei fordulnak elő mind a két osztályban. De kivételt

kell tenni, a Gyut vagyis a Tantra osztályra nézve, mert a legnevezetesebb része ennek, a mint el is van ismerve, csak a XI-dik században került Tibetbe.

A *Stan-gyur* szinte a VIII- és IX-dik században fordíttatott le, de tekintve e gyüjteménynek sokféleségét, igen valószinű, hogy a *Stan-gyur* lefordításának időtartama sokkal továbbra nyult, mint a *Kah-gyuré*. Ezt következtethetni a benne említett írók sokaságából, kik pedig egykorbeliek nem lehettek. Csak kevés név van följegyezve a Panditok (sanskrit) és Lotsavák (tibeti tudósok) közől, kik a *Kah-gyur* és a *Stan-gyur* gyüjteményeken együttesen dolgoztak: ellenben olvasható nehány kitünő név különösen a Boddhisatvak közűl a *Stan-gyur*ban, kiknek neveit a *Kah-gyur* szerkesztői és irói között hiába keressük.

A panditok vagyis tudós hinduk rendszeres működése ily terjedelmes fordítások eszközlésében s így a tibeti nemzeti irodalomnak egy idegen kútforrás után való fejlesztésében — majdnem két teljes század folyamán keresztül — az irodalom általános történetében különös érdekkel biró jelenség. Kétségen kívül hatalmas befolyásnak kellett ott működni a polgári úgy mint vallási tekintélyek részéről ezen óriási föladat véghez vitelében. Ehhez járult még egy eszes terv szerinti eljárás: ez oly lépés volt, mely más több fölvilágosodottsággal bíró népnek és korszakoknak is igen ajánlható. A terv tudniillik mindenek előtt az volt, hogy a főneveket és philosophiai kifejezéseket magában foglaló sanskrit szótár elkészíttetett és a műszavaknak tibeti nyelven való értelmezése egyszer mindenkorra megállapíttatott azon szigorú meghagyással, hogy minden a jövőben kiadandó munkában csakis azon kifejezések és ne mások használtassanak.

E szótár használatban van még ma is, még pedig három kiadásban. Az egyik, tudniillik a közép terjedelmű, Ral-pa-chan fejedelem idejében készült, ki Srong-tsan Gambónak a buddhismus első pártolójának kilenczedik utóda volt. Ezen kiadás a *Stan-gyur*ban is bennfoglaltatik s egy példányt belőle Csoma magával hozott Tibetből, melyet ő angolra lefordított s ezen, 800 lapra terjedő kézirata sajtó alá készen le van téve az Asiatic Society könyvtárában, Calcuttában. Egy mutatvány belőle elő volt terjesztve az Asiatic Society gyülésén, s *e mű tagadhatatlanul a legbecsesebb kulcs a buddhismus megértésére.*

Tekintettel arra, hogy a *Kah-gyur* és *Stan-gyur* magukban foglalják több századnak vallási és világi irodalmát, a kérdés már most az, hogy valóban mikor kezdődött e két óriási encyclopædiának összeállítása. Ezen kérdést bizonyossággal eldönteni nem igen lehet, de igen valószinű az, hogy e művek jelenlegi alakjukat csak a mult század elején kapták meg. Hasonló gyüjtemények létezhettek azelőtt is, de csak miután nyomtatás alá kerültek, következtethetjük, hogy megóvattak azon gyakori változásoktól, melyeknek — tekintetbe véve a terjedelmet s összefüggés nélküli voltukat — bizonyára gyakran ki voltak téve. Föltehető, hogy ilyen tapasztalatok következtében adatott ki Mi-vang, Lhassa kormányzójának rendelete a kinyomtatás eszközlésére, a mi 1728- és 1746-dik évek között végre is hajtatott.

Az első kiadás nyomatott Narthang városban Teshi-lhunpo mellett. Maiglan is hires e hely nyomdájáról. Egy kisebb, de nagy becsben tartott kiadás eszközöltetett Derghi helységben, Lhassától negyven nap járásnyira. A narthangi példányok nagy betűkkel, hosszú papirdarabokon vannak kiadva, melyek Daphne involucrata bokor héjából készülvék. Egy ily példány ára körülbelűl ezer rupia.

E munkák részeinek másolatai kéziratban is megszerezhetők, néha kiékesítve Buddha vagy egyéb szentek és istenségek arczképeivel, arany és ezüst betűkkel. A példányok nagy ára azonban nem engedi, hogy a mű általánosan elterjedjen s a nevezetesebb kolostorokon és főrangú személyeken kívül csak igen kevesen szerezhetik meg.

Klaproth állítása szerint a dalai Láma vagy a chinai császár engedelme nélkül a mongol fordítás meg nem szerezhető; de Ladak vidékén általános az óhajtás, hogy minél több példány készüljön el, s hogy annak megvétele lehetőleg könnyíttessék.

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Előleges jegyzetek a buddhismus különféle felekezeteiről.

(Lásd a *Journal Asiatic Society of Bengal* VII-dik kötetét 142. lap.

ELSŐ RÉSZ.

A buddhista vallás rendszerében a *Sangyé* szóval a tibeti nyelven 'a *legmagasb lényt*, a *legnagyobb értelmi erőt* szokták meghatározni. Ezen kifejezés ugyanazonos a *Buddha* szóval a sanskritban. A tibetieknél ez a legtökéletesebb lényt jelenti, a kiben nincs gyarlóság, s telve van minden jó tulajdonokkal.

Három külön meghatározás van megállapítva Buddhának létére vonatkozólag, tudniillik 1. *Dharmakáya*. 2. *Sambhogkáya* és 3. *Nirmánkáya*.

1. Az első — *Dharmakáya* — alatt a meglevő tárgyak mindenségének létföltétele értetik. E fogalom több külön nevezettel bír: mint A'di Buddha, Samanta Buddha, Swabháva, tudniilik az önerejéből lett vagy az önlétező lény; Dharmadhátu, tudniillik minden teremtmény gyökere, minden dolog alapja, a ki létezik, nem korlátozva a *három* időhatár által, tehát: *kezdet, földi létel* és *végnélkül* való.

2. A *Sambhogkáyához* tartoznak: Adi Buddhának környezői, a Dhyani Buddhák, öt osztályban, kiknek feje Vairochana — a fölvilágosító.

3. A harmadik vagyis a *Nirmankáya* osztályhoz tartoznak Buddhának megtestesülései. Fölötte nagy azon Buddhák száma, a kik az ősi időkben az összvilág különféle részeiben megjelentek. A jelen időszakot — *boldog korszaknak* nevezik, melyben a Buddhának megtestesülései egyezerre tétetnek. Ezek közől *négy* már is megtörtént, a többi ezután fog bekövetkezni. Van ugyan említés téve a szentkönyvekben arról is, hogy ezelőtt több Buddha jelent meg e földön és hirdette tanait; de a most virágzó buddhista vallásban minden dogma egyedül Shakyára vonatkozik, a ki tibeti tekintélyek szerint Krisztus előtt ezer esztendővel élt.

Az Indiából átszármazott buddhista rendszerek közűl a tibetiek most már csak *négyet* ismernek. Neveik:

1. Vaibháshika. 2. Sautrántika. 3. Yogáchárya és 4. Madhyámika rendszer vagy iskola.

1. Az első, tudniillik a Vaibháshika iskola, négy főosztályt s több alosztályt számlál. A négy főosztályt Shakyának négy tanítványa alapította, kiknek nevei: **Rahula, Ka'shyapa, Upali** és **Kátya'yana.**

a) *Rahula,* tibetül *S*gra-*g*chan-*h*dsin, Shakyanak fia volt. Követői négy felekezetre oszoltak. Ezek a «megszabadulásról» szóló Sutrát (dogmát) sanskrit nyelven mondják el, az észlelt tárgyak valódi lételét kétségbe nem vonják; vallásos ruházatjukon, jel gyanánt, legföljebb huszonöt s legalább kilencz keskeny posztó szalagot viselnek. A felekezet megkülönböztető jellege még egy bokréta, melynek alkatrészei a vizi liliom, egy drágakő és a trifolium.

b) *Ka'shyapa,* tibetül Hod-Srung; egy bráhmán. Ennek követői hat felekezetre oszoltak. Nevezetük: «a nagy község». A «megszabadulásról» szóló Sutrát romlott tájbeszédben mondják el. Vallásos ruházatjukon legfölebb huszonhárom és legalább három keskeny posztó-szalagot s egy kagylóhéjat viselnek iskolájuk megkülönböztető jellege gyanánt.

c) *Upali,* tibetül Nyé-vár-khor, a Sudra kasztból. Követői négy felekezetre oszoltak. A megszabadulási Sutrát, a hustevő Pisháchika kasztbeliek nyelvén mondják el. Vallási ruházatjukon legfölebb huszonegy s legalább öt posztó-szalagot viselnek. Iskolájuk megkülönböztető jellegeül a Sortsika virágot hordozzák, s a «sokak által tisztelt felekezet» neve alatt ismeretesek.

d) *Kátya'yana,* tibetül Katyahi-bu, az alapító, a Vaisya-kasztból való. Követői három felekezetre oszoltak, a megszabadulási Sutrát a nép nyelvén mondják el. Ugyanannyi posztó-szalagot viselnek ruházatjukon, mint a föntebbi osztály, hozzáadván egy keréknek ábráját, mint iskolájuk megkülönböztető jellegét: «Állandó lakhelylyel bíró felekezet» nevezete alatt ismeretesek.

A Vaibháshika rendszer ezen négy osztályához tartozó felekezetek egészben véve az elmélkedésnek legalsóbb fokán állanak. Szent könyveiknek tartalmát minden tekintetben együgyü fölfogással értelmezik. Hisznek mindent és hitvitákba nem ereszkednek.

2. A második az úgynevezett *Sautrántika,* tibetül: *m*do-*s*dé-pa

rendszer — a Sutrák követője. Ez két osztályra szakad. Az első mindent bebizonyit a szent könyvekben foglalt tekintélyek szerint, a második kész hitvitákba is ereszkedni.

3. A harmadik rendszer a *Yogachárya*, tibetül *r*nal-*h*byor-spyod-pa *vagy* sems-tsam-pa. Itt kilencz osztály fordul elő. Ezen iskolának kiválóbb művei **Arya Sanga** hittudósnak tulajdoníttatnak évszámításunk VII-ik századából; több munkája a *Kah-gyur*ba is bele van foglalva.

4. A *Madhyamika*, tibetül: Dvu-ma-pa rendszere, vagyis azoké, «a kik a középúton haladnak.» Ez a sorosan vett bölcsészeti iskola. Alapítója Nagarjuna, 400 évvel Shakya halála után. Legnevezetesebb tanítványai voltak: *Arya Deva* és *Buddha Palita*. A *Stan-gyur*ban több munka találtatik e két szerzőtől. Némely indiai Panditok ezen rendszert kapcsolatba hozták a Yogachárya-féle iskolával, tette ezt nevezetesen: a *Boddhisatva Shanta Rakshita* a nyolczadik, és utána *Atisha* a tizenegyedik században. *Chandra Kirti* pedig nehány bevezető és magyarázó művet írt Madhyamika tanai felől, de különösen egy commentárt *Nagarjuna* eredeti munkájáról. Tibetnek magasabb iskoláiban ezen munkák jelenleg a legtekintélyesebbek, ha tudniillik a Madhyamika rendszert érdeklőleg vitatkozások keletkeznek.

Az imént leírt négy iskola közől csak a két utóbbi philosophiai, a két előbbi inkább tisztán hittani és habozás nélkül követi az írás tekintélyeit. Némely oktatók állítása szerint kevés most a különbség a Yogachárya és a Madhyamika iskolák tanai között s tény az, hogy több hittanító máris egyesítette a kettőt: mindamellett az előbbi inkább gyakorlati, az utóbbi inkább elméleti rendszernek tekinthető, minthogy az utóbbi elvont kifejezésekkel és apró szőrszálhasogatásokkal foglalkozik. A *Stan-gyur M*Do osztályában sok kötetre találni, mely e két rendszer elveit fejtegeti. De csak a mély tudományu Lámák képesek ezeket megérteni, a papság legnagyobb része a *Kah-gyur*ban foglalt Tantrika-féle műveket, a Dulvát és a MDo osztály értekezéseit szereti inkább tanulmányozni, mivel puszta neveken kivül alig van egyéb tudomásuk az itt előszámlált hitrendszerek- és felekezetekről.

Van még ezenkívül egy más vallási osztályozás is, melyet a tibetiek jobban megértenek s ez szinte szent könyveikből van merítve, s alapszik a buddhismus alapelvein, tudniillik a Theg-

pa-gsum, sanskritban *Tri-yánam,* «*a három szállító eszközön*». E tan szerint a buddhista szentirás *a legalsóbb, a középrendü* és *legmagasb értelmi* tehetséghez van alkalmazva; magában foglalván, egyszerü, magasabb és legmagasb értelmet föltételező elveket, melyeknek ismerete megkivántatik mindenkitől, a ki a tökély bizonyos fokára ohajt jutni.

Némely irók a *Lam-rim* (lajtorja) szót használják itt, a tehetségi fokozatot vevén tekintetbe. A Geluk-pa felekezetnél Tibetben Lam-rim név alatt számos vallásos kézikönyv fordul elő, közöttük a legbecsesebb: *Tsonka-pa* nevü hires Lamáé a XV-dik századból.

A **Lam-rim** szerint három fokozat van Buddha vallásának tanaiban. Még pedig:

I. A *közönséges* fölfogásu embernek hinnie kell, hogy van egy Isten, van jövendő élet, és hogy ez életben véghezvitt cselekedetek szerint mindenki megkapja majd megérdemlett jutalmát.

II. Azok, a kik az értelmi és erkölcsi tehetség *középső* fokán állanak, a már érintett hitelveken kívül kell, hogy megértsék azt is, hogy minden több alkatrészből álló tárgy — veszendő; hogy abban, a mit látunk (a tárgyakban) valódiság nincsen, hogy a lét gyarlósága a szenvedésben nyilatkozik, és hogy a szenvedéstől megszabadulás vagyis megszabadulás a testben való létezéstől a vég boldogság netovábbja.

III. Azok, a kik a *legmagasb* értelmi tehetséggel birnak, a föntebbi hitelveken kívül tudják, hogy *azon tér,* melynek határa egyfelől az élő test, másfelől a legmagasb lélek, — *mérhetetlen;* önmagától semmi sem létezik; nem lehet azonban állítani, hogy azon állapot mindig így fog maradni, vagy hogy absolute megsemmisül; mindamellett, a mi létezik, egy okozatos (föltételes) összeköttetéstől vagyis lánczolattól függ.

A mi az életgyakorlatot illeti, azok, a kik *közönséges* tehetségekkel birnak, megelégesznek a tíz erényszabálynak szemmeltartásával.

A *középső* fokon állóktól megkivántatik még, hogy kitűnjenek erkölcsösség, elmélkedés és bölcseség által.

A *legmagasb* tehetségekkel birók mindezeken kívül a transcendentalis erényeket is kell, hogy gyakorolják.

A mi pedig az üdvözülést illeti:

Az *alsó fokon* állók hiszik, hogy mennyire gyötrelmesek

azoknak szenvedései, a kik a lélekvándorlás *rossz* helyeire jutottak; ilyen helyek: a pokol, a Yidák*) és a vadállatok testei, és hogy az így szenvedőknek egyedüli ohajtása az, hogy újra szülessenek, még pedig: emberi, angyali (asura) vagy isteni alakban.

A *középső* fokon állók nincsenek megelégedve az előbbiek boldogságával, kivánságuk az: hogy végkép megszabaduljanak a fájdalomtól és így a testben való léteItől, bármely (tudniillik emberi, angyali vagy isteni) alakban. Végre:

A *legfelsőbb* fokon állók általában minden, az anyag által korlátolt létet fájdalmasnak tekintenek, legyen a lét az összvilág bármely részében; végmegszabadulás után esengnek, hogy elérjék a *legmagasb* tökéletességet, a midőn képesek lennének másokat is nyomoruságukból kisegíteni.

Ezek Buddha vallásának alapdogmái.

A buddhista bölcsészet következő iskoláiról, tudniillik Swabhávika-, Aiswarika-, Kármika- és Yátnikáról, a tibeti irodalomban nincs említés téve s ismeretlen ezen osztályozás, kivéve talán a *Nyigma-pá* sectánál. E testület állítólag több könyvvel bír, mely a *Kah-gyur* és *Stan-gyur* gyüjteményekben nem fordul elő, s csak kéziratban szerezhető meg; említésre méltó azonban, hogy a *Stan-gyur* köteteiben itt-ott akadhatni elég anyagra, mely a föntérintett philosophiai iskolák tanaira vonatkozással bír.

Azon indiai ősrégi secták, melyekről gyakori említés van téve és melyek részletesen le vannak írva a tibeti könyvekben, különösen a *Stan-gyur* gyüjteményben, a következők:

1. Grangs-chen-pa, sanskritban: Sánkhya. Ezen iskola tanainak nagy részét a buddhisták átvették. A *Stan-gyur* gyüjtemény MDo osztályának két kötetében ismertetés van az ősrégi indiai iskolákról.
2. Che-prág-pá, sanskritban: Vaisheshika.
3. Rig-chet-pá, sanskritban: Védantika.
4. Shet-pa-pá, sanskritban: Mimánsaka.
5. Jigten-gyáng-phen-pá, sanskritban: Lokáyata.
6. Azok, a kik Vang-chukot, sanskritban: Ishwarát, tekintik «első oknak».

*) Tantalusi gyötrelmeket, éhséget és szomjuságot szenvedők. Sanskritban: *Preta.*

7. Azok, a kik Ts'hángs-pát, sanskritban: Brahmát, tekintik «első oknak».

8. Azok, a kik Khyáb-jukot, sanskritban: Visnut, tekintik stb.

9. Azok, a kik Skyes-but, sanskritban: Parusháť, tekintik stb.

10. Azok, a kik gTsovot, sanskritban: Pradhanát, tekintik stb.

11. Azok, a kik az időt, sanskritban: Kálát, tekintik stb.

12. Atomisták, azok, a kik rdul-phrant (atoma), tekintik a világi lét első okául.

Vannak még más hasonló iskolák is.

Az általánosan vett tibeti buddhismus gyakorlati elvei, melyeket a hivek követnek, ezek:

a) Egyedül Buddhának oltalmára támaszkodni.

b) Azon elhatározásra jutni, hogy a hivőnek el kell érnie a tökély legmagasb fokát, hogy végre egyesülhessen a legmagasb értelmiséggel.

c) Leborulni, imádás végett, Buddhának képe vagy szobra előtt.

d) Áldozatot hozni elébe oly tárgyakból, melyek a hat érzéknek kellemesek, tudniillik világítás, virágcsokor vagy nyakláncz, tömjén, illatszer, étel és ital nyersen vagy már elkészítve, kelmék, posztószövetek ruházatra vagy függönyös diszítményekre.

e) Zene, szent éneklés, imádságok Buddha dicsőitésére, melyek különösen személyére, tanaira, szeretetére, irgalmára, tökélyeire vagy jellemére vonatkoznak, vagy elmondják véghezvitt tetteit az emberek jólétéért.

f) Töredelmes szívből eredő bűnvallomás; könyörgés vétkeik bocsánatáért s fogadalom, hogy ezután ilyeneket elkövetni nem fognak.

g) Az emberek erkölcsi érdemei fölött való örömkifejezés, azon ohajtással, hogy azok szolgálatjukra legyenek végmegszabadulásuk órájában.

h) Fohászkodni a jelenleg e világon lévő Buddhákhoz és figyelmeztetni őket arra, hogy «forgásban tartsák a vallás kerekét» (azaz tanítsanak), s hogy ne hagyják el egyhamar e földet, sőt hogy maradjanak itt sok időszakon át.

MÁSODIK RÉSZ.

Történelmi és nyelvtani munkák lajstroma a tibeti irodalomban.

I. **A történettudományi művek** czímei ezek:

1. *Lo-Gyas.* Évkönyvek. Krónikák. Történet. Ezen osztályban tizennégy kisebb-nagyobb terjedelmű munka van említve; legnevezetesebbek a következők:

a) Mani-Kábum, szerzője Srong-Btsan-sGam-po, hires tibeti uralkodó a VII-dik századból.

a) Padma-tháng-yik, szerzője Padma Sambháva, egy indiai pandit, Khri-Srongdé-tsan király uralkodása alatt a VIII- vagy IX-dik században Krisztus után.

c) Ká-thangdé-ná, szerzője ugyanaz, mint az előbbié, néhány tibeti lotsava közreműködésével; a munka öt részből áll. Tartalma: uralkodók, királynők, magasrangú tisztviselők, panditok és lotsavak életleirásai.

d) Yik-nying. Régi évkönyvek; szerkesztőik tibeti tudósok.

e) Yik-zhung-ch'hen-mo. Ez *Asoka* király Indiában írt történetét (ki Shakya után 110 évvel élt s székhelye Pataliputra és Delhi volt) foglalja magában, folytatva egészen Pratita Sena királyig a XIV-dik század elejéig, Krisztus után.

Ide tartozik még más kisebb-nagyobb érdekű kilencz munka, melyek meg vanak nevezve.

2. *Tam-Gyut.* Traditio. Sanskrit nyelven: Akhyánam.

Itt történeti töredékek s a nép száján forgó beszélyek foglaltatnak.

3. *Ch'hos-jung.* A buddhista vallás kezdete és gyarapodása. Ide többféle mű van beosztva, a hit elveiről, a buddhismus eredetéről és megállapításáról, több szerzőtől.

4. *Tokzhot.* Helyes mondat, emlékbeszéd, elméletek, birálat és biographia.

Van itt több történeti töredék, fölvéve a *Kah-gyur-* és *Stangyur*ba is, különösen a MDo osztály 30-dik kötetében; valódi historiai adatok is fordulnak itt elő, de az általános tartalom csak legenda. A mesés Shambhala országról és városról is van itt egy értekezés.

5. *Na'm-tha'r.* Megszabadulás, fölmentés, életleirások és legenda.

E czím alatt sok tibeti történelmi mű foglaltatik, hires egyének viselt dolgairól. Shakya életleírása és nyolczvannégy indiai szentnek biographiája, hogy mi módon érték el a végmegszabadulást. Shakya tizenhat tanítványáról és száz tettéről, előadva Táránátha, tibeti Láma által a XVII-dik században. Továbbá: száz újjászületésnek részletei, Karmapa-féle Lámától. A *Dulva* osztályban találtatnak még más előkelő egyének életleirásai.

6. *Grung*. Mese. Költemény. Mesés történet. Ezen mese történeti elbeszélések között foglaltatik a Kézar Grungs, — azaz a harczos ősrégi közép-ázsiai uralkodó — Kézár, — története. Tibetben hirneves mű.

7. *Stan-cis* vagyis chronologia; a szent könyvekben előforduló történeteknek és időszakoknak kiszámítása, csillagászati számítások szerint. Több szerző műve. Ide tartoznak a *Kala-chakrát* illető commentárok is a XIV-, XV- és XVI-dik századból, úgy szinte egy hasonló mű a mult századból, egy mongoliai Lámától.

A mult század második felében Lassának egyik kormányzója: Sang-*R*Gyas-*r*gya-*m*tsho, egy művet írt a csillagászatról *Baidurya Dkarpo* czím alatt, mely a nevezetesebb csillagászati munkák velejét foglalja magában.

II. **Az indiai sanskrit nyelvészeti munkák** czímei, melyek egyáltalában ismeretesek Tibet népeinél s részben le is fordíttattak, a *Stan-gyur* gyüjtemény utolsó kötetében vannak részletesen előszámlálva; számuk meghaladja a harminczat, némelyike igen nagy terjedelmű, mint például a *Páni-vyákarana,* kétezer slokában (versszakasz); ehhez Klu-nor-Gyas-khi bu Láma egy commentárt írt, százezerre menő slokában. *Pánini* nyelvtanához commentárt írt Rama Chandra.

Van ezeken kívül több tibeti munka, mely a sanskrit szavak, különösen a mantrák helyes kiejtéséről ád részletes utasítást.

A legrégebben ismert két nyelvtani munka *Sambhota* által volt szerkesztve a VII-dik században; mindkettő nagyon rövid, csak nehány lapból áll s kevés értesítést foglal magában; érdekes egyedül a szövegben előforduló műszaki szavak miatt. Nem szükség említeni, hogy azóta számos tudós gazdagította a nyelvészeti irodalmat Tibetben.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

A Kah-gyur czímű Buddha szent könyvének rövid ismertetése.

DULVA RÉSZ

(Lásd: *Asiatic Rese rches* vol. XX. Part. I. pag. 41).

Említve volt már, hogy Tibet szent könyveinek egyik gyüjteménye száz kötetből áll, s *Ka-gyur, Kan-gyur, bKah-gyur* czímet visel, mely annyit tesz, mint a «törvények leforditása», mivel sanskritból fordíttatott le vagyis a régi indiai nyelvből, mely alatt a Pradrita beszéd-módot értjük, mely *Magadha* királyságban Indiában divatozott. A buddhismusnak azon időkorban ez volt fő székhelye.

Ezen kötetek Shakya tanait foglalják magukban, a ki a Buddhák egyike volt és a ki a tibeti írók állítása szerint ezer évvel megelőzte a kereszténység korszakát. Összeállíttatott e gyüjtemény három külön időszakban, három külön helyen a régi Indiában, tudniillik először azonnal Shakya halála után, annak utána a hires Ashoka király idejében, ki Paliputrában székelt száztíz évvel Shakya után, és végre Kaniska király idejében, a ki éjszaki Indiában uralkodott több mint 400 évvel Shakya kimulta után. Ekkoron követői máris 18 felekezetre szakadtak, négy főosztály alatt, melyeknek nevei részletesen föl vannak jegyezve.

Ezen könyvek első rendezői voltak Shakyának legkitünőbb tanítványai közől három, tudniillik **Upali** (tibetül Nye-var-*h*khor) a Vinaya Sútram (tibetül Dul-vé-do), **Ananda** (tibetül Kun-dGavo) a *Sutranta* (tibetül *DO* szakasz), és **Kashiapa** (tibetül Hot-Srung) a Prajná Páramitá (tibetül Sherch'hin) szerzője. — E művek egyenkint Tibetbe hozattak és a keresztényi időszámításnak hetedik és tizenharmadik századai között, de főleg a kilenczedikben fordíttattak le. A «Bengal Asiatic Society» birtokában lévő példánya a *Kah-gyur*nak, úgy látszik ugyanazon fabetűk lenyomata, melyek a mult században, tudniillik 1731-ben készültek, melyeket még ma is használnak a Teshi lhunpó melletti Snarthang nevű zárdában.

A *Kah-gyur* összege a következő hét osztályra oszlik; minden osztály külön-külön műnek tekintendő:

1. *Vinaja,* tibetül Dulvá, a fegyelemről, 13 kötetben.
2. *Prajnya paramita* (Sher-ch'hin) túlvilági bölcseségről, metaphysikáról, 21 kötetben.
3. *Buddhavata-Sanga,* (tib. P'hal-ch'hen) a Buddhista község alkotásáról, hat kötetben.
4. *Ratnakuta,* tib. D'kon-seks. Gyöngyök halmaza, 6 kötetben.
5. *Sutranta,* tib. Do-dé. Aphorismák, röpiratok 30 kötetben.
6. *Nirvana,* tib. Nyang-dás. A szenvedésektől való megszabadulásról, két kötetben.
7. *Tantra,* tib. Gyut. Mystikus tanok, bűbájosság 22 kötetben, összesen kerekszám egyszáz kötet.

A *Kah-gyur* gyüjtemény sokszor *Tripitakáh* vagy *Dé-notsum* nevezet alatt fordul elő, értelme: *három edény* vagy tárház s ekkor a következő három mű értetik alatta, a mint már följebb is említve van, tudniillik 1. a *Dulvá,* 2. a *Do,* melyben a Phal-ch'hen, Konséks, Nyangdas és Gyut részek foglaltatnak, 3. a *Sher-ch'hin,* összes osztályzataival és rövidítéseivel.

Ezen három osztályzat a következő nevezetek alatt is ismeretes, tudniillik:

1. *Vinaya* vagy tib. Dulvá.
2. *Sútra,* tibetül: mDo.
3. *Abhidharmah,* tib. Ch'hos-non-pa vagy Non-pa-dsot vagy Yum vagy Ma-mo. A közönséges vélemény azt tartja, hogy a *Dulvá* gyógyszer a paráznaság ellen, a M*Do* az indulatosság és szenvedélyesség ellen, s *Ch'hos-non-pa* a tudatlanság ellen.

A Vinaya vagyis a Dulvá, a mely a jelen közlemény tárgya, magában foglalja a vallási fegyelem és nevelés szabályait s a következő részletekből áll:

1. *Vinaya-Vastu,* tib. Dul-va-zhi, a fegyelem alapja vagyis a nevelés, négy kötetben.
2. *Pratimoksha Sutra,* tib. (So-sor-thar-pe-do) a végmegszabadulásról, 30 lap.
3. *Vinaya vibhaga,* tib. Dulva-nám-pár-jet-pá, a nevelés értelmezéséről, négy kötetben.
4. *Bhikshuni Pratimoksha-Sutra,* tib. Ge-long-me-so-sor-t'har-pe-do, a nőpapok vagy apáczák fölszabadításáról, 36 lap.

5. *Bhikshuni - Vinaya - Vibhaga,* tibetül Ge-long-mé-dul-va nam-par-jet-pa. Az apáczákra vonatkozó fegyelem- és nevelésről; egy kötetet képez a megelőző részszel.

6. *Vinaya Kshudraka Vastu,* tib. Dul-va-p'hrán-ts'hégs-kyi-zhi. Különbféle apróságok, a vallásos fegyelmet érdeklőleg, két kötetben.

7. *Vinaya uttara grantha,* tib. Dulva-zhung-lamá, a legfontosabb kézikönyv (vagyis a Dulva gyüjtemény vége) a nevelésről, két kötetben.

Némelyek csak négy részre osztályozzák az egész Dulvát, tudniillik: *a)* Vinaya vastu; *b)* Pratimoksha Sutra és Vinaya vibhaga; *c)* Vinaya Kshudraka Vastu és *d)* Vinaya uttara grantha.

A Dulva czím alatt foglaltatik összesen 13 kötet, melyek mindegyike a tibeti betűrend első tizenhárom betűjével van meghatározva, tudniillik: ká, kha, ga, na, cha, chiha, ja, nya, ta, tha, da, na és pa. Minden levélnek baloldali szélén a sorok kezdeténél áll a czím; ezt követi a *betűszám* és végre a levél folyó száma betűkben; ekképen: Dulva osztály, ka, kha, vagy ga kötet (első, második vagy harmadik), *ka* első, *kha* második, *tha* tizedik levél stb.

Az első lapon van három kép, mely ábrázolja Shakyát, fia a bal- és egy főtanítványa a jobboldalán, alatta ezen fölírattal:

«T'hup-dwang-la namo» — üdvözlet a mesterek fejedelmének! — Shárihi-pula-namo — üdvözlet Shárika fiának! — *S*'gra-*g*chen-*h*dsin-la-námo — üdvözlet Grachen Dsin-nek, a főtanítványnak.

A *Kah-gyur* főosztályzatainak s más nevezetesb munkák czímei sanskrit és tibeti nyelven írvák, a mint a már fölhozott példákból látható.

A czímlap után következik üdvözlet a szentháromsághoz tibetül, ekképen: Dkon-Mch'hog-Qsum-la-p'hyag-Hts'hal-lo, sanskrit nyelven «Namo Ratna Trayaga» s jelenti szóról szóra a mint írva van, tudniillik: üdvözlet a háromságnak!

Ez után következik egy külön fohász Shakyához egy versszakaszban, melynek értelme ez: «Az a ki ketté vágta az emberi vonzalom kötelékeit, legyőzte az ócsárlókat»*) (Tirthika, mu-stegs-

*) Tudniillik a determinismus tanitóit, a Brahmánokat.

chán) és legyőzte a sátánt minden seregével s megtalálta a tökély legmagasb fokát — őt imádom én!»

Itt következik már most a Dulva külön osztályainak ismertető vázlata:

Az első kötet: *Vinaya vastu,* vagyis a nevelés alapja, több értekezést foglal magában arról, hogy minő fegyelem alatt kelljen tartani azon egyéneket, a kik Shakya követőivé lettek és Buddha (a bölcs) szerzetébe léptek.

RÉSZLETES ISMERTETÉS.

I-ső vagyis ka *kötet.*

Az első lap már följebb van ismertetve. A második lapon az összes értekezések meg vannak említve, mindegyike két versben. Tárgyaik a következők:

1. Vallási szerzetbe való fölvétel.
2. Bűnvallomás vagyis általános imádság.
3. Erkölcstelen cselekvények eltiltása.
4. A nyárnak bizonyos helyen való eltöltése.
5. Az állatok bőrének használata lábbelire.
6. Gyógyszerekről
7. Ruházatról.
8. Gyékény vagy szőnyeg használatáról.
9. Kushambi városáról.
10. Foglalkozásról.
11. DMarserchan hitfelekezetről.
12. Az ember lelki jelleméről.
13. Változékonyságról.
14. A bűnvallomási ünnepély elmulasztásáról.
15. Ágynemü- és butorzatról.
16. Vitatkozásokról.
17. Egyenetlenségről a papok között.

Az első czikknek tartalma röviden ez: Shariputra vagy Sharika fiáról. Szerzetesi rendről, papi fölavatásról; sok vallásos gyülekezet fölveszi Shakya tanait s tanítványai követik mindenüvé.

A 2-dik laptól a 10-kig el van mondva, hogy Anga' és Magadha' királyai egymás birodalmába törtek hadaikkal, melyek

elefántok-, lovak-, szekerek- és gyalogságból állottak. Ez történt minekelőtte Shakya az Istenek paradicsomából megérkezett volna.

Anga királya ki Champában székelt, legyőzi Padma ch'henpo, Magadha királyát, kinek székhelye Rajagriha, s hűbéresévé teszi. Anga király fönhéjázó kifejezésekkel él ellenfele iránt. A legyőzött király tanácsosai azt ajánlják neki, hogy vesse alá magát Anga királynak, ezen versszakaszt mondván el előtte: «Ha mind birodalmunk mind életünk veszélyben forog, akkor több gondot kell viselni az életre, mivel megfontolás után meggyőződünk arról, hogy a birodalmat visszanyerni igen, de az elvesztett életet soha többé nem lehet.» Anga király tehát birtokába veszi a Magadha királyságot s azt több éven keresztül meghódítva tartja. Adószedői nagy zsarolásokat tesznek a népen. A mint Shakya e földön megjelent, földrengés és nagy világosság történetről van említés téve; anyja méhébe szállt és megszületett. Meg van nevezve négy király és azok székhelyei, valamint fiaik is, a kik Shakyaval ugyanazon napon születtek.

Padma Ch'henpo Magadha királynak imént született fia, Vimbasára, tibetül Grugs-chan-snying-po, nevet kapott; nyolcz dajkája volt, kettő, hogy ölében hordozza, kettő, hogy itassa, kettő hogy gondozza, kettő hogy kijárjon a csecsemővel. Ugyanaz napon Magadhában ötszáz tiszti családban fiú született.

Vimbasára fölserdülvén jó nevelést kapott a művészetekben, azért is *Shrenika*, tibetül Bro-sbyangs nevet kapott. Figyelmét ki nem kerülte Anga király adószedőinek zsarolása a népen, megtiltja tehát a további adószedést a Magadha királyságban, de az adószedők a királyhoz folyamodván, ez megengedi hivataluk tovább folytatását. De a fiatal királyfi észrevevén eljárásukat, fenyegeti az adószedőket és megparancsolja, hogy az adóbehajtásnak egyszer mindenkorra meg kell szünni. Anga királyhoz járulnak tehát ismét panaszaikkal a hivatalnokok, hogy az ifjú magadhai királyfi hogyan viseli magát irányukban és a következő vers-szakaszokat mondják el előtte: «Addig, a míg a fa fiatal, le lehet metszeni újjaink körmével is, de ha igen nagyra nőtt, nehéz vele boldogulni száz fejszével is.» Anga királya követeket küld Magadha királyához és követeli, hogy az ifjú királyfi, nyakán kötéllel, küldessék el Angába; tagadó válasz folytán mindkét részről harczra készülnek. Magadha királya saját fiát teszi hadainak fő-

vezérévé; Vimbasára fölszólítja tehát az ötszáz tisztfiút, kik vele ugyanazon napon születtek s tudatja velük a körülményeket, s hogy hadat kell viselni Angaország királya ellen. Kinevezi tehát őket tisztekül. Mindnyája örömmel fölkarolja a királyfi terveit azon biztosítással, hogy az ő ügyét magukévá teszik. A királyfi a következő slokát mondja el: «A kinek házában hir és dicsőség honol, meg kell azt védeni minden áron. Ha a jó név elvész, minden elveszett, valamint a kerék, ha a talpa vagy agya eltörött, a küllők mit sem használnak.»

A tisztek biztosítják a királyfit ragaszkodásukról e szavakban: «a hol a te lábod, ott legyenek a mi fejeink.» Összeszedi a hadsereg négy osztályát. Az apa csodálkozását fejezi ki fia hadseregének nagy száma fölött s innen lett Vimbasára neve, a mely név azt jelenti, hogy sok *haddal biró király*. Mivel azonban Angaország királyának ennél is számosabb hada volt, fortélyosan megöleti őt. Az ifjú királyfi ennek következtében elfoglalja az Anga-királyságot s atyja haláláig Champa várost választja székhelyéül. Idő telve Rajagrihába teszi át lakását. Ezen Vimbasara király az, a ki a Dulva könyvben említtetik, mint Magadha királya Shakya idejében, a kit ő annyira tisztelt, magasztalt és pártfogolt.

10-dik lap. Egy ifjú bráhmán Magadhából elutazik déli India felé a Tantrika bűbájos tanok megismerése végett. Egy hirneves bráhmánhoz érkezik, ki őt jól fogadja, általános megjegyzéseket tesz a keleti, nyugoti és éjszaki Indiában lakó népek jelleme felől.

A 11-dik lapon: dicséri Közép-Indiát, s hogy sokan látni óhajtják azon tájakat. Egy hires brahman elkiséri ifjú társát Rajagrihába, ki meglátogatja a királyt s ajánlkozik vitába ereszkedni Magadhában lakó bármely brahmánnal. A király egy Naladából való bráhmánt jelel ki, ez ellenfelét legyőzi a vitatkozásban, a mi a király nagy tetszésére esik, jutalmul születése helyét Naladát adományozza a bráhmánnak. A bráhmán visszatér hazájába, megnősül s kilencz hónap mulva neje fiat szül, kinek *Stod-rings* nevet ad s nyolcz dajkára bizza gondozását. Fölnevekedvén, oktatást kap mindennemű művészetben és tudományban, úgy szinte a Rig, Yajur, Sama és Atharva vedákban. Aztán neje leányt szül, kinek szeme *Sharika* *) madáréhoz hasonlít s azért Sharika ne-

*) Sharika, Maina: Gracula religiosa.

vet kap, könyvekből tanul s fitestvérét vitatkozásban felülmulja.

Ismét egy más bráhmán ohajtván megismerkedni a Tantrika rendszer titokteljes tanaival, Közép-Indiából délfelé utazik, ott oktatást nyer a Lokajata nevezet alatt ismeretes tanokban Tishya (Skar rgyal) nevű bráhmán segítségével. Tishya meglátogatja Rajagriha városát, tisztelkedik a királynak s kifejezi ohajtását a vitatkozásra. A király e végre a naladai brahmánt fölszólítja, a ki legyőzetik a jövevény bráhmán által s ennek okáért elveszti naladai birtokát, mit a király a győztes félnek adományoz. A régi birtokos szomorúságba esik e miatt, s kész kiköltözködni Naladából, de Tishya (Skar rgyal) a jövedelem felét átengedi neki, hogy maradásra bírja az öreget, ez elfogadja, ott marad s leányát nőül adja Tishyának.

18-dik lap. Sharika fitestvére déli Indiákra utazik, hogy betanulja Lokayata bölcsészeti rendszerét. Világi ember létére be nem bocsátják őt ezen rendszer hallgatására, Parivrajaka vallásos szerzetébe lép tehát s fogadást tesz, hogy újja körmeit le nem vágja addig, a míg az említett rendszert be nem tanulta s azért Sen-Rings-nek nevezik (hosszú körmű).

19-dik lap. Sharika vitába ereszkedik férjével, ki is győztes lesz. A nő áldott állapotba esik. Ez után következik a gyermek rendkívüli jellemének s a nő álmai értelmezésének leírása. Sharika ismét vitába ereszkedik férjével, de most már legyőzi férjét, mely körülményt a még méhében lévő rendkívüli gyermeknek tulajdonítanak. — A gyermek megszületik; testén bizonyos jelek arra mutatnak, hogy rendkívüli jellemvonásokkal bír. Apjának nevéröl Nye' rgyal (Upatis'hya) és anyja után Sharikafi, tibetül Sharibi-bu, sanskritban *Shariputra* nevet kap. A tudományok minden ágába való beavatása bráhmánok szokásai szerint történik. — Apját felülmulja a régi brahmáni iratok értelmezésében.

A 22-dik laptól a 40-ig a következő a tartalom:

A hires mester *Mongul-gyi-bu* (sanskritban Mogalyana) története: Atyjának, a ki miniszter volt, lakása és rangja. Az apa megnősülvén, imáját az Istenekhez intézi, hogy fia szülessék. Elővigyázatok, hogy a viselős asszonynak valami meg ne ártson ételben, italban; fiut szül, ki tökéletes minden részében s *Páng-Skyes*, sanskritban *Kolita*, «ölben szülött» nevet kap, hivják azon-

ban Mongulgyibu, sanskritban Mongalyának, mint ki a mongol nemzethez tartozik. Dajkái, nevelése, kitünő tulajdonai a tudományokban és a bráhmánok szertartásai ismeretében. Atyját felülmulja a régi könyvek értelmezésében. Ötszáz ifjú bráhmánnak oktatását bizzák reá, hogy őket beavassa a brahmanok tudományába. A tanítványok magaviselete. Nye-rgyal és Pangskyes hirnevesek lesznek mint oktatók s ohajtják egymást megismerni. Az előbbi nagyon szellemes, az utóbbi nagyon vagyonos. Szüleik nem engedik meg, hogy egymás látogatására menjenek. Találkoznak végre Rajagrihában egy ünnepély alkalmával, a hova szüleik által küldettek. Ott egymás mellé ülnek; az előadások alatti magukviselete, közös értekezéseik az ünnepélyek után, válaszaik, költeményeik, egymás iránt vonzalmat gerjesztettek: mindketten tudományt szomjazván, elhatározzák, hogy valami szerzetbe lépnek. — Pang-Skyes arra kéri szüleit, hogy engedjék meg neki a vallásos rendbe való lépést; ez tőle megtagadtatik. — Szülei, rokonai nem képesek őt más gondolatokra terelni. Egészen elkomorodik, étkezni vonakodik mindaddig, a míg az engedelmet meg nem nyeri. — Végre szülei engedni kénytelenek. Nalada városba megyen tehát, hogy Nye-rgyallal találkozzék, a ki igen könnyen megkapja saját szüleinek engedelmét, hogy a vallásos életre szentelje magát. Pang-Skyes erre való megjegyzései. Együtt vándorolnak Rajagriha felé, a hol azon időtájban hat hires tanító élt, hat különböző elvű iskolának élén. Meglátogatják egyenkint mindnyáját s így szólnak hozzájuk: Mester! Tanaidnak mi a folyamatja? Micsoda tanácsot adsz tanítványaidnak? a becsületes életnek mi a gyümölcse s mi haszon kerül belőle? A mesterek mindegyike úgy szól hozzájuk, mint brahmanokhoz illik s elmondja nekik véleményét s közli elveit, de ők egyikkel sincsenek megelégedve s a két barát megjegyzését elmondja ily értelemben: mindnyája gonosz lelkű téves tanító s alacsony lelkű; ámbár hiresek mint tanítók, de ha velünk közlött elveik oly értelműek, mint hallottuk, minők lehetnek azon tanaik, a melyekről eddig hallgatnak? Elhagyja tehát őket a két ifju megvetéssel, istentelen elveik miatt.

40-dik lap. Ennek utána Yang-dag Rgyal-va-chan bráhmán tanítványaivá lesznek, ki is ötszáz tanulót biz reájok. Egyszer megbetegedvén, a két ifjú mindent elkövet mesterük ápolásában. Az egyik gondozza, a másik orvosságot szerez. Kegyteli mosoly-

lyal tudtokra adja Shakya születését, s hogy ő már is Buddhává vált; azt tanácsolja tehát nekik, hogy tanítványaivá legyenek, hanem senki előtt se nyilatkoztassák ki, hogy mi kasztból és családból valók, de félretévén büszkeségöket győzzék meg őt jó erkölcsi életmódjukról, ha tudniillik azt ohajtják, hogy megleljék a *Bdud-rtsi*, sanskritban *Amrita*, a halhatatlanság gyümölcsét.

A 41-dik lap. Az emberi élet állhatatlanságáról szól ekképen: «Minden összehalmozott kincsnek vége a szükölködés, a magas polczon állóké a bukás; a találkozásé az elválás; az életé a halál.» A tudós Yang-dag-rgyal-va-chan meghal, tetemét tisztességesen elégetik és gyászolnak érette. Tanítványai meg vannak győződve arról, hogy mesterük elköltözött, hogy ő valódi bölcs volt, és hogy megtalálta a halhatatlanság eledelét, de fájdalommal vannak eltelve, mivel azt velük nem közölte. Fogadást tesznek tehát egymásnak, hogy ha az egyik közőlök megtalálandja az Amrita gyümölcsöt, azt társával közölni fogja. Részletesen említve vannak a körülmények, melyek között Shakyának tanítványaivá fölavattattak, a ki bennök előkelő tanítványokat ismer föl, az egyiket értelmi ügyessége, a másikat csodákat mívelő ereje miatt.

A 42-dik lapon. Shakya azt mondja, hogy nélkülözés és testi sanyargatások, melyeken hat év alatt keresztül ment, eredményre nem vezettek s nem találhatta meg azon az úton azt, a mi után vágyódott. Tápláló eledelt élvez tehát, erejét visszanyeri, elmélkedésbe merül, megtalálja végre a legmagasabb tökélyt s buddhává leszen. Brahma Isten ohajtása folytán Varanasiba költözködik, vallási pályájának első felét itt végzi be s tanait hirdeti öt tanítványa előtt, a kik annak előtte szolgái voltak. Ezután ötven előkelő egyént oktat, beavat és fölszentel. Útjában sok más tanítványa akad s elvándorol Rajagriha városba. Magadha királya, Vimbasara, lakóhelyet ajánl föl számára egy ligetben s ezen a helyen Nye-rgyal és Pang-skyes tanítványaivá lesznek.

A 45—49-dik lapon Shakyának jellemvonásai íratnak le, hogy ő mindent látó és mindent tudó, s hogy mi módon lett az imént nevezett két egyén tanítványa.

A két ifjú megértette Shakya egyik tanítványától, hogy oktatási modora a következő:

«Mik azon dolgok, melyek okokból származnak és mik azon okok, melyek a lételt és a véget föltételezik?» Ez megtetszik a

két ifjú brahmannak, hozzája mennek tehát, hogy tanítványaivá fölvétessenek. Rajagrihában elterjed a hir, hogy a két ifjú brahman Shakya tanítványává lett.

51—57-dik lap. Kuntu-rgyu-Sen-Rings egy tudós brahman, a ki a Lokayata bölcsészeti rendszerbe volt beavatva, Shakyát meglátogatja; ezen brahman végre meggyőződött elveinek hibás volta felől, megadja magát s arra kéri Shakyát, hogy avassa föl szerzetébe.

58—65-dik lap. A papok azt kérdezik Shakyától, hogy van az, hogy Sharihi-bu oly csodálatos lelki tehetségekkel bír? válasza az, hogy előbbi életében vallásos és erkölcsi érdemei által szerezte azokat. Hasonlóképen nyilatkozik társáról is.

68-dik lap. Shakya hatalmat ad a papi gyülekezet összeségének, hogy új tagokat vehessen föl a vallási rendbe, papokat avasson föl, ha arra alkalmasak. Sok kellemetlenség fordul elő azon körülménynél fogva, hogy a papi gyülekezetnek nincsen elnöke. Szabályok, melyek szerint két főmestert és öt alsóbb rangú tanítót válaszszanak; szabályok ez eljárásban. Utasítás, hogyan kelljen végbe vinni a szent szertartásokat a papi fölavatásoknál. Formulák, melyeket el kell mondani ily alkalomkor.

A vallásos szerzetekbe fölvett és papságra fölavatott egyének jellemzése. Kérdések, a melyekre a folyamodó azonnal megfelelni tartozik.

79-dik oldal. Betegségek és fekélyek leírása. Az ilyekben szenvedők a szerzetbe föl nem vehetők. Szabályok vallásos személyek magaviseletéről.

91-dik lap. A papnak meg van tiltva más embert szidalmazni, még azon esetben is, ha őt szidalmazták volna; nem szabad fölindulnia semmi kihivásra, nem szabad bántalmaznia, ha bántalmaztatik, sem ingerelni, ha ingereltetik.

92-dik lap. Bizonyos dolgok vannak elösorolva, melyeket a szerzetes vagy pap véghez nem vihet az elöljárók előleges engedelme nélkül.

104-dik lap. Hogyan lehessen egy hitetlent (Tirthika) Shakya szerzetébe fölvenni. Szabályok.

108-dik lap. Papi rendbe senki föl nem avattatik, a ki a 21-dik évet el nem érte. Miért? Okok említtetnek föl.

109-dik lap. Vallási szerzetbe nem léphet az, a kinek kora 15 éven alól van, vagy szemtelen viseletű. Két fiatal pap esete.

110—115-dik lap. Shakya Shrávasti városban Kosala királyságban tartózkodik. Két rabszolgának esete, a kik a Shakya szerzetébe fölvétettek. Tilalom a rabszolgák fölavatása ellen.

113—114-dik lap. Két egyén esete, kik adóssággal terhelten, fölavattattak a vallási rendbe. Shakya megtiltja oly egyénnek fölvételét, a ki adósságban van.

115-dik lap. Egy ifjú esete, ki megszökvén szülei házától, belépett a szerzetbe. Shakya megtiltja a szülék engedelme nélkül bárkit is felavatni. Szabályok.

116-dik lap. Egy fiatal ember esete, kit egy főpap önhatalmulag fölavatott Shakya szerzetébe Határozat, hogy senkit se lehessen fölavatni az *összes papi gyülekezet* beleegyezése nélkül.

118—121-dik lap. Egy beteges egyén esete. Beteges embert a szerzetbe fölvenni tilos. Minden folyamodó kérdeztessék meg egészségi állapota felől.

121—127-dik lap. Shakyának Nyagrodha monostorban való tartózkodása Capila szomszédságában.

Capila város asszony-népének siránkozása azon, hogy atyjaik, férjeik, fitestvéreik, családjukat elhagyva vallási szerzetbe léptek. Shakya atyjának panaszkodása fia előtt. Shakya ismét eltiltja a szerzetbe való fölvételt a szülők engedelme nélkül és megparancsolja, hogy a fölavatás előtt az első kérdés az legyen, vajjon a folyamodónak van-e engedelme szüleitől vagy nem? Kivételt csak azon esetben tehetni, ha a folyamodó távol országból való. Értekezés Ananda leány-testvérének két fiáról.

127—133-dik lap. Shakya leírja a többszöri születés körülményeit a föntebb említett tanítványok és ifjú szerzetesek előtt, erkölcsi és vallási érdemeikre nézve.

133-dik lap. Shakya mosolyának oka és rendkívüli hatása. Tilalom a női szerzetesek és nőpapok elcsábítása ellen, a szerzetesek és papok által.

136-dik lap. Egy bizonyos egyén története, a ki alattomban a papok közt tartózkodott, a nélkül, hogy fölavattatott volna, hivatlanúl betanulta Shakya tanait és a szertartásokat. Shakya megjegyzései azon botrányok felől, melyek ebből keletkeztek. Shakya parancsa azon egyén rögtöni kiküszöbölésére s tilalom, hogy a jövőben senki se türessék meg a papok között alattomosan. Shakya tartózkodása Shravastiban, Kosala tartományban. Herma-

phroditákról. Tilalom ilyenek fölavatása ellen. Minden új folyamodó megjelenésekor meg kell kérdezni tőle, hogy hermaphrodita-e vagy nem. Tibeti nyelven: Máning.

139—163-dik lap. Shakya Shravastiban, tibetül: Mnyanyod, Klu (sanskritban: Naga) azaz csodatevő kigyók felőli fölvilágositások, elbeszélések.

Dge-hdun-htsho születése s életleirása. Bemutatja Shakyának saját tanítványait, ki őket fölavatja.

Shakya fölismeri a régi bölcsek modorát, példák által tanítani; utasítás, hogyan kell e rendszert használni.

168-dik lap. Dge-hdun-htsho kérelmére Shakya elmondja, hogy bizonyos egyéneknek előbbeni életükben milyen volt a viseletük, s mik cselekedeteik, hogy azok most minden erény nélküliek s a gonosz lényeknek megtestesülései.

172-dik lap. Klu gzhon-nu-Sprul-pa Hod-srung; sanskritban: Kashyapa története, ki Buddha volt a régi időkben s Varanasiban élt; utasítást ád tanítványainak, hogy elmélkedéseiket hol végezzék; tanácsot ad nekik szeplőtlen és tiszta élet folytatására, ne hogy késő bánat legyen a vége.

175-dik lap. Shakya Shravastiban. Egy brahmani szerzetesről. Sanskritban *Tirthika,* tibetül *Mu-stegs-chan.* A hónapnak 14-dik napján, a melyen a buddhisták bűnvallomást visznek végbe, a nevezett brahman belép a zárdába (Vihar), ott csodálja a butorzatot és az életmódot s így szól: «A buddhisták felülmulnak bennünket házibutorokban és étkezésben, de mi túlteszünk rajtok vallásosságban és jó erkölcsökben. Hogy tehát mind a két rendszernek előnyeit élvezhesse, fölteszi magában, hogy hitvallást tesz mind a két felekezetnél; de fölfedezték s kiküszöböltetik. Rendelet adatik ki, hogy a jövőben buddhistának föl ne avattassék oly egyén, a ki azelőtt brahmista volt.

177-dik lap. Shakya Shravastiban. Egy anyagyilkos története s a gonosztett végrehajtásának körülményei. A brahmisták tanácsa, hogy a bűnös mitevő legyen? Például tűzbe vesse-e magát vagy mérget vegyen, vagy ugorjon le egy meredekről, vagy kötéllel vessen véget életének? Kétségbeesetten Shakya tanítványainak zárdájában vesz menedéket s ott esetleg azt hallja egy pap szájából, ki szent könyvéből olvasott, «hogy a ki jó cselekedetekkel áldozik egy elkövetett bűn után, már ezen életben is

világíthat, mint a Nap és Hold világít a felhőnek elvonulása után» ; megbánja bűnét, s hogy vétkének borzasztóságát jó cselekedetek által lemoshassa, elhatározza magát a vallásosrend fölvételére ; ezt megteszi és komoly igyekezet után elér a tökély magas fokára. — Shakya értesül a papok által, hogy ez az egyén anyagyilkos. Kiküszöbölteti őt azonnal s rendeletet ad ki, hogy anyagyilkost a szerzetbe fölvenni nem szabad, és a jövőben minden új folyamodótól meg kell tudni, vajjon anyagyilkos-e. E szerencsétlen egyén további története, halála és újjászületése, élete a poklokban, s végre az egekben az Istenek között.

183—188-dik lap. Shakya Shravastiban. Miután Magadha és Kosala birodalmak királyai fölvették a buddhismust, parancsolatot hirdetnek, hogy országaikban rablást véghez vinni tilos, a rablók kézrekeríttetvén, az országból kiutasítandók; a vagyoni kárt a közpénztárból kell megtériteni. Rablás és öldöklések története, melyek a nevezett birodalmak határain vitettek véghez; hatvan rabló elfogatván a király eleibe állíttatik. Kihallgatásuk. Halálos itéletük. Egy közülök megszabadul s Shakya papjainak zárdájába menekül; szerzetbe lép. Megtudják, hogy ő egy szent embernek — Arhan' — gyilkosa. Rendelet: Egy Arhan' gyilkosát a szerzetbe fölavatni nem szabad.

190-dik lap. Upali azt kérdi Shakyától, vajjon az, a ki papok közötti viszálkodásnak oka volt — fölvétethetik-e a szerzetbe? Olyan egyént fölvenni nem szabad, valamint olyat sem a ki egy szent ember iránti gyülöletből vért ontott, olyat sem, a ki a négy nagy bűn elkövetése következtében meggyalázva volt.

191-dik lap. Olyan egyének, a kik ferdék testükben vagy tagjaikban, ki vannak zárva Shakya vallási rendéből. Korcsos kezű vagy lábú, a kinek ajka tökéletlen vagy teste fekélyes, továbbá az aggastyán, az éretlen korú, a sánta, a vak, az eltorzított újjú, a ki pupos, törpe, a gelyvás, a néma, a süket, a mankón járó, földön csuszó, a kinek lábai dagadtak, asszonyias, kimerültség következtében megtört testű. Ilyenek papok nem lehetnek.

A 193-dik lapon be vannak fejezve azon utasítások, melyek Shakya vallási rendébe való fölvételről szólnak. Pravrajita vastu. Tibetül: Rab-tu-byung-vahi-gzhi.

193—335-dik lapnak tartalma ez: Gyónás és önjavulás, s általános könyörgés. Tibetül: Gso-sbyong.

Shakya Rajagrihában.

A bűnvallomás és általános imádkozás napja előfordul minden két hétben egyszer, tudniillik újhold és holdtölte napjain. — Miért van e rendelet? A szertartásokhoz való előkészületek s azok részletei. Mit jelent e szó: *hdug-pa,* vagyis ülő helyzetben való elmélkedés és *rnal-hbyor,* gondolatokban való elmerülés? Shakya papjai túlzásra viszik a gondolatokban való elmerülést.

Az ötféle érczlemez (ghanti) haszna csengetyük helyett.

Imádkozás s a pratimoksha sutra elmondása.

A nagy udvar, a hol az egyetemes gyónás történik.

Capina nevű brahmanról, a ki kételkedik, vajjon részt vegyen-e az ünnepélyben vagy nem? Shakya rábeszélése következtében beleegyezik. A nagy gyülőhely leírása. A szertartást véghezvivő papról, minő szavakat intéz a papsághoz, a ruházat leírása, melyet a papok viselhetnek a gyülekezetben. A kisebb udvar leírása. Hogyan kelljen a Pratimoksha Sutrát a végmegszabadulásról elmondani. Hogyan kelljen imádkozni oly papnak megszabadulásaért, a ki esetleg azon a napon fogságba esett volna a király, a rablók vagy az ellenség által. Többféle rendelet, hogyan kellessék e gyónási ünnepélyt más helyeken is végbevinni.

Így végződik a *Vinaya vastu* könyvnek második része a gyónás- és általános imádkozásról.

A 335—357-dik lapig: elő vannak számlálva az erkölcstelen cselekvények és vétkek, azoknak megfeddése, erkölcstelenségek megtiltása s útbaigazítás. Egy büntető bíró s erkölcsfölügyelő (censor) megválasztása. Utasítás, hogyan kelljen e censori tisztet véghezvinni, s minő szertartások figyelembe vételével.

A 357—378-dik lap. A papok három hónapig tartó nyaralásának szükséges voltáról s az erre vonatkozó körülményekről.

A 408-dik lapon ezen könyv végét éri. Említés van téve a a vargabőr és a bundák használatáról.

A 405-dik lapon engedély van adva Shakya tanítványainak hogy szekeret használhassanak bizonyos meghatározott körülmények között; az egyáltalában meg van tiltva, kivéve az aggastyánoknak, gyöngélkedőknek és betegeknek.

406-dik lap. Shakya tanítványainak meg van engedve az uszás. A körülmények előszámlálása, a melyek ezen engedélyt

létre hozták. Túlságok erre vonatkozólag. Illetlenségek, melyek Ajirapati folyóban történtek. Meg van tiltva asszonyt érinteni; nem szabad még akkor sem, ha a folyamba esve meg lehetne őt menteni. Ezen szigorú szabályok módosítása.

407-dik lap. Meg van tiltva a tehénhez kapaszkodva a folyamot átúszni. Oka a tilalomnak; de erős elefántot, erős lovat, bikát vagy bivalyt ily szolgálatra használni szabad. A fapapucs viseléséről stb.

Itt végződik a Dulva könyvnek első kötete.

Az abban foglalt események, mondhatni, az egész könyvben elősoroltak, majdnem kivétel nélkül, Rajagrihában, Magadha királyságban és Shravasti városban Kosalában s szomszédos ligeteiben történtek ismertetésével foglalkozik.

II. A kha *vagy második kötete Dulva könyvének.*

Ezen kötetben 563 levél foglaltatik s 30 részre (Bampo) van osztva.

1—10-dik lapig ruházatról van szó.

10—19-dik lapokon Shakyának Shravasti melletti ligetben való tartózkodásáról.

Gyógyszerekről, a mint azok gyökerekből vagy a növények töveiből, levelek-, virágok-, gyümölcs-, mag-, éltetőnedv- s bizonyos gyantákból készülnek.

A sók különfélesége. Bizonyos betegségek és kórok leírása; azok elleni gyógyszerek a gyógyászok által rendelve. Shakyának engedélye ily gyógyszerek használatára. Shakya megengedi, hogy tanítványai mindig magukkal hordozzák azokat a megszentelés után. — Mi oknál fogva történt az ily engedelemadás. Az orvosság mindennapi használata megrendeltetik, még pedig az egész életen át s dietetikai rendszer ételben és italban. Szemorvosság stb.

19-dik lap. Shakya Kasiból Varanasiba megyen. Egy előkelő egyén nejének ájtatossága s előbbeni erkölcsi érdemei.

27-dik lap. Magadha királya látogatást tesz Shakyánál Rajagriha melletti ligetben s arra kéri, hogy fogadná el vendégszeretetét s ellátását minden szükségletekkel maga és környezete számára, három hónapig.

33—34-dik lap. Közép-Indiának hat fővárosáról.

80—87-dik lap. Magadha királya meghivja Shakyát Raja-

gribába. Nagy ünnepélyességgel fogadja. Részletes leírás. Több csodatünemény történik Shakyának bevonulásakor.

88-dik lap. Shakyat ezután meghivták fényes követség útján Vaishali- a mai Allahabád városba (Yangs-pa-chen) egy járvány alkalmával. Magadha királya ebbe csak azon föltétel alatt egyezik bele, ha vendége távolléte alatt ugyanazon bánásmódban részesül, mint saját birodalmában.

120—132-dik lap. Vaishaliba megérkezvén nagy ünnepélyek rendeztetnek Shakya tiszteletére. — Shakya ezen várost gyakran hasonlítja az Istenek székhelyéhez, a hol Indra elnököl. Shakya parancsára Kungavo (Ananda) a város kapujához közeledve imákat mond sanskrit nyelven, hogy a város minden gonosz lelkektől megtisztuljon, s hogy a járvány megszünjék. Az imákat az áldás követi a város boldogságára.

132-dik lap. Shakya innen más városokon át utazik s elbeszéli azok régi történetét, s több helyütt oktatást ad azoknak, a kik meglátogatják.

155- és 192-dik lapokon a Shakya és Padma közötti találkozás van leírva. Ezen hires brahman Shakyának közelletéről értesülvén *Masdug* nevű előkelő tanítványát több másokkal hozzá küldi megtudni, hogy vajjon igaz-e az, a mit hirelnek Gautama (Sakya) tökélyeiről, s vajjon bír-e egy valódi bölcsnek minden tulajdonaival? Masdug értekezik Shakyával, de nem képes neki felelni s oktatásért esedezik. Shakya értesíté őt a buddhismus tanairól és a Brahma és Buddha papjainak erkölcsi kötelességeiről, melyeket teljesíteni tartoznak. Valamint a babonás szokások kiküszöböléséről, mert azoktól a Buddha és Brahma papnak ovakodnia kell. Masdug visszatér brahman mesteréhez, a ki ennek következtében látogatást tesz Shakyánál s megelégedést talál tanaiban. — Az egymás üdvözlésének módját meghatározzák, ha esetleg találkoznának a közhelyeken; mivel az udvarias szertartások hirt és tiszteletet biztosítanak követőik előtt.

192-dik lap. Az üdvözlet kifejezései. Hogyan küldjék a magas rangúak tiszteletüket és hogyan tudakozódjanak barátjaik egészségi állapota felől, szolgáik vagy hirnökeik közvetítése által. Kimerítő értesítés van adva arról, hogy mi módon küldi Kosala királya üdvözleteit Shakyának.

193-dik lap. Kosala királya látogatást tesz Shakyánál s több

kérdést intéz hozzája. Például: Mi különbség van a négy kaszt között? — Shakya felel a királynak oly módon, hogy a király saját itélete szerint is ugyanazon határozatra jutna, t. i. *hogy a négy kaszt között valódi különbség nincs.* Kérdi ezután, hogy Istenek léteznek-e valóban, és hogy létezik-e Brahma vagy nem? A felelet több megfejtést tartalmaz, kijelentvén, hogy ha a király olyan isteneket ért, a kik állati ösztönökkel bírnak és a kiknek örömük telnék abban, hogy másokat bántalmazzanak és fájdalmat okozzanak, *olyan istenek nem léteznek.*

201-dik lap. Shakyának időzése Rajagrihában és más helyeken; erkölcsi oktatást ad a népet fölvilágositó példákban.

240-dik lap. Shakya Észak-Indiába vándorol s sokakat megtérit.

390-dik lap. Egy királyfi és szerelmének esete, gyönyörű költészetben.

408-dik lapon és a következőkben Shakya beszélyei, melyek azt tanítják, hogy az illető egyének mi következményekben részesültek előbbeni életüknek érdemei vagy rossz cselekedetei által. Elősorolja Kosala királyának tetteit, mielőtt a boddhisatva rangot elérhette és azon jótéteményeket, melyeket fölmagasztalása folytán képessé lett az élő lényekre kiterjeszteni.

Ezen szakasz telve van talpraesett mondatokkal és erkölcsi elvekkel, erkölcsi beszélyekben; továbbá az erkölcsösség előnye, az erény és a bűn eleven színekben van lefestve.

505-dik lap. Ötszáz tanítványa kiséretében meglátogatja csodálatos módon a Manassarovara, tibetül Madoras tavát, a honnan négy nagy folyam ered, tudniillik Ganga, Sindhi, Pakshu és Sita.

Shakya és 36 tanítványa költői nyelven elmondják Madoras tó partjain, hogy előbbeni éltükben mi jót, mi rosszat követtek el s mi volt ezeknek következménye. *Így végződik a második kötet.*

III. A Dulvának ga *vagyis a harmadik kötete 478 levélből áll.*

Általános tartalom: Gyógyszerekről. Ruházatról és öltönyökről. Gyékény- és szőnyegekről. Erkölcsös cselekedetek. Kaushambi. Az ember lelkülete és újjászületése (Dmar-ser-chén) a gyónás s könyörgések elmulasztása. Viszálkodások; a papok közötti egyenetlenség okai.

Shakya folytatja előbbeni életének történeteit. Idézi *Bzang-mo*

és *Padma Rtsa-lag* egy udvari hölgynek és szeretőjének példáját, a kik *Brahmadatta* (tibetül: Ts'hang-sbyin) király idejében Varanasiban éltek s ezen történetet saját életére alkalmazza s megmondja követőinek, mi okoknál fogva sanyargatta testét hat éven át. Tanítványai tudni akarják, hogy mi az oka, hogy előfordulnak bizonyos tökélet-lenségek és szenvedések a jelen életében? Elbeszéli nekik előbbeni életében véghezvitt erkölcstelenségeit s állítja, *hogy ezek az okai.*

21-dik lap. Kosalában történt vándorlásai alatt Shakya meghivást kap *Thigs-pa-chan* város brahmanjai- és földbirtokosaitól. Ezek őt megvendéglik. Megjegyzései az emberi itélet hibás volta felől, hogy pirulunk bizonyos dolgokért, holott azt tennünk nem kellene és megfordítva. Részt vesz a vendégségben és áldását adja házigazdájára s a jelenlévőkre.

23-dik lap. A polgárok közötti véleménykülönbség: vajjon Shakya és tanítványai kapzsiak-e vagy nem? próbára teszik őket egy vendégség alkalmával s a meghivottak úgy viselik magukat, mint a kiknek vágyaik mérsékeltek és életmódjuk szabályos; egy más alkalomkor a brahmánok is hasonló próbára tétettek, de ezeknek viseletük ellenkezett az előbbiekével.

35-dik lap. Éhség alkalmával meg lett engedve, hogy Shakya papjai maguk számára elkészíthessék az ételt. Meghagyás, hogyan és minő helyen?

37—38-dik lap. Shakya papjainak meg van engedve a hús-étel, bizonyos korlátok között.

40-dik lap. A brahmanok és világiak panaszt tesznek, hogy Shakya papjai vonakodnak adományokat elfogadni, melyek pedig azért ajánltatnak nekik, hogy az által az adakozók érdemeket szerezhessenek maguknak a jövendőbeli boldogság elnyerésére. — Shakya megadja erre az engedélyt.

48-dik lap. A pap megáldhatja a gyógyszereket, melyeket egyébiránt csak a tiszta életűek használhatnak. Shakya nagyobb szabadságot enged a betegeknek az étkezésben.

53-dik lap. Az alamizsna-adásnak csodatevő hatása, ha abban egy szent életű ember részesittetik. Oktatásai, melyeket a Sumeru hegy táján lakó négy királyhoz intéz, ajánlja nekik, hogy halála után tanait védjék; ezt ők meg is igérték.

59—60. lap. Egy remete nyolczféle szeszes italt ajánl Shakyának, ki is azoknak gyógyító erejét leírja. Sokan követőivé lesznek.

64—71-dik lap. Egy apa és fiú története, kik szerzetesekké válnak; ők ez előtt Kashiban borbélyok voltak.

76-dik lap. Egy embernek esete, kit a kigyó megharapott. Meggyógyulása.

78-dik lapon végződik a gyógyszerekről való rész.

Következik *Dumbu* miniszternek és királyának története.

80—83-dik lap. Lichaby hősi törzsök három nemzetisége. Házasságok megtiltatnak bizonyos nemzetiségek között.

87-dik lap. *Amra-skyongs-ma* egy hires ledér nő története. Vimbasarának szerelmi viszonya vele, fia születik s Rajagriha királya «rettenthetetlen ifjú» nevet ad neki.

92-dik lap. Vimbasara paráznaságot követ el egy kereskedő nejével Rajagrihában, ettől fia születik, ki *sHtshobyed-Gzhon-Nus-Gsos* nevet kap. A két törvénytelen gyermek neveltetése. Az egyik az asztalosmesterséget, a másik a gyógyászatot tanulja. Az utóbbi előhaladván tudományában, Taxashila, tibetül : Rdo-Hjog (Taxila? Ptolemæus) városba indúl, hogy a koponya fölnyitásának módját eltanulja egy hires orvostól. Az ifjú orvos dús szelleme és nagy tehetsége felől példák hozatnak elő, ügyességét és tudományát, becsületességét és nagy tapasztalatait tanusítván az orvosi gyakorlatban. Hiressé válik több betegség kezelésében. Magadha királya őt három ízben az orvosok fejének nevezi ki. Értekezés az orvosi tudományokról. Shakyával történt találkozása, előhaladása a test és lélek kórjainak gyógyításában.

111—114-dik lap. Shakya tanítványainak meg engedtetett megkülönböztetés végett háromféle sötétveres színü ruházatnak viselése. Utasítás a kelme elkészítésére.

114—126-dik lap. *Champa* városban lakó *Sa-ga-ma* nevű leányzó története, férjhez menetele egy a Shravasti városban lakó magasrangú tiszt fiához. Szemérmes és illedelmes viselete. Minő a szemérmes s minő a szemtelen asszony. Sa-ga-ma példányul szolgál egy szemérmes, eszes, előrelátó, bölcs, takarékos és minden tekintetben nevelt nőnek.

Anyjának talányos oktatása a jövőre nézve, mielőtt férjhez ment volna. Ezen találványos kifejezéseknek megfejtése. — Apósa így szól Sa-ga-mához: «Anyád bölcsen cselekedett, hogy találványos oktatást adott neked, — de te bölcsebb vagy nála, hogy azokat nemcsak megértetted, de szerintök cselekedtél is.»

126—131-dik lap. Viharát (zárdát) építenek Sa-ga-ma nevében, ki harminczkét fiúnak anyjává lesz. Shakyának megjegyzései viseletére nézve.

133-dik lap. Egy csillaglátónak esete. Hibás jóslatai. Shakya tanítványává lesz, meg van győződve jóslatainak nevetséges volta felől.

135-dik lap. Sa-ga-ma meghivást küld Shakyának s megvendégeli őt. Egyéb adományai között vannak kelmék a papok és apáczák ruházatára, mivel úgy értesült, hogy ruha nélkül használják a fürdőt. — Shakya Yangs-pa-chanban azt ajánlja tanítványainak, hogy ágyneműeket s ruházatjaikat tisztán tartsák, s hogy a hivők adományait illedelmes módon használják. Pamlagjaik tiszták legyenek; fényüzés e tekintetben s annak korlátozása. Hogyan kelljen gyógykezelni olyan papokat, a kik rühben vagy poklosságban szenvednek.

142-dik lap. Shakya tanítványainak ruházatáról. Némelyek bizonyos színű kelmét ohajtanak viselni, mások pedig egészen meztelenül járni. Shakya kimondja, hogy *meztelenül járni illetlen* s föltétlenül megtiltja azt, megdorgálván az illetőket megjegyzi, hogy egy bizonyos ruhaviselet vagy meztelenül járás a brahmanok ismertető jele.

143—152-dik lap. A szemtelenség ismertetése; tilalom bizonyos papi viseletek ellen, az adományozások egyformán elosztandók a papok közt. Kivételek e részben; több csalási esetek ismertetése, különösen egy bizonyos Nye-Dgah (Upa-nanda) nevű csalóé.

162-dik lap. A nevezett csalónak halála s roppant gazdagsága. A király beleegyezésével az egész kincs, mely 30 ezer lat aranyból állott, Shakya papjai között elosztatik. Shakyának erkölcsi meséje a fukarokról, az említett Nye-Dgah emberre vonatkozólag.

166-dik lap. Pap vagyona halála után hogyan osztassék el? több példa e tekintetben.

185-dik lapon végződik a papi ruházatról szóló rész.

186—219-dik lap. Gyékény vagy szőnyeg használata meg van engedve; *Yangs-pa-chan* és *Kaushambhi* nevű városokban lakó papok közötti vitatkozás — mind két rész jól tudja a vallásos könyveket — a viszály tart tizenkét éven át. A polgárok ellenséges indulata a papok magaviselete irányában, s megtagadják szokott

adományaikat. A papok Shakya előtt megjelentek Shravastiban, a ki őket nem jól fogadja s nem bocsátja maga eleibe, míglen bűneiket meg nem bánták. Beismerik tehát hibáikat és bocsánatért esdekelnek.

219—241-dik lap. A vallásos egyének vétségeiről. Mi szabad a papoknak, mi nem? Több papnak rossz viselete, ellenük való eljárás. *Legs-Ldan* nevű pap több hibáiért a gyülekezet előtt komolyan megfeddetik; bocsánatot kér és kap. Két más pap pedig vétke miatt kiküszöböltetik; a mód leírása, hogyan lehessen ismét őket befogadni.

272—290-dik lap. *Az ember eszményi világa.* A lelkiismeret. Valamely bűn vagy vétek elkövetésének emlékezete; *annak egy pap előtt való bevallása.* Javulás — bizonyos idő engedtetik a papi gyülekezet által a bűnbánásra. Bizonyos kisebb vétségek és hibák megbocsátására előírt szertartások, példákban.

291-dik lap. *Spo-vahi-gzhi* vagyis a *megtérésről* bűnök és vétségek elkövetése után s a bűnbánatról, hogyan kelljen a paptól bocsánatot kérni.

298—306-dik lap. A bűnvallomás és bűnbánati szertartás elhanyagolásáról. Többször említés van téve, hogy a papság menynyire hanyatlott s elkorcsosult.

306—365-dik lap. A *lakás-* és *bútorzatról.* Több zárda körülményei. Erre vonatkozó szabályok.

365—478-dik lap. *Szerzetesek közötti viszályok.* Shakya nemzetségnek története — elmondva Shakya parancsára *Mangalyana* által, a ki is így szólítja meg hallgatóit: *Gautama unokái!* és ez után elmondja a világ megújulását, miután elpusztult volna. Az állatok szaporodása. Eredete és okai a különféle fajoknak, nemeknek, színeknek és egyéb tulajdonoknak; elfajulás. A birtoklásnak eredete, törvények, előljárók s az általános *egyuralomról* (monarchia universalis) értekezik.

A kötet Shakya életleírásával végződik.

IV. Dulvának negyedik vagyis Nga *kötete 470 levelet foglal magában és 27 szakaszt.*

1—22-dik lap. Shakya életleírásának folytatása. Vallásos rendbe való fölvétel. Emlékezések az aggkor, betegség, halál felől és a vallásos életről általában. Látja a földművelők nyomorú hely-

zetét. Csudát visz véghez egy fának árnyékánál. Nősülése. Komoly ohajtása vallásos életet élni. Atyjának tervei, hogy meghiusítsa elutazását. Indra, Brahma és más istenek ösztönzik, hogy mondjon le a világ hiuságáról.

23-dik lap. Remete életet kezd. Vimbasara király előtt Rajagrihában megjelent, a ki életmódjával meg van elégedve, s kiküldi embereit megtudni, hogy miféle ember Shakya? ezek kedvező jelentést hoznak, végre a király maga látogatást tesz Shakyánál, a ki tudatja a királylyal, hogy a Himalaják szomszédságában van egy birodalom, melynek neve Kosala, gazdag kincsben és termesztményben, ez a Shakya nemzetségnek hazája, s hogy ő annak sarjadéka; de hogy ő maga lemondott a világ élvezetéről.

26-dik lap. Elhagyja Rajagrihát s *Griddhrakuta* hegyre zarándokol, egymás után látogatást tesz az ott lakó más vallású remetéknél, kik udvariasan fogadják, de miután fölismerte elveik s életük badar voltát, nem sokára ott hagyja őket, testi sanyargatásokban túltesz rajtuk s ez oknál fogva «Maha Sramana», «a nagy áldozár» főpap czimet kap.

29-dik lap. Shakya testi sanyargatásai és elmélkedései *Nairanyjana* folyam partjain. Túlszigorúsága ártalmára lesz lelki világának; elhatározza tehát, hogy tápláló eledelt fog ezután használni.

43-dik lap. Vajrásan városba, a mai Gaya mellett, zarándokol, elmélkedésbe merül, győzedelmeskedik a sátán hatalmán, s megtalálja a legmagasabb bölcseséget, szentté azaz Buddhává válik. Nagy öröm az apai háznál ennek hallatára.

59-dik lap. Brahma az összvilágnak Istene kivánatára elhatározza Shakya, hogy tanait másokkal is egyéni fölfogásuk szerint közlendi. Tanítványainak szaporodása nagy számban, minden rangból és nemzetiségből. *A négy igazság kihirdetése.*

106-dik lap. Shakya születése Himálaja szomszédságában, Bhagirathi folyam partjain, Capilavastu mellett.

107—108-dik lap. Magadha királya, Vimbasara Shrenika, Shakyának és tanítványainak élethossziglan fölajánl mindent, a mire szükségök van.

109-dik lap. A királyi méltóság *öt* jelvénye, tudniillik egy díszes *trónus, napernyő, kard,* drága kövekkel kirakott nyelű *legyező* és *színes lábbeli.*

123-dik lap. Parancsszó a cselédek felébresztésére; rendelet a reggeli készítésére.

128-dik lap. A nagy vallásos intézetek története Shravastiban Kosala királyságban. Shakyának oda utazása. Csoda-tüneményék megérkeztekor.

142-dik lap. Kosala királya levélben értesíti Shakya atyját, hogy fia megtalálta a *halhatatlanság gyümölcsét,* a melylyel újra föleleveníti a halandókat. Az apa látni ohajtja fiát, követeket küld meghívására, de mindannyi *buddhista szerzetes lesz,* vissza nem tér egy sem közülök, hogy hírt vigyen. Végre a király *Charka* nevű minisztere engedélyt kér az oda menetelre azon fogadással, hogy bármi történjék, ő bizonyára visszatér. A királynak egy Shakyához szóló levelével megérkezik Shravastiban. A miniszter maga is fölveszi az új hitet, de engedélyt kap a visszatérésre papi minőségében, hogy értesítést vigyen a királynak a történetekről és azt adja hírűl, hogy a király meg fogja látni fiát hét nap mulva Capilavastu városban. Shakya utasítást ád Charkának, hogy miként viselje magát Capilavastuban, s hogy micsoda feleletet adjon a királynak. Nagy és kicsiny dolgok összehasonlítása. Készületek Shakya elfogadására.

146-dik lap. A király parancsa tisztjeihez, hogy Nyagrodha nevű ligetben építsenek tizenhat nagy s hatvan kis szobát. Shakya tanítványaival atyjához találkozásra megyen Capilavastuba.

149—164-dik lap. A találkozás leírása, egymás iránti udvariasság s a társalgás részletei. Vallásos oktatás. A Shakya nemzetség elfogadja az új tanokat s minden házból egy egyén a szerzetbe lép. *Nye-vár-khor* a Shakyák egyik borbélya, szerzetessé lesz. Ezen ember a *Dulva* szent könyvnek állítólagos szerkesztője.

349—448-dik lap. *Lhas-Sbyin* nevű rokonnak gyűlölete s gonosz viselete Shakya iránt; ármányai, hogy a buddhisták között viszályt okozzon. Shakya kijelenti, hogy az erkölcstelenségnek rossz következményei lesznek. Magadha királyát oktatja a vallásosságban.

449-dik lap. *Lhas-Sbyin* újra ármánykodik Shakya ellen. Elbeszélések és oktatások.

470-dik lap. Itt végződik a *Dulvá*nak azon része, mely a papok közötti viszálkodások okairól szól s ez bezárja a vallási fegyelem tanát is.

A szent *Dulvá*nak ezen négy kötete a keresztényi évszámlálás IX-dik században a sanskritből tibeti nyelvre fordíttatott Sarvajnya Deva, Vidya Kara Prabha és Dharmakara tudós panditok (hittantanítók) által, az első és az utolsó Kasmirból való volt, a második Kelet-Indiából; a tibeti Lotsava Bandé Dpal-gyi-lhun-po hozzájárulásával; később az indiai pandit Vidyakara Prabha kijavították és összeállították ezen köteteket.

A *Dulvá*nak következő négy kötetében, tudniillik 5—8-ig foglaltatnak a törvények és szabályok a papok viseletére vonatkozólag, a rendszabályok magyarázata részletes elbeszélésekben és példákban.

Az ötödik kötet eleje tartalmazza a végmegszabadulás módját: sanskritban *Pratimoksha Sutra*, tibetül *So-sor thar-pahi-Mdo*.

A megszabadulásról szóló mű tartalma ez: *Üdvözlet a mindent tudó Buddhához!* E Sutrának magasztalása és fontossága. A sokféle áldás előszámlálása, mely az erkölcsösség gyakorlatát követi. Bűnvallomási ünnepély leírása minden újhold és holdtölte napján. A törvény és a szabályok elmondása a vallási tiszteletet végző főpap által. Fölszólítás a papokhoz az önvizsgálatra és fent szóval való bűnvallomás megtételére, ha ok van reá.

A buddhista tannak összege egy versszakban így szól:

Bűnt követni el tilalmas,
Teljes erényt gyakoroljad,
Győzd le magad akaratját:
Ez Buddhának oktatása.

A 30-dik lapon foglaltatik Buddha hitének dicsőítése ily értelemben:

«Ébredj föl! kezdj egy új pályafutást! térj meg Buddha vallására. Győzd le a halál angyalának seregeit, a szenvedélyeket, mint az elefánt letapossa a sarat a pocsolyában; a ki tiszta és szeplőtlen életet élt a *Dulva* törvényei szèrint: megszabadul a lélekvándorlástól s eléri minden nyomoruságnak véghatárát!»

Ezután azon állítás következik, hogy ezen sutra már az előbbeni hét Buddha által is szentesíttetett, nevük sanskritban ezek: 1. *Vipashyi.* 2. *Sik'hi.* 3. *Vishwabhu.* 4. *Kakutsanda.* 5. *Kanakamuni.* 6. *Káshyapa.* 7. *Shakya-muni.* Tibetül: 1. Rnam-par-Gzigs. 2. Stugs-tor-chan. 3. T'hams-chad-skyob. 4. Hk'hor-va-Hjig. 5. Gser-t'hub. 6. Hod-srung. 7. Shakya-thub-pa.

V. Az 5-dik kötet 30-dik oldalától a 8-dik kötet végeig egyházi fegyelemről van szó. Ötödik vagyis a **Cha** *kötet.*

Több erkölcstelenségi esetről van említés téve, melyekért az illetők Shakya által a gyülekezet előtt kérdőre vonattak. Ezek bevallják vétköket s megdorgáltatnak. Shakya ebből tanuságot von le és törvényt hirdet, hogy a ki hasonló bűnbe esik, megfenyítendő. Kétszáz ötvenhárom szabálynak szigorú megtartása van a papoknak kötelességükké téve s e szabályok öt főosztályra szakadnak.

1. Oly vétkek, melyeknek következménye a szerzetből való kiküszöbölés. Ezek a házasságtörés, paráznaság, rablás és lopás, gyilkosság s bárminő állati életnek megsemmisítése, emberi tanoknak isteni nyilatkozatok gyanánt hirdetése.

2. A második osztályú vétkeknek következménye: kiküszöbölés vagy rangvesztés; ilyenek az önfertőzés, illetlen magaviselet, ledér beszédek, viszálkodás, a világi hatalom kicsinylése.

3. A harmadik osztályban harmincz bűn van fölhozva, ezek között foglaltatnak fölösleges ruha viselése, papi viselet félretevése, vagy szokatlan helyre való letétele, szabálytalan kelmék használata.

4. A negyedik osztályban kilenczven bűn van előszámlálva.

5. Az ötödik osztályba oly vétkek esnek, melyekért bűnvallomás van előírva.

Ezeken kivül számos szabály van az illedelemről, ruházatról, magatartásról, étel- és italról s vallási oktatásról.

33—74-dik lap. Parázna cselekedetek esetei: Egy pap házasságtörést követ el. Ez Shakya tudomására esik. A bűnös megidéztetik s megdorgálás után kiküszöböltetik. Törvényt hirdet, hogy a jövőben minden házasságtörő kicsapandó a szerzetből.

74-dik lap. Lopás- és rablásról.

Beszélyek, a lopás neme és módosítványai, csalás módozatai, furfangos eljárások a vámszedő kijátszásában.

105-dik lap. A kereskedők több esetben megcsalták a vámszedőket, a papok tarisznyáiba rakván saját drágaságaikat.

155—166-dik lap. A ledérség és lopás következményei. A gonoszság mesés eredetének története a világon.

162—239-dik lap. Több öngyilkosság és mérgezés esete a szerzetesek között, kétségbeesés következtében, mivel megértették,

hogy mennyi baj és nyomoruság létezik ez életben. Shakya megtiltja az emberi nyomoruságot illető tárgyalásokat, hogy elejét vegye az innen eredő öngyilkosságnak.

270—274-dik lap. Túlvilági hatalomnak állítólagos elérése isteni ihlet vagy nyilvánulás következtében. Ily csalók hogyan utasíttassanak vissza.

306-dik lap. Több előkelő nő Shravastiban megszemlélte a zárdához tartozó épületeket, Ch'harka nevű pap kiséretében, ez elmondja azok történetét és mikénti használatát. A papnak illetlen viselete és erkölcstelen cselekedetei, melyek következtében rangvesztéssel büntettetik. Papok közötti izgatás.

VI. A hatodik vagyis a **Ch'ha** *kötet.*

1—34-dik lap. A papi egyenetlenségek tárgyalásának folytatása.

Shakya Kushambi városában tartózkodik. Az elégületlenség felőli értekezés.

57—61-dik lap. Papi ruházatot s edényeket érdeklő szabábályokról.

93—143-dik lap. Ruházat mosatásáról, több papnak piszkossága. Shakya életleírására vonatkozó adatok.

325—431-dik lap. Készletek összehalmozásáról, hazugság- és csalfaságról. Másoknak nevetségessé tétele- és lenézéséről.

VII. A Dulva könyv 7-dik vagyis a **Ja** *kötete áll 20 könyvből és 446 levélből.*

E kötetben elő vannak számlalva a kisebb hibák, melyeket a papok el szoktak követni. Szidalmazás s ronda szájuság. Némely esetek ismertetése, hol bizonyos egyének papokká avattattak, mielőtt az előírt 20-dik évi életkort elérték volna.

VIII. A Dulva könyv 8-dik vagyis **Nya** *kötete, tartalmaz 21 könyvet és 417 lapot.*

Folytatása az előbbi tárgyaknak a papi vétségekről, viszálkodások kiegyenlítéséről.

IX. A Dulva könyv 9-dik vagyis **Ta** *kötete áll 483 lapból.*

E kötet a női szerzetbeliekre vonatkozik, sanskritban: *Bhikshuni pratimoksha Sutra.* Tibetül: Dgé-slong-mahi-so-sor-t'harpahi Mdo. Majdnem oly modorban van írva, mint az előbbi négy kötet, mely a férfiaknak szól.

A női szerzetesek megszabadulásáról, a buddhista hitbe való beavatásáról.

A fegyelemről.

Öngyilkossági esetek kétségbeesés miatt.

Rablásokról.

Sbom-Dgah-mo, egy erkölcstelen életű apácza története.

Lhas-Byin nevű rokonáról Shahyának, ki ellensége és rosszakarója volt s viszálkodás szítására törekedett.

Fölösleges ruházatról, azaz a fényüzésről. Shakyának ez elleni tilalma, és hogy átlátszó kelmét az apáczáknak viselni nem szabad.

Említés van téve a brahmáni négy védáról; a rágalmazás- és pletykáról.

A betegségek nevei. Az apáczák magaviseletéről.

*Dulvá*nak tizedik és tizenegyedik **Tha** és **Da** kötetei, hatvan és harminczhárom részletben 324 és 708 lapon.

Ezen két kötetnek czíme:

Tibetben: Hdul-va-p'hran ts'hegs-kyi-Gzhi.

Sanskritul: Vinaya-Kshudraka Vastu.

Magyarul: Különféle apróságok, vallási fegyelemre vonatkozólag.

X. A 10-dik vagyis a **T'ha** *kötet* így kezdődik: Dicsőség legyen a mindentudónak! Ez után: a papi fegyelemről van szó. A közép-indiai népesség szokásairól.

Vaishali város leírása, ez a mai Allahabád, a Ganga és Jumna szent vizek összefolyásánál, mely a Lichaby nemzetség székhelye. Kertek, zene, testgyakorlatok s fürdők leírása.

Kápolnák megnevezése, a hol Buddhának haja és körmei ereklyeként őriztetnek.

Pecsétgyürük viselése megengedtetik. Túlzás elleni tilalom. Arany, ezüst és drágakövek viselése meg van tiltva, úgy szinte más mint pecsétgyürük használata; a pecsétgyürü ne legyen

egyébből mint veresréz-, sárgaréz-, harangércz-, elefántcsont- vagy szarvból, fölösleges alakokat rajtok metszeni nem szabad.

A pap kell, hogy viselje pecsétjét vagyis czimerét, legyen az körformáju, ábrázolván egymás ellenében álló két szarvast, alatta legyen a szerzetes zárdájának ábrája az alapító nevével. Világi emberek czimere lehet egy álló emberi alak vagy csupán egy fej.

28-dik lap. Buddhának igazságossága így van leírva:

«A hold s a csillagok serege lehullhat az egekről.»

«A föld, hegyei- és erdőségeivel, fölemelkedhetnek a fölöttünk lévő ürességbe.»

«A határtalan oczeán fölszáradhat.»

«De hogy a nagy remete Maha Sramana hazugságot mondjon, az lehetetlen.»

58—61-dik lap. A vallási excommunicatio ily szertartással szokott történni.

A vétkes egyénre vonatkozó tényálladékokról meg lévén győződve a gyülekezet, alamizsnát szedő csészéjét szájjal lefelé helyezik s egyetemesen kijelentik, hogy «ezentúl a megnevezett egyénnek házába lépni, mellé leülni, tőle könyöradományt elfogadni s neki vallási oktatást adni nem szabad.» Esetleges bűnbocsánat után a tilalom visszavonatik s a megkegyelmezett csészéje annak módja szerint szokott helyére visszatétetik.

64—66-dik lap. Shakya megtiltja tanítványainak a világi zene, táncz és éneklés betanulását és oly helyeken való megjelenésöket, a hol ezek előadatnak. A vallásos rendnek magaviseletéről többféle oktatás.

A fokhagymát enni, meg van tiltva a papoknak, kivévén mint orvosságot. Napernyőt és esernyőt használni szabad. Fényüzés e részben tilos, úgymint: drága kelme, diszítmény s a nyélnek drága kövekkel és gyöngyökkel, vagy arany- s ezüsttel való fölékítése stb.

141—144-dik lap. A trónjától megfosztott kosálai királynak rögtöni halála a répának és víznek mérték fölötti használata következtében. Temetése.

182-dik lap. Gautami és vele ötszáz apáczának szörnyű halála. Földrengés és egyéb csoda-események, melyek ennek következtében történtek. Shakya erkölcsi értekezései ez alkalomkor.

202—248-dik lap. Dgah-vo (Nanda) oktatása Shakya által;

különösen az ember állapotáról anyjának méhében s az emberi alkat lépcsőnkénti kifejlődéséről.

273-dik lap. Egy palotának fölépítése- és betetőzéséről.

A papok magaviselete-, ruházatja- és étkezéséről elbeszélések.

XI. A 11-dik vagyis a **Da** *kötetnek* 53-dik lapján az áll: hogy ha tűzifát nem lehet szerezni és folyam nincsen közelben, a holttestet szabad a földbe eltemetni.

126—127-dik lap. Kátyáyána Shakya tanítványává lesz s elmondja a bölcsészeti iskolák túlzásait, hogy ő a középutat ohajtja megtartani; elveit közli az új tanítványnyal, különösen a négy főigazságot és a tizenkét *esetleges összefüggő lánczolatot* tárgyalja.

130-dik lap. Shakyâ meghagyja, hogy Katyáyána ötszáz pappal a kegyetlen Hp'hags-rgyal Raja Pradyotta királynak és családjának s tisztjeinek megtérítésére induljon. Sikeres működése.

230—253-dik lap. Shakya csodákat mível Kosálában. — Az ott tartózkodó brahmáni papok elégületlensége, hogy a nép Shakya vallására tér s nem képesek most ott megélni minden erőlködésük daczára. Legyőzetnek, szégyenletükben némelyek öngyilkosokká lesznek, mások elvándorolnak Indiának északi hegyeibe. Gautama (Shakya) csodatevő hatalma mindenkit bámulatra ragad.

581-dik lap. Shakya vándorlásaiban. *Kamru* városba érkezik, Assam tartományba, a régi hires *Kushachan* király székhelyére és ott két Sal-fa*) alatt időzik.

591-dik lap. Shakya halálát megelőző körülmények.

635—636-dik lap. Shakya halála. Életének nevezetesebb eseményeit Hod-Srung elmondja Vyar-Byed nevű Magadha király egyik tisztének s utasítja, hogyan kell a hirt királyával tudatni. Az istenek megjegyzései Shakya élete felől. Temetése, viszálkodások ereklyéinek elosztása miatt. Kibékülés mindenkinek megelégedésére.

667-dik lap. Shakya után *Hod-Srung* (Kashyapa) lesz a sectának feje. Meghagyására ötszáz előkelő pap (Arhan, Dgra Bcham-pa) Rajagriha mellett, Nyagrodha fa alatti barlangban gyülnek össze s megírja Shakya oktatásainak könyvét első ízben; még pedig:

*) *Sal* vagy *Sala* = Shorea robusta. Dipteracea (Roxburgh). Ez a buddhisták szent fája, valamint a *Nyagrodha* vagyis a *Bo*-fa, a *Bodhi*-fa is (ficus religiosa) mivel alatta Shakya Buddhává lett, Gayában. Krisztus előtt V-dik században.

A *Mdo* vagyis a Sutra részt elkészítette: Ananda, tibetül Kun-Dgah-vo, a *Dulva* vagyis Vinayát elkészítette *Upali*, tibetül Nye-vár-Hk'hor, a *Ma-mo* vagyis az Abhidharmát Hod-Srung vagyis *Kashyapa*.

Kashyapa több éven át feje maradt az egyháznak s Anandát (tibetül: Kun-Dgah-vo) nevezi ki utódjául, s meghal a Bya-gag-rkang hegyen, Rajagriha mellett.

684-dik lap. Kun-dgah-vo (Ananda) sok évig kormányozta a buddhismust, most utódaul Shanahi-ghos-chan-t nevezi ki s a Ganga közepén egy szigeten hal meg. Holtteste két részre osztatik s Yangs-Pachen és Magadhaban temettetik el s mind két helyen Vihart (zárdát) épitenek tiszteletére.

687-dik lap. *Kun-dgah-vo* fölavatja Nyi-mahi-gung-ot, a ki utasítást kap, hogyan terjeszsze a hitet Kashmirban, Shakya jóslata értelmében. Le van írva, hogyan polgárosította meg az ott lakó kigyó-nemzetséget és annak fejedelmét *Hulutát*. Hogyan ültette ott és áldotta meg a sáfrány növényt, hogyan vetette meg alapját a buddhismusnak egy századdal Shakya halála után, a ki különösen kijelölte azon hegyes völgyes országot, mint alkalmas helyet a tartózkodásra és az elmélkedésre.

690-dik lap. Shanahi-Gos-chan a buddhismus kormányzását bizza Nye-sBas, ez Dhitika, ez Nag-Po és ez végre Legs-Mthong nevű főpapra.

Száz és tíz évvel Shakya halála után a Yangspachanban lakó papok megszegik sok tekintetben mesterük parancsolatjait. Végre hétszáz tanult s előkelő főpap, különösen az Arhan *Dgra-bchom-pa*, új kiadást készítenek Buddha műveiből, a melynek (hasonlattal a mi Septuagintánkhoz) czíme Bdun-brgyas-yang-dag-par-bjod-pa, azaz «hétszáz pap által megállapított munka».

Így végződik a 11-dik kötet, tibetre fordítva a IX-dik századunkban, Vidyakara Prabha és Dharma Shri Prabha indiai panditok által, a tibeti Lotsava (commentator): Bandé-Dpal-sByor hozzájárulásával. A három utolsó oldalon olvashatók egy Lámának jegyzetei e két utolsó kötetnek fogyatkozásairól, mert előfordulnak ott szokatlan kifejezések, rossz fordítás, a szöveg helytelensége és a már másutt előhozott történeteknek ismétlése. Okokat hoz föl, hogy e régi könyvek miért maradtak ily elhanyagolt állapotban.

XII. és XIII. A Dulva könyvnek 12-dik és 13-dik kötetei **Na** *és* **Pa.**

Az előbbi áll 458, az utóbbi 473 levélből s a kettő együtt véve 64 szakaszra van beosztva.

Sanskrit czíme: *Vináya Uttara Grantha.* Tibetül: *HDulva Gzhung-blama.* Magyarul: *A vallásos fegyelemnek utolsó könyve.*

Tartalom: Nye-var-Hk'hor; sanskritban Upali a *Dulvá*nak állítólagos összeállítója, Shakya előtt több esetet mond el, kérdezvén tőle, hogy az illető vétségek melyik osztályba tartozzanak? vajjon szabad-e bizonyos dolgokat véghez vinni vagy nem?

Shakyának feleletei ezen kérdésekre.

Az utolsó könyvben Nye-var-Hk'hor, egyedül indiai nevén, azaz mint *Upali* fordul elő, s a könyv végén e szavak olvashatók *Upalis-kun-dris-pa rdsogs-so,* a mi annyit jelent mint: Upalinak minden kérdései itt végződnek.

A fordítók nevei e két kötetben nincsenek megemlítve, csak annyiról van itt szó, hogy az új fordítás Kluhi-Rgyal-Mts'Han egy híres commentator idejében eszközöltetett.

Calcutta, 1831 szeptember 4-dikén.

A *Dulva* gyüjteménynek részletezését itt bezárhatom; az előre bocsátottak szelleméből lehet némileg következtetést vonni a *Kah-gyur* még hátra lévő 87 kötetének tartalmára is.

E nagy terjedelmű munkának t. i. *Dulvá*nak ismertetését befejeztem egy külön dolgozatban, különösen a Shakyának élete és halálára vonatkozót. Valamennyi kéziratom az «Asiatic Society» könyvtárában van letéve, a hol az a tudósoknak bármikor rendelkezésére áll.

Calcutta, 1835-dik évi október 20-kán. *Csoma.*

HATODIK KÖZLEMÉNY.

Jegyzetek Dr. H. H. Wilsontól a Kah-gyur — második részének — a Sher-Chin-nek közlése alkalmával.

Sher-Shin, sanskritban: Arya Bhagavati Prajná Páramitá vagyis egyszerűen *Prajná Páramitá.* Itt a két első szó, t. i. *Arya*

Bhagavati jelentése, «a tiszteletre méltó isten-asszony» s a Prajna, epithetonjának tekintendő, mely ismét annyit jelent, mint bölcseség, értelem. Paramitának neveztetik szinte azon útmutatás, melynek ösvényén leéljük földi lételünket s elérjük a «megszabadulást». *Param* túlvaló, túlvilág; *ita* menet, ösvény. Metaphorikus értelme tehát túlvilági bölcseség.

A chinaiak helyesen magyarázzák ezen kifejezést Rémusat szerint: *le moyen de parvenir à l'autre rive par la science. Parvenir à l'autre rive: est une expression mystique pour indiquer l'absorption du contemplatif et sa delivrance finale.**) A tulsó partra eljutni s elérni a végmegszabadulást.

A Sutrák eredeti törvény tekintélyével biró rendszabályok, ezek magyarázzák röviden s többnyire versekben az előre bocsátott kötetekben terjedelmesen ismertetett tanokat. Ezen Sutrák némelyike nagyon rövid, s úgy kell azokat tekinteni, mint népies fejtegetéseit az érintett könyvekben terjedelmesen előadott tanoknak.

Ezen Sutrák egyikében a mysticismusnak egy furcsa példánya fordul elő, a következő czím alatt: Prajna Paramita Sarva Táthágáta Ekakshari, azaz: **Egy betűből** álló transcendentalis bölcsesége az összes buddháknak; és viszonyítja minden tárgynak stb. essentiáját és eredetét a betűrend elsejére, tudniillik az *A* betűre. Mivel ez a beszéd első eleme s kiinduló pontja, minden oktatás e forrásból ered, minden bölcseség innen meríttetik és ezen oknál fogva az *A* betű a boddhisatvák (szentek) szülőjeül tekintendő, ez a végmegszabadulás hathatós eszköze s a Prajna Paramita lényege.

A Prajna Paramita compendiumai valamelyikének eredeti szövegben vagy fordításban való gondos tanulmányozása az egyedüli mód arra, hogy a Buddhák tanainak valódi értelmét, a mint azok Shakya által hirdettettek, meghatározhassuk. És ez sürgetően kívánatos is, hogy a sok kitünő tudósnak kielégítő eredmény nélküli fáradalma megkiméltessék, a kik másodrendű kútforrások tanulmányozása vagy szóbeli értesülés folytán, tehát összefüggés nélküli adatokból egy szabályos rendszer összeállításán erőlködtek.

Ennélfogva óhajtva reméljük azt, hogy Csoma urat reá lehet bírni arra, hogy e föladat megfejtését magára vállalja, bár meny-

*) *Journal des Savants* 1831.

nyire nehéznek és fáradalmasnak bizonyuljon is az be: nemcsak e tárgynak eredetileg homályos voltánál fogva, de azért is, mivel Shakya és tanítványai a buddhismust nagyon is rendszer nélküli módon adták elő.

Általánosságban szólva, a Sher-chin résznek eddig megjelent kötetei a Buddhák metaphysikai és lélektani oktatásairól szólnak, a mint azokat Shakya maga saját tanítványai, a boddhisatvák (szentek) és egyéb élő Buddhák előtt kijelentette. Foglalatja különösen száznyolcz főtárgy — Dherma — a melyek számos alosztályzataikkal vita tárgyául kijelölhetők, még pedig állító vagy tagadó alakban. Például: a testre vagyis az aggregatióra nézve öt külön predikatum állítható föl, tudniillik az alak, a fölfogás, az öntudat, a tehetség és az észlelés (discriminatio).

Az érzékek számát hatra teszik, melyek is: a látás, a hallás, a szaglás, a tapintás, az ízlelés és az értelem (intellect).

Az érzés szerve szinte hat, hat az objectum és tizennyolcz a regio. Hat az elem is, tudniillik a föld, a víz, a tűz, a lég, az æther, vagyis a lélek és az értelem.

A lételnek tizenkét összefüggő oka van előszámlálva az anyagra úgy, mint a szellemre való tekintettel.

1. A tudatlanság.
2. A tehetség.
3. Az észlelés.
4. A meghatározott alak.
5. A megérzés (sensation).
6. A megértés (perception).
7. A tudás.
8. A vágyódás.
9. A nélkülözés.
10. Az életképesség (vitality).
11. A megszületés.
12. Az aggkor és a halál.

A transcendentalis erények száma szinte hat.

1. A könyörületesség.
2. A gyöngédség.
3. A béketürés.
4. Az erélyesség (vigorous application).
5. Az elmélkedés.

6. A bölcseség.

Ezekhez még a következő négyet is hozzá szokták számítani: tudniillik a rendszert (methodus), üdvözlést és imát, bátorságot, előrelátást.

A buddhismusnak sarkalatos dogmája: a *Sunyata* — vagyis az üresség, a valóságnélküliség; — meghatározása végett tizennyolcz megkülönböztetés van előszámítva. Ezen megkülönböztetések értelmezése azonban nem nyujt határozott fogalmat arról, hogy mi e dogmának a valódi értelme, nem könnyű tehát megmagyarázni, hogy mi a tulajdonképeni czélja az így formulázott tannak, tudniillik hogy «semmi sincs», különösen ha látjuk, hogy az viszonyba hozatik az «anyag örökkévalóságával», sőt az «örökkévaló első okkal» is. Bizonyos tekintetben tehát ez nem más, mint logikai subtilitás. Minden tárgy ugyanis alá van vetve a változékonyságnak; az egyedüli állapot, melynek örökkétartó ugyanazonosságot lehet tulajdonítani: a «nem-létezés» — a semmiség. Az a mi «soha nincs», soha el nem veszhet és ennélfogva az egyedűli, változatlanul fönnálló elem a teremtésben.

A «Sunyata» metaphorikai értelemben is magyarázható, értvén ez alatt minden testi és világi létezésnek illusionalis természetét.

Jegyzés. A *Kah-gyur* gyüjeményének második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik és hetedik része röviden e közleményben lesz ismertetve.

A) A *Dulva* rész az **ötödik** közlemény tárgya.

Ezen *hatodik* közleményben foglaltatik tehát:

B) A Sher-chin rész.

C) A Phal-chen rész.

D) A Kontsegs rész.

E) A MDo rész.

F) A Myang-hdas rész.

G) A Rgyut rész, mely az *Assiatic Researches* XX-dik kötetének 393-dik lapján kezdődik.

Csoma «Analysise» ez:

B) Sher-p'hy'in (Ser-Csin).

A lajstrom szerint *Kah-gyur* tibeti műnek második része a «*Shes-rab-kyi-p'ha-rol-tu-p'hyin-pa*», röviden *Ser-p'hyin* kiejtve Ser-csin (magyarosan), eredeti sanskrit nyelven **Prajná Páramitá**

azaz túlvilági bölcseség. E czím alatt foglaltatik huszonegy kötet, osztályozva a következő fejezetek alatt:

1. *Shés-rab-kyi-p'ha-rol-tu-p'hyin-pa-stong-p'hrag-brgya-pa-sank*, sanskritban *Shata sahasriká prajná-páramitá*, azaz: túlvilági bölcseség, százezer versszakaszban. 12 kötet, 75 fejezet, 303 osztályban, melynek mindegyik osztálya 300 slokából (verskötet) áll, vagy hason terjedelmű, kötetlen szövegből, egy osztály körülbelől huszonegy levelet tesz.

Ezen tizenkét kötetben a túlvilági bölcseség egész terjedelmében tárgyaltatik; a többi osztályzatok csakis compendiumai ezen kötetnek, melyek időszámításunk IX-dik századában, az eredeti sanskrit nyelvből a tibetire lefordíttattak *Jina Mitra* és *Suranda Bodhi* indiai és *Ye-she's-sde* tibeti tudósok által. Későbben mások is foglalkoztak a munka átdolgozásával és berendezésével.

Ezen tizenkét kötetben foglalt tárgyhalmaz számos kisebb-nagyobb terjedelmű kivonatokban lett átdolgozva és kiadva.

2. *Pancha-vinshati sahasriká prajná Páramitá*, tibetül: Shes-rab-kyi-p'ha-rol-tu-p'hyin-pa-strog-p'hrag-nyi-shu-l'ma-pa, azaz transcendentalis bölcseség 25,000 slokában, három kötetben.

3. *Ashtadasa sahasrika prajná páramitá*, tibetül: pa-k'hri-brgyad-stong-pa, azaz transcendentalis bölcseség 18,000 sloka- és 3 kötetben.

4. *Dasa sahasrika prajná páramitá*, egy kötetben. A fönnebbi három kötet kivonatban. A prajnaparamita 10,000 slokában, 613 levélen és 33 fejezetben.

5. *Ashta sahasrika prajná páramitá*. Kivonat, 8000 slokában, egy kötetben, 462 levélben.

Mind ezen műveknek tartalmát Shakya jelentette ki, Magadha királyságban, Rajagriha városánál fekvő *Grid'ha Kut'a parvata* nevű hegyen történt tartózkodása alatt. Ezen kötet kedvelt mű a tibetieknél s nagy tiszteletben tartatik általuk, minélfogva mind irott, mind nyomatott példányok nagy mennyiségben találtatnak belőle.

6. *Sna'-ts'hags*, egy kötetben, vagyis aphorismák — szemelvények — a prajná páramitából.

Ezen kötet 18 részletből áll. Shakya tanait mindenféle szempontból ismétli és értelmezi mint a túlvilági bölcseségnek (prajná párámitá) égből hozott tanait. A 9-dik részletnek czíme: *Bhagarati*

prajná páramitá sarva tathagate eka akshàri. Transcendentalis bölcseség összefoglalva az *A* betűben mely betű szülője minden Tathagáta vagyis Buddhának. Buddhistikus művekben az *A* betűt úgy tekintik mint az összes bölcseség kezdetét, ennélfogva minden szellemdús egyén, minden Bodhisatva és Buddha az *A* betűtől veszi eredetét, mivel ez az első elem, melyből szótagok, szavak, mondatok és a beszéd maga származnak s csak ez úton lehet tudományt és bölcseséget szerezni.

Ezen könyv foglalatja az összes prajná páramitá, az *A* betűben van foglalva. A prajná páramitá-féle compendiumoknak ez a legrövidebbike, mivel csakis egy betűből, azaz egy részből áll.

Áttekintés.

A Sherphyn (Ser-chin) áll 21 kötetből s tárgya spekulativus és theoretikus bölcselet, tudniillik szól a buddhismusnak lélektani, logikai és metaphysikai műkifejezéseiről, a nélkül azonban, hogy beható tárgyalásokba ereszkednék. Ily tárgyaknak száma 108-ra rug, több szakasz- és meghatározásokban, a melyekből, ha azokhoz valami *praedicatum* járul, igenlő vagy tagadó birálatot lehet alkotni. E műszavak meg vannak határozva az indiai és tibeti tudósok által szerkesztett sanskrit és tibeti szótárban.

Példakép itt következik a műszavak és szókötések nehánya:

1. *Phang-po,* sanskrit *Skandha,* egy aggregatum vagyis a test. Ily aggregatumok száma öt, tudniillik *a)* test; *b)* értelem; *c)* repræsentatio vagy öntudat; *d)* összeállítás vagy fogalom; *e)* megértés.

2. A hat érzék, tudniillik a látás, hallás, szaglás, ízlés, tapintás és az erkölcsi érzék.

3. A hat érzéknek organuma.

4. Az érzékeknek 18 határa, azaz a léleknek működése a hat érzéki organumra való vonatkozással.

5. A hat elem, tudniillik a föld, víz, tűz, lég, æther (üresség, vacuum) és az értelem, tibetül: sa, ch'hu, me, rlung, namnk'hah, rnamparshes-pa.

6. Tizenkét tárgynak esetleges lánczolata a föltételes összefüggés, t. i.: *a)* a tudatlanság; *b)* összeállítás vagy fogalom; *c)* megértés; *d)* név és test; *e)* a hat érzék; *f)* tapintat; *g)* fölfogás; *h)* vonzalom; *i)* elvonás; *k)* létezés; *l)* születés; *m)* agg-

kor és halál. Minden tárgy, de különösen az emberi lélek létezése, ezen esetleges lánczolattól függ. A *Stangyur*ban mindezekről több commentár foglaltatik.

7. A hét transcendentalis tárgy vagyis a főerények ezek: *a)* könyörületeség; *b)* erkölcsösség; *c)* béketürés; *d)* szorgalom vagyis beható erély; *e)* elmélet; *f)* ügyesség. Az itt előszámláltakhoz a következő négy tárgy is szokott számíttatni, tudniillik *a)* mód; *b)* ima és óhajtás; *c)* bátorság; *d)* tudás, előrelátás.

8. Shunyatá, tibetül: Stong-pa-nyid, azaz üresség. Abstract fölfogás. 18 meghatározás találtatik ezen fejezet alatt.

A Prajná páramitá, a transcendentalis bölcseségtani buddhismus, tehát ilyen tartalommal bír. Az egész csakis spekulativ észlelet és abstract műszavak, melyeknek értelmezése a túlságig van erőszakolva. Az ezekben való jártasság azonban szükséges a buddhismus, de különösen a Madhyamika bölcsészeti rendszer megértésére. «E helyen azonban a prajná páramitának bővebb ismertetésével foglalkoznom lehetetlen, azt mondja Csoma, mivel kevés érdeket lenne képes kelteni az olvasóban, azért is e tárgynak további folytatásától ezennel elállok.»

Ezen 21 kötetben foglalt tanoknak összege egyenesen Shakyának tulajdoníttatik, ki a prajná páramitában foglalt elveket életének 51-dik évében jelentette ki, a miután már 16 éven át mint Buddha el volt ismerve, s mikoron a már említett hegyen, Rajagriha mellett, a magadhai királyságban időzött. Hallgatói között volt sok boddhisatva, közöttük a hires Maitreya és az Istenek serege s saját tanítványaiból 5000 lélek s közöttök a két legjobbik, tudniillik *Sharihi-bú* vagy *Kashyapa*, tibetül: Hodsrung vagy Rab-bhyor és *Kun-Dgah-vo*. Az előadó itt maga Shakya, ki először, az első aztán a második tanítványához szól. Ezek több kérdést intéznek hozzája, de Shakya nem ád egyenes feleletet, hanem oly állításokat nyilvánít, melyekből a tanítványok könnyű szerrel vonnak következményeket.

A Prajná páramitának első szerkesztője volt Kashyapa (Hodsrung), kit Shakya utódául nevezett ki.

A *Stan-gyur* Mdo osztályának első 16 kötete a prajná paramitának értelmezését foglalja magában. Ezekután több kötet szól a Madhyamika bölcsészetről, mely a prajná paramitá elvein alapszik. A prajná paramitá Shakyától származott, a Madhyamika

rendszer pedig *Nagarjunától,* ki Shakya után egy századdal később élt. Shakya megjövendölte Nagarjuna világrajöttét, a végre, hogy a prajná Paramitá magasb elveit értelmezze.

Nagarjuna megjelenése előtt az indiai bölcsészek két, egymással szemben álló iskolához tartoztak, az egyik a lélek örök életét, a másik annak megsemmisítését tanította. Nagarjuna a középutat választotta és innen nevezik az ő iskoláját «Madhyamika», «középúton járó» rendszernek.

A *Stan-gyur* több művet foglal Nagarjunától és követőitől, kik tanait értelmezték.

Egyéb tárgyakon kívül a Madhyamika bölcsészeti iskola a következő 27 tárgygyal foglalkozik s azokat elemzi, tudniillik:

1. Az elégségesről vagyis a másodrendbeli okozatról.
2. Az életben való megjelenésről s az elvándorlásról (halálról).
3. Érzéki művekről.
4. A testről.
5. Az érzéki műszerek hatályáról.
6. Szenvedélyről és vonzalomról.
7. A születés (skye'-va), a létel (gnas-pa) és a megszünés (dang hgag-pa) állapotáról.
8. Az alkotóról, az alkotásról és a cselekvényről.
9. A jelen élet előtti lételről.
10. A tűzről és tüzifáról.
11. A földi életnek kezdetleges és végső határáról.
12. Saját magunk és mások cselekedeteiről.
13. A fölfogás alakulásáról.
14. A találkozás tényálladékáról.
15. Önlételről vagyis a természetről.
16. Arról, a mi le van kötve, a mi szabaddá lett.
17. A munkáról és gyümölcséről.
18. Énről. Ego.
19. Az időről.
20. Az okozatok egymásból folyásáról.
21. A kezdet- és a megsemmisülésről.
22. Buddháról.
23. Hibáról, tévedésről, csalódásról.
24. A kitünő igazságról.

25. A fájdalomtól való megszabadulásról.
26. Föltételezett összefüggésről vagyis esetleges lánczolatról.
27. A themák birálatáról.

Ezek a Madhyamika bölcsészeti iskolának kiválóbb tárgyai. Jónak láttam azokat itt elősorolni, mivel annyira hasonlítanak a prajná páramitához.

C) **Sangs-rgyas-p'hal-po-ch'éh vagy P'hal-ch'hen.**

A *Kah-gyur* harmadik része (rövidítve) **P'hal-ch'hen** (Phal-csen) nevet visel, sanskritban: *Buddhavatan Sangha*, azaz a buddhák egyeteme, vagyis a bölcsek egyesülése. Ezen rész hat kötetből áll, melyek egymásután a tibeti betűrend első hat betűjével vannak megjelölve s az egész mű Shakyától eredettnek tekintetik, a szóvivők azonban bizonyos szentek vagy hiressé lett bölcsek.

A műnek tárgya erkölcsi tanok és metaphysika. A buddhák és a szentek jelleme; működésök az emberi nemnek javára. A szentek élete és cselekedetei; ohajtásaik, imájuk, jó cselekedeteik. Shakyának csodálatos befolyása és véleménye az emberi lélekre és a legmagasb lényre vonatkozólag.

A fejezetek száma 45, a következőhöz hasonló tartalommal, például.

Buddhának származása. Buddha tulajdonságainak előszámlálása. Az életnek erkölcsi oldala. A jónak boldogságáról. A béketürésről. Buddhának életéről és haláláról.

Ehhez hasonló tartalommal bír az imént említett hat kötetnek mindnyája.

D) **Kon-tsegs.**

A *Kah-gyur* negyedik része *Kon-tsegs*, sanskritban: *Ratna Kuta* nevet visel. Ez is erkölcstant és buddhista metaphysikát foglal magában, hat kötetben, versben és prózában; jelentése a *Drágakő csúcsa* vagyis Buddha magasztos tulajdonainak előszámlálása és az ő oktatásai.

E) **Mdo.**

A *Kah-gyur* ötödik része *Mdo*, sanskritban *Sútra* nevet visel. Tárgyalás és aphorismák különféle tárgy fölött. Általán véve, ha az egész *Kah-gyur* két részre osztályoztatnék, tudniillik Mdo és Rgyud részre, az utóbbi megtartaná ugyan meghatározott terjedel-

mét, de minden egyéb buddhistikus tant a Mdo részbe lehetne illeszteni.

Részletezett berendezés folytán azonban 270 munka osztatott a Mdo czím alá, mely 30 kötetre terjed; tartalma változatos és Shakyának tulajdoníttatik. Ennek halála után Ananda (Kungato) által lett e gyüjtemény egybe állítva. Tartalma: erkölcsi és metaphysikai tanok, legendák és az orvosi tudományokra, csillagászat- és csillagjóslatokra vonatkozó értekezések. Orthodox és heterodox theoriák; erkölcsi és polgári törvények, az élő lények hat osztálya, azok lakhelye, ott lételüknek oka; a világ teremtése és leírása buddhista fölfogás szerint; a különféle buddháknak hatásköre, bizonyos szenteknek élete s viselt dolgai; s általán véve a buddhismus mind a tizenkétféle szent iratának tartalma ebben foglaltatik.

Még pedig az:

Első vagyis **Ka** *kötet.*

A buddhák és szentek ismertetése, fogadástételük, imádságaik, erkölcsi tökélyeik s érdemeik, melyek következtében elérték a végmegszabadulást.

Második vagyis **Kha** *kötet.*

Tartalma: Shakya életleírásának s tanainak részletei. Lásd Shakya életéről és haláláról való értekezést alább.

Harmadik vagyis **Ga** *kötet.*

Czíme tibetben: Hp'hags-pa-bChom-ldan-hdas-kyi-yé-shésrgyas-pahi-mdo-sdé-rin-po-ch'hé-mt'hah-yas-pa-mt'har-p'hyin-pa-zhés-bya-va-t'hég-pa ch'hén pohi mdo. Sanskritban: Aryanis'ht'hatan Bhagaván jnyána vipulana sútra ratna ananta nama mahayána sútra, azaz: nagyszerű drágakövek, vagyis Sutra magasztos elvekről, a tiszteletre méltó Buddhának terjedelmes tudományáról és bölcseségéről.

Egy képzelt városban, melynek neve a «*magasztos kitünő erény*» egy bizonyos házbirtokos, ki foglalkozására jósló volt, azon szándékkal, hogy erkölcsi és vallásos érdemekre tegyen szert és boldogságát megállapítsa, egy szép palotát épít Buddha számára. Ez alkalommal Buddha egyik tanítványa *Gangpo,* azt indítványozza, hogy sem ember, sem istenek ez épületet ne használják, de

legyen ez egyedül vallási tiszteletre tartva. Gangpó elmondja Shakyának tökélyeit s egyéb tulajdonait, hogy Bhagavan (Shakya Buddha) tudománya igen nagy, véghetetlen, ő ismer minden helyet, ismeri a multat, a jelent és a jövendőket; ő ismeri az élő lények gondolatjait és utait s minden cselekedeteiket, legyenek azok jók vagy rosszak, melyeket elkövettek testben, szóval vagy lelkükben, azok okaival és következményeivel. Ezután erkölcsi beszélyek következnek a négy sarkalatos igazságról.

Shakya meghivatik a most említett háztulajdonos által egy ünnepélyre. Shakya megjelenik ott, tanítványaitól környezve — csodálatos úton — azaz a levegőből szállva. Mesbyin nevű remete kérése következtében Shakya ott hagyja lábának nyomát egy lapos kövön.

A tenger lakosai s a Naga raják imádják és dicsőítik a Tathagatát (Shakyát) s arra kérik, hogy oktassa őket a vallása utain. Bámulják tökélyeit s műveit, megvallják neki szerencsétlen helyzetüket és tudatlanságukat s arra kérik, hogy tanítsa őket, mi módon érhetik el a boldogságot és a tökélyt. Mindnyájának kérdéseire megfelel.

Shakya beszéde Mungalyanához egyebek között szól: a bölcsek magaviseletéről, az élet nyomoruságairól, a boldogság után ohajtozásról, kegyajándékokról, áldozattételekről s imádásról, s hogy mindezekben igazi valóság (realitás) nem létezik.

Negyedik vagyis **Nga** *kötet.*

Czíme. Sanskrit nyelven: Arya «kushala múla paridhara» náma maháyána sútra. Tibetiben: Hp'hags-pa «dgé-vahi-rtsa-va-yongs-su-hdsin-pa» zhés-bya-va-t'hég-pa-ch'hén-pohi-mdo. Magyarul: Az erény gyökerének megértése, 444. lapon.

Skakya ezt a Rajagriha melletti ligetben jelentette ki. Tárgya metaphysikai s erkölcsi oktatások.

Ezen kötet második része Shakya azon oktatásaink összegéből áll, melyeket a mester 32,000 pap előtt a *Gridhra kúta* hegyen adott elő.

Egyik szakaszban oktatás foglaltatik egy kis gyermekhez. Shakya számos tanítványainak jelenlétében elmondja a gyermek történetét, hogyan marad elhagyatva és egyedül egy puszta házban, a vele való társalgás tárgya: moralról, lélekről, a létel ürességéről.

Ötödik vagyis **Cha** *kötet.*

Czíme. Sanskrit nyelven: Arya Sandhi nirmochana náma mahá-yána sútra. Tibetiben: Hp'hags-pa-dgongs-pa-nés-par-hgrel-va-zhés-bya-va-t'hég-pa-ch'hén-pohi-mdo. Magyarul: Öngondolataink értelmezése.

Metaphysikai tárgyalások, buddhistikus szempontból. A szenteknek elvei- és cselekedeteiről.

Hatodik vagyis **Chha** *kötet.*

Czíme. Sanskrit nyelvben: A'rya ghana vyuha náma mahayána sútra. Tibeti nyelven: Hp'hags-pa-rgyan-stug-po-bkod-pa-zhés-bya-va-t'hég-pa-ch'hén-pohi-mdo. Magyarul: Áthatatlan (tömött, imperetrabilis) diszítmény, vagy systema, alkotmány.

Tárgya: Erkölcstan Buddhának tulajdonairól; metaphysikai tárgyalások; különbség a test és az észlelő lélek között; hogyan érhető el a végmegszabadulás oly egyének által, kik az erkölcstelenség vétkeibe estek. A rabbilincsek oka a tudatlanság, mely által a lélek békókban szenved.

E kötet második részében foglaltatnak Shakyának végső szavai, melyeket a két *Sal*-fa: (*Shorea robusta. Dipteracea*) alatt mondott el, a halála előtti éjjelen; *Anandának* meghagyja, hogy készítse el halálos ágyát. A csodák leírása, melyek történtek, a midőn a két *Sal*-fa között feküdt mint egy oroszlán; akkor minden élőfa, csemete és fűszál feléje hajolt; a vadállatok és madarak mozdulatlanul maradtak s nem kerestek eledelt, a fénylő testek elhomályosodtak; a pokolban szenvedők kínjai enyhültek, a nyomorban lévők könyebbülést éreztek, magok az istenek is kellemetlenséget szenvedtek székhelyükön. Brahma személyesen látogatására megy, kivel a világ teremtéséről eszméket cserél, ki volt legyen a teremtője? Shakya egyenes kérdést intéz Brahmához, hogy ő teremtette-e a tárgyak összeségét? s ő volt-e az, ki az élő lényeket megáldotta bizonyos erényekkel és jellemmel? s vajjon ő volt-e az, a ki a világnak többszöri átváltozását s megsemmisülését s újjászületését okozta? Brahma tagadja, hogy ezt ő tette volna. Végre Brahma kérdi Shakyától, hogy mondaná meg ő neki, mikép lett a világ, és kinek hatalma által? A felelet az, hogy a *világon minden változás, egyedül az élő lények erkölcsi cselekményeinek tulajdo-*

nitandó; e világon minden csakis csalódás (illusio), *a dolgokban valódiság nem létezik — minden csakis üresség.* Brahma ily oktatás után Shakya követője leszen, ekkor Shakya a világot sajátjának tekintvén, azt Brahma gondozására bizza, és elmondja, hogyan kelljen e világban az erényt és boldogságot előmozdítani. Említés van téve az irgalom, az erkölcsösség, a béketürés erényeiről.

Hetedik vagyis Ja *kötet.*

E kötetben hat osztályzat van. Czíme:

1. A fehér lotus virág vagyis az igazi hitvallás.
2. Az erkölcsi törvények jó tulajdonairól.
3. *Amitabha,* vagyis a boldogság székhelyének leírása.
4. A készen levő edény, vagyis az oktatás.
5. A nagybecsű edény, vagyis az erkölcsiség.
6. A drágalátos véghatár, vagyis a végmegszabadulás.

Mindezen fejezetek erkölcstant és buddhistikus oktatást foglalnak magukban.

Maitreya kérdezi Manju Sri-től, hogy azon csodálatos jelenségek, melyek Shakyát környezik, mit jelentsenek s mi legyen okozatuk? Beszélgetéseik a hat túlvilági erényről, melyek is az irgalom, erkölcsiség, béketürés, szorgalom, elmélkedés és szellemiség (ügyesség).

A 20-dik lapon Shakya azt mondja egyik kedvencz tanítványának, hogy mennyire nehéz megérteni és megbirálni Buddhának bölcseségét s általában a dolgok tulajdonságait s jellemét. Hathatós segélyt igér azoknak, a kik bajaikban hozzá folyamodnak. Shakya oktatja tanítványait a jó és bölcs emberek életéből vett példákban; ezek bámulják tanait s megvallják, hogy tiszteletre méltók és hasznosak az üdvösségre.

A negyedik sútrában Shakya egy bizonyos szentnek (Avaloke'swara) kitünő erkölcsi erényeiről értekezik; fáradozása, hogy a tökély utjaira térítse a pokolban sinlődőket.

Az ötödik sútra foglalatja szinte erkölcsi és metaphysikai részletezés. Hogyan lehessen megszabadulni a szenvedélyesség és a tudatlanság békóitól. A legbiztosabb mód a felszabadulásra — e kettő: tudniillik *komoly igyekezet* és az *élet tisztasága.*

Nyolczadik vagyis **Nya** *kötet.*

E kötetben hét munka foglaltatik.

Sanskritban: Maha parinirvána. Tibetül: Yongs-su-myá-nan-las-hdas-pa-ch'chen-po. Magyarul: A szenvedéstől való végmegszabadulás. Tartalma: Shakya halálának részletei.

Shakya megjósolta halála előtt, hogy nyolcz századon át vallása tiszteletben álland és terjedni fog, de azután lehanyatlik, a papoknak elkorcsosodása és világi érdekeken kapkodása miatt, a hátralevő rész ismétlése a már följebb érintett tárgyaknak.

Kilenczedik vagyis **Ta** *kötet.*

Shakya elmondja a buddhismusnak főelveit. E kötet hat részből áll.

Tizedik vagyis **Tha** *kötet.*

Ebben hét munka foglaltatik, melynek tartalma, valamint az előbbi köteté: Shakyának értekezései buddhistikus erkölcsi és philosophiai tárgyalások, mindennemű erények és erkölcsi érdemek felől.

Tizenegyedik vagyis **Da** *kötet.*

Ebben kilencz külön munka foglaltatik.

1. Beható oktatás, a tárgyak fölötti helyes itéletről, Shakya által.

2. Túlvilági tehetségek megszerzéséről s tökéletlen léttől való megszabadulásról.

3. A hitnek különféle fokairól. Mit kelljen véghez vinni s mitől őrizkedni.

4. Shakya előadásai az *Ujjayani* ligetben, a tudás és a jó tulajdonok dicsőítése. Eszmecsere egy Brahman és Shakyának egy előkelő tanítványa között a buddhismus magasztos elveiről, mi módon lehet Buddhává vagyis szentté válni.

5. A Thatagata (Buddha) nagy könyörületességéről. Beszélyek a mennyországokról, Istenekről, élő lényekről és erkölcsi tényeikről.

6. Metaphysikai elméletek Shakya által.

7. *Maitra* tanítvány kérdésére azt feleli Shakya, hogy vallá-

sos oktatást adni másoknak, hasonlíthatatlanul a legbecsesebb kincs e világon.

8. A szentek által tudandó hét tárgynak szükségességéről.

9. Előadások erkölcsi magaviseletről.

Tizenkettedik vagyis **Na** *kötet.*

Hat munka foglaltatik ebben. Tárgya: Erkölcsi és metaphysikai előadások Shakya által.

Tizenharmadik vagyis **Pa** *kötet.*

Foglalatja tizennégy külön munka. Az erényes és erkölcsös életről. Shakya egy öreg asszonynak nyujt oktatást, kiről azt mondja, hogy ötszáz emberöltő előtt édes anyja volt.

Tizennegyedik vagyis **Pha** *kötet.*

Kilencz külön munkát tartalmaz. A legérdekesebb tárgy itt az «én» és a «lélek» felőli értekezés. A levésről és az enyészetről.

Tizenötödik vagyis **Ba** *kötet.*

Tizenkilencz külön munkával. Oktatás az erények gyakorlatában. Különösen öt kitünő erényről van szó, tudniillik adakozás-, erkölcsiség-, béketürés-, szorgalom- és elmélkedésről. Kiemeli különösen az irgalom erényeit.

Shakya jóslata *Chandrottara* leányzó felől, hogy egykoron szentté, Buddhává fog válni, valamint *Kshemavati* Vimbasara magadhai király felesége is, a kinek Shakya szinte oktatást nyujt.

Maitreya tanítványának kijelenti Shakya, hogy mi módon kelljen elejét venni annak, hogy a jövendőben a buddhismus tanai meg ne szakadjanak.

Tizenhatodik vagyis **Ma** *kötet.*

Tizenkilencz külön munkát foglal magában.

1. A fáradalmak megkönnyítéséről s a hitnek gyarapodásáról. A hat erénynek magasztosságáról.

2. A végboldogság felé biztos s kétes uton való haladásról.

3. és 4. Erkölcsi és vallásos törvények, melyeket ismerni kell azoknak, a kik vallási életre szánják magukat stb.

5—7. Ételben és italban követendő mértékletességről, ohajtásaink s szenvedélyeink megzabolázásáról.

8—9. Jó érdemeiről annak, a ki tiszteletet tanusít egy szentnek ereklyéi iránt stb.

10—12. A zöld rizsföld példa gyanánt van itt fölhozva, megmagyarázására annak, hogy mi a tárgyak okozatos összefüggése, eredetük- és lételükben; bebizonyítván azt, hogy mikép származik le minden, másmás okozatból; kezdve mint itt, a vetőmagtól. Az okozatos összefüggés föl nem ismeréséről stb.

13. Angulimaliya, egy brahman, emberkéz csontjaiból összeállított olvasót visel. Shakya megdorgálja erkölcstelen viselete miatt. Egy bölcs és jó embernek minők az életszabályai és milyen az életgyakorlata? a brahmánok hibás elvei, a végmegszabadulás módjaira vonatkozólag.

14. Shakya oktatásai egy királyfihoz, a földi létel állhatatlansága- és az élet nyomoruságáról s a végmegszabadulást követő boldogságról.

15—16. Shakya vigasztalja Badsalá királyát, mivel édes atyja halálának véletlen okozója volt.

17—19. Megtérés. Bűnbánás, hogyan mossa le Drimedhod, egy buddhista szerzetbeli, házasságtörési bűneit stb.

Tizenhetedik vagyis Tsa *kötet.*

Tizenegy külön munkát tartalmaz. Tudniillik:

1. Megfenyítése azoknak, a kik Buddha törvényeit áthágják. Mi az igazi tanítás a lélekről, s kik az igazi vallás tanácsadói; mi a csalfa tanítóknak ismertető jelleme; megjósolja a papok jövendőbeli elfajulását, mint a hamis tanok következményeit.

2. Shakya Kosala királyának, saját kérelme folytán, oktatást ád az erkölcsösségben, hogyan kelljen kormányoznia a vallásosság és törvények szerint.

3—6. Shakya azt mondja, hogy a legnagyobb boldogság a végmegszabadulásban áll; hogyan lehessen az önzést legyőzni, erre azt tanácsolja Shakya, hogy azt csupán úgy tehetni, ha a szentháromsághoz folyamodunk (t. i. Buddha, Dharma és Sangha).

7. Magadha királyának kérésére elmondja Shakya, hogy mivé válik az ember halála után.

8—11. Általános oktatás Buddha vallásában.

Tizennyolczadik vagyis Ts'ha *kötet.*

Hat külön mű foglaltatik ebben.

1. Gaya hegyéről Shakya oktatást tart egy gyülekezet előtt s szól az erényekről, különösen a legfőbbekről, melyeknek száma tíz, tudniillik: irgalom, erkölcsösség, béketürés, szorgalom, elmélkedés, ügyesség, modor, imádság, bátorság és bölcseség.

Végül Shakya azt mondja, hogy ezen értekezést a jó tulajdonok aknájának vagy a bölcseség világosságának nevezhetni. Erkölcsi elvek tartalma miatt a tibeti nép nagy előszeretettel viseltetik ezen hittani értekezés iránt.

2—3. Shakya beszéde egy hegytetőről nagy számu tanítványaihoz, a szentek különféle fokairól s tökélyeiről. Buddhista hittani részletek. Elmélkedések.

4—5. Imádságok szárazság idejében esőért.

6. Shakya oktatása a hibák és csalódásoktól való megszabadulás tárgyában s a végső boldogságról.

Tizenkilenczedik vagyis Dsa *kötet.*

Áll öt külön munkából.

1—3. Az erények előszámlálása, mi az érdemünk, ha azokat gyakoroljuk.

4. Shakyának metaphisikai oktatásai.

5. Buddhának áldása azokra, a kik vallási és erkölcsi életüknél fogva elérték a tökélynek legmagasb fokát.

Huszadik vagyis Wa *kötet.*

Tizenkilencz külön értekezésből áll.

1. Shakya oktatása közvetlenül halála előtt a lélek tulajdonairól. Itt tisztán ki van mondva, hogy *minden élő lény lelki jellemének kútforrása ugyanaz mint a mi Buddháé.*

2—3. A szenteknek kötelességeiről és életmódjáról.

4. Az igaz hitnek véggyőzedelmeiről.

5—6. Vallás- és erkölcstani előadások.

7—12. Az erények- és bűnökről, különösen az állatiságtól, fösvénységtől és bujálkodástól való tartózkodásról.

13. A tengerparton álló dombról Shakya oktatást tart, a papi élet és erények gyakorlatának előnyeiről.

14. Az erkölcsiségről és bűnvallomásról.

15—19. Erények gyakorlatáról s előnyeiről azon szentekre nézve, a kik a legfőbb tökélyt elérni ohajtják.

Huszonegyedik vagyis Zha *kötete.*

Négy külön munkából áll.

1. Itt Buddhának 5453 neve számláltatik elő, 137 levél terjedelmén. Ezek az erényekre, kitünő tulajdonokra, cselekedetekre, nagybecsű, nagyszerű, magasztos és tetsző tárgyakra vonatkoznak, Buddhát illetőleg, ezen kiinduló pontoktól intézi a hivő imáit istenéhez, például :

Tibetül: Dé-bzhin-gshegs-pa, azaz: Imádlak oh Isten (Tathagata). Te vagy mindenütt világító nap.

Imádlak oh Tathagata, Te az erkölcsi bölcseség.

Imádlak oh Tathagata, a ki a világ minden zugának világító mécsese vagy! stb.

2. A második szakasz szól: Az igazi bölcsek életmódjáról.

3. A vétkeknek félretételéről, őszinte bűnbánás s imádság következtében. Több Buddha, Bhagavan és Bodhisatva van itt megnevezve, mindegyik név után ez áll: Imádlak tégedet!

4. Vallási érdemei azoknak, a kik a Buddhák neveit említik és imádják.

Huszonkettedik vagyis Za *kötet.*

E kötetben 20 külön munka foglaltatik.

1. Az első hét levél tartalma fohászkodások és imák s Buddhák áldásai.

2—8. Számos Buddhának megnevezése s megismertetése Shakya által, s azon előnyök fölsorolása, melyek az emberiségre háramolnak a hozzájok intézett imákból.

9. Buddha bhúmi értelmezése, vagyis magyarázata azon nagy tökélyeknek, melyekkel a buddhák bírnak, határtalan bölcseségük következtében.

10. Tanácsadás, hogy nem kell eltávozni a Buddhától. Értekezés a főerények gyakorlatáról.

11—12. A nyolcz kör; Shakya értekezik nyolcz képzelt Buddháról a távol keleten, s azon áldásról, mely neveik hallatára

hárul a hivőkre; székhelyök, tökélyeik s a hozzájok intézendő fohászok.

13. Buddháról való megemlékezés. Tökélyeinek leírása.

14. A törvényről való általános értekezés. Buddha tanai.

15. Értekezések a papokról; *három* dolgot kell szemük előtt tartani, ezek az erkölcsösség, az elmélkedés és a bölcseség.

16. Káya traya — tibetül: Sku-gsum vagyis Buddhának *három* személye, tudniillik Dharmakaya, Sambhogakaya és Nirmanakay, ezeknek Shakya általi értelmezése. Ez a buddhista szentháromság.

17. Tri skandhaka. Tibetül: Phung-po-gsum-pa. A három aggregatumnak értelmezése, tudniillik az erkölcsösség, elmélkedés s ügyesség vagy bölcseség.

18. Áldás, hogy jó föltételeink beteljesedjenek.

19. Áldás, hogy minden élő lény meg legyen óva és mentve a gonosztól.

20. Önvizsgálat. Erkölcsi kötelességeink előszámlálása, melyeket Shakya, Naluti nevű helyen jelentett ki, Rajagriha mellett, Magadhában. Tíz erkölcstelenségről és a tíz erényről, azok ellentétéről. Mi a jó és gonosz cselekedeteknek gyümölcse vagy kifolyása. Az átvándorlások helyei. Jutalomról és büntetésekről.

Huszonharmadik a **Ha** *és a huszonnegyedik vagyis* **Ya** *kötetek.*

Folytatásai azon elmélkedéseknek, melyek az előbbeniekben foglaltatnak. A *Yama* (Hthab-bral) nevű mennyországban lakó istenek cselekedetei s azok következményei. Az istenek élvezeteiről. Bizonyos erények gyakorlata által biztosíthatjuk megunknak ottan történendő ujjászületésünket s odavándorlásunkat. Oktatás és intés a jó cselekedetekre. Az irgalmasság, erkölcsösség és szemérem magasztalása, mik a jó és mik a gonosz cselekedetek. A paradicsom és a pokol leírása. A jóság és a gonoszság példákban magyarázása. Az állattiasság, a szenvedélyesség és a tudatlanság, a nyomornak kútforrásai. Versek, melyekben Shakya az erényt ajánlja s a bűnt elitéli.

Huszonötödik vagyis **Ra** *kötet.*

A föntebbi tárgyalások folytatása. Ezek után még 12 munka foglaltatik e kötetben. Még pedig:

1. Shakya oktatása a papokhoz, az itélő tehetség csalódásairól, a tárgyak valódiságáról és a lélek tulajdonairól.

2. Shakya látogatást fogad Vinbasara királytól s oktatást ád neki.

3—4. Az ürességről. Sanskritban: Sunyatá. Tibetül: Stong-pa-nyid.

5. A főzászló. Shakya oktatja a kereskedőket s azt mondja nekik, hogy mily jó hatása van annak, ha gondolatjaik: Buddha, a törvény és a papok vagyis Buddha, Dharma és Sangha — háromság felé irányulvák.

6. Shakya értekezik tanítványai előtt a lélekről és a megszabadulásról.

7. Shakya csodát mível egy nagy kőnek az útból való eltávolítása által s megmondja nekik, hogy a Tathagák bírnak ily hatalommal. A világnak keletkezése, tartama s megsemmisülése — a lélekvándorlás és végmegszabadulásról.

8—11. Szertartásokról.

12. Lelki vezetőkről. Shakya azt mondja, mily nagy az előny, ha magunkat lelki tanacsadókra bizzuk.

Huszonhatodik vagyis **La** *kötet.*

Ebben 35 külön munka foglaltatik.

1. Shakya megjelenéséről, mint hittani oktatóról; nemzetségének ismertetése.

2. Egy szerzetes jó s rossz jelleméről. A szűzesség és jó erkölcsök ajánltatnak.

3. A magaviselet tisztaságáról. Jó erkölcsök dicsérete.

4. Jó és rossz cselekedetek gyümölcsei.

5. Saját itélő tehetségünk által megszerezhető jó tulajdonok leírása.

6. Az élet végéről. A hatféle élő lény élettartamának meghatározása, évek és napok szerint.

7. A halál után történendőkről.

8—9. A földi lételnek állhatatlanságairól, ilyenek: az egészség, ifjukor, gazdagság, az élet stb.

10. Elméletek a halálról.

11. Járványról, mely akkor uralkodott.

12. A mult, jelen és jövendő fölötti elméletek. A szülék iránt tartozó tiszteletről.

13—22. Buddhista hittani és metaphysikai elméletek.

23. Udana-varaga. Eszméletek különféle tárgyak felől, mint például az állhatatlanság, az irigység, a szeretet, a szüzesség, a kellem, erkölcsiség, jó cselekedetek, társalgás, hit vagy pietás, pap, út, tisztelet és tekintet, károsítás, emlékezés, harag, Tathagata, tapasztalás, ismeretség, fájdalomtól megszabadulás, bűn, boldogság, a lélek stb.

24—27. Vallásos emberek élete. Shakyát egy isten látogatja meg, kérdi tőle, hogy mi cselekedetek által lehet a magasságba jutni; erre azt feleli Shakya: A tíz erkölcstelenség elkerülése által juthatni a paradicsomba.

28—31. Shakya hatalma. A rossz cselekedeteknek következménye.

32. Gyűrükkel.ékesített sétabotoknak a papok által használatáról.

33—35. Buddhista erkölcstan. A jó és a rossz eredetéről.

Huszonhetedik vagyis **Sha** *kötet.*

Karma Shataka, azaz egyszáz jó tényről. Sok erkölcstani példák hozatnak itt elő, s tanuságok vonatnak le belőlök.

Huszannyolczadik vagyis **Sa** *kötet.*

Az előbbeni tárgyaknak folytatása.

Shakya megjövendöli az utána következő Buddhának megjelenését.

Huszonkilenczedik vagyis **Ha** *kötet.*

Tartalma:

1. Száz legenda. Gang-po Brahman meghivja Shakyát tanítványaival oktatást nyerendő, meggyőződött hatalmuk és befolyásuk felől, áttér tehát hitükre. Említés van itt téve arról, hogy istenek, félistenek, királyok és országnagyok, gazdag kereskedők s sok jó állású egyén, különös tiszteletöket nyilvánítják Buddha és papjai iránt, s ellátják őket gazdagon a szükségesekkel.

2—3. A metempsychosis tárgyalása. *Sukarika* félistén értesülvén arról, hogy legközelebbi megtestesülése egy sertés alakjában fog történni: nagy siránkozásra fakad. Indra Isten azonban azt

tanácsolja neki, hogy vesse magát Buddha pártfogása alá; ezt meg is teszi s ennek következtében újjászületése a magas mennyországban lakozó istenek között a Goldanban történik.

4. A hires és gazdag Shravasti háztulajdonosnak leánya Sumagadha — egy távol országba megyen férjhez, a hol a buddhismus még ismeretlen volt, egy meztelen brahmani papnak magaviselete visszatetszőleg hatott reá, ohajtása az volt tehát, hogy férjét s rokonait megismertesse a buddhisták életmódjával. Shakyát s tanítványait egy kenetteljes fohászban meghivja egy természet fölötti ünnepélyre. Meg is jelennek másnap csodálatos módon. A nő mindegyikére rá ismer s elmondja férjének mindegyikük jellemét. A nő ájtatossága és mély belátása. Shakya pedig elbeszéli erkölcsi érdemeit a hölgynek; valamint régi jóslatait újra ismétli a papok elfajulásáról s tanaiknak alásülyedéséről.

Harminczadik vagyis **A** *kötet.*

Huszonöt külön értekezés van benne.

1. *Punya-bala avadána,* tibetül: Bsod-nams-stobs-kyi-rtogs-pa-brjod-pa, azaz Panyabala királyfi története. Vitatkozás, hogy a következő öt előny között melyik a legjobb? tudniillik: *szép test, szorgalom, ügyesség a művészetekben, elmésség* vagy *erkölcsi érdem?* A megállapodás az lett, hogy az *erkölcsi érdem a legjobb,* mivel ennek birása fölér mind a többivel.

2. Chandra-prabha király képzelt uralkodása alatti boldogság, sok erénye, rendkívüli irgalmasssága.

3—5. Az irgalmasság gyümölcse. *Sri-se-na* király adakozásai s nagylelkűsége, ki végre saját életét is áldozatul hozta stb. Kanukavatna király és Don-grub királyfi története. Adakozásaik.

6. *Brahma jala sutra.* Brahma hálója; elágazó vélemények a világ eredetéről és tartamáról, lételének van-e eredeti okozata, vajjon határtalan-e, örökkétartó-e stb.?

7. Chinai eredetü értekezés. A szivességnek eszes módon viszonzásáról; a szülék iránti háladatosságról.

8—9. A jó és rossz cselekedeteknek okáról és okozatáról, Shakya elbeszélése. Az emberek boldog és boldogtalan állapotának leírása, a jó tulajdonok- és a hiányokról stb. Ezek mind erkölcsi érdemek vagy bűnök következményei, melyek elkövettettek előbbeni életünkben és lelki vándorlásainkban.

10. Shakya jóslatai és áldásai bizonyos helyeken.

11. *Életleírások.* Házasságokról a különböző kasztbeliek között.

12. Csillagászati jóslatok.

13. *A törvény kerekének forgatása,* azaz Buddha vallásának kihirdetése.

14—17. Buddhista metaphysikai beszélyek.

18. *Maitri bhavana sutra.* Shakya tanításai azon előnyökről, melyek a kegyelet és a felebaráti szeretet gyakorlatából erednek.

19. *Panchashiks' hyanu shansa sutra.* Shakya megkérdeztetvén, előadja egy háztulajdonos előtt azon előnyöket, melyek a következő *öt* erkölcstelen cselekedetektől való tartózkodásból erednek, tudniillik: *ne ölj, ne lopj, ne légy házasságtörő, ne mondj hazugságot, ne élj részegítő italokkal.*

20—25. Metaphysikai értekezések példákban. Buddhista hittanok.

F) **Myang-hdas.**

A *Kah-gyur*nak egyik része Myang-hdas, sanskritban: Nirvána nevet visel s két kötetből áll. Tárgya: A szenvedéstől való végszabadulásról. Shakya halála a két Sal-fa alatt Kusha vagy Kamarupa városában Assamban. Végső szavai és végperczei. Oktatás a lélekről. Temetése. Ereklyéinek elosztása és megőrzése.

G) **Rgyud.**

A *Kah-gyur* utolsó része a *Rgyud.* Sanskritban *Tantra.* Huszonkét kötetben. Tárgya: Mystikns theologia. Istenek és istenasszonyok ismertetése. A bűbájos körök (circulus, mandala) elkészítése a nevezett Istenek hatására vonatkozólag. Áldozatajánlatok, hogy kegyeiket számunkra biztosítsuk. Imák, énekek, bűbájok. Itt találtatnak egyszersmind bizonyos művek és értekezések: a csillagászat, csillagjóslás, időszámítás gyógy- és természettanról.

A kötetek czímei itt következnek, s tibeti szokásként a betűrend szerint vannak a kötetek számozva.

Első vagyis **Ka** *kötet.*

Tizennégy külön műből áll; nevezetesebbek ezek:

1. *Manjusri* neveinek s tulajdonainak előszámlálása; ez a

bölcseség Istene s minden buddhának alap-tulajdonsága, Shakyának értekezése egy tanítványának fölszólítása következtében.

2. Az istenség hogyan kölcsönöz természet fölötti hatalmat a halandóknak. Shakya magyarázatai.

3. E könyvben foglaltatnak a «Tantrika» bölcsészeti tanok alapelvei, mely rendszer Indiába a X-dik, Tibetbe pedig a XI-dik században éjszakról Shambálából hozatott be. Említés van itt téve Mekkáról és a mahomedán vallás keletkezéséről s terjedelméről.

A kötetnek hátralevő művei buddhista, metaphysikai és theologiai tárgyakkal foglalkozik.

Második vagyis **Kha** *kötet.*

Tartalom: Metaphysika s rituale. Az *Abidhana* résznek egyik tárgya: az istenséggel való egyesülésnek titokteljessége.

Harmadik vagyis **Ga** *kötet.*

Buddhita mysticismus. *Vajra Satva* vagyis a legmagasb eszélyességgel való egyesülés.

E kötet hatodik részében Vajra Satva, az istenség, felel Vajra Varahinak egy nő istennek, hogy mi volt lételének eredete s oka. Említés van téve a *Linga-* és a *Bhaga*ról, tudniillik a nemzés- és a szülésnek képleteiről. A betűknek titokteljes értelme. A dolgoknak csalódásteljes létele; az Istennel való mystikus összeköttetés. A tudatlan ember le van lánczolva, a bölcs pedig szabad. Hogy kelljen a mystikus köröket fölszerelni az istenek képeivel, illatokkal, tömjénnel és virágokkal. Nagyobb hatásu mantrák nem léteznek, mint a melyeket *Heruka* (Buddhának egyik neve) és a *Vajra* Varahi — isteni személyekhez intéznek. Ezek által mindent el lehet érni, általok megszabadulhatni a bűnök nyomásától. Mód és szertartások leírása. A mindenségben létező szellem többféleségéről. Az Isten létezésének nagy titka. Több passusok fordulnak elő, melyek a Mindenható felől kitünő fogalmakat tartalmaznak.

Negyedik vagyis Nga *kötet.*

Rituale és Buddhista philosophia az istenségről, a lélekről, az erkölcsiségről. A 9-dik részben szó van: az állhatatosságról, a megszabadulásról, előadva Shakya által, miután a sátán fölött diadalmoskodott.

Otödik vagyis Cha *kötet.*

E kötetben is több munka foglaltatik.

Az elsőben szó van buddhista metaphysikáról és ritualéról. A papok fölavatásáról, intvén az ujonczot, hogy fogadásához hű maradjon. A test és lélek, valamint a legfőbb lény tulajdonairól.

A második részben vallási mysteriumok vannak egybeállítva. A Vajra Satwa, a legtökéletesebb értelmű lénynek imádása. A Vajra Satwa, öt Buddhának kérelme folytán, előadja a legfelsőbb lényre vonatkozó fölfogását. E mű érdekes módon kifejti a régiek értelmezéseit az istenség felől.

A harmadik rész «a gyémánt olvasó» nevet visel s ima van intézve a következő három szent egyénhez, kiknek nevei: Kumar Bhut, Bhagavan és Vajra Dakin. Tárgyai: a mystika theologia, a lélek, a megszabadulás, az Istennel való egyesülés, szertartások és mantrák.

Hatodik vagyis Chha *kötet.*

E kötetben kilencz munka foglaltatik.

1. Shakya győzedelmet arat a sátán fölött, legyőzi a következő három gonosz istent is, a kiknek ezek a nevei: Nilambara Dhara, Vajra Pani és Indra tri vinita.

2. A három hatalmas lénynek legyőzése, vagyis a Tantrika szertartások mikénti teljesítése.

Az isteneknek ajánlott áldozattételeknél a következő fohászok használtatnak: om! Brahma om! Vishnu om! Rudraya om! Kartika om! Ganapata om! Indraya om! Mahakala om! Mahabramaya. Valitatale! Valitatale Swaha!

3—4. A harmadik és negyedik rész mantrákat és formulákat tartalmaz bizonyos ohajtások valósítása végett, mint a betegségektől megovásért. Találtatnak ott a többek között ily általános elvbeli kifejezések is, mint például: nihil est quod non cedat, azaz szor-

galommal és kitartással mindent elérhetni; tibeti nyelven e példabeszéd is előfordul «Ch'hu yi thigs pa phra mo yis, Dus-su byung vas rdo va hbigs: hasonlít a latin mondathoz: gutta cavat lapidem, non vi sed sæpe cadendo; a vízcsepp kivájja a követ is.» Az istenség tulajdonairól kitünő értekezés olvasható a 39—40-dik lapokon. Indra azt kérdi, hogy a mantráknak mi a haszna? hogy megáldassunk bőséggel, megszabaduljunk a betegségektől, győzelmet arassunk elleneinken, s hogy czélszerű készületeket tehessünk megtámadóink ellen.

A hátralevő négy rész hasonló tartalommal bír, s mantrák-, rituálék- és szertartásokról és a legmagasb istenség tulajdonságairól értekezik.

Hetedik vagyis Ja *kötet.*

E kötet hét részletre oszlik, s mint a föntebbi úgy ez is hasonló tárgyakról szól, tudniillik: A szent mantrák hatásáról, melyekkel a test ösztöneinek és a lélek gyengeségei- s bűneinek ellentállhatni, ilyenek: az állatiasság, az indulatosság, a tudatlanság, az irigység stb. A mandalák elkészítésének módja s az avval összekötött szertartások, a bűn-mocsok lemosása végett. Győzelem a halálnak ura fölött stb. Ilyen tárgyakkal foglalkozik e kötet. A hatodik részben Buddha oktatást ad a titkok mikénti megfejtéséről. S említés van arról is, hogy e rendszert eszélyességgel kell párositani, mivel minden a mi jó, csak a legmagasabb lénytől «ab optimo maximo» származik, s versben úgy mint kötetlen írásmódban az istenség és a lélek felől sok magasztos eszme van itt kifejezve.

Nyolczadik vagyis Nya *kötet.*

E kötet hét részre van osztva.

Az első a gyémánt pont. Mahayoga-féle mysteriumok összege. Üdvözlet és fohászkodás Samanta Bhadrához, az összes szentekhez (Tathagaták), valamint Vairochanához van intézve. Vajra-d'hara vagyis Vajra Satva a legmagasb értelmiség a szóló, a ki más Tathagaták vagyis Buddhák kivánságára, megmagyarázza az abstract fogalmak jelentését, melyek az ég, a világ, Bodhi-Satva, Buddha az emberi lélek tulajdonai, valamint a legmagasb szellem, a yoga-féle rendszer, a tárgyak létele viszonyosságban, az emberi lélekre s az általános létre vonatkoznak. Többféle mandalák, ritus és szer-

tartások magyarázata a megszabadulás részletei, egy szóval a mystikus theologiának tárgyalása; mindez folytattatik a 2-dik és 3-dik részben is.

A *negyedik rész* oly szertartásokról ad oktatást, melyeket egy templom vagy szobor fölszentelésénél használni szokás. A kötet hátralévő részei a már fönnebb érintett tárgyakról értekeznek.

Kilenczedik vagyis Ta *kötet.*

Ebben is hét külön rész van.

Az első a lélekvándorlásnak elkárhozott helyiségeiről ád fölvilágosítást s a Mindenható felől értekezik.

Az istenek, gonosz lelkek és szenteknek jelenlétében Shakya oktatást ád, hogyan kelljen a kárhozat helyeit kikerülni s mi módon a pokolból megszabadulni. Csak Buddha az egyedüli menedék. A mandalák elkészítése vagy azoknak képzelete lelkünkben, szertartások véghezvitele, áldozattételek, tömjénfüsttel vagy más illatos szerrel és virággal; a mantrák gyakori ismétlése bűneinktől megtisztulás végett. (Itt következik egy hosszú fohászkodás [Dharáni] sanskrit nyelven.)

2-dik rész hasonló a fönnebbiekhez. Itt is egy hosszú dharáni foglaltatik.

3—6-dik rész szinte mystikus theologia részleteivel, a mysteriumok s szertartások leírásával foglalkozik, s a fölavatás- és a végmegszabadulásról szól. A negyedik rész különösen a «túlvilági bölcseség huszonöt ajtajának» neveztetik.

Jegyzés. E mű az, melynek egy töredéke tibeti írásmódban 1722-dik évben Lipcsében közzététetett; az eredeti, Nagy Péter orosz czár által küldetett át a párisi akadémiának. Lásd *Alphabetum Tibetanum* auctore Georgi Roma 1762, valamint az Asiatic Society of Bengal évkönyveinek 1-ső kötetét. De a szöveg igen hibásan van közölve az *Alphabetum Tibetanum*ban.*)

E részhez még egy más munka is van csatolva, czím nélkül. Tárgya: Útmutatás a betegségek gyógyítása,- bőségnek biztosítása-, valamely személy vagy tárgynak hatalmunkba való kerítése- s az ellenségnek megkárosítására s megsemmisítésére vonatkozólag.

*) Lásd az első közleményt.

A hetedik rész foglalatja: Útmutatás az élő lények megszelidítésére, vallásos szertartások és mantrák.

Tizedik vagyis **Tha** *kötet.*

Ez is hét részből áll, melynek tartalma a fönnebbi kötetéhez hasonló.

Az ötödik és hetedik részben hét Tathagata van ismertetve, minden jó tulajdonaik és tökélyeik el vannak mondva, hogy minő imákat használtak feddhetetlen életük folytán, mielőtt buddhákká váltak volna. Mindegyike azért fohászkodott, hogy az élő lények egyenkint, kik valamely bajban vagy szenvedésben sinylődnek, buddhává válván minden boldogságban és malasztban részesüljenek, s hogy élvezetet, egészséget, jólétet, békét, hosszú életet és lelki világosságot nyerjenek. Ezen előadásból több szemelvény a szerzőnek mély érzelmeiről tanuskodik a teremtések általános jóléte iránt.

Tizenegyedik vagyis **Da** *kötet.*

E munkában husz osztályzat foglaltatik, melyek mindnyája a fönnebbiekhez hasonló tartalommal bír. Kiemelendő azonban a kilenczedik rész, a mely «a szeplőtlen» (immaculata) czímet visel, ebben Buddhának több jó tulajdonai vannak ismertetve; a tizenötödik részben csillagjóslatokról van szó, ki vannak emelve a szerencsés és szerencsételen hónapok, valamint Shakyának jóslatai, Tsandra Gupta, Nagarjuna és Arya Sanga jövő századok folytán történendő születésükről.

Tizenkettedik vagyis **Na** *kötet.*

Két műből áll. Az elsőt chinai nyelvből, a másodikat sankritból fordították. Tárgyai: a buddhista hitnek dogmatikai és erkölcsi oktatása.

Tizenharmadik vagyis **Pa** *kötet.*

Ezen munka hetvenegy részre oszlik.

Ismétlések a már fönnebb érintett tárgyakról. Tudniillik buddhista metaphysika, transcendentalis theologia, rituale és imádságok.

A harmadik és negyedik részben az isteni háromságról van

szó, neveik Buddha, Dharma és Sangha, a kiknél kell az embereknek végmenhelyet keresni, a gonosz lelkek fondorkodása ellenében. A félelem okai ezek: rablók, tűzvész, vízáradás, méreg, fegyver, háboruskodás, éhség, ellenség, betegség, villám, szörnyü halál, földrengés, lidérczek, félelem az uralkodónktól, az istenektől s mindenfelé gonosz lelkektől. Mind ezek ellen imák és bizonyos részletezett s a háromsághoz szóló mantrák használandók.

Tizennegyedik vagyis **Pha** *kötet.*

Némi töredékeken kívül e kötet 53 részből áll.

Az egész kötet mandalák s ritualék, imádságok, áldozatok tétele alkalmával a mysticismus és a moral tárgyaira s legendákra vonatkozó utasításokból áll. Buddhának a Nagák általi imádása. *Jambhalának* egyszáz és nyolcz neve, a ki az ártalmas elemeket ellensúlyozza s megsemmisíti, e neveknek gyakori ismétlése megment a nevezett veszélyektől stb.

Tizenötödik vagyis **Ba** *kötet.*

Ezen betű alatt két kötet foglaltatik s 15-dik és 16-dik, illetőleg Ba-gong és Ba-hog (felső és alsó Ba) nevet viselnek.

A *Ba-Gong* kötetben hét mű találtatik. Az első rész így kezdődik:

Dicsőség legyen teneked Buddha, teneked *Arya Amogha Pa'sha* (egy istenített szent). Dicsőség a nagy kegyelem-nyujtónak!

Shakya tizennyolczezer tanítványaitól körülvéve, Potala magasságon vallási oktatást ád.

A kötet hátralevő részei *Sri Mahadevi* istenasszony dicsőségének részleteire vonatkoznak.

Tizenhatodik vagyis **Sa-hog** *kötet.*

E kötet 569 levélből áll s Arya Amogha Pa'sha, istenített szentnek, tiszteletére van szánva s így kezdődik: Üdvözlet a Buddhának és szentjeinek! Tartalma: Mandalák leírása; szertartások, mantrák, dicsőítések és oktatások.

Tizenhetedik vagyis **Ma** *kötet.*

E kötet 16 külön művet tartalmaz.

Az első rész: az erkölcsi hiányok orvoslása.

A második rész: bizonyos mantrákról, azoknak bizonyos alkalmakkori használásáról és írásba való foglalatjáról szól, mely napokon kellessék szertartásokat véghez vinni, tömjént égetni, s minő áldást lehessen általok elérni? *Chakne Dorje,* Shakya lábaihoz borul s elmondja ezen mantrát: Namo Ratna Trayasya, Namashachanda Vajra Panisya Maha Yaksha senapatisya; Namashachanda pramatanaya, swáhá. Hiri miri tirini, swáhá.

A jayavati *Rudráni* tiszteletére vonatkozó szertartások. Többféle mandalák. Szertartások, bizonyos áldások biztosítása végett, ilyenek az egészség, hosszú életkor, gazdagság, győzelem az ellenségen, a hallott és betanult tárgyak emlékezetben tartása. Kartikeya tiszteletére vonatkozó szertartások leírása. Gonosz lelkek elüzése. Tébolyodottak és lelki betegek meggyógyítása bizonyos ételek és italok által, vagy a kik tüdővészben szenvednek. A 365. levelen ily tartalmu slóka olvasható tibeti nyelven:

Az egészség a legnagyobb kincs.
A megelégedés a legjobb gazdagság.
A lelki szilárdság a legjobb rokon.
Fájdalomtól megszabadulás a legmagasb boldogság.
Dicsőség legyen a szentháromságnak!

A harmadik résznek czíme: «a mennykőnek megszelidítője»; ez, valamint a kötetnek hátralevő részei Shakya tanait s a buddhismus metaphysikai és szertartási részleteit tárgyalják.

Tizennyolczadik vagyis **Tsa** *kötet.*

Ebben egyenkint le vannak írva azon szertartások, melyek használandók, *Tara* istenasszony tiszteletére; a ki minden Tathagatának szülője. Ezután következnek Shakyának oktatásai úgy erkölcsi mint czeremonialis részletekre vonatkozólag.

E kötetnek tárgyai általában mystikus és moralis tanok, melyeket Chenresik, Sharihibu, Mongolyana s más előkelő tanítványok adnak elő.

Tizenkilenczedik vagyis **Ts'ha** *kötet.*

E kötetben 22 külön munka foglaltatik. Buddhista szertartások, imák, mystikus hatással biró mondatok használatáról értekezik, úgy szinte az elmélkedésnek s magába szállásnak előnyeit számítja elő.*)

A 14-dik mű a tökélyesülésről szól, a mely által a végszabadulást elérhetni, ennek mikéntje pedig: a vallási és erkölcsi szabályok megtartása. Azon vallástanítónak tulajdonai, ki a tantrika szertartásokat végezi. Az áldozatoknál használandó tárgyakról, ilyenek a virágok, a tömjén, az illatszerek, illatos víz, világítás és mécsesek. A napnak és éjjelnek meghatározott órái, melyekben vallási szertartások és kötelességek véghezviendők.

A 15-dik rész a vallásos áldás jótékony hatásáról s azon előnyökről szól, melyek a végszabadulás biztosítására szolgálnak. A buddhák és szentek stb. imádásáról. Egy ima, a tökéletesség elérése végett, hogy az által képesekké legyünk másoknak is, kik nyomoruságban sinlődnek, segítségére lenni. Ez az ima így kezdődik: Namo Ratna Trayaya: dicsőség legyen a szentháromságnak.

E kötetnek többi része ehhez hasonló tartalmú imákat s énekeket foglal magában s áldás-adások s szertartásos ünnepélyek részleteivel foglalkozik.

Huszadik vagyis **Dsa** *kötet.*

Három külön művet tartalmaz.

A *minden tekintetben magasztos és tökéletes «Egy», a tiszta lélek, a mindent teremtő hatalom!* Ez mély elméletű mű, az istenség természete, tulajdonai s létele felől, s hogy tőle származik minden. Az oktató itt: az isteni lélek, a mindent teremtő, a ki *Vajra Satva*, az *öt* Dhyani Buddhák fejének kérdéseire felel. Ő az, a ki volt mindenek előtt és létezik öröktől stb.

Huszonegyedik vagyis **Wa** *kötet.*

Négy részből áll. Tárgyai: Buddhista rituale, theologia és moral.

*) *A mystikus mondatok ilyenek*: Namo Ratna Traya'ya! Namo Mani Bhadra'ya, Mahá Yaksha Sénapatayé.

Huszonkettedik vagyis **Zha** *kötet.*

Tizenöt műből áll.

Rituale és mystikus tanok. Fohászok «a minden tekintetben legmagasb lényhez.» Imák Buddhához, a ki kegyelmet oszt; a többi között e fohászszal találkoznunk az ötödik műben: Om! Śri Heruka! Maha vajra, Sarva dus'tam samaya mudra pravéshaya Sri Heruka, Hum, Phat! Heruka itt Buddhát jelent.

A megszabadulás kieszközléséről s az istenséggel való egyesülésről: ez a *Maha-yoga.* A mennyei italról — nectar: értekezés.

A 15-dik vagyis az utolsó rész 28 levélből áll tartalma: eredeti Tantra, azon mód felől, hogy mikép lehessen följutni ő hozzá, a kinek az egész világ áldozatot hoz s a kihez fohászait intézi, vagyis az istenséggel való egyesülésről.

A fohász így kezdődik: Dicsőség te neked BChomdándás Dorje Dsin; sanskrit nyelven: Bhagaván Vajra dhara! Te a Buddhák legmagasbika!

A Rgyut-féle köteteknek utolsója itt éri végét s vele az egész *Kah-gyur* gyüjtemény is.

E rövid kivonatban *BChom-Ldán-Hdas, Bhagavan, Shakya* egy jelentésüek.

Jegyzés. Helyén látjnk itt figyelmeztetni a t. olvasót, hogy azon beható és terjedelmes elemzése a Bkah-Gyur száz kötetének, mely Csoma Sándor tudományának s bámulatos szorgalmának eredménye: e helyütt csak igen rövidett alakban van ismertetve.

HETEDIK KÖZLEMÉNY.

A BStan-HGyur vagyis a tibeti szentkönyvek második gyüjteménye tartalmának kivonatos ismertetése.

(Lásd *Asiatic Researches* vol. XX. part. 2. page 553).

Jegyzés. A *Bstan-Hgyur* gyüjtemény tartalmának csakis kivonatos ismertetését adjuk itt, nem tévén említést az illető munkák sanskrit czímeiről, minthogy azok azon lajstrom kötetben, mely a szerző birtokában létezik, bele hozva nincsenek, s nem is volt elég érkezése arra Tibetben való tartózkodása alatt a szerzőnek, hogy a számos köteteket újra átfor-

gassa, a sanskrit czímek lemásolása végett. De a szerző azt tapasztalta, hogy számos értekezés vagyis önálló munkák czímei, egyedül tibeti nyelven voltak kifejezve. E kötetek az Asiatic Society könyvtárában nincsenek meg.

A *BStan-HGyur* tibeti nyelven írott különféle irodalmi műveknek gyüjteménye, melyet az indiai panditok és tibeti tudósok a kereszténység VII-ik századában, tehát a buddhismusnak Tibetbe való átszállításának elején, összeállítottak. E gyüjtemény áll 225 kötetből, s ezek ismét két részre osztályozvák, tudniillik a RGyud és a MDo részre.

A RGyud, sanskrit nyelven Tantra rész, ritualéra és szertartásokra vonatkozik, a MDo pedig a tudományt és az általános irodalmat tárgyalja; az előbbi áll 87 kötetből, az utóbbi 136-ból, ezeken kívül van még egy *harmadik* rész egy kötetben, melynek ima és ének a tartalma és a legutolsóban foglaltatik egy kimerítő lajstrom.

A következő sorozatban foglaltatik a lajstromban megnevezett művek néhánya. Először: a szenténekek gyüjteménye; másodszor: a RGyud és végre a MDo rész.

I-ső rész. Bstod-Ts'hogs.

Szenténekek vagy dicsőítések gyüjteménye.

1. Ének és dicsőítés a Mindenhatóhoz.
2. Az előbbinek magyarázata.
3. Ének a mindenható Úristenhez.
4. Ének ahhoz, a ki fölötte van minden isteneknek.
5. A most jelzett tárgyak magyarázata.
6. Buddhának dicsőítése.
7. Ének a Mindentudónak személyében létező tulajdonok dicsőítésére.
8. Az Isten essentialis természetének megéneklése.
9. Buddhának dicsőítése, a ki győzedelmeskedett az ördögön.
10. Az erkölcsösség hajlékának megéneklése.
11. A hasonlíthatatlannak dicsőítése.
12. A világtól elköltözködőnek megdicsőítése.
13. A legmagasb léleknek dicsőítése.
14. A valódi és szent értelemnek megéneklése.

15. A szentháromságnak, a három személynek dicsőítése, tudniillik a Sambhog-Kaya-, Dharma-Kaya- és a Nirvana-Kayanak.

16. Az előbbinek magyarázata.

17. A élő lények megvigasztalására szerkesztett ének.

18. A legmagasb bölcseségnek dicsőítése.

19. Megéneklése annak, a kit az emberi ész föl nem foghat.

20. Dicsőítése annak, a ki minden dicsőítésen felül létezik.

21. Dicsőítése annak, a ki fölött senki sem áll.

22. A bölcseség istenének (Manju Sri) megdicsőítése.

23. Arya Manju Sri kegyelmének megéneklése.

24. Imák és énekek, melyek azon nyolcz helyen használandók, a hol Shakyának ereklyéi le vannak téve.

25. Buddha tizenkét cselekedetének megdicsőítése.

26. Ima, melyet Buddha képe előtti leborulás alkalmával kell használni.

II-dik rész. RGyud, sanskritban Tantra.

Az említett lajstrom szerint e részben 2640 kisebb-nagyobb terjedelmü külön munka foglaltatik s 87 kötetre terjed. Tartalmuk általában ritus és szertartások a buddhisták mystikus tanaira vonatkozólag, lévén közbeszurva erkölcsi tanok, énekek, imádságok és incantatiók. A lajtrom 24 fejezetet jelez meg, mely ezen résznek teljes tartalma. A fejezetek a következők:

1. Az *idő kereke.* Öt kötetben és 52 külön értekezésben.

2. A *legnagyobb boldogság.* Kilencz kötetben, 188 külön értekezésben.

3. *Ő a hatalmas úr!* Nyolcz kötet és 160 értekezésben.

4. A *négy nemes gyémántszék.* 14 külön értekezésben.

5. Tantrika művek, melyek a *nagy illuzióról* értekeznek. 26 önálló mű.

6. A *halhatatlanságnak drága itala.* Három értekezésben.

7. A *Buddhának koponyája.* Hét értekezés.

8. *Buddhával való egyesülés.* 24 értekezés.

9. «Tara, az istenasszony». Maha-Yoga-féle tantrák. 85 értekezésben.

10. Az abstract elmélet módjára vonatkozó tantrák. Mystikus tanok gyüjteménye. 16 kötet és 196 értekezés.

11. «Yama, a halál istene». Két kötet és 136 értekezés.

12. A Mindenhatónak isteni tulajdonairól. Ez a legmélyebb elméleti mű. 29 értekezésben.

13. Huszonkilencz férfi és asszony Istenekről. 19 értekezés.

14. Vajra Pani-féle istenségekről, a hatalomról s a kegyetlenségről. 65 értekezés.

15. Maha-yoga követőinek theoriája, elmélete és gyakorlatáról. 155 értekezés.

16. A közönséges Yoga felőli tantrák. Kilencz kötet és 27 értekezés.

17. Némely isteni tulajdonok előszámlálása és meghatározása. Négy kötet és 95 értekezés.

18. Tantrák, hogy azon kárhozattak száma megkisebbüljön, a kiknek lelkei a pokolban vagy a lelkivándorlások más rossz helyein szenvednek. Négy kötet és 38 értekezés.

19. Az áhitatos egyének magaviseletéről szóló tantrák. Két kötet és hét értekezés.

20—21. Az áhitatosság cselekvényeiről. Hét kötet és 654 értekezés.

22. Értekezések a «három főelvről». 24 értekezés.

23. Ritusok és ceremoniák a gonosz lelkeknek teendő áldozatokról. Egy kötet.

24-dik fejezet tartalma a későbbi időkben ide toldott tantrák; papi fölavatásról, beszentelésről, megszabadulásról stb. 14 kötetben.

Ilyen értelmű a tantra osztálybeli 87 kötetnek tartalma.

Ezután következnek némely értekezések czímei, melyek a fönnebbi fejezetekben vannak előszámlálva.

Jegyzés. A számozás a tibetieknél így történik. A harmincz mássalhangzó ugyanannyi egymásutáni számot jelez; ha hozzá adjuk a mássalhangzókhoz az «i» betűt, 31-től 60-ig foly a szám, ugyan ily módon jelzik a következő harmincz számot, tehát 61-től a 90-ig «u» magánhangzóval, az «e»-vel 120-ig és az «o»-val 150-ig.

1. *Duskyi hk'hor-lo* (kala chakra), az idő köre igazi értelemben, de közönségesen egy bizonyos istenség neve értetik alatta, ki bizonyos másodrangú istenek fölött elnököl. E rendszer éjszaki Ázsiában vette eredetét a mesés Shambalaországban, Sihon vagy Sita folyam környékén s Keletindiába Krisztus után a X-dik században hozatott be. A rituson és szertartásokon kívül,

melyekre figyelni kell, az ezen osztályhoz tartozó különféle istenek és istennők imádásában, ezen munka ismerteti az Adhi Buddha tulajdonait s azon imádást, mely neki legkedvesebb.

2. «A folt nélküli világosság» czíme azon commentárnak, mely a fönnebbi művet magyarázza.

3. A Kalachakra rendszer rituáléja.

4. A Mandala rendszer körüli szertartások.

5. Útmutatás a Mandala szertartásainak végbevitelére.

6. Bizonyos útmutatások és a fogadalmakról.

7. A Kalachakra-féle csillagászati rendszerhez való bevezetés.

8. A nap és hold fogyatkozásainak kiszámításáról.

9. A Buddhák feje az Adi Buddha.

10. Valami ujdon készült Buddha-kép, könyv vagy szentély beszenteléséről.

11. Tűz-áldozattételekről.

12. Buddha, különösen az Adhi Buddha neveinek, czímjeinek, tulajdonságainak előszámlálása.

13. Azon módról, hogyan kellessék ezen istenségnek és környezetének képeit elkészíteni és nyilvánítani.

14. A Mandala mystikus körben végrehajtandó szertartásokról.

15. Man-nag vagyis útmutatások.

16. Dam-ts'hig vagyis a szentség, a fogadalom és kötelezettségről.

17. A különféle kisérletek megengesztelésére véghezviendő áldozatokról.

18. A tetemek megégetésénél végrehajtandó szertartásokról.

19. A szem felnyitása alkalmával megfigyelendő szertartásokról.

20. Az álmok magyarázatáról.

21. Mysteriumok gyüjteménye.

22. A vallás dolgaira s az avval kapcsolatban lévő tárgyakra vonatkozó ének.

23. Egy munka a megszabadulásról.

24. Dvang-bskur-va, fölszentelési, fölavatási, meghatalmazási és fölkenési szertartásokról.

25. A Buddhához való menekülés szertartásairól.

26. Szertartások arra nézve, ha valaki elhatározza magát, hogy szentté legyen, azaz, hogy a legmagasb tökélyt elérje.

27. Szent épületek, chaityak stb. fölépítésénél végbeviendő szertartásokról.

28. Az istenség képének megmosásánál megfigyelendő szertartásról.

29. A biztos létel miképeni eléréséről.

30. Mások védelmezésével járó szertartásokról.

31. Másoktól eredő bántalmaktól való biztos lételről.

32. Az ellenség legyőzéséről.

33. Ellenségeinknek hatalmunkba való kerítéséről.

34. A megigézések és bűbájok ártalmatlanná tételéről.

35. Bűbájolás, hogy a Naga-féle gonosz lélektől meg lehessen szabadulni.

36. Tűz-áldozattételekkel járó szertartások, a betegségektől való megszabadulás végett.

37. Tűz-áldozatok, a bőség, meggazdagodás, jólét stb. biztosítása végett.

38. Valamely személy vagy dolog hatalmunkba kerítésének módjáról.

39. Ellenségünknek mozdulatlanná tételéről.

40. Bűbájosság. Itt több értekezés van arról, hogy bűbájosság és megigézésnek mily csodálatos a hatása.

41. A jégesőtől való megovás módjáról.

42. Egy hadsereg legyőzéséről.

43. Bélpoklosság (Leprosy) gyógyításának módjairól.

44. A bűbájosság s ehhez hasonló itkos mesterségekben való tökély betanulásáról.

45. Az elmésség megszerzése vagy ezen előnynek másokkal való közlésének módjairól vagy szertartásairól.

46. Eszélyességünk gyarapodási módjáról.

47. Ima, a mérgezést meggyógyító istennőhöz.

48. Minő rendszer által érhetni el olyan tökélyt, mint a milyennel Hjam-Dpal, a bölcseség istene birt.

Ilyneműek a RGyud műnek vagyis a Tantra-féle résznek tárgyai.

III-dik rész. MDo, sanskritban Sutra.

A *BStan-HGyur* gyüjteménynek ezen osztályában 136 kötet foglaltatik. Általános tárgyai a tudomány és irodalom, még pedig a következő rendben: Hittan, bölcsészet, logika vagyis dialectikai nyelvészet, tudniillik a nyelvtan, ékesszólástan, költészet és verstan, synonymiák gyüjteménye, csillagászat, csillagmagyarázat, orvostan és erkölcstan; néhány útmutatás a mechanikáról és alchemia.

94 kötet szól kizárólag a hittanról és a természet-philosophiáról. Számos kötetek a tantrika rendszer részleteinek vannak szentelve. A következő lajstrom előadja czímeit némely műveknek, melyek e könyvekben foglaltatnak.

1. Az észleletnek ékszere. E mű Maitreyának tulajdoníttatik, ki Buddhának első utóda volt. *Bkah-Hgyur* 21 kötetében foglalt Prajna Paramita-féle rendszernek áttekintése. E munka különféle szerzőktől eredt, commentárokkal együtt 16 kötetet teszen. Ez az első fejezete a meghatározásoknak a lajstromban.

2. A második fejezet 253 művet sorol elő, a Madhyamika rendszert magyarázván. Az eredeti sanskrit szöveg Nagarjunának tulajdoníttatik.

3. A bölcseség első alapelvei, magyarázó versekben, Madhyamika-féle iskola szerint.

4. Okadatolás (Nyaya), meggyőző ok.

5. Az ellenfél megczáfolása, számos magyarázattal.

6. Az esetleges összefüggés essentiája, a Madhyamika-féle iskola szerint.

7. A földi lét változékonysága.

8. Mi a tökéletes syllogismus, vagyis az argumentum?

9. A tévedésnek megigazítása.

10. A bölcseség essentiája, kiszemelve többféle műből.

11. A bölcseség mécsese.

12. A Madhyamika bölcsészet veleje.

13. Rtog-ge-hbar-va, Sans. Tarkajvála. Beható vagyis heves bölcselkedés. Ez a följebb említett műnek magyarázata, és ismertetéseket foglal magában, az őskori Indiában divatozott többféle bölcsészeti sectákról, kiválólag a különféle iskolák technikalitásaira vonatkozva. A megnevezett secták a következők: a Sánkhya, Vai-

sheshika, Nyáya, Mimángsa, Lokayáta, Vidyákara s több más, a melyek kiinduló pontnak tekintik a Purusha, Pradhana Brahma, Vishnu, Isvára istenségeket s az idő, az Atom fogalmat. A hitetlenek, mlechhák megnevezése is előfordul itt, de általán véve e nevezet alatt csak *Mahomed* követőit értik.

14. Egy Bodhisatwának, a Yoga-féle életrendszert hogyan gyakorolja.

15. Az öt aggregatumról.

16. Az ürességről, annak elvont fogalmáról.

17. Bevezetés a Madhyamika-féle tannak magyarázatához.

18. Több kötetben foglaltatnak Yogácharya bölcsészeti secta tanai s magyarázata.

19. A Pradhána kifejezés magyarázatának rövidített előadása.

20. A két igazságnak elemzése.

21. A háromság tulajdonainak magyarázata, tudniillik Dhármaka'ya Sambhogkáya és Nirvánakáya.

22. A Madhyamika-féle tannak veleje.

23. Több ellenkező tanok ismertetése.

24. A lélek tulajdonainak vizsgálása és tárgyalása.

25. A Lta-va, sanskritban Dershana. Speculatio, theoria.

26. Sgompa, sanskritban Dhyána. Elmélkedés.

27. Spyod-pa, sanskritban Acha'ra, gyakorlati életrendszer.

28. Sgomrim. Az elmélkedés különféle fokozata.

29. Egy Yogáchárya-féle bölcsész határozott elmélkedése.

30. Több műből összeállított oktatás.

31. Mécses, az igaz útnak megtalálására.

32. Oktatás, hogyan lehessen menhelyet és pártfogást találni Buddhánál.

33. Hogyan lehessen a bölcsészet legmagasb elveit föltalálni (Maháyánam).

34. Többféle Sutrából kiszemelt oktatás.

35. A tíz erkölcstelen cselekedetről.

36. A tökély útjára való megtérésről.

37. Hogy kelljen menedéket találni Buddhánál és hogyan kelljen magát elhatározni szentté lételre, s a lelket ahhoz képest idomítani.

38. Szertartás, mely szerint védistenséget választhatni. A fogadalom (vow) tevésről.

39. Egy szentnek kötelezettsége s föladata.

40. A szentháromság védelme alá való helyezkedés, ezek tudniillik Buddha, Dherma és Sangha.

41. Szertartása és módja a hiba- és a bűnvallomásnak (gyónás).

42. A papságnak vallásos gyakorlatairól.

43. Az erkölcsiség gyökere vagy hajléka (az istenség) dicsőítése énekekben.

44. Erkölcsi művek részletes ismertetése.

45. Egy tanítványhoz intézett levél.

46. Kaniska királyhoz intézett levél.

47. A szomorúságnak fölvidítása; vigasztalás, lelki nyugalom.

48. Avadána, a hét szűznek elmélkedése.

49. A hét tökéletes jó tulajdonságról való elmélkedés.

50. Az erkölcsösség és jó magaviseletre vonatkozó előadás.

51. Beszéd egy gyülekezet előtt.

52. Az elkorcsosodott kor felőli értekezések.

53. Magánosságban és elzárkozottságban való elmélkedés.

54. Smon-lam. Az ima.

55. A Mandal, vagy a bűbájos kör elkészítésének módja.

56. Hogyan kellessék a Mandalt fölajánlani.

57. A Mandal körüli szertartások.

58. A yogának jelleme, az igazság.

59. A *Kah-gyur*ban foglalt dogmák néhánya fölötti értekezés.

60. Commentár a következő czímű munka fölött: A Sutrákban (az MDo részben) foglalt rejtélyes értelemnek helyes nyilvánítása.

61. Commentár ily czímű munkához «Megemlékezés Buddháról».

62. Commentár ily czímű munkához: «A dharma vagyis a vallásról való megemlékezés».

63. A következő munkának magyarázata: a Sangha vagyis a szent papságról való megemlékezés.

64. Buddha Bhumi' leírása, vagyis egy Buddha tökélyeinek fokozata.

65. Egy elbeszélő magyarázat a tíz Bhumi felől, vagy a szentek tökélyének fokozatairól.

66. Commentár a *Kah-gyur*ban foglalt következő czímű munkához: Samádhi Rája, vagyis a mély elmélkedés fejedelme.

67. Ima jó magaviselet- és jellemről. E munkáról több commentár létezik.

68. Egy Vritti, azaz általános commentár a következő munka fölött: «A Sutra osztályban foglalt mély gondolatok igazi magyarázata».

69. «Sad dharma pundarika» műről commentár; ez a *Kah-gyur*ban foglaltatik.

70. A *Kah-gyur*ban található Lankávatra munkáról commentár. Utazás Lankára.

71. Általános commentárok a *Kah-gyur*hoz.

72. A Yogacharya iskolának elmélete.

73. A Sutra osztály ékessége czímű munkának elemzése.

74. Egy bölcsészeti munka, magyarázván a középútat és a két szélsőséget.

75. A mély elmélkedés lámpája.

76. Elvont elmélkedésbe való belépés.

77. Commentárok azon munkákhoz, melyeknek tárgya a négy igazság.

78. A világ rendszere; cosmographia.

79. Abhidharma. «Nevezetes dolgok ismertetése s kiállítása». E tárgyról sok commentár létezik, több kötetekben.

80. «Pratimoksha Sutra». A végmegszabadulásról, a Dulva részben.

81. A nevelés dicsőítése, vallási fegyelemről.

82. «Az ifju szerzetes vagy pap.» Magyarázó versekben.

83. Egy papnak életkora utáni tudakozódás.

84. Az előbbi vándorlások (születések) miképeni végbemeneteléről.

85. «Az elmélet élőfája» ez egy mesés fa, az istenek paradicsomában. Szellemes költői munka, sanskrit nyelven, szerkesztve Shu'bhendra által. Czíme: Bodhisatva Avadána.

86. «Gtam». Mesék s elbeszélések, többféle tárgyakról.

87. Buddha tökélyeinek hallásából eredő előnyök.

88. Bölcsészet vagyis a dialectika és logika. 21 kötetben.

89. Egy Sutra vagy értekezés a dialectikáról vagyis észleleti ügyességről; kiszemelve több munkából.

90. Commentár a most említett dialektikai munkához, ugyanazon szerzőtől.

91. «Az objectum megvizsgálása.» Commentárral.

92. «A háromszor háromnak tanulmányozása.»

93. «A logika ajtaja vagy pitvara.»

94. Commentár a dialektikához, magyarázó versekben.

95. A dialektikáról vagyis a vitatkozási tudományokról és ügyességéről.

Ezután számos commentár következik a logika- és dilektikához, több szerzőtől.

96. Általános magyarázata a Syllogismusnak.

97. Egy Vritti, azaz commentár «az összefüggés megvizsgálásáról».

98. Egy tökéletes érvnek lámpája vagyis világossága.

99. «A bizonyítékok megvizsgálása.»

100. Egy könyv átolvasásának módja.

101. A subjectum és prædicatum megállapítása.

102. Syllogismus vagyis az érveknek berendezése.

103. A vitatkozás és észleletekben használandó kifejezésekről.

104. A Tattva Samása. Compendium az istenség természetes essentiájának ugyanazonosságáról.

105. Oktatás a hangról, nyelvtan- és általános philologiáról, Shabda-vidyá.

106. Értekezés a Byakarana vagyis a nyelvtanról, Tsandrapa nevű szerző által.

107. Commentár a sanskrit nyelvben előforduló 20 particulához, ilyenek: Ati, Adhi stb.

108. Több casus a sanskrit hajlításokban (declinatiók) Tsandrapa szerint.

109. Egy nyelvtani munka, Kalápa szerzőtől, commentárral.

110. Nyelvtani munka, bevezetésül minden beszédhez és nyelvhez.

111. «A beszéd ajtaja.» Mindezen s több más apró értekezés, mely e gyüjteményben foglaltatik, a buddhisták sanskrit nyelvére vonatkozik.

112. «Amarakosha» a hasonértelmű szavakról. Synonymiák.

113. Commentár a fönnebbi munkához.

114. «Kávyadershana» — «az édes beszédnek tükre.»

115. A költészet- és verselésről — a «drága érczek aknája», commentárral.

116. «A felhő-hirnök.» Egy költemény.

117. Kalápa magyarázatai a «Ti» ragnak értelméről.

118. Irodalmi munkák, mások javára.

119. Gyógytudomány. «Chikitsa vidyá.»

120. «A nyolcz keverék.»

121. Az orvosi tudomány nyolcz ágának essentiája, kiszemelve több munkából.

122. Több orvosi szer nevének előszámlálása.

123. Irodalmi művek, melyeknek tárgya: mechanikai művészetek (artes mechanicæ).

124. Egy értekezés a higany készítéséről.

125. A leghathatósabb gyógyitalról, mely minden betegséget meggyógyít és a test erejét megjavítja.

126. Egy munka: «hogyan lehessen a nemtelen érczeket aranynyá változtatni.» Alchemia.

127. Egy Buddha-képnek leírása, tagjainak arányosítása.

128. Hogyan kelljen azon 84 személyt ábrázolni festett képekben, a kik elérték a megszabadulást életük folyamában.

129. Hogyan kelljen illatszereket készíteni és keverni.

130. Egy tükör, mely az időt és az időjárást mutatja, a jóslás, előremondás s jövendölés kézikönyve.

131. «Niti Shástra», egy értekezés az erkölcsösségről.

132. Ethikai munka, ilyen czím alatt: «A versek kincstára.»

133. Egy ethikai munka, Chanaka királytól.

134. Ethikai munka, Masurakshi szerzőtől.

135. Irodalmi munkák, őskori tibeti szerzőktől.

136. A nagy kritikai munka, melyet több tudós pandit (Indiából) és több Lotsava (Tibetből) készített; vagyis egy szótár sanskrit és tibeti nyelven, berendezve bizonyos fejezetek alatt — többféle tárgyakról.

137. Ugyanaz, rövidítve.

138. Sum-chu-pa és Rtags-kyi-hjug-pa. A legrégibb nyelvtani munkák tibeti nyelven, készítette Sambhota, Krisztus után a VII. században. Említés van itt téve több más munkáról is, melyeket a tibeti tudósok szerkesztettek.

139. Hasonértelmű szavak gyüjteménye.

140. Egy útlevél, a mesés Shambhalaország meglátogatása végett, Ázsia éjszaki részeiben.

141. A nyelvtan kezdetleges alapelvei, írta Manu Ghosta. Említve vannak itt még egyéb munkák is nyelvtani tárgyakról.

142. Bsno-va, Smon-lam, Bkra-shis. E czímek alatt foglaltatnak: áldások, imádságok, hálaadások és szent énekek.

NYOLCZADIK KÖZLEMÉNY.

Adatok Shakya életére s halálára vonatkozólag.

(Lásd: *Asiatic Researches* XX-dik kötet, 2-dik rész, 285-dik lap.)

A tibeti nyelven írt két legfontosabb munka, mely Shakya életéről szól: a rgya-ch'hér rol pa, (sanskritban: Lalitavistára) és a másik: Mnon-par H'byung-va czímet visel. Az első a *Kah-gyur* gyüjteménynek Mdo osztálya második, az utóbbi a huszonhatodik kötetében foglaltatik.

Shakya életére vonatkozó számos adatok és beszélyek, melyek e két munkában vannak előadva, a *Kah-gyur* gyüjtemény Dulva nevű osztályában is bennfoglaltatnak, nevezetesen annak 2-dik és 4-dik kötetében. Részletek ugyanezen munkából előfordulnak több Shastrában is, melyek Shakya életleírására érdekkel bírnak.

Az emlitett tekintély szerint Shakya életének nevezetesebb eseményei számszerint a következő tizenkettő, melyeket tibeti nyelven *Mdsad-pa Bchu-gnyis* névvel jelelnek meg, s értelme: «a tizenkét cselekedete Shakyának.» Tudniillik:

I. Lejött az istenek köréből.

II. Asszony méhébe szállt.

III. Megszületett.

IV. Ügyességet tanusított mindennemű tudományokban.

V. Családi életre kelt s a házasság élvezetében részesült.

VI. Elhagyta családját, vallásos jellemet vett föl.

VII. Bűnbánatos műveleteket vitt végbe.

VIII. Legyőzte az ördögöt, a földi gyönyörök istenét (Kama Dévát).

IX. Elérte a tökéletesség legmagasb fokát, azaz Buddhává vált.

X. Megindította a törvénynek kerekét, azaz kihirdette tanait.
XI. Megszabadult a szenvedéstől, azaz meghalt.
XII. Maradványainak elhelyezése.

Ezen tizenkét fejezet szerint lesznek az illető adatok elrendezve.

I. Lejött az istenek köréből.

Utolsó megtestesülése előtt Shakya sok ideig az Istenek egyik országában honolt, melynek neve *Galdan*, sanskritban: *Tushita*, az Istenek egyik mennyei lakhelye, mely helyre előbbeni erkölcsi érdemei folytán fölmagasztaltatott, különösen azért, mivel bevégezte a hat transcendentalis erényt, ezek: a könyörületesség, az erkölcsösség, a béketürés, az erélyesség, az elmélkedés és a bölcseség. A midőn mennyországi elődе, Kashyapa a Galdant elhagyá, hogy a földre szálljon s Buddhává testesüljön, akkor még Shakya csak tizedik rendű Bodhisatva (azaz szent) lépcsőjén állott. Kashyapa Shakyát választotta helytartójának a Tushitában (mennyei országban), hogy tanítója legyen az isteneknek s e végett saját koronájával diszítette föl. E minőségben mint Bodhisatva, Dam-pa-tog-dkar név alatt, Shakya sok ideig honolt az egekben, azon időszakig tudniillik a midőn a halandóknak csak száz évi életkor engedtetett. Egy bizonyos alkalommal, a midőn az Istenek, Shakya iránti tiszteletök tanubizonyságául, mindenféle hangszereiket mutogatták, a világ minden részéből való Buddhák arra kérték, hogy hagyja el Tushitát (mennyországot) s igyekezzék ő is Buddhává válni.

Shakya ennél fogva közölte szándékát az Istenekkel, hogy Jambu dwipa-ba száll; de mivel azok tudták, hogy azon helyen akkoriban sok istentelen hitterjesztő lakott,*) Shakyát czéljától eltéríteni ohajtják, de sikertelenül; ő biztosítá az egek lakóit, hogy képes lesz elleneit legyőzni, s hogy tanai gyökeret fognak verni és majdan virágzani Jambu-dwipa-ban. S azt ajánlá az isteneknek, hogy ha valaki közőlök a halhatatlanságot élvezni ohajtja, testesüljön meg emberi alakban ugyanazon világrészben, mint ő.

A Tushitában lakó Istenek, miután beleegyeztek abba, hogy a Bodhisatva (Shakya) a földre szálljon, azon tanakodtak, hogy hol testesüljön meg, mely országban és mely nemzetnél és családban?

*) Lásd: Jegyzet I. alább.

Arra szavaztak, hogy Közép-Indiában a Ganges partján történjék. De a néposztályt és családot illetőleg, a vélemények különböztek. Egy rész ezen, mások más uralkodó családot javasoltak, de mindegyikre nézve valami kifogás történt. A szóba hozott népek és uralkodók a következők voltak: Ujjayani, Hastinapurában a pandavai nemzetség, Mathura, Vaishali vagy Prayaga a lichabi*) nemzetség Kushambhiban, Rajagrihaországban: Shravasti Kosalában és Badsa Raja családja. Nem lévén képesek megegyezni maguk között, megkérdezték Shakyát, hogy mi az ő akaratja? Erre ő azt válaszolja, hogy *Shudhodana* királyi családjában akar testet ölteni, a ki Shakya nemzetségből való s székhelye Kapilavastu, még pedig azért, mivel a család nagyhirű s tiszta erkölcsű s ivadéka az ősrégi uralkodóknak.

Minekelőtte Tushitából elköltözködött, *Maitreyát* nevezé ki ottani helyettesének ugyanazon módon, a mint őt magát beiktatta elődе Kashyapa. Maitreya, még mindig ott a Tushita mennyekben lakik, s ő azon szent, a ki a legközelebb megtestesülendő Buddhává fog lenni.

II. Asszony méhébe szállt, azaz megtestesült.

Az istenek ismét tanácsot tartottak, hogy a Bodhisatva minő alakban szálljon azon asszony méhébe, kit anyjává választott. Megegyeztek abban, hogy a brahmani iratokban előforduló hat ormánynyal ellátott elefánt legyen az alak. Elhagyva tehát Tushitát, Shakya a földre jön és a leírt elefánt-formában beszáll jobb felől Maya Dévi méhébe, ki Shudhodana Raja hitestársa volt; a ki oly gyönyörüséget soha nem érzett mint épen azon pillanatban. Más nap el is beszélte királyi férjének álmait az elefánttal. Brahmánok és álommagyarázók a király eleibe hivattak s azon magyarázatot adták, hogy a királyné fiút fog szülni, a kiből vagy egy nagyhatalmú uralkodó vagy egykoron Buddha fog lenni. A király e jóslaton való nagy örömében kegyadományokat osztat, s áldozatokat tétet a fejedelem asszony szerencsés szülése és a gyermek jövendőbeli boldogsága végett, ő maga is személyesen nejének minden kedvét megadja. Az istenek is minden szolgálatjára készek s maga a természet is mindenben kedvez, a születendő Bodhisatva miatt.

*) Lásd: Jegyzet II. alább.

III. Születése.

A királyné Maya Dévi világra hozta szent gyermekét *«az erdei patkány»* évnek negyedik havában s tizenötödik napján, épen akkor az anya a *lumbini* ligetben mulatott, a hova őt számos kisérete követte. A gyermek az anya jobb oldaláról született, a ki álló helyzetben volt s fa-galyat tartott kezeiben, Indra és a többi istenek is segítségére voltak. Nem sokára, születése után, Shakya hét lépést tett a világ négy sarkpontja felé, megnevezvén mindegyikét, elmondván egyszersmind szándokát mindegyik irányában. Születése alkalmával több csodadolgok történtek; például az egész világ világossággal telt meg; a föld több ízben rengett s a vakok szemök világát visszanyerték.

Ugyanazon időben Középindia négy királyának is fia született. Tudniillik *Rajagriha* székhelyen, Magadhanországban; *Shravasti* városban Kosalaországban; úgy szinte *Kausambhiban* és *Ujjayaniban.*

Ugyanakkor Capilavastuban ötszáz fi- és ötszáz leány-gyermek született a kshetriya kasztban; ugyanannyi a szolgai kasztban, ötszáz fiatal elefánt, ötszáz csikó. Ötszáz közkincstár fölnyilt. Ily módon Shudhodana király minden kivánata beteljesedett s fiát Siddhárta*) vagy Sarva Siddhártha néven nevezte el.

Heted napra Shakya születése után az anya kimult, de ismét megszületett az istenek között, a Traya-Strimsha, azaz a harminczharmadik égben.

A lumbini ligetből a csecsemő Shakya, nagy pompával Capilavastu székhelyre kisértetik s a Shakyak saját istene templomába vitetik imádás végett, de itt az Isten maga is tiszteletet tanusít a csecsemő előtt. Innen ered, hogy Shakyának sok neve között előfordul a *Dévata Déva,* tibetül Lhahi Lha,**) a mi annyit teszen, mint Istenek Istene. Itt nagynénje Gautámi***) gondjaira bízatik, ki őtet harminczkét dajka-segélyével ápolja. Egy bizonyos alkalommal bebizonyult, hogy a gyermek Shakyának ereje fölér ezer elefánt erejével.

* Siddharta = az, a ki elérte czélját.

**) Lásd: Jegyzet III. alább.

***) Lásd: Jegyzet IV. alább.

A brahmanok és egyéb jósok észrevévén Shakya termetének határozott fejlődését, azt jövendölik, hogy egy hatalmas uralkodó fog válni belőle, ha itthon marad; vagy egy Buddha, ha családját elhagyja s vallásos emberré leszen.

Egy tudós remete, kinek neve *Nag-po*, ösztönözve a nagy világosság által, öcscse *Mis-byin* (sanskritul: Narada) kiséretében Capilavastu városba siet, az újonszülött gyermek üdvözletére. Shudhodana királylyal hosszasan társalog és megjósolja neki, hogy az ő fia nem lesz Chakvavarti, azaz hatalmas uralkodó, a mint némelyek hiszik, de lesz belőle Buddha. Sajnálkozva mondja, hogy ő maga már öreg lévén, nem érheti meg azon időt, melyben Shakya hirdetni fogja tanait. *Narada* öcscsének pedig azt ajánlja, hogy tanítványa legyen egykoron.

IV. Ügyességet tanusított mindennemű tudományokban.

Egy szerencsés napon, melyet a csillagjósok megjelöltek, Shudhodana király elhatározta, hogy fiát Shakyát iskolába küldi a betűk betanulása végett;*) parancsolatot adott ki, hogy a város kitisztíttassék és földiszíttessék, az Isteneknek áldozatok hozassanak s a szegények kegyadományokban részesíttessenek. De a mint a gyermek tanítója eleibe került, az utóbbi úgy találta, hogy legkisebb oktatás nélkül, máris tudta mindazon betűket, melyeket a mester neki mutatott. Önként előszámlált hatvannégy különböző betűrendet, közöttük említette a *yavana* és a *huna* nyelvekét is, de azok inkább képzeleti nevek és előmutatja a betűk alakját. A mester meg van hatva a gyermek bölcsesége által és több slokát (versszakot) mond el, dicséretét kifejezendő. Hasonlóképen a számtanban és csillagászati tudományokban túlszárnyalta társait. Ismerte az elefánt megszelidítésének fortélyát s a hatvannégy kézimesterséget, úgy szinte katonai fegyvereket és hadi gépeket. Túltesz valamennyi ifjú Shakyákon a testgyakorlatokban, tudniillik a birkozásban, ugrásban, uszásban, nyilazásban és diskus-vetésben. Elmozdít egy roppant fát, mely az útra talált dőlni.

*) Lásd: Jegyzet V. alább.

V. Családi életre kelt s a házasság élvezetében részesült.

Midőn Shakya fölserdült, apja azon ohajtását fejezé ki, hogy nősüljön; erre ő írásba foglalja a megkivántató tulajdonokat, melyeket ő föltalálni ohajt azon asszonyban, kit nőül venne. A király parancsolatot adott minisztereinek, hogy tudakozódjanak oly hajadon után. Végre rá is akadtak; Pe-chon-chan Shakyának leányára, Sahtshomára, (neve sanskritban Gopa), de ő vonakodik leányát oda adni mindaddig, míg az ifjú királyfi minden erőművészeti ügyességben nem jártas. Ennélfogva Shakya ügyességét bebizonyitja mindennemű mechanikai míveletekben s ily módon elnyeri Gopát, a királyleányt, a kiről azt mondják, hogy az eszes és erényes nőknek mintája. Későbben feleségül veszi (Yashodharát) Grags Hdsin-ma s utóbb Ri-lags-skyes (szarvasszülötte) nevű nőket is. A két első feleségnek nagy volt a hire; de úgy látszik, mintha mind a két név ugyanazon egy személyre vonatkoznék. Yashodharatól egy fia lett, neve *Rahula* (tibetül Sgra-Gchan-Hdsin).

VI. Elhagyja családját s vallásos fogadást tesz.

Azt mondják, hogy Shudhodana király atyai házában Shakya 29. évet töltött, élvezvén azalatt a világ minden gyönyörét. Ennek utána a következő körülmények arra bírták, hogy vallásos életre szentelje magát.

A mint kocsijában a liget felé mulatni kirándulást tett, útjában szemébe ötlött egy aggastyán, egy beteg, egy halott és végre egy vallásos ruhába öltözött egyén. Lovászával szóba ereszkedik e személyek felől, minden esetnél visszatekint s gondolkozásba merül az *aggkor*, a *betegség, halál* és a *vallásos* élet fölött. Egy földmívelőkből álló falut meglátogat s észreveszi lakosainak nyomorult helyzetét s ott egy *jambú-fa**) árnyékában gondolatokba merül. Ezen árnyék Shakya iránti tekintetből állandó marad s nem követi a nap menetelét. Hazafelé útjában a kincseknek sok halmaza nyilik meg Shakya előtt, mindannyi szolgálatjára ajánlkozik, de visszautasítja őket.

Ámbár atyja s rokonai folytonos figyelemmel azon voltak, hogy meggátolják Shakyának az udvartól való visszavonulását,

*) Jambú-fa. Eugenia aquea. Myrtaceae.

mivel a jóslatok következtében azt is remélették, hogy hatalmas uralkodóvá válik egykoron: mind a mellett talált módot, hogy a királyi palotát elhagyja. Éjfélkor *Bsnags-ldan* nevü lovára ült s ellovagol hat mértföldnyi távolságra, itt leszáll s szolgájától viszszaküldi lovát s minden ékszerét, mi nála volt; megizeni atyának rokonainak, hogy ne buslakodjanak elutazásán, mivel, ha majd megtalálta a bölcseség legmagasb fokát, visszatér s megvigasztalja őket. A szolgának hazatértével nagy volt a szomorúság Shudhodana királyi udvarában.

Saját fegyverével Shakya levágja a haját fejéről, s fínom ruházatját fölcseréli egy közönséges barna-veres színüvel, melyet Indra istene vadászruhába öltözködve ajándékozott neki. Megkezdi vándorlásait s a Magadhában fekvő *Rajagriha* városba érkezik. *Vimbasára* vagyis Shrenika király (tibetül: Gzugs-chan-snying-po megpillantván Shakyát palotájából, megtetszett neki modora. Későbben szolgái jelentést tevén a királynak a vándor felől, maga meglátogatja; hosszasan társalog vele s oly ajánlatot tesz neki, hogy éljen nála kénye-kedve szerint. De a vándor nem fogad el semmit. A király kivánságára elmondja, hogy ő a Shakya nemzetség ivadéka, melynek székhelye Capilavastu Kosalaországban, a Bhagraiti folyam partjain létezik a Himalayak szomszédságában. Hogy családja királyi, atyja pedig Shudhodana (Zas Gtsang), a hogy ő lemondott a világról s most csupán a bölcseség legmagasb fokát keresi.

VII. Bűnbánatot tartott, testét sanyargatván, azaz szigorú remete életet élt.

Miután Rajagrihát elhagyta, látogatást tett a hegységekben lakó remetéknél. Rövid idő alatt megismerkedett azok életmódjával s elveivel; de nincs velök megelégedve. Azt mondja nekik, hogy csalódnak, ha azt hiszik, hogy ily életmód által a megszabadulásra szert tesznek. Ezekután elvándorol *Nairanjana* folyó partjaihoz, s hat évig bűnbánatos élet gyakorlatával foglalkozik s alávetvén magát rendkívüli szenvedéseknek és nélkülözésnek, folytonos elmélkedésbe volt elmerülve.*) Három jellemző jelvény, mely eddig ismeretlen volt, mutatkozott testén. Észrevette azonban, hogy a tápláléknak testétől való megtagadása veszélyes kezd lenni lelki

*) Lásd: Jegyzet VI. alább.

erejére, elhatározta tehát magát arra, hogy a szükséges eledellel él. Nairanjána folyóban megfürdik s a parton zöldelő *Arjuna*-fának *) egy galyja lehajlik hozzá, hogy őt a folyamból kisegítse. Finom ízű tejes levestől, melyet két leányzó nyujt neki, fölfrissül. Öt kisérője most elhagyja, azt mondván maguk között: ily nagyehető és ily kéjvágyó ember mint Gantama (Shakya), valóban a bölcseség legmagasb fokát soha el nem érheti, ażaz soha Buddhává nem válhatik. Társai tehát elhagyják s Varanasi városba mennek, s annak szomszédságában egy ligetben folytatják remete életüket.

VIII. Legyőzte az ördögöt vagyis Kama Dévát, a földi gyönyörök istenét.

Miután megfürdött a Nairanjana folyóban s étellel fölfrissítette erejét, Shakya fölüdült s föltette magában, hogy meglátogatja a szent helyet (Bodhimanda), mely ugyanaz, a hol jelenleg *Gaya* áll. Elvándorol tehát azon helyre s egy gyeppamlagra leülve, gondolatokba merült; elnyomja az ördög seregeit, azaz győzelmet arat Kama Devinek **) minden kisértésein.

IX. Elérte a tökéletesség legmagasb fokát vagyis Buddhává válik.

Megmaradván elmélyedésében, eljutott végre a bölcseség legmagasb fokára, azaz Buddhává vált. A mint a tökéletességet elérte, az egekből az Istenek egymásután adományokat ajánlanak neki, imádják őt és illendő költeményekben eléneklik dicsőítését, magasztos tulajdonai- és nagy tetteiért, melyek által az ördögön győzedelmeskedett. Hét hétig időzött Gaya városában s tökéletesedett, nagy czélja elérésében.

Gagon és Jang-po nevű két kereskedő megvendégeli ebéddel és hallgat oktatásaira. Oly állhatatosokká lesznek hitükben, hogy Shakya itélete szerint Bodhisatvákká fognak válni. A mesés Rirabnak négy királya, külön-külön egy alamizsnás csészét adományoz neki. Egészsége roncsolt állapotában az ördög azt tanácsolja neki, hogy haljon meg, de Indra isten a Jambufának gyümölcsét ajándékozta neki, a mire Shakya föllábad. A nágák (kobra kígyók) megőrzik őt a rossz időjárás ártalmától fölfujt nyakukkal.

*) Arjuna-fa. Terminalia arjuna. Combretaceae.

**) Lásd: Jegyzet VII. alább.

X. Megindította a törvénynek kerekét, azaz kihirdette tanait.

Miután megtalálta a legmagasb bölcseséget, Shakya azon meggyőződést táplálta, hogy az emberi nem képtelen megérteni tanait, megtagadja tőlök az oktatást mindaddig, a míg Brahma maga és a többi istenségek őt arra föl nem kérik. Megjelennek tehát s az ő kérésökre megkezdi az oktatást. Azon gondolkozik, hogy kivel közölje tanait először. Többen azok közől, a kikről meg volt győződve, hogy megértik, már meghaltak. Elvándorol tehát Varanasiba, a hol azon öt személy, ki Shakyat ezelőtt követte, de utóbb elhagyta, most már meggyőződött arról, hogy ő csakugyan megtalálta a bölcseség legmagasb fokát, hódol neki s mind az öt újra tanítványává leszen. Neveik itt következnek sanskrit és tibeti nyelven.

1. *Ajnyana Kondinya,* tibetül: Kun-shes-kondinya. 2. *Asvajit,* tibetül: rTa-thul. 3. *Páshwa,* tibetül: rLangs-pa. 4. *Mahá Namá,* tibetül: Mingch'hen. 5. *Bhadrika,* tibetül: Byangpo.

Shakya oktatást ád nekik tanaiban, s megmagyarázza az úgynezett *négy főigazságot,* tibetül: Hphaps-pahi-Bden-pa-Bzhi. Tudniillik:

1. Ez életben baj és nyomoruság létezik.
2. Úgy fog az lenni minden újszületésnél.
3. Hanem ennek elejét lehet venni.
4. Az út és mód, mely által véget vethetni minden nyomoruságnak.

Más öt egyén szinte tanítványává lesz s számos egyéb követőkre talál. Rajagriha felé való útjában egyszerre hatvan személy magára veszi a vallásos élet jelvényeit s követőjévé válik. *Vimbasara* (tibetül: Gyugs-chan-snying-po) Magadha királya Rajagrihaba meghívja, s egy Viharát (Gtsug-lagk'hang) — monostort — ajánl föl neki, melynek neve *Kalantaka,* (egy madár neve). *Shariputra* és *Mongalyana,* utóbb mint előkelő tanítványai ismeretesek, tagjaivá lesznek vallási szerzetének. Kátyáyana szinte tanítványává leszen, s később Ujjayana városba küldetik Shakya által, hogy az ottani királyt és népét megtérítse. Nagy sikert arat.

Kosala tartománynak Shravasti városában, egy gazdag házbirtokos (tibetül: K'yim Bdag) fölvévén a buddhismust több házból álló vallásos intézetet rendez be egy ligetben, melyet a «királyfi

ligetének» neveznek (sanskritban: Jetavanam, tibetben: rgyal-bu-rgyal-byed-kyi-ts'hal). Meghívja oda Shakyát, fölajánlja neki s tanítványainak azon épületeket lakásul. Shakya itt huszonhárom évet töltött s a Sutrák legnagyobb része e helyen kihirdettetett vagy megmagyaráztatott általa vagy a mint közönségesen mondják Shravasti városban, tibetül: Mnyen-po.

Prasenajit, tibetül: Gsal-rgyal Kosala királya, ki Shravastiban lakott, fölveszi a buddhismust. Reá vonatkozó több elbeszélés foglaltatik a Dulva és a Mdo részekben.

Shakyának apja Shudhodana, egymás után nyolcz hirnököt küld hozzá, hogy térjen vissza Capilavastuba, királyi székhelyére. Azonban mindnyája Shakyánál marad s a vallásos szerzetbe lép. Végre a király elküldi Chakrát, minisztereinek egyikét; ő is szerzetessé lesz, de mégis visszatér s hirt visz királyának Shakya tervei felől, hogy látogatást ohajt tenni atyjánál. A király megparancsolja tehát, hogy építsék föl a Nyagrodha kolostort (sanskritül: Vihara, tibetül: Gtsug-lag-Khang) Capilavastu mellett.

Tizenkét évi távollét után Shakya látogatást tesz atyjánál. Több csudák történnek az atya és fiú közötti találkozásnak alkalmával. Több elbeszélés van följegyezve, hogy a Shakya család hogyan vette föl a Buddha hitet, és hogy tagjainak legnagyobb része szerzetessé vált.

A Dulva és a Mdo részekben sok elbeszélés találtatik Shakya vándorlásairól, hogyan lettek egyének és egész népcsoportok buddhistákká, de úgy látszik ez nem mind alapszik tényeken. Shakya működésének tere általán véve Közép-India, azaz a Ganges partjai, vagyis a következő országok: Mathura, Ujjayana, Vaishali vagyis (a mai Allahabad), Kama-Rupaig Assamban és Vindhya hegyláncztól Capilavastu városáig Rohilkandban.

Pancholának két királya, a Ganga éjszaki és déli partjain kibékül Shakya közbenjárására s mindkettő fölveszi a buddha vallást. Az első Arhan-ná (szentté) leszen, az utóbbi Shakyának jóslata szerint, elsőrangú Bodhisatvává emeltetik.

Bizonyos alkalomkor pamlagos ülőhelyének felét, azaz vánkosát elküldi Shakya tanítványai egyik előkelőbbjének, kinek neve *Mahakasyapa*, tibetül: Hod-srung-chhen-po, hogy azt leültében használja s e tény által mintegy örökösévé, Hierarchává választja őt halála esetére.

XI. Megszabadult a szenvedéstől, azaz meghalt.

A mint a tibeti könyvek közönségesen állítják, Shakya halála Assam tartományban történt, Kusha vagy Káma-Rupa (tibetül: Sa-chan vagy Sachok) nevű városban két Sál fa alatt.

Ez az eset részletesen föl van jegyezve a *Kah-gyur* gyüjteménynek Do részében, a 8-dik ės a két következő kötetben, melynek czíme Maháparinirvanam, tibetül: Yongs-su-Mnya-nan-las-Hdas pa-ch'hon-po, azaz «végső teljes megszabadulás a földi szenvedéstől.»

Egy hatalmas szózat tudtára adta a föld élő lényeinek, hogy Shakyának halála közeleg; ezek sietnek bemutatni utolsó ajándékaikat, és hogy megkérdezzék tanainak bizonyos tételei felől, melyek iránt kétségük volt, hogy erre nézve megnyerjék fölvilágosításait. Tanainak lényege ismételve van e kötetekben, különösen annak fínom metaphysikai oldala. Sok tárgyalás foglaltatik benne Buddha (az Isten) vagyis a Tathagáta természete, lényege és tulajdonai, úgy szinte az emberi lélek felől. A *lelki rabság* és a *megszabadulás* állapotáról. A végmegszabadulás módjairól. A hat legmagasztosabb erényről, különösen az irgalmasságról, az esetleges összefüggésről s több hasonló elméletekről.

Halála előtt Shakya elmondotta, hogy miként szokták a régi időkben elégetni a hatalmas uralkodók tetemeit s meghagyta tanítványainak, hogy hasonlag cselekedjenek az ő holt testével is. Ennek következtében a tetemet több ízben mindenféle illatos vízzel megmosták és egy vasszekrénybe helyezték, mely telve volt illatos mag-olajjal s ott őrizték hét napig; a testet aztán kiemelték s elébb tiszta pamutba takarták s aztán begöngyölgették ötszáz darab pamutvászonba, annakutána ismét visszahelyezték a szekrénybe, melyet előbb kellemes illatú olajjal töltöttek meg; hét nap mulva elégették sandal*) s más illatos és drága fa tüzével.

XII. Maradványainak elhelyezése.

A tetem a most említett módon elégettetvén, a hamvakat összeszedték s nyolcz mérőt töltöttek meg vele, (*Drona* sanskrit nyelven, *Vré* tibetül), s nyolcz urnába helyezték el. E nyolcz érté-

*) Sandal-fa. Santalum album.

kes edény, nyolcz emelvényre vagy trónusra helyeztetett; több nap folytonos imádás- és áldozathozatalban folyt le s ezek után egy gula-alakú nagyszerü épületbe (sanskritul: Chaitya, tibetül: Mch'hod-rten) végnyugalomra tétetett, Kusha vagyis Káma-Rupa városában.

Közép-Indiának uralkodói, a kik között Shakya élt, értesülvén Shakya kimultáról s szent eréklyéit bírni ohajtván, némelyek személyesen oda zarándokoltak, mások követeket küldenek, hogy a tetemek egy részét maguk számára biztosítsák. Kusha lakosai megengedik ugyan az idegeneknek, hogy a temetkezési helyet meglátogassák és imádhassák a szent ereklyéket, de megtagadják az osztozkodást.

Shakya halála után tanai első ízben előkelő tanítványai által irattak össze. *Káshyapa*, tibetül: Hodsrung, ki a hierarchiában örököse lett, a Prajnyápáramita, tibetül: Sher-chin vagyis a metaphysikai részt szedte össze. *Ananda*, tibetül: Kun-gávo, a Do részben foglalt Sutrákat. *Upali*, tibetül: Nye-var-khor a Vinaya vagy Dulva részt. E három mű Tripitakáh, tibetül: Sde-nod-sum nevet visel, mi annyit tesz mint három edény vagy repositorium. Ehhez járul még a negyedik a *Prabachana*, tibetül: Lung-rap, a főtörvény. Mind e mű, mely ma már igen nagy terjedelmű, kétségtelenül arról tanuskodik, hogy ezek több egymást követő korszak eredménye, bár a hivők által egyedül Shakyának tulajdoníttatnak. Száz és tíz évvel az első összeállítás után a *Pataliputrában* lakó hires *Asoka* király idejében, egy második kiadás rendeztetett. A harmadik pedig *Kanishka* idejében, ki hires uralkodó volt Éjszak-Indiában; s ez több mint négy századdal Shakya halála után történt. A buddhisták e korban már 18 felekezetre vannak oszolva, négy főosztályzat alatt, követvén Shakyának négy tanítványát, kiknek neve volt: *Rahula, Upali, Káshyapa* és *Kátyáyana*.

A *Stan-gyur* egész terjedelemben közli a felekezetek névsorát és a vezéregyénekét, de a részletes előhozásuk itt fölöslegesnek látszik.

Jegyzetek.

I. A *Tirthika* néven voltak ismeretesek Tibet lakói előtt az eretnek tanítók, általában véve a hindúk. A buddhismus keletkezésekor Közép-Indiában e név azon sophistákra alkalmaztatott, a kik az új tan ellenei voltak; hat ilyen tanító említtetik. A *Kah-*

gyur, Stan-gyur és minden egyéb tibeti tekintély szerint a hindú felekezetek között a Tirthika nevezetűek voltak a legtúlzóbbak tanaikban és viseletükben s mindig azt mutatták, hogy legnagyobb ellenei a buddhismusnak. A már említett hat eretnek tanító leginkább Rajagriha és Shravasti városokban tartózkodott; Gautama tanítványaival gyakori vitákba ereszkedtek, kik által végre Shavasti városában végkép legyőzettek és a Himalayák közelében levő hegységekbe menekültek.

Gautama túlhaladta őket kivált csodák véghez vitelében.

II. A *Litsabi* egy nemzetség neve, a melynek fővárosa Vaisháli Prayága, vagyis a mai Allahabád volt. Sokszor említés van téve róluk a *Kah-gyur-* és a *Stan-gyur*ban és azt mondják felőlök, hogy dúsgazdagok voltak s pompás lovasszerszámaikkal és butoraikkal tüntek föl.

A tibeti írók azt állítják, hogy első királyuk *Nya-Khri-tsán-po,* a litsabyak nemzetségéből származik, Krisztus előtt körülbelől 250 évvel, megjegyezve, hogy a Shakya név három különböző nemzetségre alkalmaztatott, t. i. dniillik:

1. a Shakya Chhenpo;
2. a Shakya Litsabi és
3. a Shakya Rikhrot-pa, a hegyeken lakó törzsre.

Nyakhri-tsanpo, Shakya Litsaby törzsökből való, a ki számüzetése után Tibetben talált menedéket.

III. A Shakyak istene *Lha* bálvány volt, a Yaksha istenségek egyikét ábrázolván, s egy templomban őriztetett. A *Kah-gyur* gyüjteménynek *Do* részében az állíttatik, hogy a többi istenségek (mint a Gulang, Skemchet, Lusnam, Dává Nyimá, Rnam-Thos-bu, Indra, Brahma, Jigten Skyong) élettelen képei, mihelyest Shakya jobb lábát a templomba tette, fölállottak s lábához borultak.

IV. *Gautami* a gautamák nemzetségéből való volt, Shakyának nagynénje.

V. A gyermeknek valódi életkora nincsen említve, csak arról van szó, hogy a mint megnőtt, iskolába küldetett, hogy megtanulja a betűket, s hogy azon nap nagy ünnepély tartatott, az egész várost kitisztították és földiszítették. A tanító neve ez volt: Ches pi lopan kunche shenyen, azaz a gyermekek oktatója, mindenkinek barátja.

Valamint Görögországban úgy Indiában is a nő udvaron-

czok kitüntek finomabb nevelésük által s jártasak a Shastrákban, így a 107. lapon ez áll: ki az a ki oly jártas a szentírások szertartásai ismeretében, mint a kéjhölgy?

«Általánosan említés van téve arról, hogy Shakya fölülmult mindenkit a tanulmányokban és a mechanikai ügyességben. Főleg a számtanban és athletikai gyakorlatokban tűnik ki s ezekben felülmulta a Shakya nemzetség minden ifját, Capila városban. — Említés van téve gyakran, hogy mind ezen gyakorlatokban Devadatta volt versenytársa Shakyának, a ki nagy haraggal és gyülölettel viseltetett ellene túlnyomó lelki adományai miatt.

VI. *Nairanjana* folyam bizonyára Ganga közelében volt, melynek partjaihoz a Bodhisatva (Shakya) elgyalogolt. Megtetszvén nekie egy falunak fekvése, sok tava és a zöldelő gyep árnyékos fáival, itt letelepedett s hat évet töltött, elmélkedve és böjtöléssel.

Shakyának testi sanyargatásai más bűnbánókéitól annyiban különböztek, hogy azok egyedül testüket kínozták szigorú életrendszer által a nélkül, hogy lelki tehetségeiket gyakorlották volna. Shakya megtagadta magától az ételt, s kitette magát az idő viszontagságainak, hogy testét meghódítva tarthassa lelki tulajdonainak gyakorlatában elmélkedései közepett. Shakya tanuságot tesz tanítványai előtt saját tapasztalatából, hogy a testnek sanyargatása a remeték példája nyomán nem az igazi út, a melyen a tökélyt és a megszabadulást elérhetni. Értelmünknek, elmélkedés és gondolatok általi edzése által szabadulhatunk meg születésünk, betegségeink, az aggkor és a halál okozta gyötrelmektől, a jövendő életben.

VII. A *sátán* kisértéseiről Shakya azt mondta tanítványainak, hogy hat évig tartott remeteskedése alatt a sátán más néven *Kama* és annak serege minden lépten követte, ez a gyönyörélvezetek istene, más néven a halál istene, a ki is minden alkalmat fölhasznált arra, hogy tévútra vezesse, de sikertelenül, ámbár igen kecsegtető szavakat használt, s minden módon arra törekedett, hogy rábírja Shakyát a világ gyönyöreinek élvezetére, hogy hagyjon föl az önmegtartóztatással, mivel úgy is igen nehéz legyőzni saját kivánságait és szenvedélyeit. A Kama (sátán)*) így szólott hozzá: adj alamizsnát, vigy végbe tűzáldozatokat, mivel ilyen módon

*) Sanskritban: Mara.

nagy erkölcsi érdemeket fogsz nyerni. De mi czélra vezet az önmegtartóztatás?

Shakya azonban így felelt: kell, hogy nemsokára győzedelmeskedjem fölötted, Káma. Sereged első csapatja: a kivánság; másodika visszatetszés; harmadika az éhség és szomjuság; a negyedik sorban áll: a szenvedély vagy kéjelgés; ötödikben a tompaság és az álom; hatodikban a félelem és rettegés; hetedikben a tétovázás és kétkedés; a nyolczadikban a harag és a képmutatás. A kik csak gazdagság vagy nyerészkedés vagy dicsőítés, megtiszteltetés és gonosz úton szerzett hir után áhítoznak, olyanok, kik csak önmagukat dicsérik és másokat gyaláznak: ezekből állanak a fekete ördög seregei.

Még következőképen is szólt a sátánhoz: Oly brahmanok és papok fölött, a kik legyőzték indulataikat, önmérséklettel bírnak, kik helyesen használják eszüket és mindent lelkiismeretesen elvégeznek, ilyenek fölött mi hatalmad lehet neked, te gonosz szellem?

Erre a sátán elszomorodott, látván, hogy nem boldogul s eltűnt.

De Shakyának végső győzelme Káma seregei fölött a szent fügefa alatt történt, midőn a szent bölcseség tökélyének helyén ült a mai Gaya városban vagy környékén, déli Behárban.

Minekutána Shakya visszanyerte erejét, elhagyta Nairanjana folyam partjait s látogatást tett Gayaban, hogy Buddhává váljon, elődeinek példáját követve. Helyet foglalt a szent fa alatt, a gyepen, azon elhatározással, hogy mindaddig föl nem kel ülőhelyéről, míg a bölcseség legtökéletesb fokát el nem érte. A sátán észrevévén, hogy Shakya Buddhává fog válni és az emberi nem általa oktatva okossá és bölcseséggel teljessé lesz és ennek következtében nem fog a sátán parancsainak engedelmeskedni, mindent elkövet, hogy e czélt meghiusítsa.

De minden igyekezete hasztalan.

A Boddhisatvát le nem győzheti az ördög.

Shakya ekkép sikeresen ellentállt a sátán ostromainak, mély gondolkodás és elmerültség több fokán megyen át s végre életének 36-dik évében, egy nap virradóján eléri azt, a miért küzdött, tudniillik «a bölcseség legmagasb fokát.»

Lalita Vistara 21-dik fejezetében, hosszas részletekben, le

van írva versben és kötetlen nyelven, hogy a sátán mi módon értesült a Bodhisatvának közeledő fölmagasztalásáról. Szó van ott: Káma baljóslatú, harminczkét álmáról — seregéről — az ő harczosainak borzadalmas torz alakjairól, különféle fegyverzeteikről — a hadviselésről — az Istenek nehányának Kámától való elpártolásáról, fiainak egyenetlenségeiről, a két pártról tudniillik fehérről és feketéről, melyek egyike Kámának jobb-, másika baloldalán állott. A fehérek, *Kártikeya* vezérlete alatt, Shakyával tartanak s arra törekednek, hogy atyjukat rábírják, hogy ne támadja meg a szent embert, mivel úgy sem győzheti le. A baloldalon állók, a feketék, Kámával tartanak és harczra ösztönzik, állítván: oly sereggel lehetetlen nem nyerni. De Káma összes seregével kudarczot vallott; tehát leányait küldi el, hogy annyi kecscsel és csellel tántorítsák el a Bodhisatvát. De mind hiába.

Shakya dicséretére valamennyi mennyországok istenei egymásután énekeket zengenek, kezdve a legmagasabbikon le a földön lakókig.

A legmagasb égnek istenei, miután a trónusán ülő Tathagatát (Shakyát) körüljárták és az égi Sandalfa porát hintegették reá, így dicsőítették:

«A világ megvilágítója, a világ védelmezője, a világosság teremtője megjelent, a ki szemet ad a világtalanná lett világnak, hogy bűneit lerázhassa magáról. Te győzedelmeskedtél a harczban! Czélod el van érve erkölcsi kitünő léted által. Erényeid mindegyike tökély. Ezentúl az emberiséget kielégítended jó léttel, minden jókkal.

«Gautama bűn nélküli. Ő kigázolt a sárból s most a száraz földön áll. Ő meg fog menteni más élő lényeket is, kiket különben a hatalmas folyam magával ragadna.

«Nagy szellem! te kitünő vagy a három világban, hozzád hasonló senki sincs. Az annyi idő óta alvó és sűrű homályba sülyedt e világnak gyujtsd meg az értelem világosságát.

«Az élő világ sok idő óta sinlődik már a kórság romlottságában. Az orvosok fejedelme megérkezett, hogy minden nyavalyáját meggyógyítsa. Te a világ védelmezője! megjelenésed által a nyomoruság lakhelyei megüresednek. Ezután az istenek úgy mint a halandók boldogságot fognak élvezni. Azok közől, a kik tégedet az emberek legfőbbjét s legjobbját láttunk ezer korszak tartamának

elfogytáig, egyikünk sem fog leszállani a kárhozat országába. Azok, a kik hallgatván tanaidra, bölcsekké és épekké váltak, nem fognak félni testüknek megsemmisítésétől. Széttörvén a nyomoruság békóit s teljesen megszabadulván minden további tehertől, megtalálják a legnagyobb erénynek gyümölcsét, élvezendik a tökéletes boldogságot. Ily egyének kegyadományokra méltók s ők elfogadják azokat. Ily adományoknak nagy lesz a jutalma, mivel az adakozók végmegszabadulásának kieszközlésére szolgálandnak.

Shakya a papsághoz így szólott:

Gelongok!

A *Ne'tsang* mennyországban lakó istenek, miután a Tathagatát ekképen megdicsőítették volna, összetett kezekkel üdvözölték őt s félreültek.

Ezek után megjelentek «*Hotsal*» nevű mennyország istenei s dicsőítették őt ekképen:

«Tisztelet tenéked, oh mester! kinek lelke mély s oktatása kellemes. Te vagy a mesterek fejedelme. A te tanaid édesek, mint Brahma leányának dalai. Te megtaláltad a tökélynek legmagasb fokát. Te vagy a legszentebb. Te vagy a mi oltalmunk, menhelyünk és segítőnk. Szerető kegyed által te vagy a világ oltalmazója. Te vagy a legnagyobb gyógyász, ki megszünteti a fájdalmakat, és meggyógyít minden nyavalyát. Te vagya világosság teremtője. Oh uram! csillapítsd le az istenek és halandók szenvedéseit, a halhatatlanság eledelét hintvén reájok. Te mozdulatlan vagy, erős és állandó, mint Rirap hegye (Olympus) vagy mint a királyi pálcza Indra kezében; te állhatatos vagy igéreteidben és elhatározásaidban. Bírván minden jó tulajdonokat, olyan vagy, mint a hold!»

Brahma egének istenei megjelenvén előtte így szólottak:

«Tenéked, a kinek erénye szeplőtlen, értelme tiszta és fényt árasztó, ki birod mind a harminczkét jellemző szent jegyet, ki meg vagy áldva jó emlékezettel, tisztán látó felfogással és előrelátással, ki fáradhatatlan vagy: dicsőség legyen mi tőlünk; imádunk tégedet arczunkkal lábadhoz borulva.

«Te néked, a ki tiszta vagy a bűnnek szennyétől, szeplőtlen és mocsoktalan, ki mind a három világban nagy hirrel birsz. Te ki megtaláltad a tudománynak három nemét, a ki szemet adsz, hogy megismerjük a valódi megszabadulás három fokát, te neked légyen dicsőség!

«Te néked, ki csendes lélekkel eltávolítod a gonosz idők bajait, s ki szeretetteljes kegyeddel oktatod az élő lényeket czéljuk elérésében, legyen dicsőség.

«Mester! kinek szíve nyugalmas ki gyönyörködöl abban, hogy följeplezzél minden kétséget, a ki szigoru megpróbáltatáson mentál által az élő lények miatt, szándékod tiszta, cselekedeteid tökéletesek. Te a négy igazság tanítója! a végmegszabadulás élvezője! ki meg lévén szabadulva, ohajtod másoknak megszabadulását is, legyen tied a dicsőség.

«A hatalmas és serény Káma (a sátán) te hozzád jött s miután legyőzted őt értelmeségeddel, munkásságoddal és gyöngédségeddel, megtaláltad a halhatatlanság legmagasb fokát. Dicsőség legyen neked, ki legyőzted az álnokság seregeit.»

Ezek után megjelent a sátán fiainak a fehér pártja, azaz a jó angyalok, a kik a Bodhisatva (Shakya) részén állottak, mondván:

«Oh te hatalmas! a ki nagy erőddel, a nélkül, hogy megmozdultál vagy fölállottál a nélkül, hogy csak egy szót is ejtettél volna, egy szempillanatban legyőzted erős, dühös és félelmetes seregünket, oh te a mesterek legtökéletesbike! a kinek mind a három világ hódol s áldozatokat hoz, dicsőség legyen te néked!

«Kámának számtalan serege, mely körülvette a szent fügefát, mely minden élő fának fejedelme, képtelen volt téged elmozdítani.

«Annyi mondhatatlan szenvedést kiállva, te helyt foglaltál a fügefa alatt és ma sokkal szebb színben jelensz meg mint valaha.

«Mivel szent életed folytán elváltál legdrágább nődtől, gyermekedtől és szolgáidtól, úgy szinte kerted-, városaid-, országaid-, királyságaid-, fejed-, szemed-, nyelved- és lábaidtól: ma sokkal szebb színben jelensz meg, mint valaha.

«Elérted már most ohajtásodat, miután Buddhává lenni kívántál, hogy az igaz hitnek hajójában megmenthessed mind azokat, a kik a nyomoruság oczeánjába sodortattak. Ohajtásod ime beteljesedett. Meg lesznek már most mentve általad.

«Az emberek fejedelme! A világ megvilágítója. Mi mindnyájan örvendünk erkölcsi érdemidnek és végső boldogságodnak és ohajtjuk, hogy mi is elérvén a minden Buddha által dicsért tökéletességet és legyőzvén az önzés seregét, eljuthassunk a mindentudás s a végboldogság fokára.»

Más istenek serege megjelenvén így szólott:

«A te oktatásod hiba nélküli. Nincs abban semmi zavar. Ment az a sötétség elveitől s benne foglaltatnak a halhatatlanságnak tanai. Méltó, hogy az ég és a föld dicsőítse. Tedd boldoggá az isteneket úgy mint a halandókat boldogokká tevéd kecsegtető tanaiddal. Te vagy a pártfogója, menedéke a mozgó lényeknek.»

Ennekutána Rapprul mennyország istenei megjelentek és így szólottak:

«Eltávolítván a háromféle mocskot, a vallásnak fényes világosságává lettél. A kik a tévúton haladni szerettek, te kényszerítetted őket a halhatatlanság igaz útjára térni. Áldozatokat visznek hozzád az istenek, úgy mint az emberek. Te a betegségek bölcs gyógyítója vagy. Te adod a halhatatlanság boldogságát. A te bölcseséged bámulatos. Mi arczunkkal lábaidhoz leborulva imádunk tégedet.»

A *Tushita* mennyország istenei közeledvén hozzá, így szólottak:

«Midőn te nálunk Galdanban (Tushitá) lakoztál, az isteneket sok dicső erényekben oktattad. Tanaidnak mindnyája folytonosan követtetik. Csupán téged látni s hallani oktatásaidat, nem elég nekünk. Te a jó tulajdonok oczeánja. A világnak világossága! Leborulunk előtted fejünkkel és szívünkkel. A mennyből leszálltodban a jövendő születés kellemetlen helyeit megtisztítottad. Azon időben, midőn megérkeztél, hogy helyet foglalj e szent fügefa alatt, az élő lények nyomorai megenyhültek. Miután ohajtásaid beteljesedtek s megtaláltad a tökélet legmagasb fokát, s legyőzted Kámát; haladj tehát már most vallásos pályádon s indítsd meg a törvénynek kerekét. Sokan vannak, kik hallani ohajtják erkölcsi oktatásaidat. Sok ezer élő lény várakozik itten reád, kérünk tehát, hogy kegyeskedjél haladni vallásos pályádon, tanítsd mindnyáját és szabadítsd meg őket az átvándorlás (metempsychosis) köréből.»

Ennek utána következtek a «Tappral» mennynek istenei s így szólottak hozzá:

«Erkölcsiségben, gondolatban és bölcseségben hozzád hasonló nem létezik. Hol van náladnál fenségesebb? Neked, oh Tathagáta! a ki bölcseséggel birsz az áhitatosság és a megszabadulás (emancipatio) eszközeinek megválasztásában. Te neked legyen dicsőség! Fejeinkkel lábaidhoz borulunk.

«Tanui voltunk ama nagy előkészületeknek, melyeket a szent

fának istene tett; ily áldozatok hozatalára istenek és emberek közől csak te egyedül vagy méltó és senki más. Nem csalatkoztál abban, hogy a vallásosság jellegét magadra öltéd s szigorú életet követtél, miután legyőzted a gonoszság seregeit, megtaláltad a bölcseség legmagasb fokát. Fényt öntöttél a világnak tíz szögletére. Az értelem lámpájával megvilágítád a három világot. Elüzted a sötétséget. Lehetetlen tégedet, ki oly szemet adsz az embernek, mely hasonló a legfönségesb fölfogáshoz, eléggé dicsőíteni, habár a dicsőítés egy egész *kalpa* *) tartama alatt folytattatnék. A tökélynek oczeánja! Tathagáta! a világnak legnevezetesb lénye! leborulunk arczainkkal lábaidhoz és imádunk tégedet.»

Ezután jött **Indra**, a *Trajastrinsha* mennynek isteneivel és így szólott:

»Muni! Te, ki állhatatos és mocsoknélküli vagy, a ki kegyteljesen ülve maradsz, mint a Rirap hegye. Te, kit a világ tíz szögletében ismernek világító bölcseségedről és fényes erkölcsi tulajdonaidról, dicsőség legyen tenéked!

«Muni! Régenten te szeplőtlen áldozatokat vittél sok száz Buddhának; ezen áldozatok következtében győzedelmeskedtél a sátán seregei fölött a szent fának tövében. Te vagy az erkölcsösség, a törvény, az elmélkedés, az eszesség kútforrása és a bölcseség mintája. Te vagy az aggkornak és a halálnak legyőzője. Te vagy az igazi orvos, ki szemet adsz a világnak. Oh Muni! Te letörölted a három mocskot. Érzékeid nyugodtak, lelked csendes!

Shakya! az emberek legfőbbje! minden járó kelő lénynek lelki királya. Hozzád sietünk oltalomért. Szünetnélküli törekvéseid által már kezdetén szent pályádnak a magasztos szenteknek (Bodhisatva) véghetetlenül jó érdemeire levél méltóvá; a bölcseség, rend és siker hatalmával lettél megáldva pályádnak kezdetén, most a bölcseség kútforrásánál foglalván helyet, a tíz hatalmad elérte a tökéletesség polczát.

«Az istenek félelemben és rettegésben éltek, midőn látták a számnélküli sereget körülötted, mondván: a papok ezen fejedelme, a ki a szent tökély helyén ül (Bodhamánda), nem fog-e legyőzetni?

«De te nem rettegtél azon gonosz lelkektől, meg sem mozdultál. A nagy tömegre csapást mértél kezeddel, mindnyája meg-

*) Kalpa, a világ időtartama.

félemlett és győzedelmes levél Kámának összes serege fölött. Valamint az előbbeni Buddhák ülve trónjaikon, megtalálták a tökélynek legmagasb fokát ezen a szent helyen: követvén példájukat, egyenlő lettél velök lélekben, úgy mint értelemben, önmagadtól szerezted meg a mindentudást. Azért is te vagy a szent, a világ önszülöttje; azon alap ez, a melyen minden élő lény megalapíthatja erkölcsi érdemeit.»

Ezután eljött a négy nagy király (vagyis a Risap négy szögletén lakó istenek) és így szólottak:

«Tanaid kellemesek, szavad kegyteli, elméd csendes és tiszta mint a hold. Arczodról öröm sugárzik. A mesterek fejedelme, a ki boldoggá teszesz bennünket: imádunk tégedet.

«Ha te beszélsz, szavaidnak zengése felülmulja az istenekét és az emberekét. Szavaidtól lecsillapul mind azon kín, melyet a lederség, a szenvedély és a tudatlanság képes okozni. Szavaid minden emberben csak a legtisztább gyönyört idézik elő. Mindazok, a kik tanaidra hallgatnak, meg fognak szabadulni. Te nem utasítod el a tudatlant. Bölcseséged felsőbbsége soha el nem kevélyített. Nem is vagy te fölfuvalkodott a szerencsében s csüggedt a szerencsétlenségben. Valamint Rirap hegye kiemelkedik a habok közől, úgy te kitünő vagy az emberek között.«

Azután a magasságban lévő üres (atmosphæra) helynek istenei jelentek meg, e szavakkal:

«Látogatásodra jövénk, oh bölcs Muni! miután az emberek műveleteit észleltük. Ő tiszta emberi lény, ha viseletedet vizsgáljuk, mindenek között csak tégedet ismerünk olyannak, kinek lelke háborítatlan.»

Végre előjöttek a földszínén lakozó istenek s így szólottak:

«Az összes világnak minden parányát megvilágítád, s a háromezer világnak összessége áldozó templommá vált miattad, mennyivel inkább azzá lett saját egyéniséged.

«Fölemeljük az oceánnak összességét alúlról, minden mozgó lényt a földszínéről s a háromezer világban lévő minden teremtést s mindezt teneked áldozzuk s esedezünk, hogy azokat tetszésed szerint haszonra fordítsad és ohajtjuk, hogy mindazon helyen, a hol te ülsz, kelsz vagy nyugszol, lelki fiaid hirdessék a törvényt, hogy a hallgatók és hívők az igében, erkölcsi érdemeiknél fogva föltalálhassák a tökély legmagasbikát, a mennyei boldogságot.»

Jegyzés. A föntebb elősorolt dicsőítések a hosszadalmasság kikerülése végett csak részben adattak s az áldozatok részleteinek elősźámlálása kihagyatott.

Brahma a nagy isten pedig így szólott:

«Nem volna illő, hogy Shakya ne érezzen rokonszenvet mások iránt, miután megszerezte a nagy tökélyt és a bölcseséget. Sokan vannak a világon, a kik óhajtják megtanulni s képesek megérteni oktatásait. E szerint Brahma és Indra és más istenek kérik őt, hogy legyen kegyes tanait kihirdetni, és hogy szabadítsa meg az embereket az átvándorlás oceánjától, gyógyítsa meg erkölcsi betegségeiket, enyhítse szenvedéseiket, térítse vissza a jó útra azokat, a kik eltévedtek s nyissa meg a megszabadulás kapuját.»

XI. A négy igazságot illetőleg még némi magyarázat van adva: Atudatlanság majdnem minden valódi és képzelt bajnak kútforrása, ellenben a dolgok természetének helyes ismerete a szabadulásnak egyedüli igaz útja; annálfogva mind az, a ki szabadulni kiván a jövendőbeli átköltözések nyomorától, szükséges, hogy az isteni és emberi dolgok igaz természetét megtanulja.

XII. Shakya elfogadta a *Vimbasara* király által fölajánlott s a Kalantaka ligetben Rajgriha mellett fekvő monostort (Viharát), a hol több évet töltött és sok prédikácziót tartott. Volt még egy más monostor is a Rajagriha mellett, mely *Griddhrakuta parvata* nevet viselt; Shakya ott is tanított.

XIII. A Shakya által alapitott asszonyi vallásos szerzetnek fejedelmei voltak: *Gautami* (nagynénje) *Yashadará* Gopá és Utpalavaruna nevű feleségei.

Értesítés Shakya halála felől.

(Lefordítva a *Dulva* könyvéből 77. l.).

Midőn Sangs-gyas Chomdandás (Shakyának tibeti neve) megszabadult a szenvedéstől, e nagy föld rengett, futó csillag hullott, a világ minden szeglete meteorokkal égett s az egekből istenek által okozott dobszó hallatszott.

Azon időben, az életben lévő Hot-srung-ch'henpo (sanskritban: Ayusmán-Maha Káshyapa) Rajagriha városban egy palotában székelvén, a Kalantaka madárról elnevezett ligetben, fölzavartatott álmából a földrengés által és elmélkedvén a fölött, hogy mit jelent-

sen ez, azt tapasztalta, hogy Chomdandás egészen megszabadult a fájdalmaktól. Ő jól tudta a dolgok mibenlétét és azt mondotta: Ez a sorsa minden *alkotott* *) lénynek.

Maha Káshyapa úgy vélekedett, hogy Ajátashatru, Magadha királya, nem volt még jól beavatva a hitbe, ha hallaná, hogy Chomdandas (Shakya) meghalálozott, bizonyára ő is ki fogna mulni, még pedig meleg vérhányásban, annakokáért gondoskodott arról, hogy ezt megelőzze.

Igy szólott tehát Dvyar Byed brahmánhoz, ki egy előkelő tiszt volt Magadhában: Yarchet! legyen értésedre, hogy Chomdandás megszabadult a szenvedéstől; ha a királyfi, kiben a hit még meg nem gyökerezett, értesülne ez esemény felől, szörnyü halál veszélyében forogna e miatt, tudd meg, hogy mik azon szerek, melyeket használnod kell, hogy a szerencsétlenségnek eleje vétessék.

Yarchet erre azt mondá: Tiszteletreméltó uram! Parancsolj, számláld elő a szereket egymásután.

Maha Káshyapa így szólott Yarchet brahmánhoz: «Menj azonnal a király ligetébe, készíttess egy képet, mely Chomdandás (Shakya) Galdán mennyországban történt lételét ábrázolja; hogyan szállott be anyjának méhébe elefántalakban s a szent fügefa alatt hogyan érte el a tökély legmagasb fokát, azaz hogyan lett Buddhává. Hogyan indította meg a tizenkét törvénynek kerekét Varanasiban, azaz hogyan tanított. Minő nagy csodákat vitt véghez Shravasti városban. Hogyan szállott le a Trayastrinsha nevű harminczharmadik mennyországból, a hova fölment volt, hogy anyját oktassa és végre hogyan történt, hogy befejezvén több helyen működéseit az emberek megszelidítésében és oktatásában, elköltözött végső nyugalmára Camarupa városába, Assamban.

Készíts el hét hosszú edényt s töltsd meg azokat friss vajjal, de az egyikbe tégy sandalfa-gyantát s helyezd el a kertnek azon részébe. Ha a király megjelenik a kapuban, kérd meg, hogy nézze meg a kertet s ha megtalálná pillantani a képet s kérdezné, hogy mit jelentsen az? felelj részletesen ekképen:

*) «*Alkotott*» nem tudom kifejezi-e ez az értelmet. Csoma szavai «compound thing» = «ens compositum», evvel azt akarja értetni, hogy mind az, a mi *több* részből áll, — föloszlik, meghal — megsemmisül. Ez a buddhisticus philosophiának egyik postulatuma.

«Uram! e helység Capilavastu; ott azon szögletben volt Chomdandás születéshelye. Ez itt Naranjana folyamnak partja. Ez pedig azon hely, a hol Chomdandás, gyémántszéken ülve, elérte a legmagasb tökélyt, azaz Buddhává lett. Ez pedig itt Varanasi város, háromszor járt itt Chomdandás s a törvény kerekét tizenkétféle módon megindította. Itt van Shravasti városa, a hol Chomdandás sok csodát mívelt. Ez pedig Sgrá-chen városa. Itt a hely, a hol Chomdandás leszállott, a midőn a Trayastrinsha mennynek istenei közől eljött. Ez ismét Kusha város, a hol Chomdandás elvégezvén oktatásait bizonyos helyeken, utolszor ment alvó helyére.» Mondd el ezeket neki, s ha ezek hallattára elájulna, tedd be a friss vajjal telt hosszú edénybe, s ha a vaj elolvad, tedd be a második edénybe s így tégy vele a hetedikig, s ebből kiemelvén őtet, tedd a bele füszerekkel telt edénybe, a mely után magához fog jönni. Miután ezeket elmondotta Maha Káshyapa, Kusha városába utazott.

Yarchet csakhamar elkészítette a képeket és midőn a király megjelent, arra kérte, hogy kegyeskednék a kertet megszemlélni. A király belépett a kertbe és meglátván a képeket, kérdezte Yarchettől, hogy mi az? Ő felelt és részletes magyarázatot adott, a mint följebb le van írva, a míg azon pontra jutott, a hol mondja: Ez itt Kusha városa, a hol Chomdandás utolsó ízben ment nyugvó helyére. A király megjegyezte: mit szólsz Yarchet! Tehát Chomdandás megszabadult volna a szenvedéstől? de Yarchet hallgatott. A király elájult és a földre rogyott mozdulatlanul. Yarchet egymásután a vajjal telt hosszú edényekbe helyezte a királyt, végre a füszerrel telt edénybe *(vályúba)*, mire aztán föleszmélt.

Meghalálozása után a két Sal-fa alatt, mely virágait a holt testre hintegette, Chomdandás alunni látszott, mint egy oroszlán; egy Gelong (szerzetes) költői nyelven így szólott:

«A zöldellő pompás fák e ligetben, azon pár Sal-fa hintegette virágait a szenvedéstől megszabadult mesterünkre.»

Azonnal Chomdandás halála után Indra isten költői nyelven így szólott:

«Fájdalom! az alkotott lény nem lehet maradandó, azért mert *lett*, természete mulékony. Mivel teremtetett, elvész. A teremtett lénynek főboldogsága a nyugalom.»

Mihelyt Chomdandás megszabadult a fájdalmaktól, Brahma

(tibetül: Ts'hángs-pá) a mindenség ura költői nyelven így szólott:

«A mit a teremtett lények összegyüjtenek e földön, mind azt itt kell hagyniok. A férfi, a kinek nem volt párja e világon, a Táthágata (Shakya), a ki megtalálta a nagyhatalmat és a tiszta belátást, ilyen mester is végre meghalálozott.»

Mihelyt Chomdandás megszabadult a fájdalomtól, az örökéletű *Mágágspa* (sanskritban: A'yusmán Aniruddha) költői nyelven így szólott:

«Az, a ki erős lélekkel másoknak pártolója volt, az, ki megtalálta az állhatatosságot és a nyugalmat, megszünt lélekzeni, a tisztánlátó végre meghalálozott. A midőn azon mester, a ki minden tekintetben kitünt, megszabadult a fájdalmaktól, lelkem küzködött, fejem haja szála borzadott. De ő nem félt; ő érzésen felől állott, lelke kivál. Ilyen világosság is már kialudt.»

Mihelyt Sángs-gyás Chomadandás megszabadult a fájdalomtól, bizonyos szerzetesek földön hempelyegtek, mások kezöket törték és fájdalmas hangokat ejtettek, mások a bánattól megtörten, mozdulatlanul ültek, mások vallásos bizalomtól áthatottan így szólottak: «Chomdandás, a ki bennünket mind abban oktatott, a mi tetsző, kellemes és minden szívet gyönyörrel töltő, most már elvált, megsemmisült, elenyészett, elszakadt tőlünk.»

Ennek utána az örök élettel megáldott *Mágágspa* így szólott az örökéletű Kun-gavohoz:

«*Kungavo!* (s. Ananda) ha lassanként és gyöngéd szerekkel nem csillapítod le a papokat (Gelong), a sok századokon át élő istenek szemrehányással gunyolódva és megvetéssel azt fogják mondani,a Gelongok száma nagy, *a kik* a Dulvában foglalt kitünő elvek szerint vallásunk szolgái lettek, de nem bírnak elég itélő tehetséggel s megfontolással.

Kungavo kérdezi Mágágspától: «Tudod-e, hány isten van jelen?» Oh Kungavo! azon területen, mely Kusha városától Yigdan folyóig, a két Sal-fától a Mchhod-rten-ig (Chaitya) terjed, tehát tizenkét mértföldnyi kerületben nincs egy helyecske sem, mely betöltetlen maradt volna a bölcs istenek nagy hatalmától; annyi hely sem marad hátra üresen az alsórangú istenektől, hogy vándorbotodat a földbe üthessed s mindnyája gyászolja mesterünket.

Az örökélettel megáldott Magágspa, erkölcsi reflecticus meg-

jegyzések kifejezése után leült, a mint egy tiszteletreméltó bölcshöz illik s hallgatott. Az éj elmultával, az örök élettel megáldott Magágspa így szól az örök élettel megáldott Kungavohoz: «Kungavo! menj és szólj így a Kusha városának hős lakóihoz: Polgárok! ma éjfélkor a mester megszabadult a fájdalmaktól, a mi t. i. testének öt alkatrészét illeti; végezzétek már most kötelességtöket és igyekezzetek elérni erkölcsi érdemeiteket. Figyelmeztesd őket, nehogy eszükbe jusson azt mondani: «Oh szeretett testvérek! mesterünk meghalt, ezután tehát már nem hozhatunk áldozatokat neki és nem tehetjük azt, a mit tennünk kellene.» Miután Mágágspa ezeket elmondotta, Kungavo felöltvén vallási ruháját, több Gelong (pap) kiséretében a tanácsház felé indult, a hol akkoron Kusha városának körülbelül 500 hőse gyülést tartott közügyek tárgyalása végett. Kungavo így szólott hozzájok: «Értelmes polgárok! Kusha városának itt összegyült hősei! hallgassatok reám kegyteljesen: ma éjfélkor mesterünk végkép megszabadult a fájdalomtól, testét illetőleg. Tegyétek meg kötelességteiket s szerezzetek erkölcsi érdemeket» stb.

Ezek után Kusha város hősei az egész városban virágot, csokrokat, tömjént, illatos porokat s zeneszereket szedvén össze, gyermekeik, nejeik, férfi és nő szolgáik, napszámosok, italmérők, barátjaik, rokonaik, elöljárók és hozzátartozóik által kisérve kivonulnak Kusha városából a liget felé, a hol a két Sal-fa áll s oda megérkezvén, a halott Chomdandás iránt tiszteletet, hódolatot és imádást tanusítanak, myrhát, virágcsokrokat, tömjént, illatos porokat hozván neki áldozatul.

Kusha hősök főnökei ezután így szólottak az élettel megáldott Kungavohoz (sanskritban A'yusámn A'nanda):

«Oh tiszteletreméltó Kungavo! Mi készek vagyunk áldozni Chomdandás (Shakya) emlékének; taníts meg bennünket, hogyan kellessék a temetés szertartásait végbe vinni.»

«Polgárok! úgy kell cselekednetek, mintha egy nagy uralkodó halt volna meg.»

«Tiszteletreméltó Kungavo! Miből állanak a nagy fejedelmet megillető szertartások?

«Polgárok! Egy nagy fejedelemnek tetemét előbb gyapotba és gyapotfa-forgácsokba göngyölik be, s azután ötszáz darab pamutszövetbe pólyázzák, s így egy vaskoporsóba teszik, mely

magolajjal van telve, kettős fedője vasból van; s reárakván mindenféle kellemes illatú fát, ezt elégetik s a tüzet tejjel oltják ki; a csontokat egy arany urnába rakják, mausoleumot (Chaitya) építvén oly helyen, a hol négy út találkozik s oda helyeznek egy napernyőt és zászlókat keskeny, de hosszú szövetből, tiszteletet, ájtatoságot és imádást tesznek, myrhát, virágcsokrot, tömjént áldoznak, kellemes illatú porokat, zene kiséretében, nagyszerű ünnepélylyel. Polgárok! Ezek a nagy uralkodó temetésének részletei. De a Tathágata, az Arhan (a szent Shakya) a legtökéletesb Buddháért még többet kell tennetek.»

«Tiszteletreméltó Kungavo! úgy fogunk cselekedni, a mint te parancsolod; de mivel nem könnyű a szükségeseket egyhamar megszerezni, hét nap alatt mindent elkészítünk, s végbe viszszük temetkezési áldozatainkat Chomdandás tiszteletére stb.»

Így cselekedjetek tehát, mond Kungavo.

Ennek utána eltávoztak s hét nap alatt minden készen lett. Heted napra elkészítvén az arany nyoszolyákat, melyekre a vidéken találtatott illatos szereket, virágláncczokat, zeneszereket halmoztak össze, kiindultak a városból a két Sálfa felé, tisztelő áldozat és imákat végeztek stb.

Kusha hőseinek vezérei imígy szólottak a minden oldalról összesereglett hősökhöz:

«Hallgassatok reánk polgártársak! A hősök nejei és leányai sátorokat fognak késziteni Chomdandás teteme fölébe. A hősök asszonyai és fiai Chomdandás ravatalát fogják vinni; és mi tiszteletet s imadást téve, zeneszó mellett a városba megyünk a nyugati kapun s átjárva az egész város belsejét, kivonulunk a keleti kapun; s miután átmentünk Yigdán folyamán, megállapodunk a mausoleum (Chaitya) mellett, hogy a tetemet azon helyen megégessük.»

A hősök erre ezt viszonozták:

«Ehhez képest fogunk cselekedni. A hősök nejei és leányai sátrakat készítettek kelmékből Chomdandás teteme fölébe: de a nők és ifjak, a mint Chomdandás ravatalát föl akarták emelni, nem bírtak vele.

Erre Mágágspa azt mondta Kungavonak: «Oh Kungavo! a hősök nejei és ifjai nem bírják fölemelni Chomdandás ravatalát, és mi oknál fogva? Mivel ez az istenek akaratja.» «Oh Mágágspa! mi tehát az ő akaratjuk?» «Az, hogy a ravatalt Kushának öreg és

fiatal hősei szállítsák tovább.» O Kungavo! úgy kell tehát cselekednünk, a mint az istenek kivánják.»

Miután a ravatal a hősök és a leventék által fölemeltetett, a kivilágított æetheri magasságban lakó istenek szórták onnan felülről az égi virágokat, olyanokat, mint az Utpala, Pádma, Pádmakarpo, Kumuda stb. Akarn és Tamala kellemes illatú porai, mennyei zene zengése mellett sok kelmét s ruhadarabot a földre lehullattak. A hősök vezéreinek néhánya így szólott a többihez: tegyük félre az emberek zenéjét több ilynemű dolgokkal egyetemben s végezzük el a temetkezési szertartásokat mennyei zene mellett, az égi virágokkal és tömjénnel. Tehát ekképen folytatták a temetkezési szertertásokat, míglen a Chaityanál megérkeztek, a hol a tetem elégettetett.

Kusha mellett a Mandaraka mennyei virágból annyi hullott le, hogy az emberek térdig jártak benne. Egy férfi, Digpachen erőd fele útjában, e mennyei virágból nagy mennyiséget magával elvitt. Azon időben Mahákáshyapa ötszáz főnyi papi kisérettel útban volt Kusha felé, hogy Chomdandás szeplőtlen tetemének megadja a végső tiszteletet. Találkozván a föntebb említett férfival a Kusha és Digpachen közötti úton, kérdezé tőle, honnan jött s hová megyen? A férfi így felelt: «Oh tiszteletreméltó úr! Kusha felől jövök s ügyeim elintézése végett Digpachenbe megyek.» «Oh férfi! ismered-e az én mesteremet?» «Igenis, tiszteletreméltó férfi, én ismerem őt Gélhong Gautama (sanskritban: Shramanah Gautama, Shakya) az, ki azelőtt hét nappal meghalálozott. Ezen mandaraka mennyei virágot magammal hoztam, azon virágok közől, melyek áldozatteljes tisztelettel tetemeinek voltak fölajánlva.»

Kushának vitézei, kik Chomdandás holt testének megégetésével foglalkoztak, nem voltak képesek lángra lobbasztani a tűzet. Erre Magágspá így szólott Kungavohoz: «Oh Kungavo! Kushának vitézei nem képesek megégetni Chomdandás tetemét és miért? Mivel ez az istenek akaratja. Tudd meg Magágspa, hogy Hotsrung-ch'hen-po, az istenek kivánatára, útban van ötszáz egyénnel Digpachentől Kusha felé, s ő is tiszteletet ohajt tenni Chomdandás szeplőtlen testének, mielőbb megégettetnék.» «Ő Mágágspa, az istenek akaratja szerint kell tehát cselekednünk.»

Ezután Kungavo így szólott Kusha vitézeihez:

«Hallgassatok reám, Kusha városa hőseinek itt összegyült serege! Chomdandás testét megégetni nem lehet, és mi ennek az oka? ez az istenek akaratjából történik így.» A sokaság erre azt felelte: «Úgy kell tehát tennünk, a mint az istenek akarják.»

Ennek utána Hot-srung-ch'hen-po megérkezett Kusha városában. Messziről megpillantották őt kiséretének azon egyénei, a kik előre mentek illatos szerekkel, virágkoszorukkal, tömjénnel, kellemes illatú porokkal s mindennemű hangszerekkel, s miután színe elé érkeztek s lábaihoz borulva üdvözölték, vele együtt folytatták útjokat. Óriási tömeg kiséretében eljutottak végre azon helyre, a hol Chomdandás teste le volt téve. Elmozdítván az illatos tüzifát, fölnyítá Hot-srung a vaskoporsót s legöngyölvén az ötszáz pamutos kelmedarabból álló takarót, imádta Chomdandás sértetlen tetemeit.

Azon időben e nagy föld kerekségén Shakyának négy elsőrangú tanítványa volt, tudniillik:

1. Kohu-dinya (sanskritban: Kaun-dinya); 2. Skul-chet (Chunda); 3. Stobs-chu-hot-srung (Dasa-bala-káshyapa) és 4. Hot-srung-ch'hen-po (Mahá Kásyapa).

Ezek közől Hot-Srung több tudománynyal és erkölcsi érdemekkel bírván, mint a többi, több ruházatot is hozott, ágyneműt, gyógyszert, a szükséges edényeket és alamizsnát is. Igy gondolkozott magában: Én magam fogok áldozatot hozni Chomdandásnak. S ennek okáért az előbbi göngyölés helyébe ő maga mindent újból elkészített s így ellátva a tetemet a vaskoporsóba tette, kettős födéllel lezárta s reá halmozván az illatos tüzifát, félre állott és a fa magától lángra gyulladt.

Ezután Kushának vitézei tejjel kioltották a tüzet s a maradványt egy arany urnába tették, mely aranyos nyoszolyára volt helyezve, s mindennemű tisztelet-nyilvánítás után a városba vitték s letették Kusha város közepére.

Digpachen város és környékének harczosai értesülvén arról, hogy már is hét napja, hogy Chomdandás megszabadult fájdalmaitól, hogy Kusha lakosai egy Chaityát is építettek maradványainak, fölfegyverkeztek és négyféle hadicsapattal (tudniillik elefántokkal, lovassággal, szekerekkel és gyalogsággal) Kushába érkeznek s így szólanak Kusha vitézeihez: «Halljátok ezt, Kusha harczosainak itt egybegyült seregei! Chomdandás sok idő óta kedves volt előttünk,

úgy történt, hogy várostok szomszédságában időzése alatt «szabadult meg a fájdalomtól» azt ohajtjuk és fölszólítunk benneteket, hogy testi ereklyéinek egy részét nekünk adjátok, hogy magunkkal vihessük Digpachen városába és nekie ott mi is egy Chaityát építtessünk, akkor mindennemű tiszteletet fogunk neki tenni, imádjuk őt s nagy ünnepélyt rendezünk Chomdandás emlékére». Kushának vitézei erre azt felelték: «Chomdandás nekünk is kedves volt, városunk közelében halt meg, nem adjuk oda senkinek ereklyeinek egy részét se.»

Erre azt válaszolák Digpachen vitézei: «Ha engedtek, jó! ha nem, el fogjuk venni az ereklyét erőszakkal hadseregünk által». Kusha vitézei azt mondták erre: «Mi is a szerint fogunk cselekedni.»

Digpachen város lakosain kívül még más hat követelő jelentette magát az ereklyék megosztása végett, neveik a következők:

1. *Buluka,* Kshetriya vagyis királyi nemzetség, mely a Togspá-g'yová nevű székhelyen lakott.

2. *Krod'tya* királyi nemzetség, Ssgra-Sgrogs városából.

3. *Egy bráhmán,* kinek székhelye Khyáb-hjug-gLing volt.

4. *Shakya* Kshetriya királyi nemzetség, melynek székhelye Sers-kye, sanskrit nyelven Capila.

5. *Litsabi* Kshetriya vagyis királyi nemzetség, melynek székhelye Yangs-páchen, sanskritban Veshali vagy Prayaga volt.

6. *Magadha* királya Maskye's-dgra, sankritban: Ajáta Shatru.

Ajata Satru Magadha királya, személyesen kivánt elmenni s vezetni seregét; de midőn Chomdandásra gondolt, aléltan földre bukott elefántjáról. Lovára tétetett ezután, de onnan is leesett. Ennek folytán seregét Yarchet nevű brahmán főtisztjére bízta, azon meghagyással, hogy üdvözletet vigyen tőle Kusha vitézeihez, s kérjen tőlök egy részt Chomdandás ereklyéiből, minthogy életében annyira kedves vala előtte, s hogy egy Chaityát kiván emelni Rajgriha királyi székhelyén az ereklyék számára, és mindennemű tiszteletet kiván nekiek tenni s azokat imádni fogja és nagy ünnepélyt fog az alkalomra rendezni. Yarchet akként cselekedett a mint a király parancsa szólt, de Kusha harczosai megtagadják az ereklyékben való osztozást. Azt mondottak ugyanis: «Oh Yarchet! Chomdandás előttünk is kedves volt sok idő óta. Ő a mi Lámánkká lett, városunk táján halt meg. Nem adunk tehát osztályrészt erek-

lyéiből.» Yarchet erre kijelentette előttök: «Ha adni fogtok magatok jó szántából, helyes! de ha nem, erőszakkal veszszük el hadseregeink segítségével.»

Erre azt válaszolták: «Ám legyen! mi is a szerint fogunk cselekedni.»

A mint a *kushai* harczosok látták a hadseregnek sokaságát, melyék csak azért jöttek, hogy erőszakosan elvegyék Chomdandás ereklyéit, nejeiket és gyermekeiket nyilazni tanították. És a mint városuk ostrom alá vétetetett a fönnt említett hétféle hadsereg által, kijöttek a városból, velök harczra kelni. De erre egy brahman, kinek neve Brivó-táng Mnyám-pa, észrevette a rossz következményeket, melyek az összeütközést követni fognák, megtett mindent, hogy Kusha harczosait reá bírja Chomdandás maradványainak megosztására; azon oknál fogva, mivel Chomdandás Gautama mindig igen türelmes volt s a türelmesség erényét sokszor dicsőítette. És megmondta nekik, hogy nem illdomos egymást gyilkolni Chomdandás maradványaiért.

Ki is békítette ezek után mind a két ellenfélt, s megnyeré beleegyezésüket, hogy Chomdandás maradványai nyolcz részre osztassanak.

A brahman tehát ekkép osztotta el azokat:

1. Az első részt Kusha vitézeinek.
2. A másodikat Digpachen vitézeinek.
3. A harmadikat Buluka királyi vagy Kshetriya nemzetségnek.
4. A negyediket Krod' tya királyi nemzetségnek.
5. Az ötödiket Khyáb-hjug-gLing nevű helyen lakó brahmannak.
6. A hatodikat Shakya királyi nemzetségnek, Kapila-ban.
7. A hetediket Litsa-byi királyi nemzetségnek, Yangs-pachen-ben.
8. A nyolczadikat Yarchetnek, magadhai király követének.

És mindannyian külön Chaityákat emeltek a maguk országában, mindennemű tiszteletet és imádást tévén az ereklyéknek és magasztalásukra mindegyik fél nagy ünnepélyt rendezett hazájában.

Az urna pedig, a melybe a maradványokat először elhelyezték, azon brahmánnak ajándékoztatott, a ki az ellenfelek között közbenjáró volt. Ő magával vitte az edényt és saját városában,

melynek neve Brivotáng Nyámpá, Chaityát emelt és Chomdandás ereklyéinek mindenféle tiszteletet tett s imádására nagy ünnepélyt rendezett.

Ezután egy ifju brahmán, névszerint *Nyagrodha*, megkérte Kusha vitézeit, hogy engedjék át neki azon tűznek hamuját, melyben Chomdandás teteme elégettetett. Miután megkapta erre az engedelmet, ő is egy Chaityát épített a máglya szenének s azt annak szentelte s mindennemű imádást vitt végbe és nagy ünnepélyt rendezett tiszteletére a szent fügefák (nyagrodha) helységében.

E szerint tehát Jambu dwipa (India) országban Chomdandás maradványainak tíz Chaitya emeltetett, nyolcz testének ereklyéi számára, egy az arany urna, egy pedig a faszén-maradványoknak volt szentelve.

Chomdandás négy szemfoga ekkép lett elosztva: az elsőt elvitték *Trayatrinsha* mennyország isteneihez; a második *Yid-du-hong-va* nevű «gyönyörű» városban helyeztetett el; a harmadik *Kalingha* király országában létezik; a negyedik egy Naga Raja által imádtatik *Sgra-sgrogs* városában.

Nyá-nán-met (sanskritban Ashoka) király, ki Pataliputrában székelt, a hetedik osztályú Chaityák számát nagyon megszaporította.

Chomdandás (Shakya) *Kapila* városában született; *Magadhában* elérte a tökély legmagasb fokát, azaz Buddhává lett; *Káshiban* megindította a törvény kerekét, azaz oktatni kezdett; *Kushában* megszabadult a földi szenvedéstől.

A munka végén értesülünk, hogy Shakya halála után tanítványa, *Mahá Káshiapa* rendelkezett arról, hogy Shakya tanai összeszedessenek s azok most a következő könyvekben, tudniillik: *Dulva, Do* és *Mámo* vagyis a *Sher-chin*, sanskritban: *Vinaya, Sútra* és *Mátri Abhidharma, Prajnyá Páramitá* czíműekben, mint a *Kah-gyur* gyüjtemény részeiben foglaltatnak.

KILENCZEDIK KÖZLEMÉNY.

A Shakya nemzetségnek eredete.

(Lásd a *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. II, pag. 385.)

Egy alkalommal, midőn Shakya Nyagrodha (A'rama) ligetben Ser-skya-Gzhi, (*Kapilavástu*), mellett tartózkodott, többen a Shakya nemzetség tagjai közöl, a kik Kapilavastuban laktak, öszszegyültek tanácsházukban és kérdezősködtek egymástól, mondván: Shes-tandák! (Értelmes férfiak!) Honnan eredt a Shakya nemzetség? Mi a származása? Mi az oka létezésének? és micsoda régi nemzetből valók a Shakyák? Ha valaki hozzánk találna jönni és kérdezne bennünket e tárgyak felől, mi meg nem tudnók mondani, hogy a Shakyák honnan származtak?

Ennélfogva nagy száma azon Shakyáknak, a kik Kapilavastuban laktak, így szólottak:

Menjünk tehát a Bhagávánhoz s kérdezősködjünk e tárgy felől, hogy megállapodhassunk szavaiban.

Ennek utána nagy száma a Kapilavastuban lakó Shakyáknak elment azon helyre, a hol a Bhagáván tartózkodott és miután megtették üdvözletüket, lábaihoz borulván, félre ültek.

Megszólíták őt ezen czímen: *btsun-pa!* Tiszteletreméltó úr! s elmondták ismét, hogy mi végett gyültenek össze, mi tárgy fölött értekeztek, és hogy elhatározták magukat, hogy színe elébe járulnak a végett, hogy ismertesse meg őket a most említett tárgyakkal, hogy azokat majd másoknak is képesek legyenek elmondani.

Bhagáván úgy vélekedett, hogy azon esetben, ha ő maga elmondja a Shakyák ős nemzetének leszármazását, talán majd a Tirthikák és Parivrajakák (azaz a hitetlenek) azt találják mondani, hogy Gautama olyat állít, a mi magának kedves, önnön maga s nemzetsége dicsőítésére. Hogy tehát alkalmuk ne legyen ily kifogások tételére, fontolóra vette, hogy kik azok tanítványai közől, a kik érthető módon elmondani képesek a Shakyák régi leszármazását.

Észrevette, hogy Mongalyána jelen van, s úgy vélekedvén, hogy ő alkalmas egyén a föladat teljesítésére, fölszólította ekképen: «Mongalyána! én nem jól érzem magamat és szükségem van

pihenésre, fölhatalmazlak tehát, hogy elmondjad a papság előtt tanulságos módon, hogy mi volt a Shakyáknak ős nemzeti származásuk? Ő minden vonakodás nélkül beleegyezett. Shakya látván, hogy parancsa teljesült, felső ruháját összehajtá vánkosformába s leteríté s jobb oldalra dűlve, lábait egymásra tevé, tiszta öntudattal, emlékezettel és érzelemmel elszenderült.

Mongalyána, hogy eszméit e tárgyról összeszedje, mély gondolkozásba merült, a melyben az egész történetet lelke előtt látta. Fölébredvén álmodozásából, egy szőnyegre ült, mely a földre volt terítve a papok közepette. Ezután a kapilavastui Skakyákat így szólítá meg:

«Gautamák!

«A midőn e világ megsemmisíttetett, az élettel biró lények (Satwa) leginkább az istenek között találták újraszületésüket, a mennyországnak azon részében, mely *tiszta világosságnak* (Abhaswára) neveztetik. Ott laktak ők hosszú időkön át, bírván értelemmel ellátott testtel, mely tökéletes volt minden részében és tagjában, jó színnel bírt s világlott önmagától; azon lények a levegőben jártak s élvezés volt egyedüli eledelük.

Azon időben e nagy föld a víznek alakját viselte s egy nagy oceánból állott. Végre az oceán színén a levegő közvetitésével egy vékony héj képződött, mint szokott a forralt tej színén, utóbb az megkeményedett és belepte az egész felületet.

Azon földi essentia finom színű, illatú és ízű volt. A színe olyan volt mint a friss vajé, az íze mint a szín mézé. Gautama unokái! ilyen volt e világnak kezdete.

Ezután némely emberi lények Abhaswárában lakván, befejezték életüket s újra születtek, hogy ismét izleljék az emberi lételt s megjelentek e földön. Tökéletes testtel bírtak, mely a lélek közbenjárásának volt köszönhető (azaz értelemmel megáldott testtel bírtak), tagjaik s testrészeik tökéletesek levén, színük finom volt s önmaguktól diszlettek (világosságot terjesztettek), égben jártak s egyedül élvezetekből táplálkoztak; életük sokáig tartott.

Azon időben a világon nem volt sem nap, sem hold, sem csillag, sem az időnek szakaszokra való elosztása, sem percz, sem pillanat, sem éjjel, sem nappal, sem hónap, sem esztendő. Nem volt különbség férfi és nő között. Mindnyájának nevezete egyedül *élő lény volt* (Sems-chan).

Azután egy állati lény, melynek természete önző volt, újja hegyével a földi essencziát (Sahi b-chud) megkóstolta s minél többet ízlelt belőle, annál jobban megkedvelte, s minél jobban megkedvelte, annál többet evett, mig lassankint tele szájjal élvezett belőle. Más állati lények észre vették s hasonlóan cselekedtek.

Miután azon állati lények mindegyike teli szájjal evett: testökben tömöttség és súly volt észrevehető. Szinüknek világos volta elenyészett, ennek folytán sötétség állott be a világon. Gautamák! Miután erkölcsi sötétség állott be a világon, megjelent a nap és a hold, és a csillagok, és megtörtént az idő elosztása, pillanat-, percz-, éj- és nap-, hónap- és esztendőre. Ekképen sok idő telt el, s az állati lények essenczialis eledelből táplálkoztak. Azok, a kik keveset ettek azon essenczialis eledelből, finom arczszínnel birtak, de mások, a kik sokat ettek, rút színűek lettek. Az ételnek mennyiségétől eredett tehát a színek két osztályzata. «Oh! állati lény! az én színem szép, a tiéd rút!» így szólott lenézőleg egy ember a másikhoz. Ezen fönnhéjjazó beszédnek bűne miatt az arczszínnek ezen földi különböző tulajdonsága elenyészett.

Gautamák! A földi tulajdonság elenyészvén, az állati lények összegyültek és nagy síránkozásra fakadtak, mert megemlékeztek arról, hogy mily finom ize volt az essenczialis eledelnek s úgy tapasztalták, hogy azon tulajdonságot már elvesztették.

Gautamák! Miután az állati lények ama tulajdonsága elenyészett, a földből egy zsiros anyag származott, mely finom színnel és illattal birt. Sokáig éltek igy s táplálkoztak avval az anyaggal. Azok, a kik csak keveset ettek ezen táplálékból, szép színt nyertek, azok, a kik sokat ettek, rútat és így az evés mértékének megfigyelése okozta, hogy két minőségű szín jött létre közöttük. «Oh! állati lény! az én színem szép, a tied rút!» így szólott lenézőleg egyik állati lény a másikhoz. A kevélység bűne miatt a földkerekségből a zsíros anyag szinte elenyészett.

Gautamák! A zsiros anyag a földről elenyészvén, az állati lények összegyültek s panaszokra fakadtak, és emlékezvén arra, mily finom zamatja volt ezen eledelnek: elvesztésén keseregtek, de érzelmeiket szavakban ki nem fejezhették.

Gautamák! Miután a zsiranyag a földről elenyészett, egy czukor-nádas növény tünt elő, finom szinű, illatú és ízű volt. A állati

lények sok évekig éltek, ebből az eledelből táplálkozván, míg a fent említetthez hasonló körülmény ennek is eltüntét okozta.

Gautamák! Miután a czukornádas növény is elenyészett, előtermett egy tiszta, kifogás nélküli — rizsmező (salú), a nélkűl, hogy a földet felszántották vagy bevetették volna, szalma nélkül, polyva nélkül és héj nélkül nőtt, ha este learatták a mezőt, reggelre már ismét meg volt érve, azaz minden reggel és minden este új aratás volt készen. Az állati lények sok időt töltöttek így rizskásával táplálkozván.

Ezen eledelnek hosszasb használata következtében előállott a nemek közötti külömbség. Némely állati lények fi, mások női alakokká váltak. A két nem merev szemmel tekintett egymásra. Minél tovább látták egymást, annál inkább szerelmesek lettek s egymást kivánták. Némelyek észrevevén e körülményt, szemrehányásokkal illették társaikat magaviseletük miatt, s gyülöletet tápláltak ellenök. Köveket hajitottak rájok és rögöket, ugyan azon módon a mint ma is divatban van lakadalmak alkalmával, midőn a menyasszonyra port, illatszert, olvasókat, ruhadarabot vagy pattogatott rizst szórnak, mondván: légy boldog! de ezek dorgálták az illetőket. Az ellenfél azonban azt kérdezte tőlük: Mi oknál fogva szidtok ti bennünket most, nincs-e más ennél alkalmasabb idő, hogy ily viseletet tanusítsatok irányunkban?

Gautamák! E szerint, a mi a régi időkben erkölcstelen cselekedetnek tekintetett, most ugyan az erénynek tartatik. Visszatartották, magukat két-három, hét napig érzékiségük kielégitésétől. De azontúl nem voltak képesek magukat megfékezni; búvó helyeket készítettek tehát, a hova félre vonulhattak a kémlelődés elől, hogy ott érzékiségöket kielégítsék, ismételve így szóltak: Itt végezzük azt el, a mit másutt cselekedni nem illedelmes, mondván Khyim, Khyim: melynek értelme: ház, ház!

Gautamák! ez az eredete a házépitésnek.

Esténkint összeszedtek annyi rizst, a mennyire szükség volt az estebédre, és reggel annyit, a mire szükség volt reggelire. Történt azonban, hogy egy bizonyos állati lény este annyi rizst szedett, mi elegendő volt nemcsak az estebédre, de a reggelire is; a mint egy más állati lény által felszólíttatott, hogy menjen és hozzon rizst magának, ő igy felelt: O állati lény! gondolj te egyedül a magad rizsére, én tegnap este hoztam annyit, hogy elegendő lesz

az ma reggelire is. Ekkor a másik állati lény így gondolkodott magában: «Jó! én ezután két, három, sőt hét napra valót hozok egyszerre», s a mint mondotta, úgy is tett. Ezután egy állati lény így szólott: «jer! menjünk rizst hozni.» A másik aztán így beszélt hozzája: «legyen csak gondod saját rizsedre; a mi engem illett, én hét napra valót hoztam eggyszerre». Ekkor azon állati lény így gondolkodott magában: «Jó, tehát jó, én egyszerre tizenöt napra, sőt egy hónapra valót hozok magamnak» s akképen cselekedett is. S miután a rizs így előre behordatott azon állati lények által, ennek következtében csak oly nemü rizs termett, mely szalmával birt, fedve volt polyvával és héjjal, s a mint learatták, több nem nőtt utána.

Ekkor az állati lények összegyültek s előbbeni állapotjukra visszagondoltak.

Shes-dan-tak! (Értelmes lények!) (Itt következnek nagy hosszan és ismételve ugyan azon elbeszélések, hogy mily tökéletes volt az emberek állapota kezdetben s mennyire el van fajulva most).

Ezután a gyülésben egy valaki így szólott: «Ki kell mérnünk a földet és megjelölnünk minden ember tulajdonának határát, mondván: «ez az enyém, az a tied!» Ehhez képest kimérték és elosztották a földet és határokat vontak.

Gautamák! Ez volt az első alkalom a világon, hogy az emberek határjeleket kezdtek felállítani. Ez is a dolgok természetes következménye volt.

Történt azután, hogy egy állati lény, a kinek volt rizse, elvitte egy más ember rizsét, a nélkül, hogy arra engedelmet kapott volna. Más állati lények látván, hogy ámbar az illetőnek volt saját rizse, mégis másnak a rizsét viszi el, a nélkül, hogy az neki adatott volna, eképen szólottak hozzá: «Ó állati lény! saját rizszsel birván, miért viszed el a másét, a nélkül, hogy arra engedelmet nyertél volna?» Megfogták s ide s tova hurczolták, a gyülésbe vitték s ekkép vádolták be: «Uraim! ezen állati lény, birván saját rizszsel, mégis háromszor elvitte a másét, a nélkül, hogy az neki adatott volna.»

Erre a gyülekezetben lévő állati lények így szólottak: «Oh állati lény! te a ki saját rizszsel birsz, miért veszed el a másét, a a nélkül, hogy arra engedelmet nyertél volna? Oh állati lény! takarodj el innen és ne cselekedjél ezután ily módon.» Ekkor

azon állati lény ekképen szólott a többiekhez: «Értelmes lények! ezen állati lény itt, ide s tova hurczolt engemet a rizskása miatt, bevitt a gyülekezet eleibe s szidalmakkal illetett.» Akkor ezen állati lények ekképen válaszoltak amaz állati lénynek. «Oh állati lény! miután ezen állati lényt ide s tova hurczoltad a rizs miatt, és a gyülekezet eleibe hoztad, miért illetted őt szidalmakkal? Oh állati lény! menj most utadon és ne cselekedjél így ezentúl.»

Akkor azon állati lények ekképen okoskodtak: «Értelmes lények! a rizs miatt ez ember ide s tova hurczoltatik, és a gyülekezet által is megdorgáltatik. De gyülést kellene tartanunk és kineveznünk egyet magunk közül, olyat tudniillik, a kinek az az arczszine szebb, a ki szebb arczú, tetszőbb, szerencsésebb és hiresebb a többinél, hogy ő legyen az ura és birtokosa a mi földeinknek.

Hadd büntesse meg ő azokat közülünk, a kik büntetni valók. Hadd jutalmazza meg azokat, a kik jutalomra érdemesek. Mi földeink gyümölcséből fogunk adni neki egy bizonyos részt, előre meghatározott szabály szerint.

Gyülést tartottak ennek folytán s választottak egyet magok közül, a ki Uruk legyen és tulajdonosa földjeiknek és itélőbiró kérdéses esetekben; ekkép szólítván őt: «Jer ide állati lény! büntesd közülünk azokat, a kik büntetésre méltók, és jutalmazd meg ajándékkal az olyat, a ki megérdemli, hogy megjutalmaztassék; földeink minden terméséből fizetni fogunk neked bizonyos arányban, bizonyos szabály szerint.» Ezután mind a két részről a szerint történt, a mint megegyeztek. Mivel pedig az állati lények nagy sokasága által lett *ő* így felmagasztalva, a Maha Sammata «általánosan tisztelt» nevet kapta.

«Gautamák! Maha Sammata idejében *az ember állati lénynek* neveztetett!»

A következő öt levélen elő vannak számlálva Maha Sammata utódai *Karpa* fejedelemig, a ki Potalában az Indus folyam torkolatánál székel, ennek két fia volt Gotama és Bharadhwaja. Az első szerzetessé lett, de miután Gotama egy kéjhölgy legyilkoltatásával vádoltatván, igazságtalanul karóra huzatott Potalában, az ifjabbik fiu lett atyjának örököse. Ez mag nélkül halt el, tehát Gotamának két fiai lettek az örökösök, a kik természetkivüli módon születtek, s születésük körülményeinél fogva ők s utódaik többféle néven

ismeretesek, úgy mint: Angerasa, Surya, Vansa, Gautama, Ikshwaku. A testvérek egyike utód nélkül halt meg s a másik Ikshwaku név alatt uralkodott.

Ennek örököse saját fia lett, kinek utódai, számszerint százan, Potalában uralkodtak megszakítás nélkül; az utolsó ezen sorozatban Ikshwaku Virudhaka-, máskép Vidéhakának neveztetett.

Ennek négy fia volt. Feleségének halála után ismét megnősült, királyleány lett a felesége, de azon feltétel alatt, hogy trónját azon fiának fogja átadni, a ki ezen királyleánytól fogna születni. A főméltóságok tanácsára, azon oknál fogva, hogy helyt adjanak az ifju királyfi örökösödésének, a király megparancsolta négy idősb fiának számüzetését.

Ezek, magokkal vivén leány-testvéreiket s kisérve nagy sokaság által, elhagyták Potalát, s a Himaláyák felé vették utjokat; megérkeztek Bhagirathi folyam partjain és ott letelepedtek, a Capila melletti remetehely szomszédságában, s ott éltek faágakból készült kunyhókban. Életüket vadászatból tartották fenn és olykor meglátogatták a szent embert, a ki a Capila melletti remetehelyen lakott. Ez észrevette, hogy nagyon rosszúl néznek ki, kérdi tőlök, hogy miért oly sápadtak. Tudtára adják, hogy mennyit szenvednek azért mert a nemi közösüléstől tartózkodni kénytelenek. Azon tanácsot adja nekik, hogy hagyják ott leánytestvéreiket és válaszszanak magoknak oly nőket feleségül, kik bár vérrokkonok, de más anyáktól születtek. «O nagy Rishi! — így szóltak a királyfiak — illő-e, hogy ezt tegyük?»

Igen is uraim! felelt Rishi, a számkivetett királyfiak ekkép cselekedhetnek.» Ennélfogva szabályul vevén Rishi tanácsát, ahhoz tartották magokat együtt éltek féltestvéreikkel és sok gyermeket nemzettek. De ezeknek zaja háborgatta a szent embert elmélkedéseiben, azért lakhelyét változtatni akarta. De a királyfiak arra kérik, hogy ő helyben maradjon s számukra jelöljön ki más telepitvényt. Ennélfogva oly helyet jelölt ki, a hol várost kellett építniök; mivel pedig Kapila volt a terület, az új várost Kapilavastunak nevezték el. Ott nagyon elszaporodtak. Az istenek látván nagy számukat, egy más tért jelöltek ki letelepedésükre. Ott szinte egy várost építettek és Lhas-bstan nevet adtak neki, mely annyit jelent, hogy: «kijelölve az Isten által.»

Visszaemlékezvén számüzetésük okára, törvényt alkottak,

hogy jövőre senki se vegyen két feleséget, mint azt atyjuk tette, de elégedjék meg egy feleséggel.

Potalában pedig Ikshwaku Virudhaka király visszaemlékezett arra, hogy négy fia volt, tisztjeitől tudakolja, hogy mi lett belőlök? Tudtára adták, hogy ő Felsége számüzte fiait bizonyos sérelem okánál fogva, s hogy ők Himaláya szomszédságában telepedtek le, és hogy fél-testvéreiket vitték el magokkal feleségül, és hogy nagyon elszaporodtak. A király megbotránkozott ezek hallatára, többször elkiáltja magát: «Shakya, Shakya! Lehetséges-e az! lehetséges-e az!? ily *merészség!* merészség!» s innen eredt a *Shakya* elnevezés.

Ikshwaku Virudhaka halála után Potalában az ifjabbik fia lett örököse. De miután ez utód nélkül halt meg, a számüzött királyfiuk örökösödtek egymás után. A három elsőnek nem lett utóda, a negyediknek fiát Gnag-hjognak nevezték; ennek fia volt s utódai számra ötvenötezeren uralkodtak Kapilavastuban.

Ikshwaku után uralkodott királyoknak nevei következnek, mely lajstrom ugyan azonos a sanskrit szövegben találttal.

Itt végződik Mongalyana elbeszélése. Shakya helyesli ezt és ajánlja a papság figyelmébe.

TIZEDIK KÖZLEMÉNY.

Jegyzék a Kala Chakra és Adi Buddha vallási rendszerek eredetéről.

(Lásd a *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. II. pag. 57).

Azon különös vallási rendszer, melyet Kala chakra néven ismernek, állítólag *Shambalá*ból eredt, *tib*: bde-*h*byung. vulgo: dejung, mely annyit jelent mint: *kezdete* vagyis *kútforrása a boldogságnak*. Shambala egy mesés ország északon, melynek fővárosa Kálapa. Ez fényes város volt s sok sambhali király székhelye, körülbelől a 45° és 50° északi szélesség alatt fekszik a Sita vagyis Jaxartes folyam tulsó részén, a hol a napok hossza a tavaszi æquinoctiumtól a nyár kezdetéig 12 indiai órával, azaz 4 óra és 48 perczczel nőtt, európai számítás szerint.

A Kálachakra rendszert Közép-Indiába a tizedik keresztényi

század második felében hozták be; később Kasmiron át Tibetbe jutott, a hol a 14., 15-ik és 16-ik századokban több tudós férfi, a kiknek művei maiglan is megvannak azon országban, kutatásokat és magyarázatokat tett közzé a Kálachakra rendszerről; ezen szerzők között a leghiresebb *Puton* vagy *Bu-stom*; *Khetup* vagy *mKhas-Grub* és *Padmakarpo*, a kik a fentemlített századokban éltek.

Padmakarpo. a «*buddhista vallás kútfeje*» czímü munkájának 68-ik levelén (tibetül: hchhos-hbyung, vulgo : Ch'os-jung, mely 189 levélből áll) ekkép irja le a Kala chakra és az abban foglalt tanoknak Nalandá-ba való behozatalát. Nalanda vagy Naländra Közép-Indiának egy nagy vallási intézete volt.

Egy bizonyos Pandit (lelki tanító), kinek neve *Tsilu* volt, akkor tájban a Közép-Indiában fekvő, imént emlitett Nalandába érkezett (sanskritül: Madhyam, *tib*: *d*vus, vulgo: U.) s a Vihara (kolostor) ajtaja felébe festette a világnak tiz őrangyalát, aláj ok ezt irván:

«Az, a ki nem ismeri a fő, az első Buddhát (Adi-Buddhát), nem ismeri az idő kerekét (*Kála-Chakra* sanskritül, *dus-Kyi hkor-lo* tibetül).*)

«Az, a ki nem ismeri az idő kerekét, nem tudja az isteni tulajdonságok helyes elnevezését.»

«Az, a ki nem tudja az isteni tulajdonságok helyes elnevezését, nem ismeri a legmagasb értelmiséget. (Sanskrit: *Vajra dhara, jnyána*. Tib: r*do-rje* h*dsin-pahi yé-shes)*.

«Az, a ki nem ismeri a legmagasb értelmiséget, nem tudja a Tantrika rendszer alapelveit. (Tantra yánan).

«Azok, a kik nem ismerik a Tantrika alapelveit, olyanok, a kik az átköltözködések (metempsychosis) világában tévelyegnek és a legmagasb diadalt aratónak utján kivül állanak (S. *Bhagavan Vajra* dhara. Tib. *b*chom-*l*dan-*h*das *r*do-*r*je *h*sdin-pa).

Ennélfogva Adi-Buddha (tib. mchtog-gi dang-pohi Sangs *r*gyas) kell, hogy minden igazi bLáma (s. Guru tanító) által tanittassék és minden tanítvány, a ki a megszabadulás után ohajtozik, köteles figyelni oktatá-aira. Ekkép irt ő:

«A tiszteletteljes Úr, Nárotapa, lévén azon időben a Viharanak feje, ötszáz pandit társaságában vitázott Tsilu Pandittal, de

*) Lásd a jegyzést alább.

midőn látták, hogy ez mindnyájokon kifogott a vitatkozásban, lábaihoz borúltak, s tőle hallották az Adi-Buddha nevet, ennek folytán ez a tan nagyon elterjedt.»

Itt következik a tibeti eredeti szöveg.

Dé nas *dv*us Nalandar byon, gtsug-lag khang-gi *s*go gong-du *r*nam-pa *b*chu *d*vang *l*dan bris, déhi *g*sham-du: Gang-gis *m*chhog-gi dang-pohi Sangs-*r*gyas mi-shes-pa dés ni dus-kyi *h*khor-lo mi-shes-so; Gang-gis dus-kyi *h*khor-lo mi-shes-pa dés ni mtshan yang-dar-par *b*rjod-pa mi-shes-so; Gan-gis *m*tshan yang-dar-par *b*rjod-pa mi-shes-pa dés *r*do-*r*je hdsin-pahi-ye-shes-kyi sku-mi-shesso; Gang-gis *r*do-rje *h*dsin-pahi yé-shes-kyi sku mi-shes-pa dés snags-kyi thég-pa mi-shes-so; Gan-gis snags-kyi thég-pa mi-shes-pa déthams-chad ni hkhor-va-pa sté *b*chom-*l*dan-*h*das rdo-rje *h*dsin-pahi lam dang bral vaho. Dé-lta-vas-na mchog-gi dang-pohi Sangs-rgyas ni *b*Lámá dam-pa-rnams-kyis bstan-par-bya-zhing, thar-pa don-du *g*nyér-vahi slob-ma dam-pa *r*nams-kyis *m*nyan-par-byaho» zhes bris-pa.

Jovo Nárotapa dé dus déhi mkhan-po yin-pas, dé la sogs-pa Pandita *l*na *b*rgyas *b*rtsad-pas phul-du phyin-par *m*thong-nas zhabs-la *b*tud-dé dang-pohi Sangs *r*gyas nyan-pas chhér dar-var gyur-pa yin-no.

A Kalachakra- és Adi-Buddháról semmi említés sem tétetik Indiának régi irói által, a keresztyén évszámításnak tizedik százada előtt, egyéb a Kah-Gyur rGyut részének első kötetében, a hol az mint közbeszurás jön elő, a későbben szerkesztetett s ujabb kori történetre vonatkozó művekből.

Minthogy a fent említett passus eredeti idézet s az Adi-Buddha nevet magában foglalja, jónak láttam azt a Society tudomására hozni, remélve, hogy némi érdekkel fog birni.

Jegyzés. A Kala-chakra és Adi-Buddha rendszer valószinüleg azonos a Samaniakéval, északi Transoxoniában, a Jaxartesen túl, a mint az M. Deguignes által le van irva a «Histoire Générale des Huns» müvének II-ik kötetében. Ezt M. Rémusat birálat alá vette, minthogy úgy találta, hogy a Samaniak tanai ugyanazonosak a tibeti könyvekben foglalt tanokkal. A mystica theologián és bölcsészettanon kivül, a Kálachakra a csillagászattal és csillagjóslatokkal foglalkozik s jövendölési meséket foglal magában Mahomed vallásának keletkezése, fejlődése és hanyatlása felől is.

A *B*stan-hgyur nevü, 225 kötetből álló gyüjteményben az első öt kötet

ötvenkét értekezést foglal magában a Kalachakra rendszer felől, mindnyája Sanskrit eredetiből van lefordítva. De ezeken kívül sok más kötet van ugyan ezen tárgyról benszülött tibeti szerzőktől. Az Asiatic Society könyvtárában vannak nyomtatott kötetek, magyarázatokat foglalván magukban a Kalachakra rendszerről, Khétup vagyis *m*Khas-grub nevü szerzőtől, a ki a 15-ik században híres író volt.

TIZENEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Egy tibeti zárdának ismertetése kérdések- és feleletekben és tibeti chronologiai táblázat.

(Lásd: a *Tibeti Nyelvtan* 172. és következő lapjait.)

Kérdés. Mi az a nagy épület amott, és ki lakik benne?

Felelet. Az zárda és a vallás emberei laknak benne.

K. Szabad-e oda belépni?

F. Igen is, szabad.

Ha engedelmet nyerek rá, én mindent a mi látható, szeretnék megvizsgálni. Meg fogok tehát kérni egy értelmes szerzetest, a ki képes lesz kérdéseimre felelni, hogy jöjjön velem, az ő kiséretében bemegyek a zárdába.

Ime itten van a Gelong (szerzetes) a kit ön látni ohajt.

Legyen üdvözölve!

K. Mi a neve?

F. Az én szerzetesi nevem Tshul-Khrims-rGya mtsho, mi azt jelenti, hogy: «az erkölcsösség Oceánja».

K. Kérem Önt, mondja el nekem részletesen mindazt, a mi ezen zárdában foglaltatik.

F. Mindent kész vagyok megmagyarázni uraságod ohajtása szerint:

Ez a szoba itt, a Láma — a főpap lakhelye, — amott oldalvást van a ház főnökeé, emitt az oktatóé. Ama nagy szobában, az első emeleten, lakik a kincstárnok, földszint pedig az élelmezési gondnok. Azon kis lépcsőzetü czellák oda fent, középen és alant: a szerzetesek szobái. Emitt van a papság gyülőhelye. Amott fent az áldozó hely.

Ezek, az áldozó szertartásoknál használtatni szokott edények.

Ezek felett van a szent kápolna. Amaz ott az Istenek főtemploma. E folyosón látható festmények, a négy mesés királynak arczképei és vallásunk védelmezőiéi. A templom belsejének falain vannak ábrázolva a Buddhák és a Boddhisatvák. Az ott egy arczkép. Amaz egy öntött szobor. Itt van egy bevésett kép. Amott egy szövött arczkép.

Emezek pedig: Buddha személyére, szent könyvére és kegyteli irgalmas cselekedeteire vonatkozó ábrázolások.

Itt e könyvekben foglaltatnak azon erkölcsi tanok, melyeket a győzedelmes Buddha, az ő szentjei és az őskori tudósok nekünk hátrahagytak.

K. Kérem nyisson fel egy kötetet s mutassa meg nekem a belsejét.

F. Ez a könyv veres tintával van nyomtatva s körülbelől 500 levélre terjed. Ez itt a könyv kezdete, emez pedig a vég lapja. A lap mindkét oldalán hét sor van. A nyomtatvány tiszta; ha a helyesirásból és az igazitások csekély számából következtethetni, ezen kötet nagy értékkel birhat.

A másik könyv azonban hiányos, arany és ezüst tintával van irva.

E könyvek itt nyomtatványok, amazok falenyomatok.

E helyen sok kézirat találtatik, nagy és kis betükkel irva.

K. Hát a nyomda hol van?

F. Ott — azon az oldalon. Az az egyén ott a nyomdász, a többiek körülötte segédei.

K. Hányféle szekta számláltatik Tibetben az orthodox buddhisták között?

F. A szekták száma nagy. A nevezetesebbek ezek:

1. Nyigma-pa'. 2. Urgyen-pa' 3. Kadam-pa'. 4. Geluk-pa'. 5. Sakya-pa'. 6. Kargyut-pa'. 7. Karma-pa'. 8. Brikung-pa'. 9. Bruk-pa'.

K. Ti, Tibet lakói, melyik vallásoktatónak tanaiban gyönyörködtök leginkább?

F. Mi Tibetiek azon vallásban hiszünk, melyet a Bhagaván Shakya Muni tanított.

A következő három családfő az indiai Shakya nemzetségből származott, t. i. Shakya a nagy, Shakya a litsabyi, és Shakya a hegyek lakója.

Tibetben a királyi korszak Nyakhritsanpó-val kezdődik, 250 évvel Krisztus előtt. Ezen király Indiában született a litsabyi nemzetségből; kudarczot vallván a harczmezőn, kiüzetett Indiából, Tibetbe jött és itt a Bon nemzet által ismertetett el. Ezen királynak családjából rendes örökösödés utján sok fejedelem uralkodott. A huszonhetedik királynak neve Lha Thothori, ki 500 évvel élt az első király után. a keresztény æra harmadik századában. Ezen uralkodó, székhelyét Yambuban építé s uralkodása alatt egy értékes szekrény hullott le az égből s benne találtatott egy Sutra — erkölcsi tanokat magában foglaló értekezés, — melynek czime ez volt: — «az összeállított czésze» ; — ezen kívül volt a szekrényben egy arany chaitya is, egy ereklye pyramidalis kápolna alakjában. Akkoron senki sem értette a rajta levő betüket: A harminczkettedik király neve volt: Srongtsan Gambo, a ki körülbelől nyolczvan évig uralkodott. Ezen király két feleséget vett, Nepalból és Chinából. Ezen hölgyek Buddhaképeket és vallásos könyveket hoztak Tibetbe; idő folytán e királyi nők iskolákat építtettek, s így kezdett Buddha vallása terjedni Tibetben.

Az első tibeti tudósnak neve volt: Thumi Sembhota, ő jól ismerte Indiának Sanskrit nyelvét és a kasmiri irásmód szerint a tibeti nagy és kis betű sorozatnak alakját ő tanította.

A keresztény számítás 8-ik és 9-ik századában s Khri srong dehu tsan, a harmincznyolczadik tibeti király idejében, s aztán fiainak és unokáinak uralkodása alatt, az orthodox buddhista hit gyarapodott, míg a Bonpó vallás hanyatlott.

Ralpachen vagy Khri de Srongtsan idejében, a keresztények 9-ik századában, számos kötet lefordíttatott a sanskrit nyelvből a tibetire, indiai Panditok (tanult bráhmánok) és tibeti Lotsavák (magyarázók, fordítók) által.

Idő folytán, még pedig a tizedik században Langtarma király eltörölte a Buddha vallását, de már a következő században Chovo Atisha király s Bromston a tibeti tudós pap és más tanúlt egyének müködése folytán a szent hit ismét feleleveníttetett s az összes havas föld területén elterjedett.

Bár maradna fenn sokáig szent hitünk! s hirdettessék minden országban mindazoknak épületére, a kik vallásos oktatás után sohajtoznak. Bár lennének feltalálhatók a szent könyvek, Buddha vallásának ezen képviselői, az egész földkerekségén, mint a nap és a hold.

Bár mind az, a ki megszületett és mind az, a ki jár-kel e világon, örökre üdvözüljön általa!! Sanskritban: Shubham astu sarva jagatam!

Legyen dicsőség és dicséret! Sanskritban: Mangalam!

Kérem már most, sziveskedjék nekem jegyzékét vagy lajstromát adni azon irodalmi müveknek, melyek Tibetben találtatnak?

Az irodalmi műveknek czimei számtalanok lévén a tibeti irodalomban, azokat mind meg nem nevezhetem, a nevezetesebbek azonban a következők:

I. A *b*kah-Gyur vagyis a törvények leforditása, hét osztályban és száz kötetben. Tudniillik:

1. *Vináya,* a fegyelem- és nevelésről, 13 kötet.
2. *Prajná Páramitá,* transcendentalis bölcseség. 21 kötetben.
3. *Buddhavata Sangha,* a Buddhák egyesülete (egyháza) 6 kötetben.
4. *Ratnakuta,* a drágakövek halmaza, 6 kötetben.
5. *Sutrák,* értekezések, 30 kötetben.
6. *Nirvánam,* a szenvedéstől megszabadulás, 2 kötetben.
7. Tantra — Mysticismus — 2 kötetben.

II. A *b*Stan-Gyur. Irodalmi Gyüjtemény — sanskritból — 225 kötetben.

A bStangyur két osztályból áll, t. i. a rGyud 88 kötetben, és a MDo, 137 kötetben.

A rGyudban 24 különféle tantrika rendszer foglaltatik 2640 kisebb-nagyobb terjedelmü értekezéssel; ezek között első helyen áll: a Kalachakra — az idő kereke — az Adhi Buddha tanait tartalmazván, öt kötetben. Lásd a X-dik közleményt.

A mDo osztályban, több fejezet alatt, minden nemü tudományos, theologiai, bölcsészeti, logikai, orvosi, nyelvészeti és nyelvtani munkák foglaltatnak.

Előbbi közlemények részletesen ismertették már ezen müveket — a Buddhismus szent könyveit.

A *b*Kah Gyur és *b*Stan Gyurban foglalt munkákon kívül tibeti nyelven számos egyéb mű is létezik, különféle czimekkel:

Példának okáért előszámlálunk egy nehányat:

a) Krónikák, történelem.

b) Traditionalis történelem, szóbeli előadásban.

c) Buddha hitének kezdete s terjedése.

d) Észszerü mondások, emlékiratok, jegyzetek, birálatok, életleirási értesítések.

e) Egy nevezetes egyénnek biographiája, legendaféle.

f) Mese, elbeszélés, fictio s mesés történetek.

g) Lajstrom, jegyzetek, történeti évkönyvek.

h) Régi krónikák.

i) Okmányok.

k) A Shakya nemzetség oklevelei.

l) Chinai történelmi irományok.

m) Tiszta tudomány és történelem.

n) Leszármazási táblák, uralkodó házak története.

o) A tibeti dynastia történetének tükre.

p) A Kalpadruma vagyis a királyi dynastiának leszármazási fája.

q) Irott tanácsadás és oktatás.

r) Százezer szabály, azaz szábályok és tanácsok gyüjteménye.

s) Levelek és levelezési irásmód, üzleti ügyekben.

t) Végrendeletek készítésének módja; szabályok és rendeletek töredékei.

u) Énekek és dicsőítések gyüjteménye.

v) Imádságok.

w) Énekek, dicsérő énekek és gúnyénekek, százezer ének gyüjteménye.

x) Chronologiai egybevetések, melyek szerint a szent könyvvekben említett bármely esemény kiszámítható.

Chronologiai táblázat.

Tibetországnak és a Buddhismusnak történeti eseményeit Lassának egyik kormányzója irta össze, kinek neve volt: sDe-srid sangs-rgyas rgya-mtsho s könyvének czime: Bai' durya dKarpo.

A tibetiek időszámlálásukat cyclusokban rendezik, melyek mindegyike 60 évet foglal magában. Kezdődik pedig ezen számítás a keresztény æra 1026-ik évével, ez tehát a kiinduló pont a múltra úgy mint a jövőre. E szerint az 1882. év, tibeti számítás szerint: a XV-ik cyclusnak tizenhatodik évét teszi.

A nevezett fejedelmi szerző a XII-ik cyclus első évében irt, tehát számitásunk szerint 1686-ban.

Az így megállapított számítás értelmében Shakyának megtestesülése Krisztus előtt 962 évvel történt.

Shakyának valllásos felavatása Krisztus előtt 934 évvel történt.

Shakyának Buddhává létele s törvényeinek kihirdetése Krisztus előtt 928 évvel történt.

Shakyának csudatételei s vallási ellenfeleinek legyőzése Krisztus előtt 906 évvel történtek.

Shakya vallási rendszerének kihirdetése, a Kalachakra szerint Krisztus előtt 882 évvel történt.

Shakyának szenvedéseitől való megszabadulása (halála) Krisztus előtt 882 évvel történt.

Shambálaország királya által Shakya tanainak összegyüjtése Krisztus előtt 881 évvel stb. történt volna.

Jegyzés. Századok folyamán át viselt vallási és világi dolgokra vonatkozó számos datum van itt közölve, azon vég-megjegyzéssel Csomától, hogy Buddhának halálát illetőleg: a burmai, siami és ceyloni hivek egy határozott datumban megegyezni nem tudnak; azt azonban mind a három nemzet állítja, hogy a Nirvána azaz Buddha halála a Krisztus előtti 544-dik évre esik, szentjük élete eseményeinek részleteiből azt veszszük ki, hogy valamennyi ugyanazon személyre vonatkozik, bár a chinai és némely tibeti tekintélyek szerint Shakya már Krisztus előtt 1027-dik évben élt volna. Ezen adatokat tehát lehetetlen összeegyeztetni s ily nagy különbség a datumokban sajnos bizonytalanságot vet azon epochára, melyben a földtekénken maiglan is legelterjedtebb vallásnak hirdetője élt és tanított.

TIZENKETTEDIK KÖZLEMÉNY.

A tibeti papok vállszalagja.

Lásd: a *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. V. pag. 383 stb.

1836-ik év májusában, midőn Kőrösi Csoma Sándor Titalyában, a keleti Himaláyák tövében időzött, az ott állomásozott angol ezredes Lloyd felszólítá tudósunkat, hogy az épen Bhutanból vett buddhista papi vállszalagot vizsgálná meg s értesitené őt a rajta

kihimzett szavak értelméről, mielőtt azt a calcuttai Asiatic Societynak ajándékozná. Csoma engedett a felszólításnak és a szavakat lemásolta és lefordította. Ezt aztán az ezredes elküldötte Calcuttába, Turnernek már régebben közlött és az ily vállszalagokra vonatkozó jegyzeteivel, megjegyezvén Lloyd úr a maga részéről azt, hogy saját tapasztalása szerint ezen szalagok majdnem nélkülözhetetlenek minden vallásos szertartás- és egyéb már Turner *) által az alább idézett passusban említett alkalmakkor.

Turner, követsége felőli jelentésében így szól:

«Mindegyikünk előre lépett s egymás után egy-egy fehér selyem szalagot elényujtottunk, mely rojtos volt mindkét végén, a mint szokás ezt tenni, ha azon országok uralkodói valamelyikének szine eleibe járulunk; a Raja a szertartás alatt ülve marad, elveszi az ajándékot és udvarmesterének — zempi — adja kezébe. Mi átadtunk egy-egy szalagot a zempinek is, a ki azt vállainkra vetve, elbocsátott bennünket. Egy alsóbb rangu, ha magasb rangu egyén eleibe járul, mindig egy fehér selyem sált szokott átnyujtani és a szertartás befejezése előtt egy ilyen nyakába vettetik, melynek két vége a két vállról elől csüng.

A hasonranguak, ha találkoznak, egymás ölébe hajolva, sált cserélnek. Minden találkozás alkalmával okvetetlenül vállszalagot kell használni, minden levél elküldésekor egy ily szalag is hozzá csatoltatik, bár mi távolról jőjjön. Két szín divatos ezen chinai sálok készítésében, a fehér és a veres; az utóbbi az alsóbb ranguak között használtatik; a fehér szinének s kelméjének finomsága határozza meg a tisztelet fokát, mind két esetben.

A *Kowtow*, azaz a kilenczszeri leborulás, melynek folytán a tisztelgő kilenczszer érinti a földet homlokával, divatos azon országokban oly alkalmakkor, ha az alsóbb rangú feljebb valója eleibe járul.

Az említett tibeti Slokának értelme, mely ezen «áldozó szalagon» (tibeti neve: bkrashis kha btags.) találtatik, a következő:

«Áldott a nap, áldott az éj, a dél is legyen áldott: a nap és az éj ujítsa meg mindenkoron a drága háromságnak különös kegyeit.»

*) Lásd, Samuel Turner: An account of an Embassy to Tibet. London. 1800.

Tibetül: Nyin-mo *b*de-legs, *m*ts'han bde-legs, Nyin-mahi gung yang *b*de-legs-shing. Nyin *m*ts-han *r*tag-tu *b*rda-legs-pahi, *d*kon-chog *g*sum-gyi *b*kra-shis shog.

TIZENHARMADIK KÖZLEMÉNY.

Egy Assamban elfoglalt Bhútia zászlón olvasható tibeti feliratnak értelmezése, mely Captam Bogle által ajándékoztatott az Asiatic Societynek Calcuttában.

(Lásd: *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. V. pag. 264.)

Levél

Az Asiatic Society of Bengal titkárához.

Ez évi ápril 30-án kelt levelében foglalt felszólítás értelme szerint lefordítottam azon babonás iratdarabot, melyet ön oly hiven lemásolt a bhutia tábláról. Az elején és végén előforduló üdvözlésen s a közepén egy pár kifejezésen kívül az egész közlemény tibeti nyelven van szerkesztve. Czélja, a mint a lefordított szöveg értelméből meggyőződhetni, fohász több alsórendű istenekhez kegyök és oltalmuk biztosítása végett, s azon egyén és család körülményeinek felvirágzásáért, a kiért ezen babonás alkotmány felállítva volt.

Lehető, hogy a zászlórúd, azon fatáblával, a melyen a felirat van, valamely tibeti vezér előtt vitetett hadmenet alkalmával, s így hadi zászló gyanánt szolgált: de valószínűbb az, hogy eredetileg a bhutani fejedelem házának tetején vagy a terrasszon tett szolgálatot; mivel szokásban van azon országok nagyjainál, hogy palotáik négy szögletén ily győzedelmi zászlók díszlenek. Tibeti nyelven: rgyal mtsham — győzelem zászlójának — nevezik; s minden esetben, ily értelmű felírattal bírnak.

Az eredeti szöveg ez:

Om svasti Lha Srin *s*dé *b*rgyad thams-chad dang,
lo zla zhag dus ts'hés-la *d*vang-vahi gzah skar ts'hés
lha sa bdag *k*lu rigs sogs drégs-pa *g*tso *h* khor
khyab-*m*jug Rahula ki-kang Vis'hti dus *m*ts'han

Ma pi-ling *khra ts'ha* sogs *g*nyan-po *h*dré Srin dang
phyogs *m*ts'hams steng hog *g*nas-pa *r*nams dang
Khyad-par-du nyi-ma dé-ring gang-la rgyú vahi sa bdag
Snang srid lha srin sogs thams-chad srid-pa
Huhi phyag *r*gya *h*di-la *l*tos-shig, Snang srid lha srin
Sdé *b*rgyad khed *r*nams-kyis, Thub-pahi bstan-pa
la rab-tu dad-pahi *r*gyu *s*byor *s*byin-pahi *b*dag
po *h*khor dang *b*chas-pahi ts'hé dang *b*sod
nams *d*pal dang *h*byor-pa thams-chad
zla-va yar-gyi no ltar gong-nas gong-du
*h*phel-zhing rgyas-par *m*dzad-du *g*sol.

Fordítás.

Oh ti Istenségek! üdvöz legyetek! az alvilágnak nyolcz rendű alsó istenei; úgy szinte ti Istenek, a planéták kormányzói, a holdnak utjában lévő csillagzatok, a nappalok csillagzatai, melyek az évszakra befolyással birtok, a holdváltozások és az évszakok; Ti, kik urai vagytok a földnek, s Ti a Hydrák nyolcz osztályai. Ti hatalmas főnökök és szolgáitok, Vishnu Ráhula és a szolgai Vishti. Ti istennők pi-ling khra ts'ha; ti dühös alsórangú ördögök, a kik lakoztak a világnak fő-, középső és a zenith és nadir pontjain (a világ tiz sarkán) és különösen ti, alsó rangú ördögök, a kik azon részek felett uralkodtok, a hol a nap a mai napon mozog: Ti mindnyájan! tekintsetek Hu kormányzónak ezen táblájára. Oh Ti nyolcz isteni előkelő Rakshakák, a világ kormányzói, fohászszal járulok hozzátok, hogy eszközöljétek azt, hogy a most említett pártfogó, a kegyajánlatok ezen osztogatója, élvezze műveinek s jó cselekedeteinek gyümölcsét; ő őszinte hive Shakya tanainak: hadd gyarapodjék napról-napra családjával együtt és legyen eláraszva élettel, gazdagsággal, tisztelettel és legyen vagyona oly állapotban, mint a növekvő holdnak arczulatja.

Kelt Titalyah, május 9-én 1836.

TIZENNEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Tibetországnak földleírása tibeti kútforrások szerint.

(Lásd: *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. I. pag. 121 stb.)

Azon roppant terjedelmű hegyes vidék, mely a londoni hosszuság 73- és 98-ik és az éjszaki szélesség 27- és 38-ik foka között fekszik, általában *Tibetnek* nevezhető, minthogy ott a tibeti nyelv a Beltistan- vagyis a Kis-Tibettől kezdve a chinai határig mindenütt divatos: találkoznak ugyan romlott tájszólások is, de az ott fekvő tartományok lakói általán véve ugyanazon viselettel és szokásokkal bírnak s ugyanazon egy hitet vallják, t. i. a Buddhismust s vallási könyveik is ugyanazon írásmódba és nyomtatványokba vannak foglalva.

Tibetnek helybeli neve «Pot» a mint a közönséges szólásmódban hangzik, bár helyesebb a «Bod» s ezen nevezet mind az országra, mind a lakosokra vonatkozik; a korrekt meghatározás azonban a következő *Bodpal*, Bodország, Tibet; *Bod-pa* tibeti férfi; *Bod-mo* tibeti nő. A keletindiaiak Tibetet Bhotnak hivják!

A bennszülöttek a Pot vagy Bod elnevezést különösen Közép-Tibetre alkalmazzák, azon két tartományra tudniillik, melynek neve: U és Tsang, fővárosaik pedig Lhassa és Zhikatse, ennélfogva ezen két tartomány szülöttei Pot-pa nevet viselnek.

Tibetnek keleti része K'ham vagy K'hamyul, azaz Nagy-Tibetnek hivatik. Az éjszaknyugati rész Ladak felé *Nári* néven ismeretes. Bhután több elnevezéssel bír a tibetiek nyelvén, például: Lho-pato, Lho-mon K'ha-zhi, Lho-bruk-pé-yul vagy egyszerüen Lho, azaz dél. Ezen elosztás szerint Tibetnek lakóit a következő módon szokták megkülönböztetni: Pot-pa vagy Utsang-pa, középtibeti lakost jelent; Kham-po vagy Khamba keletit; Nari-pa nyugatit és Lho-pa a Bhután tartománybelit.

Tibetnek általános fekvése egy fennsík (plateau) a havasok között; az oknál fogva a tibeti könyvekben oly költői elnevezésekkel találkozunk, melyek a hó-, jég-, fagy-, hidegre és emelkedett színvonalra vonatkoznak. Tibetnek legnagyobb térsége a Nari, azaz a nyugat felé van, különösen azon hegycsúcs szomszédságában, mely Tise vagy Tese nevet visel tibetül, és Kailasa sanscrit nyelven,

körülbelül 80-ik fok keleti hosszuság és 34-ik fok éjszaki szélesség alatt. Az Indus, a Sutledje, a Gogra és Brahmaputra folyamok kútforrásai Nari-ban erednek, találtatik ott több nagy tó is. A tibeti tudósok, leírván hazájok fekvését, a Nari tartományt egy nagy víztartó tóhoz hasonlítják, Utsang-ot a négy csatornához és Kham-yult egy gazdag termőföldhez.

Éjszakon Tibet a turkok- és mongolokkal határos, a kiket a tibetiek Hor- vagy Sokpó-knak neveznek (Hor-sok); keleten Khinával (tib. Gyanak); délen Indiával (Gyagar), nyugaton India-, Kasmir- és Afghanistánnal (Tazik-yul) és Turkestannal érintkezik. Indiának hegyi lakói, a kik a tibetiek tőszomszédjai «Mon» nevezet alatt ismeretesek s így: a tartomány Mon-yul; a férfiak: Monpa és az asszonyok: Mon-mo.

A Tatárország és India közötti hegységet a tibetiek hat lánczolatra osztják fel, melyek éjszaknyugati és délkeleti irányban feküsznek; tekintve a nyugatra fekvő Kangri hegycsúcsot, mely ponttól a magaslat egyfelől éjszak-nyugat, másikról pedig délkelet felé irányul. A terjedelmes völgy, mely a fönnemlített harmadik és negyedik hegyláncz között terül, képezi a Ladak és U-tsang közötti utat. A nevezetesb tartományok és kerületek ezen tájon, kezdve éjszak-nyugot felől, a következők:

Beltistan vagyis Kis-Tibet.

Ladak — Teshigang, Gar vagy *Garó* (felső és alsó) *Troshot, Tsáng, U, Bhrigang.* Itt ered a két főfolyam is, t. i. a *Sengé khabab* és a *Tsanpó;* a Ladaktól éjszaknyugatra folyó ár Indusnak főága gyanánt tekinthető, a délkeleti pedig utóbb Brahmaputrává válik.

Az Indiával szomszédos tartományok, melyek Tibethez legközelebb feküsznek, a következők: *K'ha-ch'hé-yul* (vagy *K'hach'hul, Kasmir), Varan, Mande, Palder* vagy *Chatir-garh, Pángé, Gar-zha* vagy *Lahul, Nyungti* vagy *Kullu; Khunu* vagy *Knaor* és *Besahr, Kyonam* és *Shak'hok* vagy *Garhwal* és *Kumaon, Dsumlang; Gorkha-yul; Pal-yul* (Bal-yul) azaz: Nepál; *Lhopato* azaz Bhután; *Ashong* vagy Assam.

Azon tibeti tartományok és kerületek nevei, melyek Indiával határosak, a következők: Himbáb (Kasmir táján), Purik, Zanskar, Spiti, Gugé, Purang, Kyirong, Lhoprák, Myánam, Lachhi, Monts'ho-sna.

A Himalaya negyedik lánczolatán túl vagyis a Ladak mellett

éjszakra fekvő legközelebbi völgyben a tartományok a következők, még pedig a keleti irányban: *Nubra, Rudok, Pso-tso, Bombá, Chang-ts'ha k'há* és *Changra greng.*

Tibetnek három fő-elosztása a következő:

1. Központi Tibet vagyis U-tsáng
2. K'bam-yul vagyis a keleti rész.
3. Nári vagyis az éjszaknyugati rész.

I. *Központi Tibetország vagyis U-tsáng.*

Tibetnek azon része ez, mely éjszaki Assam-, Bhután- és Népállal határos. Ez Tibetnek legfontosabb tartománya. Lakosai valamennyi tibeti nép között a legszorgalmasabbak, ügyesebbek és udvariasabbak. Népessége körülbelől 130,000 családot képez. *Lhassa,* nemcsak az *U* tartománynak, de egész Tibetországnak is a fővárosa. A hetedik és tizedik század között ez volt Tibet királyainak székhelye. Mai nap első kereskedő hely, a kormány székvárosa és a chinai minister «Amban» lakóhelye. Van itt több vallási épület. Lhassa mellett áll a *Potala,* a nagy Lámának*) palotája, ki a Gelukpa sectának feje. Ezen *U* tartományban egyéb nevezetesb helyek a *Yambu Lhágáng,* egy várerősség, mely a IV. században Thothóri király által építtetett. Ez volt a régi királyok lakhelye, van benne több régiség s az ősi királyok szobrai. Lhassától délre néhány napi távolságra esik.

Samye (Bsamyas) királyi székhely egy nagy kolostorral, Lhassától egy napi távolságra, a VIII. században épült, a hires K'hri-srong-dehu-tsan nevű király által. Itt vannak letéve, az Indiából ide hozott könyvek. Az *U* tartományban találtató várak között a legnevezetesebbek a *Dé-chhen-song* és *Haspori.* Tsang tartományban a következők a nevezetesebbek: *Chang-nam-ring, Chang-Lha-tsé, Phun-ts'hok-ling* és *Gy-ang-tse.*

II. *Kham-yul* (Khams-yul) más néven *Pot-ch'hen* vagy a *Nagy Tibetország,* Tibetnek keleti részét képezi s keletről Chinával határos. Több kisebb kormányzóságot foglal magában, melyek névszerint: *Khambo, Gábá, Lithang, De-gé* vagy *Derghé, Brag yak, Depma; Gojo, Gya-mo-rong, Jang-sa-tam, Amdo, Khyambo* stb.

*) A nagy Lámát tibeti nyelven: Gyel-vá-rin-po-ch'hé névvel nevezik.

Az ottani lakosok nagyon különböznek a többi tibetiektől testalkatra, arczvonásokra, ruházatra, szokásokra és a tájszólásra nézve is. Nagyon izmos alkatuak, indulatosak, de nem alattomos jelleműek s ruházatukon nem szeretik az ékszereket. Khamyul tartományban számosak a Pon- vagy Bon nevű néposztályhoz tartozók, a kik maiglan is Tibetnek ősrégi vallásához ragaszkodnak; ezek saját külön irodalommal birnak, külön szerzetesi rendekkel s kisebb-nagyobb állatokat ölnek le áldozattételekre, általán véve sok babonás szertartást gyakorolnak.

III. Tibetnek éjszak-nyugati része Tsangtól Ladakig, Nari nevet visel; nagy kiterjedésű; de lakosainak száma csekély, alig 50,000 családból áll, ide értve Ladakot és Beltistant is. Régente több tartományt foglalt magában, névszerint: *Gugé*-t, *Putrang*-ot és *Kangri*-t, de mindezek most a Lhassai Nagy Lámát uralják és Lhassából küldött katonai parancsnokok (k'harpons) által kormányoztatnak. Nariban találtatnak terjedelmes puszták is, a hol a lakosság gyapju- vagy szőrből készült sátrak alatt lakik, pásztoréletet él s földmüveléssel épen nem foglalkozik. Száma tizezer családból állónak mondatik, s egy katonai parancsnoknak engedelmeskedik, ki Gáró-ban székel s Lhassából kapja kinevezését három évre.

Nárinak egy része *Gugé*, mely Garhwal és Kumauntól éjszakra fekszik, két völgyből áll, s körülbelül kétezer családot tevő lakosságot számlál. A nevezetesb helységek *Tsaprang* és *Tholing* — egymás közelében. Az első a katonai parancsnoknak székhelye, az utóbbi egy terjedelmes kolostorral dicsekszik s egy fő Lámának lakhelye, kinek neve «tholingi k'hanpo». A nyári idényben az éjszakon fekvő teshigangi kolostorban tartózkodik, mely Tholingtól csak nehány napi távolságra van. Ezen két helység: Tsaprang és Tholing, mind azon fejedelmek székhelye volt, a kik a X. századtól fogva a XVII. század végéig uralkodtak Tibet felett.

Ladak tartomány hajdani neve *Mar-yul*, maiglan is saját fejedelme alatt áll, de a chinaiak politikai irányához alkalmazkodni kénytelen. *Zanskar*, *Purik* és *Nubra* kerületekre van elosztva. Ladak tartomány összes lakossága a húszezer családot nem haladja meg. Fele része ezeknek mohamedán vallású, még pedig Shia felekezetű. *Leh* (slé) a tartomány fővárosa; fejedelmi székhely, és tekintélyes város: Turkestan, Lhassa és a nyugat-

éjszaki India, t. i. a Panjab között létezik. Kasmirtól keletre 15—20 napi távolságra fekszik ugyan azon, t. i. a 34° szélesség alatt.

Kis-Tibet vagyis *Beltistán* (Belti-yul) Tibetországnak éjszaknyugati része, több fejedelem között van elosztva. A leghatalmasabb közöttük *Kárdo* városban székel; a *Kyeré* és *Kuru* tartományok fejedelmei némi függésben állanak tőle. A *Minaro, Hasora* s egyéb kerületek főnökei inkább csak rabló csoportokat vezérelnek. *Shigár* fejedelme olykor Ladak máskor Kárdo uralkodóival áll frigyben. Több hegycsoportban délfelé Beltistán szomszédságában rabló csoportok tanyáznak, melyek között a Dardú nép a legfélelmesebb. Ezek részint Afghan, részint hindú eredetűek. Beltistán lakói Shia-Mahomedanok: nyelvük tibeti szójárás, de a tibeti irodalmat nem ismerik; a mi könyvvel vagy könyvtöredékkel birnak, azok a perzsa irodalomból valók. A diplomatiai levelezés Ladakról a most említett főnökökkel perzsa nyelven történik, valamint Kashmirral is. Beltistánnak népe nagyon nyomorult, mivel uralkodóik egymással vagy Ladak kormányzójával szünetnélküli háboruskodásban élnek. Az égalj meleg. Beltistán alsóbb fekvésű helyiségein hó soha nem esik, a talaj termékeny; többféle gabonanem miveltetik; évenként két aratás van. Terem itt kitünő gyümölcs is t. i. alma, körte, baraczk, szilva, szőlő, fái eper stb. De sóban és gyapjuban szükölködik. Hajdanában a Kashmir és Taskend közötti kereskedelmi út Beltistánon vitt át s körülbelül 30 napig tartott; de az ország mozgalmas állapota miatt Kashmir kereskedői inkább a ladaki bár nagy kerülő utat szokták választani.

Bhutánország (Lhopáto) lakosai nyelvük, vallásuk és politikai összeköttetéseik folytán Tibethez tartoznak; de szokásaikban és viseletükben sokat elsajátítottak az indiaiaktól s általában sokkal többet adnak a tisztaságra, mint a tibetiek. A férfiak kész harczosok, mint a K'ham-yul lakói, a kikhez, úgy látszik, sok jellemvonásban hasonlítnak. Bhután lakosai elkorcsosult tibeti nyelven beszélnek, de bírnak vallásos intézetekkel és nagyszámú könyvvel; vallásférfiaik a tibeti nyelvben és irodalomban jártasak. Vallásra nézve buddhisták, még pedig az úgynevezett Brukpa vagy Dukpa felekezethez tartoznak. Évszámításunk XVII. századában állottak e felekezetbe, a midőn Nák-Váng Namgyel, egy tekintélyes Láma, elhagyván a Közép-Tibetben fekvő Tsáng városát, Bhutánban lete-

lepedett. A lakosság körülbelül 40,000 családból áll. Bhután négy tartományra oszlik, s nyugatról indulva, neveik ezek: *Thet-yul, Thim-yul, Patro* és a *Közép* tartomány. Fővárosa *Teshi-ch'hos dsong.* A tavak. Tibetnek négy tava van. *A Ma-pham-yu-tsho* (Mansorovar) a Nari tartományban a legnevezetesebb, kerülete körülbelül másfél napi út s az U-tsáng tartományban fekvő *Yarbrokyutsho, Mulesgram-ts'ho* és *Namts'ho ch-hukmo* nevű tavak szinte nagy terjedelműek. Van még egyéb kisebb-nagyobb fontosságú tó is: mint a *Lá-nág,* Maphamtól nyugotra. A Ladak mellett fekvő Rudoktól keletre és délkeletre számos sóstó találtatik.

Ásvány- vagyis *gyógyvizek.* Az *U* és a *Tsang* tartományok területén találtatnak hővizű források, melyek bőrbajoknál s a köszvény gyógykezelésénél használtatnak, de a Mapham tavától keletre fekvő bérczek között ily meleg forrás nagy számban találtatik, különösen van ott egy földhorpadás, melyből folytonos gőztömeg párolog s időszakonkint forró víz tör ki nagy zajjal s sugára 12 láb magasságra lövell.

Jéghegyek (Glaciers). Tibet több hegylánczainak csúcsai egész éven át jéggel fedvék, de ezek között különösen négy jéghegy van, melyek mindenkor fagyott hóval vannak betakarva t. i. a *Tisé,* a *Hayó,* a *Shampó* és a *Pulé.*

Érczbányák. Bányákat csak ritkán mívelnek Tibetben. Nari és Gugé tartományok éjszaki részein aranyport szedegetnek, Zanskar és Beltistán tartományok területein pedig a folyam medréből mossák ki. Ha a lakosok a bányák műveléséhez értenének, sok helyen aranyat, ezüstöt, vasat, rezet és ónt találnának.

Kövülctek. Tibetnek több részeiben fordulnak elő, különösen a Nári tartományban. A második és harmadik himalayai hegyláncz között több ilyen találtatik. Salgram és kagylók gyakran előfordulnak. Ily kövületek tibeti nyelven a szerint neveztetnek, a mint valamely tárgyhoz hasonlítanak, mint például juhszem, juhszarv, juhagyvelő, disznófő, madárláb, tehénnyelv, kőtrombita stb. Ezek azonban a tibetieknél imádás tárgyaiul nem szolgálnak; de tanulmányozásra sem. Olykor azonban megégettetvén, porrá töretnek s bizonyos betegségekben mint gyógyszerek alkalmaztatnak.

Tibetország általában véve fában szükséget lát, tüzelőben úgy mint épületfában. Különösen az Utsáng és a Nári tartományokban. Bhután- és Beltestánban soknemű gyümölcsfa tenyészte-

tik. Khamyul tartományban találtatnak még berkek és erdőségek. Ladak- és Beltistanban pedig szőlő is termesztetik. Középtibetben és Ladakban a hegyek csupa kopárság, minden fa, fű és növény nélküliek. A völgyekben, a hol a mezők mesterséges vízáradatnak vannak kitéve, többféle gabonanem míveltetik, különösen az árpa, buza, tatárka, köles, lencse, stb. Nári tartományban s Tibet éjszaki pusztáin gyógyszernövények s füvek találtatnak, valamint jó legelők is, de buzatermő föld ott nem létezik, s a mi gabonára a lakosoknak szükségök van, azt a Nári déli részeiből kell beszerezni, adván érette csereképen: yakot, juhot, gyapjút, posztót, sót, boraxot s más efféle áruczikkeket.

Tibetben rizs nem terem. De van ott egy bizonyos nemü köles, többféle borsó, paszuly és lencse; élelmi növény és zöldség nincsen nagy változatosságban, de találtatik fehér és sárga répa, káposzta, vereshagyma, fokhagyma, és több efféle, de fűszer gyanánt csak vadon termő füveket használnak. Purik kerületben Ladak nyugati részében terem egy növény, melyet Prángosnak neveznek, jó gyógyszer ez juhjárvány ellen, ha tudniillik az őszi időben tápszer gyanánt használtatik.

A tibeti nép mindennapi eledele rendesen sürü puliszkából áll, mely szárított árpa lisztjéből készül; többféle hús, kenyér, savanyú tej, füszer és theából. A thea különös módon egy köpülőben vajjal és sóval, tejjel- vagy anélkül készíttetik.

A tibeti népnek eredete mesés, azt mondják, hogy egy hím majom s egy nődæmon között történt nemi közösülés következtében történt volna. Némely tekintélyek szerint majd Indiából, majd Chinából mongolok és turko fajból eredőnek mondják. Bizonyost e részben állítani nem lehet. Eredeti sajátságos nyelvük azonban a most nevezett nemzetekkel kevés rokonságra mutat. Valószinü azonban, hogy azon királyi ház, mely közép Tibetország felett uralkodott Krisztus születése előtt a 250-ik évtől fogva, évszámításunk X-ik századáig: csakugyan Indiából került ide, még pedig a Shakyák Litshabyi nemzetségéből és az is bizonyos, hogy a tibeti népnek vallása úgy mint irodalma indiai eredetü. A nép, saját eredete felől mit sem tud. Jelenleg öt külön nemzetséget említenek, tudniillik:

a) *K'ham*-ba — khamyúl lakói.

b) *Pot*-pa — Utsang lakói.

c) *Brok-pa* vagy Horpa éjszaknyugati puszták lakói.
d) *Nári-pa* — Nári, Ladak és Beltistán lakói.
e) *Lho-pa* — Bhután lakói.

Mindezek ismét külön alosztályokra szakadnak. Nagy különbséget tüntetnek fel, ha tekintetbe vétetik a testalkat, a jellem, a viselet és a tájszólás; de mindnyájan képesek egymást megérteni. A Ladak- és Beltistánban lakó mohamedanok kivételével mindnyájan megegyeznek vallásuk egységében, melynek irodalma egy közös nyelvben és irásmódban van foglalva.

TIZENÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

Egy tibeti orvosi munka ismertetése.

(Lásd: *Journal Asiatic Society of Bengal* 1835, vol. IV: pag. 1 stb.)

A legnevezetesebb orvosi munka Tibetben a *rGyud bZhi*, egy értekezés négy részben; Shakynak tulajdoníttatik ugyan, de a Kah-Gyúr és Stan-Gyúr gyűjteményekbe nincsen bele foglalva.

Tibetben létemkor megkértem azon Lámát, a ki engemet hazájának nyelvére tanított, hogy adjon értesítést a nevezett munka tartalma felől; mit ő meg is tett egy rövid kivonatban, még pedig négy részre osztályozva a kivonatot az eredetinek példájára. A Láma kéziratának itt közlött fordítása érdekes fog talán lenni azok előtt, a kik érdeklődnek a tibeti irodalom iránt és ismerni ohajtják az orvosi gyakorlat mibenlétét azon távoli világrészben. Az eredetinek anyaga kiválólag a sanskrit munkákból van merítve, ezek azonban ekkorig még (1832) angol nyelven nem közöltettek; hogy mi módon jutott ezen orvosi munka Tibetbe, következőleg van előadva.

Khri-Srong Dehutsan idejében a keresztény számítás VIII-ik vagy IX-ik századában egy tibeti tolmács, *Bairotsana*, lefordította a munkát Kasmirban való tartózkodása alatt, egy Pandit orvos *Davá mNon-gah* segítségével és a nevezett tibeti királynak felajánlotta. Akkoron egy tanult orvosnak, *gYu-Thog* és társainak kezébe került az, és idő folytán még másokéba, tizenhárom nemzetségen át szakadatlanul. Az utolsó ivadék, hogy az elsőtől megkülönböztessék,

«új gYu-Thog» melléknevet kapott, míg az első a «régi» szó hozzáadásával maradt ismeretes.

Ezen orvos tetemesen javította és elterjesztette a munkát s azt állítják felőle, hogy az ő korában kilencz egyén megtanulta a gyógyászatot.

Azon Láma, a ki a compendiumot megírta számomra, jegyzékét adta több más orvosi munkának, melyek Tibetben divatosak, közöttök leghíresebb egy commentár, mely ezen munkára vonatkozik s ily czímmel bir: *Bai-dúrya snon-po, (lapis lazuli)*, melynek szerzője volt Sangs-rgyas rgya mtsho, Lassa kormányzója, a keresztényi XVII. századnak vége felé.

A Láma azt állítja, hogy körülbelül negyven önálló munka létezik a gyógyászatról, és a Stan-Gyúrban található öt köteten kívül vannak elszórtan alkalmi utasítások az orvosságokról a Kah-Gyúrban is.

A tibetieknek leghíresebb orvosi iskolája a chák-phuri kolostorban virágzik Lassa mellett. Van ezen kívül még más kettő közép Tibetben, mely szép hirnek örvend s Cháng-Zúr a neve.

ELSŐ RÉSZ.

Ennek czíme *rtsa-ahi-rgyut,* a gyökere vagyis alapja az orvosi munkának. Hat fejezetből áll.

Első fejezet.

Itt le van írva, hogy Chomdandás (Shakya) egy főorvos képében egy orvosi növényekben gazdag erdőben előadta oktatásait az istenek, a bölcsek (Rishi) s egy nagy számú hivő és eretnek hallgatóság jelenlétében, egy nagyszerű palota helyiségében.

Második fejezet.

Shakya ekképen szólott hallgatóihoz: «Itt összegyült barátaim! Értsétek meg, hogy minden emberi teremtés, a ki egészségben kiván maradni, és mind az, a ki betegségét gyógyítani s az életét meghosszabbítani ohajtja, szükséges, hogy az orvosi tanban oktattassék. Hasonlóképen mind az, a ki erkölcsi erény, kincs vagy boldogság után vágyódik s a betegségek szenvedéseitől szabadulni ohajt, úgyszinte az is, a ki mások tiszteletére számot tart, kell, hogy a gyógyászatot ismerje.»

Erre a Rishik (a remeték) egyike, kinek neve *Drang Srong*, kifejezte azon óhajtását, hogy ő felebarátainak jólétét előmozdítani kivánja és Shakya tanácsát kikérte, hogy mi módon lehessen elsajátítani a gyógyitás tanát.

Erre a mester így nyilatkozott: «Az olyannak oktatást kell nyernie az orvosi tudomány mind a négy részében. A négy rész pedig ez: *a gyökér vagy az alap; az elmélet értelmezése; az útmutatás* és végre *a kézbeli ügyesség*. Továbbá tanulmányoznia kell a gyógyításnak *nyolcz* ágát, t. i.

1. a test általános betegségeinek gyógyítását,
2. a gyermekbetegségeket,
3. az asszonyi betegségeket,
4. azon betegségeket, melyek a gonosz lelkek által okoztatnak (az elmebajok).
5. kés vagy ijj stb. által okozott sebeknek kezelését,
6. a megmérgezés eseteit,
7. az aggkor gyöngeségeit és
8. a férfierő gyarapításáról szóló útmutatást. Az összes gyógyászatnak ezek a fő osztályzatai.

Az alfejezetek száma ezen négy főfejezet alatt összesen százötvenhat.

Az elmélet értelmezését magában foglaló részben vagyon tizenegy szakasz és harminczegy fejezet; a specificus betegségekre vonatkozó gyógykezeléstan oktatási részében van tizenöt szakasz és kilenczvenkét fejezet; az utolsó részben pedig négy osztály és huszonhét fejezet foglaltatik.

Harmadik fejezet.

Az emberi alkat eszményi fogalma az indiai fügefához (ficus indica) van hasonlítva. Ezen kép szerint három gyökér van feltételezve; ezekből kilencz törzsök, ezekből ismét negyvenhét ág, ezekből végre kétszázhuszonnégy levél, két virág és három gyümölcs származik.

A hasonlatosság pedig ekképen értelmeztetik az emberi testre vonatkozólag:

A három gyökér egyike a betegség alapja, oka.

A törzsök, ágak és levelek, melyek onnan erednek, a test egészségi és beteg állapotaira alkalmaztatnak.

Külön értekezések tárgyai: a lég, az epe, a phlegma és azok hatásai, tulajdonságai és befolyásai.

Hét azon támaszok száma, a melyektől függ *az élet*, t. i. a chyle, a vér, a hús, a zsír, a csont, a csontvelő és a sperma. A test ürüléki anyagja (excrementa) három rendű, t. i. a széküriilék, a húgy és az izzadság.

A betegség eredeti oka három, t. i. a bujaság, a szenvedélyesség és a tudatlanság. Az első okozza a szélszorulást, a második az epének, a harmadik a phlegmának túlmennyiségét. A betegség mellékokainak száma négy, 1. a meleg vagy a hideg időszak, 2. gonosz lelkek, 3. helytelen eledel használata, 4. rosz életmód. Hat a test azon részeinek száma, melyek a betegség fészkeit képezik, t. i. a bőr, a hús, a venák, a csontok, a belső részek (viscera) és a belek (intestines).

A három nedvnek (humores) illető helyei ezek: *a phlegmáé* a testnek felső része, mivel ez a tompaságnak illető helye, azaz: a velő vagy a koponya; *az epéé* a test középső része, mely a haragosságnak helye; és *a szélé* pedig a testnek alsóbb része, a derék és a csípő tájai.

Tizenötféle módon terjed a betegség. A *szél* mozgásának csatornái ezek: a csontok, a fül, a bőr, a szív, az ütér és a belek.

A vér, az izzadás, a szem, a máj, a végbél az *epének* közvetítői.

A chyle, a hús és a zsír; a csontvelő és a sperma, a ganéj és a húgy; az orr és a nyelv; a tüdő, a lép, a vesék, a gyomor és a húgyhólyag, a phlegmaticus nedvnek csatornái.

A három nedvre vonatkozólag még a következő megkülönböztetés is történik: a *szél* leginkább az öreg embereknél fordul elő; az *epe* a fiatal korúaknál, a *phlegma* pedig a gyermekeknél.

A mi a helyet illeti, azaz a testnek részét: a *szél* a testnek hideg részeiben, az *epe* a száraz és meleg részekben, a *phlegma* pedig nedves és zsíros részekben fordul elő.

A betegségek, melyek bizonyos időszakokban ezen három nedv valamelyike által okoztatnak, a következők: A *szél* által okozott betegségek rendszerint nyár idején, hajnalban vagy délben fordulnak elő; az *epe* által okozottak: őszkor déltájban vagy éjfélkor jelentkeznek. A *phlegma* tavaszkor, reggel és esténkint uralkodik.

Oly betegségek, a melyekben a meggyógyulásra nincs remény, kilencz fejezetre osztatnak.

Oly betegségek tizenkét okáról, melyek ezen három nedvnek valamelyike által okoztatnak és aztán más nedvbe átváltoznak, mint péld. a szélbe, epébe vagy a phlegmába.

Minden betegség két fejezet alá esik, t. i. a hőség és a hidegség osztálya alá. Azok, melyeknél a szél és a phlegma túlnyomó, a természetes víztől származnak, tehát hidegek. A vér és az epe a természetes tűztől veszik eredetüket, tehát melegek. A giliszták és a serum által okozott betegségek a meleg és a hideg osztályhoz tartoznak felváltva.

Negyedik fejezet.

A betegségek szimptomáiról.

A nyelv és a húgy megvizsgálásáról. Az ütér minőségéről. A körülmények megtudakolásáról élőszóval; hogy t. i. a betegség miképen keletkezett és fejlődött; a fájdalom minőségéről, és hogy miféle étel vált hasznára vagy kárára a betegnek.

Különösen, a nyelvre vonatkozólag; ha veres színű, száraz és érdes: az a *szél* rosz hatásának tulajdonítandó; ha sárgás-fehér vastag üledékkel van befedve, az az *epének* a jele; ha pedig halványszínű, fehéres, puha és nedves burok látszik rajta, akkor az a phlegmának következménye.

A mi a húgyot illeti, ha kékszínű, tiszta, mint a forrás vize és nagyon habos, a sok szél jelenlétének tulajdonítandó; ha pedig sárga-vereses és sűrű, nagyon párolgó és bűzös, ez az epének ismertető jele; ha fehér színű s kevés bűzű s kigőzölgésű: akkor az a phlegma túlságos jelenlétét bizonyítja.

A mi az üteret illeti: ha az orvos, tapintván az ütért, annak ütéseit rendetleneknek találja, ez a szél által okoztatik; a hamaros, vérmes ütések az epének jelei; gyönge és puha ütések a phlegma által okozvák.

Az orvos által a beteghez intézendő huszonkilencz kérdés az étkezés, mozgás, fájdalomnak vagy enyhülésnek bizonyos eledel vagy erőmegfeszítés után való beállása stb. részletesen vagyon tárgyalva.

Ötödik fejezet.

A gyógykezelés módjairól.

1. *Az eledelt illetőleg:* A hús, a gabonanemek, a zöldség és a folyadékok használatáról a szél által okozott betegségek eredményes kezelésénél. Többféle hús- és növényeledelnek, valamint oly levesek- és italoknak részletes elősorolása, melyek által az epe szabályellenessége meggyógyíttatik. Végre elószámláltatnak oly szerek, melyek a phlegma által okozott betegségeknél jó hatással vannak.

2. *Az életmódnak s a mozgásnak szabályozása.* Szél ellen jó, ha melegben maradunk és ha oly élettársat biztosítunk, kivel jól megegyezünk. Az epe ellen jó, ha hűvös és csendes helyen maradunk s nem háborgattatunk. A phlegma ellen, ha felhagyunk a munkával és a megerőltetéssel s melegben maradunk.

3. Ezen három elem ellen használandó orvosszerekre vonatkozólag:

a) A szél ellen használandók a következő háromféle ízűek: t. i. édesek, savanyúak és sósízűek; s hatásukra nézve: zsírosak, nehézkesek vagy lágyak.

b) Az epe ellen használandók az édes ízűek, keserűek vagy émelygősek; hatásuk: hüsités, vékonyítás és eltompítás.

c) A phlegma ellen használt szerek: melegek, savanyúak vagy csípősek; hatásuk: élesség, darabosság és könnyűség. Az orvosi mixturák elosztása; tekintettel az ízükre, tekintettel a hatásra a fájdalmak enyhítésében vagy a betegségek elmozdításában, vagy a hashajtásra.

1. Az enyhítő orvosságok:

A szél által okozott betegségek ellen: leves és orvosi vaj vagy szörp.

Epe ellen: folyadékos orvosszer és porok.

Phlegma ellen: labdacsok és fűszeres porok.

A levesek különfélék, t. i. olyanok, melyek csontból, húsból, vajból és nádmézből vagy borból stb. készülvék.

A szörpök ötfélék; a következő pontok veendők itt tekintetbe, t. i. alkatrészeik, használati módjuk és hatásuk.

2. A tisztító szerek ezek:

a) Szél által okozott betegségekben enyhe hatású orvosság használandó.

b) Epés betegségekben hashajtó.

c) Phlegma által okozottakban: hánytató.

Az elsőre vonatkozólag háromféle tisztító orvosszerek vannak említve; a hashajtók négyfélék, a hánytatók pedig kétfélék.

A mi a sebészi műtétet illeti, a szél ellen a következő az eljárás: az egész testet vajjal kell bekenni és égetést használni török eljárás szerint. Az epe ellen érvágás és hideg vízben való fürdés. Phlegma ellen meleg borogatások és égetés ajánltatnak.

A szél, epe és phlegma által okozott betegségek ellen használandó gyógykezelések részletei. Számuk kilenczvennyolczra rúg, ugyanannyi falevélhez hasonlítva. Ha az orvos ügyes és szorgalmas eljárásában és a beteg engedelmes s tiszteletet tanusító: csakhamar meg fog menekülni betegségétől.

Hatodik fejezet.

Az utolsó három fejezetnek ismétlése. A már említett fügefa képe szerint három a gyökér.

1. A betegségek gyökere, helye vagy alapja.
2. A kórjelek gyökere.
3. A betegségek gyógyításának módja. Az első gyökérből származik két faderék, tudniillik:

a) A testnek egészségi vagy normális állapota.

b) A testnek megváltozott vagy beteg állapota.

A második gyökérből nő három faderék, t. i. az orvos által végbeviendő szemlélés, tapintás és kérdezősködés, azaz a nyelvnek és a húgynak megtekintése; az ütér tapintása és a betegség körülményei felőli tudakozódás.

A harmadik gyökérből négy faderék származik, t. i. az eledel; az eddig követett életrendszer, az orvosi szerek használata és a műtétek végrehajtása.

Ennélfogva a három gyökéren kilencz faderék nő.

Az ágak száma:

Az egészséges testből származó ágak ezek: a betegség, a testnek hét támasza és a szék (fœces).

Azon faderékból, mely a test beteg állapotát képviseli, kilencz ág származik, t. i. *a)* a betegség oka, *b)* a mellékes okok, *c)* azon

részek, a melyekben a kórállapot kezdődött, *d)* a hely, *e)* a mód, *f)* a rohamok kezdetének ideje, *g)* következménye, *h)* egy betegségnek a másikba való átváltozásának okai, *i)* minden betegségnek a melegre vagy a hidegre való vonatkozása.

Azon faderékból, mely a betegség jeleit képviseli, a következő nyolcz ág származik: *kettő* a nyelv- és a húgynak megszemlélésére vonatkozik; *három* az ütér tapintására, van ugyanis szélérverés, epe-érverés és phlegma-érverés. A betegség körülményei után való tudakozódás pedig *három* ágat képvisel, összesen tehát nyolcz az ágak száma.

A gyógykezelést képviselő fa derekán a következő ágak származnak, t. i. három az étkezésnek, három az italnak, három az életmódnak, hat az orvosság íze és hatása, hat az enyhítő keverékek íze és hatása, három a tisztító orvosságnak van szánva. Ezeken kívül három ág sebészi műtétekre vonatkozik; van tehát összesen negyvenhét ág.

Ezen negyvenhét ágból származó ágacskáknak száma ennyi:

1. Az egészséges állapotot jelző faderék tetején van huszonöt betegség előszámlálva.

2. A test beteg állapotát jelentő faderék tetején a kórállapotnak hatvanhárom jele van képviselve.

3. A nyelv és húgy megszemlélésének faderekán hat ágacska van előszámlálva.

4. A megérzés faderekának tetején háromféle érütés van ismertetve.

5. A betegség körülményei után való tudakozódás faderekának tetején huszonkilencz ágacska, azaz kérdés van képviselve.

6. Az ételre és italra vonatkozó faderék tetején tizennégy ágacska esik a szél, tizenkettő az epe és kilencz a phlegma osztályára.

7. Az egyén életmódját képviselő faderék tetején hat ágacska van.

8. A gyógyszereket képviselő faderék tetején ki van jelölve kilencz ágacska az orvosság ízét és ugyanannyi hatását ábrázolva, összesen tehát tizennyolcz ágacska; továbbá háromféle leves, ötféle orvosi szörp vagy vaj, négyféle ital, négyféle por, kétféle labdacs, ötféle fűszeres por, kilenczféle tisztító szer, összesen tehát ötvenféle orvosság van leírva.

9. Az orvosi és sebészi műtéteket képviselő fa derekának tetején van hét leveles ágacska.

A fent előszámlált leveles ágacskáknak rövid ismertetése ez:

1. Azon gyökérből, mely a betegségek helyét és talaját képviseli, 188 leveles ágacska sarjadzik.

2. A kórjeleket képviselő gyökérből harmincznyolcz leveles ágacska.

3. Abból, mely a betegségek gyógyításának módját jelezi, van kilenczvennyolcz leveles ágacska. Összesen 224.

A két virág: az *egész*ségnek és a *hosszú élet*nek jelvénye.

A három gyümölcs: az *erkölcsi tökély*, a *gazdagság* és a *boldogság*.

Az orvosi munka hat fejezetből álló első részének ez a tartalma.

MÁSODIK RÉSZ.

Négy körülményt kell tekintetbe venni a gyógytanban.

1. Mi az, a mit orvosolni kell?
2. Minő szerrel kell az orvoslást végbe vinni?
3. Mi módon kell az orvoslást eszközölni?
4. Ki által kell a feladatot foganatosítani?

Első fejezet.

Az első kérdésre vonatkozólag

a) hogy mit kelljen orvosolni? a válasz ez: az emberi test betegségeit.

b) Minő szerrel? Rendes étkezés, mozgás, orvosság es sebészi műtétek által.

c) Mi módon? Úgy, hogy a beteg megszabadulván bajaitól, sok ideig életben maradhasson. Ide tartozik: a kórjelek észlelése, a gyógyítási szabályok és a mód, a mely szerint a gyógyítás eszközlendő. A munkának ezen része négy gyökérre és tizenegy ágra van jelképileg viszonyítva.

Második fejezet.

A gyógyítás czélja a test egészségi állapotának helyreállítása. A nemzés vagyis az alkatnak mimódoni keletkezése. Erre vonatkozó fő és mellékes okok. A szülésnek előjelei.

A nemzésnek fő okozói így adatnak elő: az apai mag, az anyai vér és az öntudatnak keletkezése. Ha az első ok a túlnyomó, fiú gyermek fog születni; ha a második, akkor leány gyermek; ha mindkettő egyforma befolyást gyakorol, akkor hermaphrodita lesz az eredmény. Ha az anyai vér két külön tömegben tömörül: ikergyermekek fognak születni.

A magból származik: a csont, az agyvelő és az alkat skeletonja. Az anyai vérből: a hús, a vér, a szív s a négy életszerv, (a tüdő, máj, lép és a vesék) végre a hat véredény. A lélektől vagyis az élő principiumtól származik az öntudat, mely a különféle életműszerek közvetítése által nyilatkozik.

Miután a test ekkép fogantatott volna, fejlődésének eszközlője a két véredény, mely az anyaméhnek jobbján és balján találtatik. Azon kis véredény, mely az anyai havi tisztulásra megkivántató vért foglalja magában és a chyle, mely az anyai eledelből készül, s a mely, a mint az anya méhébe lassankint leszivárog: elősegíti a spermának, a vérnek és az élet principumnak meghiggadását, és eszközli a fœtus gyarapodást oly módon, mint a hogy a víz a csatornák útján elfolyik a reservoirból a bevetett mezőre, hogy a búzát felnövelje.

A belső levegőnek mozgása eszközli azt, hogy harmincznyolcz hét alatt a test folytonos változáson megyen át, míglen a kilenczedik hónapban tökéletesen kifejlett.

A fœtusnak növekedése ekkép megyen véghez: az első hét alatt tej és vér keverékhez hasonlít; a másodikban megsürüsödik, nyulékonnyá és összetartóvá válik; a harmadik héten aludttejalakúvá lesz; a negyedikben azon alak után, melyet az embryo ez idő szerint felvesz, lehet következtetni, hogy fiú, leány vagy hermaphrodita gyermek lesz-e belőle. Az első hónap alatt az anya testileg úgy, mint lelkileg, sok kellemetlen érzésnek van kitéve.

A második hónapban, az ötödik hétben, a köldök képződik; a hatodik hétben az életfontosságú vena vagy arteria, mely a köldöktől függ. A hetedik hétben mind a két szemnek alakja kivehető már. A nyolczadikban a szemek alakja folytán a fej alakja képződik. A kilenczedikben a felső és alsó tagok formája kivehető.

A harmadik hónapban, a tizedik hét folytán, a két karnak és a csípőnek alakja már szemlélhető. A tizenegyedik hétben a kilencz érzéki műszer nyilásainak alakja már kivehető. A tizenkettedik

hétben az öt életműszer: a szív, a tüdő, a máj, a lép, a venák alakulnak. A tizenharmadik hétben a hat véredénynek formája.

A negyedik hónapban, a tizennegyedik hét folytán, a karok és czombok csontjainak veleje megalakul. A tizenötödik hétben a kézcsuklók és a lábak kivehetők; a tizenhatodik hétben pedig a tiz kéz-újj és a tiz lábújj. A tizenhetedik hétben a venák vagy nervusok (?) megalakulnak, ezek a külső és belső részeket összekapcsolják.

Az ötödik hónapban, a tizennyolczadik hét folytán, a hús és a zsíranyag képződik. A tizenkilenczedikben az inak és a szálak alakulnak; a huszadik hétben a lábak csontjai és azok veleje. A huszonegyedikben a test bőrrel van már beborítva.

A hatodik hónapban, a huszonkettedik hét folytán, az életműszerek kilencz lyukai megnyilnak. A huszonharmadik hétben a fej és bőr haja s a körmök kezdenek elötünni. A huszonnegyedikben a belek és a véredények egészen kifejlődtek s ekkor az élvezet és a fájdalom érzése áll be. A huszonötödikben a levegőnek vagy szélnek keringése vagy mozgása kezdődik. A huszonhatodikban az emlékező tehetség derül föl.

A hetedik hónapban a huszonhetedik héttől kezdve a harminczadikig az egész test kifejlődik és tökéletes alakot nyer.

A nyolczadik hónapban, tudniillik a harminczegyedik héttől a harminczötödikig, a testnek minden része, belül úgy mint kívül, szembetünőleg megnő.

A kilenczedik hónapban, még pedig a harminczhatodik hétben, az anya méhében kellemetlen érzés áll be; a harminczhetedik hétben émelygősség. A harmincznyolczadikban a gyermek feje a méh nyilása felé fordul s a szülés folyamatja áll be. De, ámbár a hónapok befejezvék: az anyának havi tisztulása és a szélszorulás szolgálván akadályul, a szülés olykor elhalad.

Továbbá azt állítják, hogy ha a viselős asszonynak jobb oldalán a domborulás magasabb, mint a balon és ha a teher könnyüded, fiú fog születni, ellenkezőleg leány lesz a gyermek; ha mindkét oldal egyformán domború, hermaphroditát jelez. És ha a domborodás a középen vagy mindkét oldalon egy vonalon áll, akkor iker fog születni.

Ezek után a közeledő szülésnek jelei és körülményei vannak előszámlálva. Ez körülményesen van leirva a Kah-Gyúrban

foglalt: «*Gah-vo m'nal h, jug*» czímű munkában, mely Nandának az anyja méhébe való beszálltáról szól.

Harmadik és negyedik fejezet.

A testnek különféle részei hasonlíttatnak bizonyos dolgokhoz, melyeknek száma harminczkettő.

A test létezésének mikéntisége négy külön alfejezet alatt van előadva. 1. A test egyes alkatrészeinek súlya és azon részek letelének, melyektől a test élete módja függ. 2. A venák és nervusok állapota. 3. A betegségeknek, a test ezen ellenségeinek természete. 4. A lyukak- vagy nyilásoknak, melyek a levegő keringéseül szolgálnak, leirása.

Az első alfejezetre vonatkozólag:

A testben levő szélnek mennyisége felér egy húgyhólyag tartalmával; az epéé felér egy székelés mennyiségével; a phlegmáé háromszor annyival, a mennyi két teli marokba fér; a véré és székelésé felér annyival, a mennyi hét teli marokba; a húgyé és a szemé, a mennyi négy teli marokba; a zsíros anyagé, a mennyi két teli marokba; a chyle-é és a spermáé, a mennyi egy teli marokba; az agyvelőé, a mennyi egy marokba; a húsé végre felér annyival, a mennyi ötszáz marokba fér. Az asszonyoknak van ezen felül még húsz maroknyinál több, az emlők és a czombok okáért.

A csontok huszonháromfélék. A hátgerinczben van huszonnyolcz csont. Oldalborda van huszonnégy, fog harminczkettő, a csontoknak összes száma háromszázhatvan darab. Van tizenkét nagy izom és kétszázötven kis izom. Van tizenhat ín (tendons) és kilenczszáz nervus vagy fonál (fibres), tizenegyezer hajszál a főn, tizenegy millió haj-likacs a testen. Öt az életszerv, t. i. a szív, a tüdő, a máj, a lép és a vesék; hat a véredény és kilencz a nyilás vagy lyuk. Keletindiában az emberi alak magassága egy öl (fathom) vagyis négy rőf (cubitus); törpe testalkatok azok, melyek csak három és fél rőfnyiek.

A második alfejezet a vénáknak állapotát írja le. Itt négyféle vénák vagy nervusok*) vannak említve, t. i. 1. a fogamzás, 2. az érzés, 3. az összefüggés és 4. az élet fentartására vonatkozó venák vagy nervusok.

*) A véredények és az ideg-rendszer, úgy látszik, *itt*, egyértelműek.

1. A köldökből ered három vena vagy nervus; az egyik az agyvelőig terjed és a testalkat tompa része által befolyásoltatik és a test felső részében a phlegmát eredményezi. A második nervus vagy vena az alkat közepén hatol be és képezi az életnervust. Lételét az indulat és a vér életnervusának köszöni. Azon része ezen második nervusnak, mely az epét okozza, a középen van elhelyezve. A harmadik nervus vagy vena a test szeméremrészeibe hatol és a férfiban úgy, mint az asszonyban, nemi ösztönt gerjeszt. Ezen nervusok azon része, mely a szélt okozza az altagban, t. i. a czomb- és a lábban van elhelyezve.

2. A lételnek vagy az érzésnek négyféle nervusa van.

Az illető szerveknek felizgatására van az agyvelőben egy-egy főnervus, körülvéve egyéb apróbb, számra összesen ötszáz nervus által. Van egy nervus, mely az emlékező tehetséget tartja ébren, s székhelye a szív, körülvéve más ötszáz apró nervustól.

Azon nervus, mely az össztestnek növekedését és megújulását okozza, a köldökben rejlik, körülvéve egyéb, számra ötszáz nervustól.

Azon nervus, a mely a gyermekek és utódok szaporodását okozza, a férfitagban van elhelyezve más apró nervusokkal együtt, melyeknek száma ötszáz, s elágazik az egész testen át.

3. Az összefüggés nervusa kétféle: a fehér és a fekete. Van huszonnégy nagy vena vagy nervus, mely a fölfelé növő ágak mintájára, az életprincipium fa derekán arra szolgál, hogy a húst és a vért szaporítsa. Van nyolcz első rangú elrejtett vena vagy nervus, mely összeköttetésben áll a belek és a véredények kórállapotaival.

Van tizenhat feltünő vena, mely a külső tagokat köti össze és ezenkívül más hetvenhét vena, mely ezektől elágazik, ezek vérző venáknak neveztetnek, mivel ezeken érvágást eszközölhetni.

Van száztizenkét ártalmas vagyis mérgesítő véna vagy nervus; vegyes természetű vagyon száznyolczvankilencz. Ezekből ered százhúsz más véna, a külső, belső és középső részekben ezek ismét háromszázhatvan apróbb vénákra ágaznak. Ennél fogva a kisebb vénák háló módjára lepik el a testet.

Van tizenkilencz erős működő nervus, melyek gyökerek módjára leszármaznak az agyvelőből, a nervusok oceánjából; kö-

zöttük tizenhárom (elrejtve) a belekkel van összeköttetésben; ezenkívül látható hat nervus a tagok külső részein; ezektől származik tizenhat kisebb ín.

Van az emberi alkatban három életfontosságú nervus vagy vena. Az egyik körülveszi a fejet és a testet; a második a lélekzettel lévén kapcsolatban, a szerint működik; a harmadik a legfontosabb s a lég és vér keringésének eszközlése végett összeköttetésben áll a véredényekkel; feladata a nemzés és a test gyarapítása; életfeltételező nervus lévén, fontossága miatt meg van jelölve: mint arteria vagyis mint első rangú és életérdekű nervus.

A harmadik pontot illetőleg:

Komoly következményekből biró betegségek előfordulnak a húsos részekben, a zsíranyagban, a csontban, az inakban, a nervusokban, a belekben és a venákban.

A húsos részekben előforduló betegségek száma negyvenöt; a zsírosokban nyolcz, a csontokban harminczkettő, az inakban tizennégy, a belekben tizenhárom, a venákban százkilenczven. A fejen van hatvankettő, a nyakon harminczhárom, a derékon kilenczvenöt, s a négy végtagon (lábakon és kezeken) száztizenkettő. Ennél fogva a komoly betegségek száma háromszázkettőre tétetik; ezek közül kilenczvenhat veszélyesnek tartatik, melyet sem költséggel, sem ügyességgel meggyógyítani nem lehet. Van negyvenkilencz olyan betegség, mely veszélyes a közép fokozatban, de művelt orvos által meggyógyítható. A többit a közönséges orvos is kezelheti, mivel ezen betegségek nem veszélyesek, azonban mégis a fontosabbak közé számíttatnak.

A negyedik pontra vonatkozólag:

Oly betegségek, melyek a levegő, a vér, az ital és az étel tovább szállítására rendelt nyilásokat támadják meg külsőleg és belsőleg, a férfiaknál tizenháromra, az asszonyoknál tizenhatra számíttatnak.

Ha ártalmas étel vagy mozgás következtében ezen vezetékek sérülést szenvedtek, betegség támad a testben, a nedveknek módnélküli szaporodása vagy megrekedése miatt; vagy ha az életnedvek rendellenes útba vágva, komoly zavart okoznak a functiókban. Ha a vezetékek tiszták és mentek minden sérüléstől, akkor a test egészségesnek mondható.

Ötödik fejezet.

A testnek jellemzetes leirása két részre oszlik, t. i:

Az 1-ső rész azon testrészekről szól, melyek sérüléseknek vannak kitéve.

A 2-ik azon tárgyakról, a melyek által a sérülés eszközöltetik.

A) Az elsőre vonatkozva: A sérülésnek kitett testrészek ekkép vannak megjelölve: A test támaszainak száma *hét*, t. i. a chyle, a vér, a hús, a zsíros anyag, a csont, a csontvelő és a sperma. Az excrementumok: a szék, a húgy és az izzadék, ide számítva a fogakon levő lerakodást, a körmök alatti piszkot és általában a nyílásokon kifolyó csúnyaságokat.

A fent elősorolt hét támasznak és a három üredéknek hatása ekkép van leírva.

Az eledel és az ital, miután a gyomor által megemésztetett, chyle-vé és üredékké (fæces) változik át. Ezek ismét székké és húgygyá válnak vagy a testnek táplálékára szolgálnak és a vér menynyiségét növelik. A vér, miután a test nedvességét biztosította volna, fentartja az életet és gyarapítja a hús mennyiségét. A hús, miután betakarta és megtisztította az alkatot (belülről és kívülről), okozza a zsíranyagot. Ez az egész testet zsírossá teszi s a csontok növését előmozdítja; úgyszinte erősíti a testet és növeszti a csontvelőt. A csontvelő javítja az életnedvet s eredményezi a férfi magvát. Ez biztosítja az egész testalkat jólétét és képesíti azt egy újnak nemzésére.

A fæces teljesíti a következő szolgálatot, t. i. előmozdítja a belek működését. A húgy által a rendellenes nedvek kiküszöböltetnek s a lágyabb fæces alakulása előmozdíttatik, végre a húgy eltávolítja a rothadt sűrű üledékeket.

Az izzadás hatása az, hogy megpuhítja a bőrt és megváltoztatja a megrekedt hajporusokat.

A tűz melegsége alatt értetik az egész testnek természetes hévfoka. A gyomor melegsége a mindennapi étel és ital emésztésének fő okául vétetik. Ha ezen melegség normalis állapotban van, az étel és az ital emésztése könnyű és beteg állapot nem áll elő, sőt az arcz vidorsága, a chyle s a testnek és az életnek valamenynyi támaszai gyarapodnak. Ennél fogva a gyomor melegségét fenn kell tartani s ha akadálya van, minden áron helyre állítandó.

Az étel és ital átváltozásainak módjáról. Minden étel és ital a gyomorba megyen, az életfontosságú szél vagy levegő segítségével; idővel a phlegma közbenjárására édes ízű forráson megy át, a mi által a phlegma mennyisége megszaporodik. Ezután az epe által csípős és savanyú ízűvé válván, az epét gyarapítja. Ezután a levegőnek vagy a szélnek segélyével, mely a melegséget az egész testalkaton elterjeszti, a fœcest vagyis az üledéket kiválasztja s keserű ízt okozván, enyhe szélnek ád származást. A fœces sűrű és folyékony részekre oszlik s ganéjjá és húgygyá válik.

A chyle, miután kilencz vénán keresztül a gyomorból a májba folyt volna, vérré változik; ezután hússá és az alkatnak hét támaszává válik.

B) A kártékony anyagok vagyis rossz nedvek (humores). Ezek száma három: t. i. a szél, az epe és a phlegma, mindegyike öt alosztálylyal.

1. *A szélről.* Az életet fentartó szél vagy lég a fejnek felső részében van elhelyezve. Az, a melyiknek hatása felfelé van irányozva, a mellben találtatik; az, a melyik általános hatással van az egész testre, a szívben lakik; az, a melyik a testnek egyforma melegséget kölcsönöz, a gyomorban; s végre azon lég vagy szél, mely a tisztító hatást lefelé eszközli, az alsó részekben találtatik.

2. *Az epéről.* Az emésztést előmozdító epe a gyomorban létezik, az eledelnek fölemésztett vagy még emésztetlen részei között; azon epe, a mely a chylet alakítja, a májban; az, a melyik elősegíti vagy gyarapítja a test erejét, a szívben; az, a melyik a látó tehetséget előmozdítja, a szemben; az, a melyik tiszta színt kölcsönöz, a bőrben honol.

3. *A phlegmáról.* Az erőt adó phlegma a mellben; a masticatiót előmozdító az emésztetlen ételben; az ízt kölcsönző a nyelven; a megelégedést biztosító a fejben; az egyesítő vagy öszszekötő phlegma pedig minden izomban lakozik.

A most említett humoroknak jellemzően ismertető jelei ezek: *A szél:* erős, gyönge, hideg, lanyha, kemény vagy mozgékony.

Az epe: zsiros, éles, könnyű, büzös és tisztító nedv.

A phlegma: zsíros, hűsítő, nehézkes és tompa, puha vagy gyöngéd, megállapodott, ragadós és indulat gerjesztő.

Hatodik fejezet.

A testnek működéseiről.

Itt tekintetbe veendő: a testalkat, a beszéd és a lélek. Erény, bűn és oly esetek, melyek meghatározva nincsenek. Az öt érzek mindegyike saját helyét foglalja el. A testet illetőleg tekintetbe veendő az alap vagyis a támasz; a kor, az alkat, a hajlam és a különféle betegségek.

Az alap három szempontból tekintendő; úgy szinte a kor is, a természeti hajlam pedig hét szempontból. A betegséget illetőleg két szempont áll elő, tudniilik a rosszúllét és a kór állapotnak nem létezése.

Hetedik fejezet.

A megsemmisülés vagyis a testi halálnak jeleiről:

a) Távoli halálnak jelei.

b) Közeli halálnak jelei.

c) Bizonytalan haláljelek.

d) A halálnak félreismerhetetlen jelei.

A távoli jelek ezek: a halálnak valamely követe. Bizonyos álomképek. Korbeli változások.

A közel való jelek: vagy közeliek vagy igen nagyon közeliek.

Bizonytalan jelek például, ha egy komoly betegségből föllábadtunk, reményünk lehet sok évig tartó életre.

Félreismerhetetlen jelek olyanok például, melyek orvosolhatatlan betegségre mutatnak.

Szükséges, hogy az orvos jól megértse a halálnak jeleit, hogy képes legyen megitélni, vajjon betegének állapota gyógyítható-e vagy nem, hogy orvosi szolgálatait a szerint teljesítse.

Nyolczadik fejezet.

A betegségnek rosszabbodó vagy enyhülő állapotáról.

Tárgyalva vannak itt a fő- es mellék-okai a betegségnek, a baj kezdetének részletei; a beteg részek leírása; mind ezen pontoknak jellemzése és fontosságuknak meghatározása.

Kilenczedik fejezet.

A betegség okai közeliek és távoliak.

Van három mellékes ok, mely a főoktól függ, t. i. a kezdeményező és terjesztő,

a megállapító és növekedő,

a betegséget gyógyító okok.

Tizedik fejezet

szól azon módról, mely szerint a betegség fejlődik a testben.

Tizenegyedik fejezet.

A betegségek jelleméről; a rosszabbuló, enyhülő és aggodalmat okozó betegségek. Ezeknek okai a három nedv (humores) túlságos vagy elégtelen mennyiségében keresendők, a mint azok a testnek hét támaszában és az üredékekben előfordulnak.

Tizenkettedik fejezet.

A betegségek osztályozásáról, tekintettel az okra, az egyénre és a baj minőségére.

Az okot illetőleg; ez, a három rendellenes életnedvnek, vagy erkölcstelen magaviseletnek az előbbeni életben, vagy ezen két ok együttes hatásának tulajdonítandó.

Az egyéneket illetőleg, külön tekintetet vesz igénybe a férfi, az asszony, a gyermek és az agg. Többféle betegségek, melyekre a nevezett egyének hajlandók, elő vannak számlálva. Ily általános betegségek száma 404-re tétetik, melyek több szempontból vannak felosztva és megkülönböztetve; például tekintve a bajt okozó nedveket; tekintve az uralkodó humort az illető esetben; a szenvedő testrészt és a betegség minőségét. Negyvenkét betegállapot tulajdoníttatik a szélnek, 26 az epének és 33 a phlegmának. A humorokat tekintve, 101 osztályzat van felállítva; a többi pontokat illetőleg pedig sok megkülönböztetés és osztályozás fordul elő és szám szerint százegyre rúg.

Tizenharmadik fejezet.

A magaviseletet illetőleg.

Mi módon kell rendezni életmódunkat:

a) mindennapi életünkben,

b) bizonyos időszakokban,

c) alkalmilag vagyis bizonyos körülményekben.

A két elsőről a következő két fejezetben lesz szó.

Azon körülmények, melyeket mindennapi életünkben kell tekintetbe vennünk, kétfélék: t. i. világi vagy vallásos foglalkozások.

Először: fel kell hagyni minden erkölcstelen cselekedettel, melyet testünkkel, szavunkkal vagy lelkünk gondolataival elkövethetünk.

Másodszor: figyelemmel kell lennünk mindazon dolgokra, melyek mind világi, mind vallásos kötelességeinkkel és mindennapi foglalkozásunkkal megegyeznek, például az evés, sétálás, ülés, lovaglás és alvásra.

A vallásos kötelességek ezek: a moralis erények gyakorlata és a tiz erkölcstelen cselekedetnek elkerülése.

Tizennegyedik fejezet.

A különféle évszakaszokban megfigyelendő életmódról; a tél kezdetén és végével, tavaszkor, a forró évszakban, nyáron és őszszel; minő eledellel kelljen élni, minő mozgást és orvosságot használni s minő sebészi műtéteket véghez vinni.

Tizenötödik fejezet.

Az életmódnak bizonyos körülményektől függő meghatározásáról; felhozván bizonyos eseteket, például, hogy nem kell magát megfosztani az ételtől vagy az italtól; nem kell megakadályozni az ásítozást, vagy visszatartani a tüszentést, a lélekzetet, a köhögést, a köpést, vagy ellentállani az alvásnak vagy a test egyéb természetes működésének, mivel az ilyeneknek megakadályozása betegséget okozhat. Példák vannak erre felhozva.

Tizenhatodik fejezet.

Az étel és ital használatának módjáról.

1. Leiratnak itt az ételnek többféle nemei és az azokkal való élés.

2. Bizonyos ételek, melyek ellentétesek, s azért tartózkodni kell együttes használatuktól.

3. A hőmérséklet megfigyeléséről.

Eledelre használandók: a magnemüek, a hús, vaj, zöldség és bizonyos mód szerint készült ételek.

A magnemüek kétfélék: olyanok, melyek kalászban nőnek és a hüvelyesek. A húsétel nyolczféle. A zsiradék többnemű: ilyen a vaj, a növényolaj, bizonyos gyümölcsök és gyümölcsmagok, bogyók, fanemüek s bizonyos bokrok; az állati zsír, a csontvelő stb. A növény vagy a zöldség fejezete alá számlálandók a fűszer és a füvek. A különös módon készült ételekhez tartozik a főtt rizs, a levelek stb. Innivalók: a tej, a víz és a bor, stb.

Tizenhetedik fejezet.

Bizonyos ételek elősorolása, melyeknek együttes használata ártalmas, mint a hal, a tej, stb.

Tizennyolczadik fejezet.

Az ételnek szabályos módon való használatáról, vagyis a mértékletességéről.

Tizenkilenczedik fejezet.

A gyógyszerészetről, vagyis az orvosságok elkészítéséről, a betegség meggyógyítására. Az orvosság izéről, hatásáról, emésztési minőségéről, a keverék módjairól specificus betegségek esetében.

Huszadik fejezet.

Materia Medica; minden egyszerü orvosi szer hatásáról. A gyógyszerek anyaga a következő: drága és közönséges kövek, agyag, fanemüek, növények és állati-részek. A szövegben és az ott jelzett munkában 915 tárgy van megnevezve és részletesen tárgyalva, hogy mely különös betegségre melyik gyógyszer alkalmazandó.

Huszonegyedik fejezet.

A gyógyszerek osztályainak tárgyalása, készítése és specificus betegségekben való alkalmazása.

Huszonkettedik fejezet.

A sebészi eszközök ötféle osztályzatáról melyek a betegségek kutatásában s a műtétekben használtatnak stb.

Huszonharmadik fejezet.

Egészségi és diætetikai szabályok.

Huszonnegyedik fejezet.

Az életnedvek megkülönböztetéséről, melyek a belső vagy külső betegségek okai.

Huszonötödik fejezet.

Ha a betegség okát a nedvek rendellenességéből kipuhatolni nem lehet, akkor a hajlam vagy a belek viszás állapota veendő tekintetbe.

Huszonhatodik fejezet.

Szabályok, hogy mikor kelljen a betegség gyógyítására orvosi szert használni, s mikor felhagyni vele, ha hatástalan.

Huszonhetedik fejezet.

A betegségek gyógyításának módjáról. Hogyan. ki által? mi szerrel? A kezelésnek tartamáról.

Huszonnyolczadik fejezet.

A betegségek gyógyításának részletes ismertetése.

Huszonkilenczedik fejezet.

Közönséges és sajátszerű gyógyítási módokról.

Harminczadik fejezet.

A szél, epe és phlegma kezeléseiről; különszerű útmutatások.

Harminczegyedik fejezet.

Az orvosban megkivántató tulajdonságok ezek: hogy jól ismerje az orvostan elméleti és gyakorlati részeit; részrehajlatlan, becsületes és jószivü ember legyen.

HARMADIK RÉSZ.

A betegségek kimerítő útmutatását foglalja magában bizonyos fejezetek alatt.

I. Esedezés a mesterhez, tudniillik Shakyához, hogy nyujtson szóbeli oktatást a betegségek gyógyítása felől.

II. Oly betegségekről, melyeknek okozója a szél. Itt öt osztályzat fordul elő : 1. az okok ; 2. a mellékes okok és következmények ; 3. részletezés ; 4. kórjelek ; 5. a szél által okozott betegségek kezeléséről.

III. Az epe által okozott betegségek gyógyításánál a következő megkülönböztetések veendők szemügyre : 1. az okok ; 2. a mellékes okok és okozatok ; 3. elosztás ; 4. kórjelek ; 5. a gyógyítás módja ; 6. a betegségek megelőzése, vagy megakadályozása.

IV. A phlegma által okozott bajok részletezése. Az okok ; mellékes okok és okozatok, osztályzás, kórjelek s a gyógyítás módjai.

V. A három főéletnedv együttes jelenléténél és a vér által okozott betegségek gyógyításánál a következő pontok vétetnek szemügyre : az ok, a mellékes ok és okozat ; hely, idő, minőség, kórjelek ; a gyógyítás módja a jelenben s megakadályozása a jövőre nézve.

VI. A hiányos emésztés kezelésénél tekintetbe veendő a gyökér vagyis a belső betegségnek kezdetleges oka ; következnek a megkülönböztetési pontok : az okok, mellékes okok s okozatok stb.

VII. Valamely daganatnak vagy kinövésnek gyógykezelésénél hasonló pontok veendők tekintetbe, t. i. okok, mellékes okok stb.

VIII. A fehér daganatról ; a vízkórság bizonyos neméneк kezelésénél szinte a már megnevezett pontok veendők figyelembe.

IX. és X. Egyéb vízkóros esetekben hasonló kezelési eljárás ajánltatik.

XI. A tüdővész gyógyításánál hasonlóképen.

Ezen hat utóbbi fejezet a belső betegségek gyógyítási módjáról szól.

XII. A lázas betegségek kezelésénél következő körülmények veendők tekintetbe : az ok, és a mellékes ok ; a betegség természete s neve, kórjelei s a gyógyítás módja.

XIII. és XIV. A lázakban előforduló hideg és forró rohamoknak folytatólagos magyarázata.

XV. A láz gyógyítása keletkezésének szakában, midőn a forróság rohama még nem vett erőt a testalkaton ; itt is a már tudvalevő pontoknak tekintetbe vétele ajánltatik.

XVI. A láznak fokozódott vagyis a forró stadiumában ugyanazon eljárás ajánltatik, csekély módosításokkal.

XVII—XX. A lázak többféle osztályainak kezeléséről; előszámláltatnak: alattomos, szabályellenes, makacs és bizonytalan lázak.

XXI. Valamely megsérült vagy megsebesített testrészben beállott gyuladás kezeléséről s különféle fokozatairól; belső és külső sérülésekről; a belső sérüléseknél tekintetbe veendők a belrészek és a véredények; a külső részeknél a hus, a csont, a velő, az izom és a rost.

XXII. Olyan láz forró rohamának kezelése, mely a szél, epe és phlegma ellentétes működéseiből veszi eredetét, és a hol a lelki tehetségek is károsan vannak befolyásolva. Tizenegy következő szakaszban a lázak kezelése tárgyaltatik.

XXIII. Járványos és fertőző betegségekről; azok osztályzatairól; a Nepalban uralkodni szokott pestisről.

XXIV. A himlő kezeléséről; okáról s okozatairól; a himlő meghatározása, megkülönböztetése, kórjelei, gyógyításának módja, a fehér és a fekete himlőről; mindegyikénél három megkülönböztetés tétetik.

XXV. Az alhasi fertőző (infectious) betegségek gyógyításáról, több megkülönböztetésekkel. A belek és az alsó edények kisebb-nagyobb rohammal való kiürítéséről. A beleket érintő betegségeknek száma nyolczra van határozva.

XXVI. A torokdaganatok, fekélyek és gyuladások gyógyítása; valamint némely fertőző betegségeké, mint például a cholera. Az első helyen említettek négy, az utóbbiak tizenegy alfejezetre osztatnak.

XXVII. A hurutra vonatkozólag a fő- és mellékokok, okozaok stb. veendők tekintetbe; úgy szinte, a midőn a következő öt fejezetben a fertőző betegségekről van szó, a melyek közé a cholera is számíttatik.

XXVIII. A test felső részének kezelésénél a fej van az első helyen említve, az ok, mellékokok stb. tekintetbevételével. Az alosztályok száma nyolcz.

XXIX. A szembajok orvoslásánál az előadott pontokra kell figyelni. 33 szembetegség van meghatározva.

XXX. A fülbajok. Különbség van téve a fülbetegségek és a

siketség között; az elsőnél hat, az utóbbinál négy osztályzat említtetik.

XXXI. Az orrbajoknál öt megkülönböztetés van felállítva.

XXXII. A szájbajok orvoslásáról. Itt hat alfejezet van, tekintetbe véve a különböző részeket, mint az ajk, a foghús stb. A fogaknál meg van állapítva *hat*-féle betegség, a nyelvnél *öt*, a szájpadlásnál *hat* s a toroknál *hét*.

XXXIII. A golyva vagyis a nyak előrészei daganatának kezeléséről. Nyolczféle golyváról van szó.

E szerint a test felső részei betegségeinek gyógyítása hat fejezetbe van foglalva. Ezek után következik útmutatás a belek és véredények bajainak kezelésénél.

XXXIV. A szívbajok gyógyításáról. Hét megkülönböztetés van följegyezve.

XXXV. A tüdőbajok kezelésénél; — nyolcz alosztályról van szó.

XXXVI. A májbetegségnél tizennyolcz alosztály van megnevezve.

XXXVII. A lépbetegségek gyógyításánál négy körülmény veendő tekintetbe. Az itt elősorolt betegségek száma öt.

XXXVIII. A vesék bajai kezelésénél szinte négy körülmény áll be, hét megkülönböztetéssel.

XXXIX. A gyomorbajok gyógyításával szinte négy előleges körülmény van összekötve. Tizenhat a módosítványok száma és öt az okozatoké stb.

XL. és XLI. A belek betegségeinek száma ötre tétetik. E szerint nyolcz fejezet van szentelve a belek betegségeinek gyógykezelésére.

A nemi szervek betegségeiről.

XLII. és XLIII. Ezen két fejezet a férfi- és a női-nem szerveinek külön tárgyalására van szánva; kilencz s illetőleg öt részletesen leírt betegségről lévén itt szó.

Ezen kórállapotok *titkos* betegségeknek neveztetnek.

A kisebb fontosságú betegségek kezeléséről.

XLIV. Rekedtség vagy a beszédhangnak akadályozott használatáról, négy főosztály- és hét alosztályzattal stb.

XLV. Az ételtől való undorodás ellen, vagyis az étvágy helyreállításánál négy pont veendő tekintetbe; — a betegség négyféle.

XLVI. A folytonos szomjuság gyógyításánál szinte a fő- és a mellékokok, osztályzatok, kórjelek és az orvosi szerek veendők tekintetbe. Öt különböző betegség van leírva.

XLVII. A csuklás kezelésénél a gyomorgörcs is tekintetbe veendő s mint minden kórisménél a tudva lévő négy pont is, t. i. a fő- és mellékokok stb. Ezen fejezetnél négy kórosztály van meghatározva; szemügyre vévén az étel minőségét.

XLVIII. A nehéz lélekzés kezelésénél öt megkülönböztetés van említve.

XLIX. A rohamos colica gyógyításáról. Itt a betegségnek három fő és tizenegy kisebb fontosságú osztálya van leírva stb.

L. A bélgiliszták és egyéb paraziták által okozott betegségek gyógyításáról. Tekintetbe vétetnek a belső részekben és a bőr külsején előforduló paraziták; ilyenek: a giliszták, a tetűk stb.

LI. A hányás kezelésénél a tudvalévő négy pont veendő tekintetbe. Négy megkülönböztetés fordul itt elő.

LII. A vérhas- és hasonnemű bajoknál négy osztályozás van felállítva.

LIII. A székdugulások kezelésénél a négy ponton kívül öt megkülönböztetésről van szó.

LIV. A hugyrekedésnél — többféle alosztály van említve.

LV. A hugynak gyakori lecsapolásáról. Háromféle ilyen betegállapot van leírva, a mint az t. i. a szél-, az epe- vagy a phlegmától ered. Az utóbbi osztályzat alatt hat alosztály foglaltatik.

LVI. Az «indiai hőség» nevezete alatt ismert forró láz kezelésénél, mely a Keletindiát látogató tibetiekre nézve felette veszélyes s a hőség igen magas foka és gyakori székelés rohamai által van jellemezve, négyrendbeli megkülönböztetés van felállítva.

LVII. Az alsó tagok vagyis a lábak daganatai alatt négy megkülönböztetés létezik.

LVIII. A köszvény többféleségéről; hat megkülönböztetés van fellállítva ezen felette fájdalmas kórjelenetekkel összekapcsolt betegség jellemzésénél.

LIX. Oly betegségekről, melyek a vér vizenyős részeinek

a (Semen, sárga víz, romlott nedvek) rendellenes állapotából származnak. Több rendü elosztás.

LX. Oly betegségek kezeléséről, melyek «a fehér vena» nevezete alatt ismeretesek.

LXI. Bőrbetegségek gyógyítása, több elosztás és megkülönböztetés.

LXII. Különféle betegségek gyógyításáról: például: az izmok összehúzódása; a vérhas; a hányás; a tűz által okozott sebzések; tű által okozott szurások; vagy ha a tű vagy az ijj hegye a gyomorba esett volna; fúladozás; bizonyos tárgyaknak a torokban való megakadása, mint például egy buzaszál, vagy csontdarab vagy halszálka; egy póknak vagy scorpiónak lenyelése; részegség; nyakmeredtség; a testnek rossz büze; a kéz vagy láb sérülése fagy vagy hó hatása által; valamely rovarnak a fülbe való mászása; asszonyi emlő-daganatok. Az itt előszámláltak a kisebb fontosságu betegségek osztályához tartoznak, s tizenkilencz fejezetben tárgyaltatnak.

A sebek és fekélyek gyógyítása.

LXIII. A fekélyek kezelésénél négy megkülönböztetés van fellállítva.

LXIV A hæmorrhoidák hatfélék.

LXV. Az orbáncz kezelésénél szinte a négy már ismert pont veendő tekintetbe, többféle megkülönböztetéssel s azon testrészek előszámlálásával, melyekben az többnyire előfordul.

LXVI. Bizonyos betegségekről, melyek a tüdőt és a májat támadják meg, azok keletkezése és megkülönböztetése.

LXVII. A rákos vagy roncsoló fekélyek gyógyításáról — nyolcz megkülönböztetéssel.

LXVIII. A heredaganatokról hat megkülönböztetéssel.

LXIX. A kángbám (elephantiasis ?) nevü betegség gyógyításáról, melyben a láb és a lábszár megdagad, a csontokban a fájdalom nagy, a bőr gyuladt és kék szinü; — több megkülönböztetéssel.

LXX. A perinæum fekélyeinek gyógyítása, több különböztetéssel.

LXXI. A csecsemőknél előforduló betegségek kezelése, több babonás szokások leirásával, melyek véghezvitetnek a gyermek születésénél; ilyenek, az időszak megfigyelése, midőn a születés

végbe ment, vajjon az időpont szerencsés-e vagy nem? áldás osztása. A köldökzsinór ketté metszése; eljárás, hogy a született gyermek hosszú életü legyen; hogy szopjon stb.

LXXII. A csecsemők és idősb gyermekek betegségeinek előszámlálása, és gyógyitásmódja.

LXXIII. Gonosz lelkek közbenjárásától feltételezett betegségek gyógyitása; tizenkét ilyen van előszámlálva; kórjeleik és gyógyszerek.

A mint látjuk, három fejezet van a gyermek-betegségek tárgyalására szentelve.

Ez után következik a női betegségek gyógyitása. Ezek következőleg vannak osztályozva:

1. általános női betegségek,
2. különös női betegségek és
3. közönséges kórállapotok.

LXXIV. Az általános női betegségek gyógyitásánál az ismert négy szempont veendő tekintetbe; ezek két osztályra esnek, a mint tudniillik vagy a vér vagy a szél hatása következtében erednek.

LXXV. A különös női betegségek tárgyálásánál számos megkülönböztetés van említve, tekintetbe vevén az életnedveket, a melyekből azok keletkeznek.

LXXVI. A közönséges női betegségeknél a betegágy körülményei vannak tárgyalva.

A gonosz lelkek által okozott betegségek kezeléséről. (Elmebajok).

LXXVII. A Surák és Asurok (gonosz lelkek) tizennyolcz osztálya van megnevezve, melyek bizonyos betegségek okozói. A szokásos pontok tekintetbe veendők ezek gyógyitásánál.

LXXVIII. Az elmeháborodásnak kétféle neme van fölemlítve, okai: a szél, az epe és a phlegma stb.

LXXIX. Az elmebetegség azon nemének gyógyitása, melyet feledékenységnek neveznek; különféle neme, kórjelei és az orvosszerek.

LXXX. Szélhüdés okozta betegségek kezeléséről s azok koronkénti ismétlődésének megjósolásáról. Kórjeleik és orvosszerek.

LXXXI. A rákos és roncsoló fekélyek gyógyitásáról, azok 18 neméről s azon testrészekről, melyeken azok elő szoktak fordulni.

A most említett öt fejezet oly betegségekről értekezik, melyekről az a hit, hogy a gonosz lelkek hatása folytán erednek.

LXXXII. Oly sebek általános gyógyításáról, a melyek valamely fegyver által okoztattak. Tekintetbe veendők itt a következő pontok: 1. az ok, 2. a mellékokok, 3. a seb mivolta, 4. a sebzés leírása és meghatározása, 5. neve, 6. helyzete, 7. az osztály, a melyhez tartozik, 8. kórjelenetek, 9. a gyógyítás módja; 10. műtét, 11. behegedés.

LXXXIII. Ezen fejezetben a fejsebek vannak tárgyalva; azok keletkezése, és megvizsgálása a sebzett résznek; a gyógyításmódja, a fellábadás vagy halál.

LXXXIV. A nyakon vagy torkon ejtett sebek kezelése; melyeknél a csont, a vena vagy nervus és az izom veendő tekintetbe.

LXXXV. A hüvelykujjakon ejtett sebek kezelése, eredete, kórjele, gyógyszerre és begyógyulása.

LXXXVI. A felső és alsó tagokon ejtett sebek gyógyításáról s azok fontosságáról és következményeiről; a kórjelekről, a kezelés módjáról. Összesen négy fejezet van szánva a sebek kezelésére.

A következő fejezetek a mérgezés elleni gyógyszerekről értekeznek.

LXXXVII. A mesterségesen készült mérgezés által okozott sérülésekről, a méreg minőségéről, annak beoltásáról vagy közléséről s terjedelméről; gyógyszerek alkalmazásáról s a kórállapot megszünéséről vagy következményeiről.

LXXXVIII. Az egyszerű megmérgezés kezelése. A testrészeket megtámadó méregről. Részletezések és útmutatás.

LXXXIX. A valódi vagyis anyagi (material) méreg gyógyítása. Ez vagy terjedő vagy nem terjedő.

Ennyi a mérgezésekről.

XC. Az aggkor gyöngeségeinek kezeléséről; hogyan lehessen erőt adni a gyöngült öreg alkatnak. Előnyök; itt a helyzet és bizonyos orvosszerek veendők tekintetbe.

XCI. és XCII. A férfierőnek gyarapításáról.

Itt végződik a kilenczvenkét fejezetnek rövid ismertetése a betegségek kezelésének módjáról.

NEGYEDIK RÉSZ.

A gyakorlati orvostan magyarázatát foglalja magában fejezetekben.

I. Az ütér észleléséről tizenhárom eset van felállítva az itt előfordulható rendellenességek megitélésénél.

II. A hugy megvizsgálásáról, a melyben, a mint állíttatik, a test állapotának minden rendellenessége látható, mint egy tükörben.

Két fejezet van tehát szánva az ütér és a hugy orvosi megkémlelésére.

Miután a betegségnek természete és neve megállapíttatott, az alkalmas szerek használata van tárgyalva.

III. Először is a folyékony orvosságok; ezen sorozatban ötvennégy folyadék van megnevezve a belső hőség enyhítésére és 23 a hideg roham orvoslására, összesen 77 folyékony orvosi szer van tehát megállapítva, s ha ezek nem használnak:

IV. Orvosság porokban ajánltatik, még pedig a forró roham gyógyítására 96 és a hideg roham folyama alatt 69; összesen tehát 165 orvosi szer porokban, s ha ezek közül sem használ egy sem, akkor:

V. Labdacsok formájában készült orvosi szerekhez kell folyamodni; huszonkét ilyen van bemutatva.

VI. A szörpök közül tizenöt használandó a hőség és öt a hideg rohamokban; — a szörpök száma tehát összesen húsz.

VII. A test erejének helyreállítására, s idült bajok eltávolítására bizonyos keverékek vannak ajánlva, a melyeket *orvosi vaj*-nak neveznek; ezek többféle alkatrészekből állanak; közülük tizennégy ajánltatik a forró roham és kilencz a hideg ellen. Van tehát összesen huszonhárom.

VIII. Tizenhárom kevert vagy calcinált por hideglelés ellen van ajánlva, oly esetekben, a hol a betegség oka a phlegmának túlmennyiségében keresendő.

IX. Tizenhétféle szörp van a hőség enyhitésére.

X. Tizenkilenczféle keverék «orvosi bor» nevezete alatt ismeretes, oly betegségek gyógyítására szánva, a melyek a *szél* által okoztatnak.

XI. Drága kövekből készült keverékek idült bajok gyógyí-

tásánál alkalmazandók uralkodók és gazdag emberek eseteiben. *Egy* ilyen orvosság van a hőség ellen, *tizenegy* a hideg ellen. *Nyolcz* olyan, mely forró vagy hideg rohamokra használható. Ezen fejezetben előszámlált orvosi szerek száma tehát húsz. Mivel azonban a betegségek gyógyítására megkivántató drágakövek minden ember szolgálatára nem állanak, a következő

XII. fejezetben oly növényekről és plántákról van szó, melyek mindenki által megszerezhetők; ilyenekből 28 keverék a hőség és tizennégy a hideg rohamokban használandó. Ennélfogva az enyhítő orvosszereknek összege 418.

Ha ezek elégtelenek:

XIII. Hashajtó vagy tisztító orvosságok szükségesek.

XIV. A lefelé tisztító orvosszerekről: a kártékony vérrészek, epe vagy más betegségek maradványainak eltávolítására. Ilyen orvosságok háromfélék:

1. olyanok, melyeknek hatása gyönge,
2. olyanok, melyeknek hatása középszerű,
3. olyanok, melyeknek hatása erős; mindezek száma 82.

XV. A phlegma által okozott betegségek maradványainak eltávolítása végett hánytatók ajánltatnak, ezek közül nyolcz gyönge, nyolcz pedig erős hatású; az összes szám itt tizenhat.

XVI. Keverékek az orr kitisztítására; öt gyönge és kettő erős hatású.

XVII. és XVIII. Főzetek és növényi kivonatok a betegségeknek lecsapolására a belek útján.

XIX. Főzetek és keverékek a vérnek megtisztítására.

E szerint hét fejezet szól a *tisztító orvosszerekről.*

XX. Ha az előszámlált orvosságok elég enyhítést nem nyujtanak, a következő Sutrában még másféle gyönge és erős orvosi szerek ajánltatnak. Tudniillik:

Hogyan kelljen *eret vágni* a forró rohamban. Összesen hetvenhét vena van megjelölve, melyekből vért ereszteni lehet.

XXI. *Égető szerek* (caustic) alkalmazása hideg rohamokban.

XXII. *Mérges* szerekkel készült keverékek használatáról.

XXIII. Orvosi szerekkel készített *fürdőkről.*

XXIV. Orvosi *kenőcsök* használatáról.

XXV. Az altestre specialis hatással bíró orvosi szerekről.

XXVI. Befejezés.

Ámbár számos (1200) az észlelés módja, mely által az illető betegségek forró és hideg stadiumait tanulmányozhatni, mindnyája a következőkben foglalható össze :

1. a nyelv és a húgy megszemlélése.

2. az ütér megtapintása.

3. a betegség körülményeiről való tudakozódás. A betegség gyógyítására alkalmas szerek száma nagy ugyan, tudniillik 1200, de visszavihetők ezen négy osztályra:

1. orvosi szerek,

2. kézi miveletek (operatiók),

3. diæta és

4. mozgás.

Az orvosi szerek vagy enyhítők vagy tisztítók.

A kézi miveletek gyengédek vagy erőszakosak.

Az eledel: jótevő vagy ártalmas.

A mozgás: heves vagy lassú.

Bár a betegségek gyógyításának gyakorlati módjainak száma 360-ra van téve, valamennyi a következő három pontban vonható össze :

1. a beteg kórjeleneteinek észlelése,

2. a gyógyeljárás szabályai különböző esetekben,

3. az orvosszernek alkalmazási módja.

Részletezve vannak bizonyos szerek, melyeket az orvosnak használnia szükséges, hogy magát megóvja a betegségek fertőzése és ragadóssága ellen.

XXVII. Ezen fejezetben a mester, Shakya, ajánlja értekezését hallgatóinak figyelmébe. Végre következik beosztása és erkölcsi alkalmazása a fent elő számlált 404 betegségnek.

A könyv végén le van írva, hogy mi módon jutott ezen négy részből álló értekezés Tibetbe, melyről a közlemény elején részletes említés van téve.

TIZENHATODIK KÖZLEMÉNY.

Egy tibeti útlevél tartalma.

(Lásd: *Journal Asiatic Society of Bengal* 1833, vol. II. pag. 201 stb.)

Hyde művének, «Historia Religionis Veterum», 552. és 553-ik lapján 2-dik kiadásban, a lassai kormányzó vagyis Láma által egy örmény utazó számára kiadott utlevél másolata, metszésben van közölve, melyet akkor egy európai ember sem tudott kibetüzni.

A tudós kiadónak azonban erre nézve következők a megjegyzései.

«Secundo, damus scripturam etc.

«Itt adjuk irásmódját a *Bhutáni tatároknak*, kik az Imauson túl, India fölötti (supra) részekben laknak. Az olvasás itt jobbról történik (ez hibás állítás, mível a tibeti úgy mint a sanskrit nyelv, balról jobbra van írva) és annak a legelegánsabb példánya az itt lenyomtatott közlemény. Az okirat pedig, a mit közönségesen un passeport vagy is útlevélnek hívnak: *a butáni tartománynak és városának kormányzója által volt kiadva* az elmult években egy bizonyos *Chogja Ouanni* vagy is *János úr*nak, ottan kereskedést űző örménynek, és a nevezett kormányzó, a mint látjuk, a pecsét helyén és keretén belül nagyobbacska és redőzött (implicatis literis) betükben saját nevét aláirta. Ily pecsétnek lenyomata az araboknál «taukia»-nak neveztetik, a perzsáknál és törököknél pedig «togra»-nak; e szerint, ilyen nagyobb alakú betüknek írója, vagy az ilyen pecsétnek a papirra illesztője, vagyis a kormányzónak titkára «Tograi» nevet visel. Ezen okmányt velünk kedves barátunk Evans János úr közlötte, S. T. D., ki nem rég tért vissza Indiából».

Eddig terjednek Hydenek jegyzetei.

Csoma Sándoréi pedig így hangzanak:

«Az itt közlött érdekes okmány *tibeti* folyóirásban van kiállítva és másolatilag lemetszve, még pedig majdnem egy hiba nélkül. Itt következik az eredeti szöveg római betükben, mely érdekelni fogja tán azokat, a kik Hydenek tudományos munkáját netalán bírják.»

Chhos *h*khor d Pal-gyi Lhassa nas-rGya-gar hphags-yul bar-

gyi Sa-lam-du *h*khod-pahi ser, skya, drag, zhan, Lhahi mi-rje *r*dsong *b*shod *g*nyer las-*h*dsin. Sog, Bod, Hor, hBrog, ir-*h*ch hihi *h*grul *h*grims, lam *h*phrangs *b*srung bkag rgan mi *d*mangs bya-va zhi drag-gis sne' slébs *b*chas mthah dag-la springs-pa. — Lha — sa p'hun-ts'hogs *l*chang-lo chan-gyi *h*gron-po *m* Go-*d*kar It-hang-na-chan mi bzhi zhon khal *b*chu-drug *b*chas nyé-khohi ts'hong gyur grubs-nas rang yul-du log *h*gro-var stahur-gyi (? Lhahur-gyi) mtshon gang spyihi par rog nyan-du gang *h*gro-las sné' gor *h*p'hrog *b*chom sogs *g*nod *h*gol-du log-par *h*gro-va nyan ma byed-par phar phyir-du bde-var *h*grim — chhug. — Zhes sa-hbhrug zla ts'hes-la lugs *g*nis kyi *m*dan-sa Chhos-*h*khor chhen-po d Pal-gyi Lha-sa nas bris. Bod-pahi zla *h*dres med-ching lo-thog mi-khal-gyi hkhri sgrub dés *h*gré byung phyin bdé-var hgrim chhug.

L. S.

Forditás:

A nemes városból Lhassából, a melyet a Vallásnak versenytere övez:

Azoknak, a kik az Arya Desa (Arya ország, Kelet India) felé vívő uton laknak; a papi, világi, nemes és nem-nemes uraknak, kik tudnillik emberek felett parancsolnak; a várak lakóinak, ügykezelőknek, igazgatóknak, mongol, tibeti, és török származásu egyéneknek és a sátrak lakóinak a pusztában, az ide s tova utazó követeknek; rövid átjáratok elzáróinak, azon főnököknek, kiknek feladatuk nagy és kis ügyeket elintézni: mindezeknek ezennel megparancsoltatik: hogy ezen négy utazó, kik Lhassa lakói, különben *l*Chang-lo-chani mohamedánok Ithang-nából; kicserélvén portékáikat, hazájukba visszatérnek, tizenhat tehercsomaggal, gombolyékkal, állatok hátán, védelmükre nehány lahóri kardon kivül semmi eszközzel nem birván: ne háborgassátok, meg ne lopjátok és meg ne raboljátok őket; de engedjétek meg, hogy békében járhassanak.

Ekképen volt irva a nemes Lhassából, a nagy vallási versenytérről, a vallási és világi ügyek tanácsházából. Sa-*h*brug évben (1688.) napján hónapjában (itt a számok nincsenek betöltve.)

P. S. Tibeti ember nem kiséri őket. Van birtokukban egy csomag ennivaló is, a mennyit tudniillik egy ember hátán elbirhat

e szerint egy csomaggal több mint fentebb említve volt, de azért engedjétek őket békében utazni.

P. H.

Jegyzés. S. T. D. betűk az okmány végén alkalmasint «Sanctae Theologiae Doctor» czímet jelentenek.

Befejezés.

Ezen közleménynyel Körösi Csoma Sándor angol nyelven kiadott munkáinak lajstroma az «A. S. Journal Index», e szerint ki van merítve, kivévén mindig a *tibeti nyelvtant* és *szótárát,* mely két munkája, a mint a darjilingi temetőben emelt sirkőre is rá van vésve «legjobb és valódi emléke».*)

Ezen tizenhat közleményből is meg fog a magyar olvasó némileg győződhetni azon cselekvési körnek terjedelméről, melyet szerzőnk, kutatásainak rögös útjában annyi szorgalommal és kitartással és oly hiven tanulmányozott.

Egy érdekes része Csoma munkájának, az t. i., mely közleményeink *ötödik-, hatodik-* és *hetedikének* tárgyát képezi, minap franczia nyelven is megjelent, M. Léon Feer által lefordítva, illetőleg megbővítve, az «Annales du Museé Guimet» második kötetében. Az eredeti nevek ezen franczia kiadásban, az angol mintájára szanszkrit és tibeti typusokkal vannak lenyomtatva. Ezen eljárás közleményeinkben mellőztetett és egyedül a közönséges római betükkel való alliteratio használtatott, azon fontos oknál fogva, mivel vágyakodva a teljesség elérése után, közleményeink közzététele szükségképen megnehezíttetett és tán sok időre elhalasztatott volna; és ha végre a feladat valósul, annak hasznát csak is *a jövőben tán felmerülő* valamely tibeti *magyar tudósnak* válhatnék némi szolgálatára; a ki előtt pedig, szakember létére, Csomának eredeti iratai mindig tárva fognak maradni.

Ezen közleményekben a szerzőnek irásmódjához és szelleméhez való hű ragaszkodás volt a vezérirány, reméljük tehát, hogy számos fogyatkozások daczára is az eredeti szöveg értelme hűen van képviselve; a hol mégis elrérés történt, az a gyakran előforduló ismétlések kikerülése miatt és egyéb okoknál fogva mutatkozott kivánatosnak. A következő két közlemény tárgya a Journal későbbi számaiban jelent meg.

*) Are his best and real Monument.

TIZENHETEDIK KÖZLEMÉNY.

Észrevételek a Himalayák túlsó vidékein divatozó buddhista Amulettekről.

(Lásd: *Journal Asiatic of Bengal*, vol. IX. Part. II. pages 905 etc.)*

Azon két irományi-tekercsre vonatkozólag, melyet ön Almorahból vett, s mult hó 17-én nálam hagyott Mr. Carte levelével: van szerencsém önt értesíteni: hogy mind a kettő bizonyos kivonatokat tartalmaz a nagyobb Tantrika művekből vagyis vallásos értekezésekből tibeti nyelven, közbe Mantrák lévén szőve sanszkrit nyelven.

Az első irományi-tekercs hossza nyolcz láb és öt hüvelyk, melyből két láb és öt hüvelyk esik az ábrákra, hat láb pedig az irott szövegre; ez pedig 244 sorból áll; mindegyik sor hossza két és fél hüvelyk, tibeti nyomtatásban. Hogy mit jelentsenek az ábrák, arról bizonyost nem mondhatok, de, véleményem szerint, az első rajz a kormányzót ábrázolja egy győzedelmes király képében vagy talán azon eszményi lényt, a ki az illető évnek folyamát vezérli. A másik rajz egy teknősbékát ábrázol, kilencz pecséttel a paizs alján, mely pecsétek a szerencsés és a nem szerencsés időszakokat képviselik, a szerint tudniillik, a mint a hold mindennapi útjában bizonyos planéták és egyéb csillagzatok által befolyásoltatik. Aztán következik tizenkét állat, még pedig szemközt egymással. Ezek által az évek vagyis inkább a tizenkét évből álló cyclus van jelölve; például: az egér és az ökör, a tigris és a nyul, a sárkány és a kigyó, a ló és a juh vagy kos, a majom és a madár, a kutya és a disznó. Ezután az amphora és a halak, a tizenkét zodiacus jelvényt képviselvén, továbbá a négy planéta, a nap és a hold stb. jelvényei. Aztán a világ négy, nyolcz és tiz szegletének ábrái. A király és minisztere, a ló, az elefánt, a katona, a nap, a hold és a szem ábrái stb. Aztán, a madár fején kezdve, lefelé két sorban láthatók chinai jelképi rajzok vagy betük, melyeknek értelme talán azonos a fent leirt ábrákkal. Ezen jelvények a Han dynastia idejében divatoztak, két századdal Krisztus előtt, használatban vannak ezek maiglan is a tibetieknél, nagy négyszögü pecséteken.

Ezen okmányon továbbá rövid ismertetése van a Tantrika-

féle öt munkának, sutrák ezek, külön czimek alatt, de a sanszkrit szöveg legnagyobb részben hibásan van leirva.

1. *Az első sutránák tartalma.* Az üdvözlés sanszkrit nyelven így hangzik: Namo shri kalachakrayé, melynek így kellene állania: Namas shrí kálachakraya, azaz: üdvözlet az «idők körének». Az év, a hónap, a nap és az óra: egy fejedelem, egy miniszter, egy katona és egy kard által vannak jelképezve. Az esztendőnak valamennyi védnöke, úgy a hónapé, napé és az óráé; a planéták, a csillagzatok, az egyes csillagok, a napok, az alsó rangú ördögök: mindnyájan felszólíttatnak, hogy tekintsenek ezen jelvényekre és kedvezzenek azon egyénnek, a ki azokat hordozza, vagy ha saját személyén viseli ezen jelvényeket és a mystikus imákat elmondja, hogy az minden vállalat keresztülvitelében szerencsés legyen. Elő van számítva több részletes foglalkozás és cselekvény, a vallásos áldozatok végbevitelére, polgári kötelességekre és háztartásra vonatkozólag; az istenségek minden osztályához külön fohász van intézve, hogy az illetőt foglalkozásaiban ne akadályozzák, sőt inkább elősegítsék, hogy jólétben gyarapodjék és fáradozásainak szerencsés eredményét érje el. Itt is előfordul több Mantra, a legutolsó így hangzik: Om! Supratis'ht'ha Vajrayé-Swáhá Mangalam.

2. A második munka sanskrit nyelven rövid fohászokat tartalmaz, Shakya Munihoz, Vagishwari, Manipadmé, Vajra Páni, Vajra Guru és Padma Siddhi-hez.

3. A harmadik másfél slokát tartalmaz tibeti nyelven és egy mystikà formulát sanskritul, Manju Shri, a bölcseség Isten tulajdonainak költői elmondása ez. Azt állítják, hogy ezen rövid Sutra, melyet Shakya maga tanított, és a Krisztus utáni 9-ik században Padma Sambhava Lho-brog tartományban Tibetországban föld alá rejtett, Chos-kyi d'Vang phyug Guru által felásatott és kihirdettetett.

4. Ez tiszteletre méltó Sutrának hivatik, mely a világ tiz szegletének homályát eloszlatja. Az üdvözlet különösen Jampalhoz és a világ tiz szegletében levő tiz Buddhához van intézve. A világ tiz szegletének mindegyikében képzeletileg egy Buddha tartomány van jelezve, egy-egy Buddhával. A tiz szeglet ez: t. i. a négy fő pont (éjszak, dél, kelet, nyugot), négy közbe eső pont, a zenith és a nadir. Mindegyik Buddhához ez üdvözlet van intézve egy rövid fohászszal, mely ekkép szól: «ha szögleted felé irányzom lépteimet,

elérvén czélomat, engedd, hogy mihamarább haza térhessek.» Ugy szinte egy kérelem a Buddhákhoz, hogy az, a ki ezen Sutrát magával hordja, elérje családjával együtt azon áldásokat, melyekben Shakya által részesíttetett azon szép arczú ifju, a ki ezen Sutrát tőle megtanulta. Ennekutána következnek más mantrák. Végre el van mondva, hogy ki által és Tibetnek mely részében fedezték fel és ásták ki a földből ezen sutrát.

5. Ennek neve «a nyolcz világosságnak Sutrája». Az üdvözlet a Buddhához, a valláshoz és a papi rendhez van intézve. Több mantra fordul itt elő sanskrit nyelven, valamely szerencsétlen esztendő, hónap, nap és óra vagy gonosz jellemü planéta vagy csillag hatásának eltávoztatása végett. Más mantrák a délelőtti vagy délutáni időben történhető szerencsétlen esélyek megelőzése végett szerkesztvék. Ennek utána egyéb mystikus imák következnek, azon szerencsétlenségek eltávolítására, melyeket netalán Brahma a nagy Isten, a Maha Deva, okozni hajlandó lenne. Ezután következik egy fohász, hogy a Mantrák ismételt elmondása folytán a gonosz lelkek mindnyája elüzessék, az ellenség hadserege kudarczot valljon, s hogy minden óhajtás beteljesedjék. A végén ezen mantra áll: Om! Vajra, Chan'da Mahá Roshana Húm, Phat. Namas Chan'da Vajra Krodháya, Hulu Hulu, Tishtha Tishtha, Bandha Bandha, Hana Hana, Armati Húm, Phat, Mangalam.

II. A másik iromány-tekercs négy láb és nyolcz hüvelyk hosszú, ide értve a tizenkét állat ábráját, melyek egy-egy cyklusban foglalt tizenkét esztendő szerint vannak elnevezve. Ezen tekercs 121 sorjában, melyek mindegyike három hüvelyk hosszu, foglaltatik másolata kéziratban, az első okmány két utolsó számának, úgy szinte egy ábrája a teknősnek, alsó pánczélán levő kilencz pecsétjével négyszögben, és azután következik egy sorban függőlegesen a tizenkét állat ábrája, melyek a közönséges cyklusnak éveit képviselik. A kézirat könnyen olvasható, de az orthographia helytelen, s a sanskrit czimek és a Mantrák hibásan vannak lemásolva.

Ez, röviden szólva, tartalma a két iromány-tekercsnek, melyet a Tibetiek amuletek gyanánt szoktak viselni, a végett, hogy bizonyos Istenségek kegyeit maguknak biztosítván, mindenféle gonosz lelkek hatását magoktól eltávoztassák.

TIZENNYOLCZADIK KÖZLEMÉNY.

Saskya Pandita «Shubhashita Ratna Nidhi»*) czímű munkájának ismertetése kivonatokban.

(Lásd: *Journal Asiatic of Bengal*, vol. XXIV p. 141. és vol. XXV. p. 257.)

Előszó.

Az Asiatic Journal kiadói tudatják, hogy: az itt közlött értesítés készen volt már 1833-ban és közzététetett volna már régebben azon közlemények sorában, melyek ezen «Journal» korábbi számaiban láttak napvilágot; de a szerzőnek bekövetkezett halála nehézségeket támasztott a terv kivitelében a tibeti-szöveg kinyomatását illetőleg. Ezen nehézségek már most 1856-ban elháríttattak Dr. Campbell úrnak szíves közbenjárása által, a ki az első levonatokat kijavíttatta a Darjilingban lakó Aden Cheboo Lama által. Ezen buddhista pap a Tibetben fekvő Merduling nevü zárdában tanulmányozta a vallását és az irodalmat.

Csoma idézi a Kahgyúr lajstromában találtató 23-ik levelen a 44-ik lapot, mely gyűjteményt ő már ezen Journal II-ik kötetében is ismertetett.

A Shaubshita Ratna Nidhi műnek szerkesztője, a hires «Sa-skya Pandita» (tibeti néven: K'un-*d*gah *r*gyal-mts'han *d*pal *b*zangpo; Sanskritban: Ananda Dwaja Shri Bhadra), ki a 13-ik században virágzott Gengizkhan és utódjainak idejében. Shaskya zárdában lakott, Közép-Tibetben Ts'ang tartományban, egy száz napi út távolságnyira Teshi Lhunpótól. Azon nagy Láma, kinek neve *h*Phags-pa *h*Gro *m*Gon, és a kinek, a mongol dynastiából származott chinai császár, Kublai Khan, a 13-ik század második felében, az egész Közép-Tibetet adományozta, ezen tudós Pandit testvéröcscsének fia volt. Utódaik, maiglan, a nevezett zárda

*) *Shubhashita Ratna Nidhi* — értelme a következő:

Sanskrit nyelvben a *su* azt jelenti hogy: jó, hasznos, üdvhozó; *bháshita*, kiejtett, elmondott (tehát üdvhozó) beszéd, hasznos mondatok. *Nidhi* — szekrényt, szelenczét, tartót jelent, *ratna* pedig drága kő, s az egésznek jelentése ez:

«Az üdvhozó mondatok drága kövének kincstára, azaz: szép mondatok gyűjteménye.»

birtokában vannak, a hozzátartozó javadalmakkal, s méltóság tekintetében az első helyet foglalják el a Lassai és Teshe Lumpoi nagy Lámák után. A Sha-skya zárdája Tibet azon helyiségeinek egyike, a hol jelenleg is sok sanskrit-könyv létezik, mely eredetileg Indiából került oda.

A tiz erkölcsi törvény ez:

1. Ne ölj.
2. Ne lopj.
3. Ne légy házasságtörő.
4. Ne hazudj.
5. Ne szidalmazzál.
6. Ne beszélj bolondságot.
7. Ne légy rágalmazó.
8. Ne kívánd másnak javait.
9. Ne légy gonosz indulatú.
10. Ne ragaszkodjál makacsúl gonosz elvekhez.

Ezen tíz törvényhez a következő szabályok csatolandók, melyek Srong-btsan, Tibetnek vallásos királya, a Dharma Rajah (az az Apostoli király — a hitnek védője) hirdetett ki:

1. Imádd az Istent. Ez az első.
2. Gyakorold az igaz vallást. Ez a második.
3. Tiszteld a tanult embereket.
4. Becsüld meg szüleidet.
5. Tanusits tiszteletet a magas rangúak és a vének iránt.
6. Légy őszinte és jó szívü, barát és ismerős irányában.
7. Légy hasznára honfitársadnak.
8. Légy részrehajlatlan.
9. Utánozd a jó embereket.
10. Tudjad helyesen élvezni földi javaidat.
11. Háláld meg a vett szívességet.
12. Tartózkodjál a hamis mérték használatától.
13. Szabály szerint, légy párthoz nem tartozó s önzetlen.
14. Ne hallgass asszonyi tanácsra.
15. Légy udvarias a beszédben és okos a tanácsban.
16. Kövess magasztos elveket és légy nemes lelkü.

Ime ez a nevezett tizenhat szabály.

A műnek czíme pedig sanskrit nyelven így szól: Subhásita Ratna Nidhi náma Shastra.

Az üdvözlet, Manju Sri-hoz van intézve.

Áldozati ajánlatoknak bemutatása a mindentudónak, az emberek fejedelmének. Mit kell érteni «a válogatott mondatok kincstára» alatt vagyis szórul szóra lefordítva: «a szép mondatoknak becses kincse» alatt, a hogy tudniillik ezen irodalmi mű neveztetik. Tisztelet adassék a hPhags-pa hjam dpal, a bölcseség Istene ifju alakjának. Sanskritban Arya Manju Sri Kumár Bhuta. Miután bemutattam volna ajándékaimat a legértékesebb tárgyakból, melyeket biztosítottam az Istenek legfőbbike, t. i. Sakya vallásos oktatásaiból és Nagarjunától, a ki a logikusok fejedelme és Vyása, Válmiki, Akshapáda s más bölcsektől: imádni fogom az emberek királyát: a Mindentudót!

Ezen világ mindenféle dolgait érdeklő bölcs elmélkedéseknek előadása s az erényes egyének magaviseletéről szóló értekezés, mely az erkölcsiség következményei ellen nem vét; ezen munka az, mely a válogatott mondatok becses kincsének neveztetik.

I. A bölcs emberekről való megjegyzések.

1. Ha bár a jövő évben kellene is meghalnod, gyarapitsd a tudományt: ha bár ez életben bölcscsé nem is válhatnál, de ha a jövendőbeli születésed alkalmával tudományt viszel magaddal: becses ajánlat lesz az reád nézve.

2. Ha képességekkel birsz, mindenki körülötted fog seregleni, a nélkül, hogy valaki erre felhivást vett volna; az illatos virágot, bármi távolban legyen is, körülveszi a méhek sokasága.

3. A bölcs ember, birjon bár számtalan tökélylyel, mégis másoktól tanulni kész, és igy folytonos gyakorlat által elfogja érni végre a Mindentudást.

4. Ha a bölcs ember okosan viseli magát, hogy lenne képes őt az ellenség legyőzni, ha még oly tömérdek is? Az Ujjayanaból való Brahman egy maga legyőzte az ellenségnek minden seregeit.

5. Egy bátor, bölcs és szerencsés ember, a ki nagy erkölcsi érdemekre tett szert, legyen bár egyedül, le fog győzni mindenkit. Az oroszlán, a vadak királya és az egyedül uralkodó — a királyok királya — nem szorúl mások segitségére.

6. Ha eszes vagy, rabszolgáddá teszed a hatalmast is. A Garuda madár erős és hatalmas, mégis Vishnu szekerét vonni kénytelen.

7. A bölcs ember, midőn tudományt szerez, fáradozni kényte-

len, mivel munka nélkül bölcscsé senki nem válik. A ki hitvány élvezetet hajhász, el nem fogja érni soha a nagy boldogságot.

8. Légy bár gyönge, de ha értelmes vagy, mit árthat neked a hatalmas ellenség? A vadállatok királyát, bár erős volt, egy okos nyul megölte.

9. Az oceánt vizzel színig tölteni nem lehet. A király kincstára soha sincs megtelve pénzzel. Egy tárgynak élvezete soha ki nem elégít. A bölcs ember mindig bölcs mondásokat óhajt hallani.

10. Szép mondásokat a bölcsek még a gyermekektől is elfogadnak. — Kellemes illatnak okáért felszokták metszeni a pézsmány köldökét.

II. Jó és erényes emberekről.

11. A jó tulajdonok a kitünő emberek által mindenkoron dicsértetnek. A malayi sandálfa illata a világ mind a tíz szegletébe elszáll a szélnek szárnyain.

12. Ha erényes embert választunk mesterünknek, mindenki boldognak érezi magát. A bölcsek azt mondják: ha áldozat vitetik végbe oly drága kővel, mely egy uralkodó zászlaján díszlik, ez annak a jele, hogy az illető ország boldog.

13. Ha az emberek gonosz uralkodó alatt sinlődnek, eszükbe jut akkor az erényes király emlékezete. A kik forró lázban szenvednek, hideg viz után epednek.

14. Ha egy gonosz uralkodó bántalmaz, az erényes király annál inkább kész a védelemre. A ki egy gonosz lélek hatalmában van, a bűvész készséggel nyújt annak segedelmet.

15. Az erényes ember, habár anyagi állapota csökken is, viseletében csak annál vonzalmasabb lesz. Látjuk, hogy az égő fáklyát ha lefelé tartjuk is, lángja mégis felfelé lobog.

16. Az erényes fejedelem, a távolból is, hathatósan védi hozzá tartozóit. A terhes felhők összegyülekezése következtében a mezőség buzája gyarapszik.

17. Ez életben a jó szív okoz örömöt; a másvilágon a boldogság az ember gyönyöre; e kettő nélkül — egyedül gazdagságban — a bölcs ember élvezetet nem találhat.

18. A jó tulajdonok terjednek és szembetűnnek mindenütt. A muskatály-diófa virága, bár megeszik, mindenfelé kellemes illatot terjeszt.

19. A király nagy úr saját birodalmában, de az erényes ember tiszteletet arat, bár merre forduljon. Ünnepnapon szép a virág; a fejékességnek szánt drágakő mindenütt becses.

20. A tyúk, ha hizlalják, tojással bővelkedik; ha a páva csendesen marad, farka gyönyörüre nő; a szelid ló sebes futó; a szent embernek csöndes jelleme azt bizonyítja, hogy ő bölcs.

21. A művelt és a pórias egyénre árasztott jótéteményeknek hatása különböző. Jóllehet egyforma maggal vetjük be a szántóföldet: úgy tapasztaljuk mégis, hogy a termés minősége nagyon változatos.

22. Nemes származásodat tartsd fenn jó viseleteddel — ha tetteid rosszak, születésed hiábavaló. A sandálfa finom illatú, de ha szénné égetik, ki fogja megvenni illatáért?

23. A nagy jellemnek, ha olykor kegyet is veszt, nincs oka búslakodni. A hold, ha olykor el is fedi valamely plánéta, nem sokára ismét felderül.

24. Ha a nagy ember, gyöngéden bánik ellenségével, az viszont szívesen meghódol hatalmának. Az első egyeduralkodó, mivel mindenkit pártfogolt, közakarattal emeltetett fel méltóságának magas polczára.

25. A szent ember szűkölködjék bár, még sem fog oly kenyeret enni, mely gonoszsággal van keverve. Az oroszlán bármennnyire éhes, a tisztátlan okádékhoz hozzá nem nyúl.

26. A szent ember, bár élete forogna a koczkán — hogyan volna képes eltérni attól, a mi jó? A finom aranynak színe meg nem változik, ha égetik vagy ha vágják is.

27. Az alacsony lelküek rossz indulattal viseltetnek bár a szent emberek iránt, de ezek hogyan haragudnának e miatt reájok? A sakál hallassa bár üvöltő hangjait, a szarvasok királya mégis pártul fogja őt.

28. A világ a kitünő emberek jellemében szokott hibát keresni, nem az alacsonyokéban. A drága kincsekre bámulva tekintünk, de ki tenné ezt a tűzes üszökkel?

29. Fel nem hevülni a dicsérettől, nem törődni a gyaláztatással, jól ismervén saját tökélyeit — ez a kitünő embernek jellemvonása.

30. A tudomány, erély és ügyesség által szerzett javak: nem

mulékonyak. A kutya és a macska, ha két lábon állanak is, élő példái a szemtelenségnek.

31. Az úrnak nagysága tünik fel abban, ha szolgái minden tekintetben meg vannak elégedve. A lóra tett ékességek jó hatása nem hárul-e vissza urára?

32. A mint az uralkodó gondját viseli alattvalóinak és kegyelmesen pártjukat fogja, ugyanúgy kezeltetnek az ő ügyei is szolgái által.

33. A hol Buddha, a nagy Mester van jelen, ott ki ismerne el más bölcset? Jóllehet sok kitünő csillag ragyog az ég boltozatján, napkelte után azokat látni nem lehet.

III. Az esztelen, az aljas, az alacsony, a gonosz és a rossz emberekről.

34. A gonosz ember, ha meg is gazdagodik, viseletében csak rosszabb lesz. A folyam, bármennyi gátat vessenek is neki, mégis lefelé törekszik folyni.

35. Bár jó viseletünek látszassék a gonosz ember, ez csak képmutatás. Az egyszerü kristály bár a drágakövek látszatját viselje, de ha vizbe teszik, eredeti színét el fogja árulni.

36. A bölcs embernek intézkedései a gonoszok által olykor egy percz alatt megsemmisittethetnek. A buzaföld, melyet tulajdonosa évekig és hónapokig mivelt — jégeső által egyszerre megrontatik.

37. A gonosz ember saját fogyatkozásait szabály szerint másokra szokta tolni. A varju, miután valami tisztátalan étekkel élt, orrát szorgosan dörzsöli a tiszta földhöz.

38. Ha esztelen emberre bizod ügyedet, rosszúl fog kiütni, s lehet, hogy maga az esztelen is megsemmisül alatta. Azt mondják, hogy a midőn a rókafit királylyá választották, szerencsétlen alattvalóit is tönkre tette.

39. Az ostoba ember, a midőn boldogság után eseng, csak saját vesztére dolgozik. Egy bizonyos egyén, a kit kuruzsoltak, azt kivánván, hogy megszabaduljon a szenvedéstől, saját életétől fosztotta meg magát.

40. Az oly ember jelleme, a ki mások jóvoltára nem gondol, a baroméhoz hasonlit; s ámbár részt vesz az evésben és ivásban, de a táplálékot elkészíteni képtelen.

41. Az, a ki nem gondol arra, hogy mi hasznos, mi nem és

nem gyarapítja értelmességét és tapasztalatait, hasonló egy serte nélküli disznóhoz, mely csak azt kivánja, hogy gyomrát töltse.

42. Az, a ki nagyra van az esztelen emberek előtt, a bölcsek jelenlétében meghunyászkodik, jóllehet, nincs se púpja (mint a tevének), se taréja; de azért csak oly vad, mint a melynek eb fogai vannak.

43. Oda siet, a hol étel és ital van; de ha munkát adsz neki, megszökik; ámbár beszélni és szeretni tud, de azért ő csak amolyan vén eb, mely elvesztette a farkát.

44. Egy ökörnek lábanyomát vizzel könnyen megtöltheted, egy apró kincstár pénzzel könnyen megtölthető; egy kis földet kevés maggal bevetni sok munkába nem kerül; korlátolt értelmet kevés tudománynyal könnyen kielégíthetsz.

45. A kevély és esztelen ember, a ki megfontolás nélkül igér, álljon bár magas polczon, kudarczot fog vallani. *Balaráma* elveszté a három világot az által, hogy egy talpalat földet oda engedett.

46. Tudatlan emberek eszejárásában a majom-vezető többet ér egy bölcs embernél; a mig amazt vajjal és hússal tartják, az utóbbit üres kézzel engedik tovább menni.

47. A nevelés nélküli egyének, épen mert tudatlanok, csak annál nagyobb ellenségei a művelt embereknek. Azt mondják, hogy ha a havas vidéken télnek idején búzaszál nő, szerencsétlenség jele.

48. Oly egyének, a kik járatlanok a tudományban, hibáztatni fogják azokat, a kik tanultak (értelmesek). Bizonyos szigeteken testi hibának tekintik azt, ha valaki golyva nélkül van.

49. Azok, a kik a vallás szertartásait csak felületesen ismerik, megvetik azokat, a kik a ritusokat tökéletesen gyakorolják. Chara tartományban nem ismerik el embernek azt, a ki két lábon jár.

50. Olyanok, a kik a vallási szertartásokat rosszul végzik, gáncsot keresnek azokban, a kik a szertartásokat helyesen gyakorolják. A kiknek kutyához hasonló fejük van, megvetőleg azt állítják, hogy az, a kinek szép az arcza, — nem férfi, de asszony.

51. Esztelen és értelem nélküli emberek, bár számuk nagy, mégis egyenesen az ellenségnek hatalmába rohannak. Egy értelemmel bíró nyúl egész elefántnyáján győzedelmeskedett.

52. Ritka dolog, hogy értelem nélkül a gazdagság hasznára legyen valakinek. A tápláló tehéntejet, a mint a példabeszéd tartja, kiszíjja a borju.

53. Esztelen emberek, a kik kincseket halmoznak rakásra, soha sem gondolnak arra, hogy rokonokat hagynak magok után. Miután gazdagságot halomra hordtak, mindenféle gonoszság és kárhozat utján elpusztulnak, mint a patkányok.

54. Az, a ki mindig mások támogatására vár, végre okvetlenül megbukik. Azt mondják, hogy a téknősbéka, melyet két varju hordozott, végre a földre zuhant.

55. Meg nem érteni azt, a mi jó és a mi rossz; megfeledkezni a tapasztalt szívességről; kérdést tenni az iránt, a mit már tisztán megértettünk; ép tisztán megértettünk; ép észnek birtokában lenni s mégis (vakon) mást követni: ezek az esztelen embernek jellemvonásai.

56. Ha a hadsereg előre nyomul: az esztelen hátra marad; ha visszavonul, ő előre megyen, s a hol enni és inni való van, minden áron azon igyekszik, hogy oda tolakodják.

IV. A vegyes jellemről (a bölcs és az esztelen emberről).

57. Egy szegény, de nemes születésü egyén túlteszen az aljas, bár gazdag emberen. — A midőn az éhező tigris elordította magát, majom a földre zuhant a fa tetejéről.

58. Az esztelen ember kibeszéli jellemvonásait. A bölcs ember magába zárja. A szalmaszál uszik a viz felületén, de a drága kő a fenékre sülyed.

59. A kevés tanulsággal bírók könnyen hívők; ha bölcsekké lesznek, megalázzák magukat. — A sebes folyó mindig nagy zajt okoz, de az Oczeán csak ritkán zúdul fel.

60. Csak az alacsony lelküek beszélnek ócsárlólag a szent emberekről, de ezek nem teszik azt amazokról. Az oroszlán védelmezi a rókasereget, de egy róka a másik ellen támad.

61. A nagylelkű ember, ha haragszik is reád, gyöngéddé válik, ha meghajolsz előtte: de az alacsony lelkü fenhéjjazóbb lesz, ha engedsz neki. Az arany és ezüst kemény bár, elolvasztható; de az eb ganéja még büdösebb lesz, ha tüzre teszed.

62. A bölcs ember jelleme tökélyekből áll; az esztelen csak fogyatkozásokkal bir. Drága érczekkel fedezheted szükségeidet — a mérges kigyótól szerencsétlenségnél egyebet mit is várhatnál?

63. Egy gonosz ember, ha erdőmagányban lakik is, aljas; az erényes férfi a városban is gyöngéd jellemü. Tapasztaljuk, hogy a vadállat az erdőben dühös és a nemes ló a városban szelid.

64. A kitünő ember csak saját fogyatkozásait tartja szeme előtt, a gonosz ember csak másokban keres hibát. A páva csak tolláról itél, a denevér rossz előjel.

65. A kitünő ember, szelidsége következtében kíméli magát és kímél másokat; a gonosz ember fájdalmat okoz magának, úgy mint másoknak durvaságával. A gyümölcsfa él s eledelt ad másoknak is, a száraz fa élettelen léte miatt magának is, másoknak is terhére esik.

66. A mig kincscsel birsz, minden ember rokonod, ha sülyedezel, mindenki ellenséged. Oly sziget, a hol drága ércz van, látogatókat kap a távolból, de ha a tenger felszárad, lakosai elhagyják.

67. Csak a szükkeblü szokott ily különbséget tenni, hogy «ez barátunk, amaz ellenségünk». A nagylelkü ember szeretetreméltó minden ember irányában, mivel kitudhatja azt előre, hogy ki lehet hasznunkra a jövőben?

68. Tanult emberek gyönyörködnek a tudományban, de a tudatlanok nem cselekesznek úgy. A mézhordó méh a virágot keresi fel, de a dög-légy azt nem teszi.

69. A tanult férfi tanult emberek között talál gyönyört: a bölcs embert hogyan értené meg az esztelen? Lám a Sandal-fa,*) mely drágább az aranynál, az esztelenek által szénné égettetik.

70. A bölcs férfi tudja, hogy mit teszen, — a tudatlan ember mások tekintélyét követi. Ha a vén kutya ugat, a többi futásnak ered, a nélkül, hogy legkisebb ok lenne rá.

71. A bölcs szorult állapotában is szép beszédével örömet okoz másoknak. Az esztelen ember ingerlő veszekedéseivel önmagát és másokat veszélyezteti.

72. Némelyek a beszédben látják a főtökélyt — mások hallgatnak és az értelem mélyébe hatolnak. A rossz eb első az ugatásban, ha ellenséget vél: de a macska meghunyászkodik s úgy fogja meg a réczét.

73. Az erényes ember feleseléseiből jó származik: de az esztelen ártalmat okoz még barátságával is. A szemek haragjokban is pártfogásuk alá veszik az embereket. A halál ura, ha mosolyog is, megöli az embert.

74. A kitünő ember, mint a drága ércz, minden tekintetben

*) Santalum album; Santalaceae, Lindley.

változatlan: a gonosztevő, mint a mérleg nyelve, mindegyre változik.

75. Mindaddig, a mig az ember szemérmes, fel van ékitve a tulajdonok legszebbikével: ha a szemérem elveszett, a jó tulajdonok önzőkké válnak, és a rossz hir kezd terjedezni.

76. Az erényes férfi képmutatás nélkül ad egyenes felvilágosítást, ha gazemberhez fordulsz — tévutra vezetend. Habár kicsinylőleg viseled magadat egy szent ember (Bodhisatva) irányában, ő mégis kegyteljes lesz tehozzád, de bárminő dicsőítést intézzél Jamához, a halál urához, ő mégis megsemmisit.

77. A mi neked hasznodra van, az másnak kárára lehet. Ha a hold felkél, a kumuda-virág kinyilik és a Padma összecsukódik.

78. Gonosz tettek által az ember elérheti czélját, de a bölcs egyén ily módokhoz soha nem fordúl. A bölcs ember szégyenére nem válik, ha czélját el nem éri, feltéve, hogy igyekezete becsületes volt.

79. Erényes emberek között viszálkodást támasztani nehéz: de könnyü őket kibékíteni; az alacsony lelküeket könnyü elválasztani, de kibékíteni felette nehéz. Lám! mily nagy a külömbség a Sandal-fa és a szén között, mely fájából készült.

80. Az erényes ember fogyatkozzék bár egy időre, de ismét felgyarapszik, mint a növekvő hold; ha az alacsony lelkü romlásnak indul, el fog veszni, mint a mécs világa.

81. Gazdagság az alacsony lelküt fennhéjjazóvá teszi; — de az erényes embert gyöngéddé és alázatossá. A rókafi, ha jóllakott, viselete kihivó, az oroszlán ellenben akkor pihenni megy.

82. Az erényes uralkodó, ha ellenség van jelen, alattvalóihoz ragaszkodóbb lesz. Az anyának szíve fáj beteg gyermekeért.

83. A jó ember, ha a gonoszok szövetségébe lép, meg fog romlani. A Ganga vize kedves ízü, de ha eléri a tengert sóssá válik.

84. Az alacsony jellemű ember, ha szent embert tart maga mellett, viselete olyan lesz, mint a szent egyéné. Lám: mily illatossá válik azon egyén, a ki magát pézsmával bekente.

85. Oly szilárdan áll az erényes férfi, mint a Riráb hegye, melyet semmi teremtett lény helyéről el nem mozdithat. Az alacsony lelkű embernek viselete oly könnyen változik és idestova szállong, mint egy pamut darabka.

V. Gonosz cselekedetek.

86. Ha egy ravasz ember méltányosan beszél, azt saját érdekében teszi, nem pedig mások iránti tekintetből: az éjjeli madárnak nevető hangja rossz jel, mivel nem ered örömből.

87. Ha valaki túlságosan hirneves lesz magas polczra való emelkedése folytán, ha ott egy ideig fel is tartja magát, végre mégis megsemmisül. A szamár, a ki párducz-bőrbe öltözködött, miután egy gazda-ember búzaföldjét leette, egy más földmívelő által agyonveretett.

88. Azok, a kik egy gonosz embert választottak királynak, vagy azok, kik oly házban laknak, melynek teteje rongált, vagy oly kőszirt alatt, mely eső félben van: azok folytonos félelem között élnek.

89. A természeténél fogva gonosz embertől tartózkodjál, ha tudományos is. A mérges kígyót, ha drága kő ékesíti is fejét, az okos nem teszi keblébe.

90. Fenhéjazás által a jó tulajdonok kisebbednek; paráznaság által a szemérem elmosódik. Az oly gazda, a ki cselédjét mindig szidja, elveszíti előtte tekintélyét.

91. Ritka az oly ember, a ki képes jó tanácsot adni, de még ritkábban találni olyat, a ki hallgat a jó tanácsra. Nagyon nehéz egy tapasztalt orvost találni, de mily csekély azok száma, a kik tanácsát mindenben követik.

92. Ne itélj, minek előtte megfontoltad volna az ügyet. Sokszor megesik, hogy a becsületes ember, ha elveszti perét, csalónak tartatik. Az, a ki fontolgatva cselekszik, sok ellenséget szerez.

93. Bármennyire idomítsd a gonosz embert, természetét jóra változtatni lehetetlen — bármily szorgalommal mosd is a szenet, fehér színt neki nem adhatsz.

94. A rossz elvű emberben, a ki kincset szeret, barátod bár, ne bizzál. Sokan saját rokonaik által jutottak már tönkre a magasan állók megvesztegetései következtében.

95. Könnyü az oly ellenséget legyőzni, a ki bevallja tervét megrontásodra. De hogyan győzzed le azt, a ki jókori visszavonulást tanácsol?

VI. Az emberek cselekedeteinek természetes utja-módjáról.

96. Ha uralkodónak találnának választani, ritka eset, hogy előre tudnád, mi tévő légy ily körülmények között. Másokra saját szemeinkkel nézhetünk ugyan, de tükör kell arra, hogy önmagunkat láthassuk.

97. Bár a királyok száma nagy, csak kevés van közöttük, a ki igazságosan kormányozna. A mennyországban az isteni gyülekezetek száma igen sok, de fényben egyik sem mulja felül a napot és a holdat.

98. Az, a ki kárt okozhat, képes jót is tenni. A koronás uralkodónak hatalmában van bárkire átruházni országát.

99. Egy egyenes lelkű és értelmes miniszter az uralkodót, valamint az alattvalókat is boldoggá teheti. Ha ügyes ember ijjal lő, a kivánt czélt eltalálja.

100. A hol sokan egyetértenek, kis erők egyesülése által nagy dolgokat vihetnek ki. Az mondják, hogy egy oroszlánfi megöletett a vesztére egyesült hangya-sereg által.

101. Az, a ki rest és nem igyekező, legyen bár izmos, elsilányul. Az elefánt bármily erős legyen is, vezetője kicsi létére úgy bánik vele, mint egy rabszolgával.

102. Ha a büszkeség önhittséggé lesz, a magasan állók is kudarczot vallanak: a fehér halnak (?) csekély a teste, de még is megrontja a krokodilt.

103. A magas polczon állóknak nincs szükségök fenhéjázásra, az alacsonyak kevélykedése haszontalan. A drágakő nem szorul ajánlatra, ki ohajtana hamis drágakő lenni, bármennyire magasztalják is?

104. Rendszerint, az emberek a hozzájok hasonló polczon állók által szoktak megkárosittatni. A napfény megjelenésével minden más világító test elhomályosodik.

105. Légy jó lábon avval, a ki hasznodra van, legyen bár ellenfeled. Taszítsd el magadtól azt, a ki ártalmadra van, lenne bár saját rokonod. A tenger fenekéről hozott drága követ vedd meg, bármi legyen az ára. Üzd el orvossággal a bel részeidben levő betegséget.

106. Ha az ember házában kincs van, külsőségekben fogja

azt mutogatni. Ha a felhők esővel teltek, ide s tova mozognak és morognak.

107. Ritkaság oly emberre akadni, a ki mindenben tökéletes, de ritka szintén olyat találni, a ki kivetkezett minden jó tulajdonból. A bölcs ember inkább az olyannal fog jó lábon állani, a ki az erény, mint az olyannal, a ki a gonoszság felé hajol.

108. Kezdetben nem lehet megösmerni, hogy az illető egyén ellenségünk-e vagy barátunk. Az eledel, ha jól nincs megemésztve, méreggé válik, ellenben a méreg, ha tudod hogyan használjad, orvosság.

109. Maga ura lenni, mindig boldogságnak tekintetik; mások hatalmában lenni, mindig nyomoruság. A veszekedések okai gyakran csekélységek. Ha igéretet tettünk — kötelezve vagyunk.

110. Jellemedben birj bár minden jó tulajdonnal, de ha nincs jó ruházatod, mindenki le fog nézni. Ámbár eszes állat a denevér, de azon oknál fogva, hogy nincs tolla, meg van vetve az összes tollas világtól.

111. A balga ember kellemes lehet, ha keveset szól; a király méltóságteljes, ha tartózkodó; a nagyszerű látványok hatásosak, ha távolból szemléljük, a drága kő, ha ritka, nagy áron kél.

112. Szerfeletti vonzalom gyakran heves ellenségeskedésnek az oka; az emberek közötti viszálkodások legnagyobb részben túlzott czimboraságból erednek.

113. Megesik olykor, hogy a hosszú vitatkozás meleg barátságnak lesz okozója. Sokszor azt tapasztaljuk, hogy azok, a kik egymás között vitatkoztak, végre kibékülnek.

114. A fösvénynek kincse, az irigy lelkűnek hű élettársa, a gonosz indulatu embernek a tudománya örömet szerezni nem képes.

115. A kapzsi emberek gyönyöre a gazdagság; a nagyra vágyóké dicsőítésük; az esztelen ember örül, ha magához hasonlóra talál, az erényes ember akkor gyönyörködik, ha igazságot hall.

116. A rossz ember képessége, — egy hatalmas szónok hiányos míveltsége, — egy rossz lelkü úrnak szíveskedései — ritkán válnak valakinek hasznára.

117. A vagyonos embernek szava kellemes, az ügye-fogyott, ha igazat szól is, megvettetik. Egy fadarabnak, ha Malaya hegyéről hozatott, bár közönséges különben, mégis nagy értéke van.

118. A sok beszéd bajt okozhat, de a hallgatás által veszélyt lehet kikerülni. A csacsogó szajkó kalitkába záratik, de a szótlan madarak szabadon repdesnek.

119. Ha valaki képmutatás nélkül ellenségének minden tekintetben hasznára lenni igyekezik, és ha az ellenség enged, fortély nélkül és őszintén: az nagy jellemre mutat.

120. Mit sem tesz, ha egy tehetetlen ember haragszik. A hatalmas miért legyen haragos? Ennekokáért valamely ügynek keresztülvitelében haragosnak lenni oktalanság — ez csak magunkat emészt boszúságunkban.

121. Ajándékok által ellenedet is magadhoz vonhatod, ha mit sem adsz, saját rokonaid is elhagynak. Ha a tehén teje elégtelen, a kövér bornyú is leromlik.

122. A házi úr, a ki cselédjeivel gyöngéden bánik, könnyen talál szolgát és rabszolgákat. A ludak a nélkül, hogy hívnák őket, összesereglenek a tavak körül, a hol a lotus virág nő.

123. Ha az ember hasznát veszi vagyonának; ha alázatos, miután tudományt szerzett; ha hatalmas és az alatta lévőknek pártját fogja: ezen három körülmény másokat boldoggá teszen és magunknak is javára válik.

124. A hol egy hatalmas ember a támasz, az alacsony is magasra emelkedhetik, nézd csak a gyönge növényt, egy magas fát átölelve, a tetejéig ér.

125. A tehetséges embert, bár fogyatkozásai legyenek, pártolják azok, a kik a tudományban gyönyörködnek. Az eső elhomályosítja ugyan a láthatárt, de a világ lakói örülnek neki.

126. A tudatlanok között sok a vagyonos ember. A vadak seregében vannak bátorsággal bírók. Finom beszéd csak a műveltektől ered. Szent embert ritkán találhatni e világon.

127. Minden ember arról hires, a miben kitünő. A tudományos ember tudományánál, a vitéz ember bátorságánál fogva.

128. A mit a nagyok tisztelnek, azt lenézik az alacsony polczon állók. Chandra, a nagy óriás a nagy Iswárának feje-ékességét felfalta.

129. A tudomány, mely csak könyvekben létezik, a Mantrák, melyeket be nem tanultunk, azon dolgok, melyeket a feledékeny ember tanulgatott, szükség eseteiben gyakran csalékonyak.

130. Kedves illatszer az ebeknek és a disznóknak; a világos-

ság a vaknak; húsétel, ha az emésztés rossz; oktatás az esztelen embereknek — haszon nélküliek.

131. A művelt embert és a tiszta aranyat; a bátor katonát és a csinos lovat; az ügyes orvost és a gyönyörü ékszert — mindenütt nagyra becsülik.

132. Értelemmel és kitartó szorgalommal mi az, a mi el nem érhető? Úgy hallottam, hogy a Pandavák legyőzték a veszélyes ellenfélnek tizenkét csapatját.

133. A bérczek, a folyamok, az elefántok, a lovak, az élőfák, a lőszerek, a világosság sugarai, a zivatarok, a férfiak és az asszonyok egyformáknak látszanak az illető osztályban: de még is van különbség közöttünk abban, hogy némelyikünk nemeslelkü, másónk pedig elfajult.

134. A gazdagság legfőbbike a könyörületesség; a boldogság legnagyobbika a lelki nyugalom. A leggyönyörübb ékszer a tapasztalás; társaid legjobbika az, a ki önzéstelen.

135. Olyan egyén nem létezik, a ki gazdagság után való kóros esengései között mindig boldogságot érezzen. Élvezet és fájdalom felváltják egymást úgy, mint a nyár és a tél.

VII. Az illetlen magaviseletről.

136. Ha a rabszolga fenhéjazó; ha a remetének fáradalmai gyümöcstelenek; ha az uralkodó nem viseli magát az erkölcsi törvény értelmében: — ez annak a jele, hogy mind a három tévuton jár.

137. Szerénytelenül cselekedni; sok emberrel perlekedni; a hatalmasokkal ujat huzni; szenvedélyesen vágyakodni a nőnem után; ragaszkodni ahhoz, a mi rossz: ezen öt dolog csakhamar romlást von maga után.

138. A ki szegény létére mégis drága ruhát kiván, az irgalmasságból élő, ha büszke viseletű, az irodalomban járatlan, ha vitázni akar: — ez a három dolog nevetség tárgyává teszi az illetőt.

139. Az uralkodók több kárt szenvednek saját alattvalóiktól, mint az ellenségtől. Az oroszlán élet nélküli teste a benne találtató férgek által emésztetik meg.

140. Ha az uralkodó kárt okoz maga magának: — ki fogja őt megvédeni maga ellen? Ha valamely tárgy a világosság által homályossá válik, — nincs mód arra, hogy azt tisztán láthassuk.

141. Bizonyos ravaszlelkü emberek, bár hasznot nem húznak belőle, mégis szeretnek másnak kárára törekedni. Ámbár a mérges kígyó csak levegőből (?) táplálkozik, mégis ha élőlényt lát, vesztére törekszik.

142. A kéjelgés boldogságnak látszik, de gyakorlata bánatra ád okot. A ki boldogságát leli a borivásban, azt képzeli, hogy csak az őrült ember — boldog.

143. Az emberek óhajtása az, hogy sokáig éljenek s ha megvénültek, félnek az öregségtől. Tartani a vénségtől s mégis hosszú élet után sóvárogni, balga ember dolga.

144. Ha jelen van egy bölcs oktató s mégis tőle tanulni vonakodunk, hogy jó tulajdonainkat gyarapitsuk: oly ember vagy az ördög által van megszállva, vagy előbbeni gonosz tetteinek következményeiben sínlődik.

145. A kinek kincse van s azt sem maga nem élvezi, sem másokat könyöradományban nem részesít; vagy lázban szenved vagy javíthatatlan zsugori.

146. A ki ismeri az erényt és nem gyakorolja: vallása mi hasznára van? Bármennyire gazdag legyen az aratás, — a vadállat mi gyönyört talál benne?

147. Az, a ki rossz tetteinek következményeiben sínlődik, bírjon bár gazdagsággal, nem élvezheti azt. Az éhes holló jól nem lakhatik, ha hurok van letéve az eledelre.

148. Ha gazdagnak tartod azon embert, a ki nem képes élvezni javait, és nem részesít azokban másokat kegyadományképen: igen könnyü lesz magadat is felette gazdagnak tartani, ha azt képzeled, hogy az előtted levő hegy tiszta aranyból áll.

149. Sok tanult egyén van, a ki tudja és megmondja, hogy mi az, a mit erénynek nem nevezhetni: de igen kevesen vannak e világon, a kik ezt megértve, a szerint cselekednek.

150. Csupán azért, mivel valaki jó születésü és kellemes külsővel és ifjusággal bir — szépnek nem mondható: ha jó tulajdonai nincsenek; a páva tolla szép — de az egyedül a nagy emberek ékességére szolgálhat.

151. Semmi erőlködés által sem lehet elérni azt, hogy a természeténél fogva rossz egyén becsületessé váljék. Bármennyi ideig főzd a vizet, lehetetlen azt lángra lobbantani, hogy úgy égjen, mint a tűz.

152. Ok lévén reá, némileg menthető, ha haragra keltünk s erre nézve van orvosszer is: de ki találja meg a lecsillapitás módját oly egyén esetében, a ki ok nélkül jön dühbe.

153. Ha erényeink kiapadtak, helyöket rossz indulat fogja elfoglalni; ha az egyenes családi ivadék kihalt — korcsnemzetség lesz az örököse: ha a vagyon elkelt — nélkülözés következik: ha az élet elfogy, a halálnak előjelei mutatkoznak.

154. Ha gonosz cselekedetet nem vittél véghez, maga Indra sem képes vétket róvni reád. Miglen maga magától fel nem szárad, a víz forrását megsemmisíteni nem lehet az által, hogy földet halmozol reá.

155. Szép móddal, tévútra lehet vezetni a nagy lelkeket is. A Tirthikák féleszü mestere, Ishura tanitónak szokásait követi.

156. Ha az ember szerfelett hiressé lett gazdagsága miatt: vagyona vesztére lehet. Rendszerint a gazdag emberek támadtatnak meg, a koldusok fennakadás nélkül folytathatják utjokat.

157. Ha az ember nagy hírre kap ereje s ügyessége miatt, ez kárára lehet. A csatában többnyire olyanok esnek el, a kik erősek és ügyesek.

158. Gazdagság, élcz, erő és ehhez hasonló tulajdonokkal birók, társaid lehetnek ha erényes vagy: ellenkező esetben romlásodnak lesznek az okai.

159. A bölcs ember minden tettében tekintettel legyen saját erkölcsi érdemeire. Pályázás alkalmával nehéz találni egyet száz közül, a ki tökéletes erkölcsi érdemekkel birna.

160. Ha egy romladozó csatorna vízzel van tele, kidülhet bármely oldala. Azok, a kik dúsgazdagokká lesznek, ritkán hagynak ivadékot magok után.

161. A kincsekkel biró egyénnek ritkán van gyermeke; de ha van, gyakran megtörténik, hogy elvész az ellenség keze által. Ha valaki minden tekintetben boldog, sokszor megtörténik, hogy kora halállal vész el.

162. Ennélfogva a bölcs ember erkölcsi érdemeket fog szerezni. A boldogságnak egyedüli alapja az erény; ha az ember minden tekintetben boldogúl, az annak a jele, hogy az illető erkölcsi érdemeket szerzett magának.

163. Az, a ki ekképen okoskodik: «megcsalom szomszédomat».

magamagát csalja meg. Ha valaki egyszer hazudott, azután ha igazat mond is, kétkedni fognak szavaiban.

164. Az, a ki nem vizsgálja meg mi a jó és mi a rossz, és haragjában szomszédját megkárosítja, bánatot hoz magára, mint a fecske, mely megfosztatott társától.

165. Mind itt, mind a más világon, ha komoly munkásság nincs benned, virágzó állapotba nem juthatsz. Bármennyire jó a talaj, nem számíthatsz gazdag aratásra, a nélkül, hogy azt szorgalmasan ne mívelnéd.

VIII. Az emberek cselekedeteiről.

166. Egy értelmes pandit kis dolgot is kellő figyelemmel fog elvégezni, s ha boldogul, elérte czélját, ha pedig nem boldogul, szép mégis, hogy eszélyesen járt el.

167. Az emberek érzelme nagyon különbözik; bár ki legyen is az illető, nehéz föladat mindenkinek tetszenie, de azon egyén, a ki minden jó tulajdonokban a tökéletesség felé törekszik: közel áll ahhoz, hogy a czélt elérje.

168. Gyarapítsd tapasztalatidat agg korodban is. Jövő életedben hasznodra fognak azok lenni; könyöradományok ott mi előnyt fognak adhatni?

169. Vagy ragaszkodjál ahhoz, a ki tökéletes a tudományban, vagy keresd a közönséges emberek társaságát. Könnyü magaddal hordani egy palaczkot, akár teli van, akár üres.

170. Kicsoda állhat ki oly egyént, a ki csak kevéssé ismeri a tudományt? ki az, a ki képes lenne fején vízkorsót hordani, ha az csak félig van megtelve.

171. Az, a ki jól megértette, hogy mi különbség van a kitünő és az alacsony ember között, tudja, hogyan kell saját ügyeit elintéznie. Ez az igazi alapja a jólétnek.

172. Erős elhatározással a tökély felé, az alacsony emberből egykoron főnök lehet; ha a papagáj jól taníttatik olyanok által, a kik értenek az oktatáshoz, tudni fogja saját becsét.

173. A csekély tehetségűek is, ha nagy emberekre támaszkodnak, sikert arathatnak. Egy csepp víz, csekély dolog, de ha a tó vizével vegyül, ki tudja mikor fog kiszáradni?

174. Ha valaki nem bir elég értelemmel, eszesen cselekszik, a midőn bölcs emberhez fordul tanácsért. A csupasz kéz nem öli

meg az ellenséget; de ha fegyvert ragad, nemde könnyen megteheti azt?

175. Ha tudsz okkal móddal élni, frigyesül biztosíthatod a veszélyes ellenséget is. Méreg nagy mennyiségben veszélyt okoz: de ha érted, hogyan kell azt vegyíteni, orvosság lesz belőle.

176. Fogadd el az eledelt és a pénzt, a mit ajánlanak tanulmányaidért; hallgass másokra s hagyj föl a büszkeséggel. Elérheted a gyümölcsöt a fa tetejéről, de ha tovább merészkedel, a földre fogsz zuhanni.

177. A míg elég erővel nem birsz, légy türelmes ellenséged irányában; de ha eléggé erős vagy, cselekedjél úgy, a mint legjobbnak látod. Így van ez tanácsolva más Shastrákban is.

178. Légy méltó tisztelettel és mindig bőkezűen jutalmazd meg a magad körül lévőket. Azt mondják, hogy az áldozathozatal és ajánlatok által mindent elnyerhetünk az Istenektől, úgy mint a túlvilági lelkektől.

179. Kellő határokon belül, a fejedelem megadóztatja alattvalóit, minden elnyomás nélkül. De a Sábtru kiszárad, ha illatos nedvéből sok kiszivárog.

180. Gondod legyen arra, hogy eltitkold cselekedeteidnek indokait. Átalában véve, gyöngeségnek mondható, ha eljárásunkat egészen föltárjuk. Ha a szemünk el nem találja czélzatait, az ember nyakára nem illesztették volna a kötelet.

181. Mire szolgál oly étel és portéka, melyet mások megvetnek? A bölcs ember hogyan élvezné az oly piszkos tárgyakat, melyek kutyáknak és disznóknak szolgálnak eledelül.

182. Soha ne használjunk oly kifejezéseket, melyek mást megsérthetnek, még ha az ellenségünk is; mivel azok csakhamar visszafordulnak, mint a visszhang a szirt oldaláról.

183. Ha ellenségednek ártani kívánsz, légy tökéletes minden jó tulajdonokban. Ily esetben az ellenség bosszankodni fog. Te pedig tökéletesebb leszesz az erényben.

184. Az együgyű ember gyöngéd szívű ellensége irányában, a kit pedig erőszakkal kellene legyőznie. Az, a ki testének javát ohajtja, a betegséget kiirtja belőle, érvágás és égetőszerek által.

185. Nehezteljen bár reánk saját pártunk, de azért cserbe hagyni nem kell. Ha ellenségünk gyöngéden viseli is magát irántunk, ügyét sajátunkká még se tegyük. Egy varju a másiknak fáj-

dalmat okoz bár, de azért a bagolylyal még sem fog frigyre lépni a sértett fél.

186. A bölcs ember bármit vigyen végbe, legyen az csekély vagy nagy dolog, mindig megfontolva tegye. Ha az oroszlán egyszerre nyulat és elefántot öl, nincs ideje akkor a fontolgatásra.

187. Ha olyanok társaságát keressük, a kik kitünőbb polczon állanak mint mi, az hasznunkra szolgál. Azon madaraknak, melyek a Sumeru hegy oldalán lakoznak, színök oly ragyogó, mint az aranyé.

188. Ha egy magas polczon álló emberben bizakodol, a ki irigy, hirnévre szert tenni soha nem fogsz. Nézd csak, mennyire fogy a hold, ha a nap közelébe jutott.

189. Ki lenne képes oly emberrel szövetkezni, a ki nem hajt a barátság követelményeire? A szivárvány mily gyönyörű; esztelen ember hibája, ha azt valódi ékszernek tekinti.

190. A mit magunknak nem kívánunk, azt más ember irányában tennünk soha sem kell. Ha valaki által megkárosíttatunk, gondoljunk arra, hogy miként érezünk azon esetben.

191. Ha azt teszszük másoknak, a mi magunknak kellemes, ők szinte ugyanazon módon kellemes viszonzással fognak megtisztelni.

192. Az olyan ember mindig boldog, a kinek alkalma van érdemes egyénekre támaszkodni, tanúlt emberek tanácsával élni és finom jellemű egyénekkel társalogni.

193. A gyönge lelkűek azt képzelik, hogy mindaz, a mit ők mondanak, helytelen. Olyan ember, a ki így vélekedik, ha nem beszél, nagyon gyanus szemmel tekintessék.

194. Alkalmas helyen és időben, mély megfontolás után, beszélj olykor. Jóllehet, beszédedben egyedül udvarias szavakra szorítkoztál, de ha túlzásra viszed, nem lesz annak értéke, valamint nincs a fölösleg portékának.

195. Nagyon nehéz, a tudós egyéneknél is, a fogyatkozást hibának tekinteni. Vigyázz, mert olyan ember, a ki hévvel azt állítja magáról, hogy fogyatkozásokban szenved: bizonyára vétkes ember.

196. Légy bár kincs és szolgasereg nélkül: de ha társad egy értelmes barát, ily esetben a barom is *el fog igazodni.* Mennyivel könnyebben tehát az értelmes ember?

197. Oly ellenséggel frigyre ne lépj, a ki rég óta megrablásod után törekszik, bármennyire ohajtja barátságodat. Forró víz által a tüzet eloltani nem lehet.

198. Bizalmat tanusíthatunk ellenségünk irányában is, ha különben szelid természetű, igazságos és becsületes ember. Hallottam oly egyén felől, a ki a jóhirű ellenséghez folyamodván oltalomért, az megvédelmezte élete végeig.

199. Ámbár jól értesz dolgodhoz: mégis mindent megfontolva tégy; a ki ezt elmulasztja, megadja gondatlansága árát.

200. Ha ellenedhez pártfogásért folyamodol, tanusíts iránta figyelmet és őszinte hódolatot. A Puranákban meg van írva: hogy a holló patkányra támaszkodván, megmenekült.

201. Lehetetlen, hogy ügyeidben sikert ne arass, ha cselekedeteidet eszélyesen intézed. Ha a tisztán látó eszélyesen halad előre, ki fogja kerülni a meredek mélységet.

202. Minél inkább törekszel a magas polcz felé, annál őszintébb az igyekezeted, hogy másoknak hasznára légy. Azok, a kik arczukat ékítni ohajtják, nemde előbb fogják megtörülni a tükröt?

203. Minél inkább igyekszel ellenségeden diadalmaskodni, annál nagyobb szükség van arra, hogy minden jó tulajdonodat igénybe vedd. Lám, mennyire megzavarodnak az illetők, ha látják, hogy az ellenség előkészíti fegyverét.

204. Ohajtásodat káromkodással elérni ez életben nem lehet. Habár lelked önző is, de azért légy udvarias mindenki irányában.

205. Ha saját vagyonunkhoz szép szerrel birtokunkba ejtettük a másét is: az mindegy, szép szerrel, vagy erőszakos módon kerítettük-e a kezünkbe. A Muni nem bélyegezte meg fortélynak azon cselekedetet, ha bölcs eljárást követünk.

206. Ha a bölcs ember fejét lesütötte, a hibás az, a ki dorgál. Ha az égő fáklyát lefelé tartjuk, meg fogja égetni kezünket.

207. Tégy mindent a maga helyére. A fejékesség a lábra nem való, valamint a lábgyűrű nem szolgálhat fejékességnek.

208. Ha nagy dologba fogsz, igyekezzél jó társra szert tenni. Ha egy erdőt kívánsz lángba borítani, erős szélre lesz szükséged.

209. Ne bánkódjál a nélkülözésben, s ne büszkélkedjél, ha gazdagságod bőséges; gondolj egyedül erkölcsi tetteidnek következményeire. Minden jólét és minden nyomor úgy is csak ideiglenes.

210. Ha Buddhának, ki az embernek pártfogója, jelenlétében valaki tiszteletet tanusít más lelki oktatók iránt, úgy cselekszik, mint az, a ki sósvízre kutat ás oly folyam partjain, melynek vize a nyolcz jó tulajdonsággal bir.

IX. A vallás oktatása a jó erkölcsökről.

211. Nem nehéz végbe vinni valamely dolgot, ha hozzá vagyunk szokva. Azon módon, a mint megtanultuk a kézművészetet: képesek leszünk gyakorolni az erényt is, nehézség nélkül.

212. Az oly ember gazdagsága, a ki kevéssel megelégszik, kimeríthetetlen. Arra, a ki mindig keres és soha sincs megelégedve: a bánatnak esője folytonosan fog hullani.

213. Adakozzál vagyonodból, mit másoktól kaptál, ha embertársaidnak szükségök van reá: ez Shakya parancsolatja. Mint a méh mézével: úgy lesz az a halomra gyűjtött kincscsel, egykoron mások fogják élvezni.

214. Az bizonytalan e világon, hogyha pénzt kölcsönöztél, visszakapod-e valaha a tőkét vagy sem: de ha kegyajándékban elosztottad, csekély legyen bár az összeg, százszorosan fog megszaporodni.

215. Attól tartván, hogy családja elszegényedik, a kislelkű ember nagy gonddal őrizi a csekélységet is, a mit összeszerez. A bölcs ember, hogy magas polczra fölérjen, kegyajándékokat osztogat, mintha vesztegetést gyakorolna az által.

216. A gyermekek tisztelete szüleik iránt nem üti meg a szeretet azon mértékét, a melyet a szülék tanusítanak gyermekeikért. A szülők sok éveken át ápolták gyermekeiket; vén korukban lenézés az osztályrészök.

217. Azok, a kik e világ rabszolgáivá lettek, gazdagság után rohannak, elhanyagolván saját lelköket. A megelégedett lelkűek ha kincsre tesznek szert, másokat részesítnek abban; a derék ember úgy szokott tenni.

218. Ha ellenséggel tusában állsz, minthogy ő ártalmadra czéloz, te nyomd el önző szenvedélyedet. Tudnod kell, hogy indulataid miatt bolyongasz kezdettől fogva a lélekvándorlás világában: ha hallgatsz e tanácsra: minden bajtól megfogsz egészen menekülni.

219. Ha ellenségeidnek kiirtására czélozol, soha végét nem

éred az öldöklésnek. De ha legyőzted saját szenvedélyedet; úgy azonnal megsemmisítetted minden ellenedet.

220. Ha haragszol egy hatalmas, gonosz emberre, magadnak ártasz leginkább. Mi okod lenne felindulni egy erényes és nyugalmas lelkü ember ellen?

221. Mint a fűszálak, melyek ugyan azon gyökérből növén fel, a szél által a világnak tíz zúgába szétszóratnak: úgy az emberek, kik bár egy időben születtek, elválnak erkölcsi cselekedeteik következményei folytán.

222. Ha komolyan ohajtod, hogy czélodat elérjed, azon légy, hogy előbb mások érjék el övéket. Az, a ki egyedül csak saját érdekét keresi, lehetetlen, hogy sikert arasson feladatában.

223. Az esztelen ember nem tanul s mindent csudának veszen; a bölcs ember, miután ismereteket gyüjtött, nagyon becsül mindent. Ennélfogva a bölcs ember vén korában is tudományt gyűjt a jövendő élet számára.

224. Az esztelen nem igyekszik, hogy tudományt szerezzen, minthogy önvallomása szerint, értelemmel nem bir; de ha a dolgot fontolóra venné, azon kellene lennie, hogy épen ezen oknál fogva tanuljon, hogy értelmi tehetségeit gyarapitsa.

225. Az, a ki előbbeni életében nem okult, tudatlan marad a jelen életben is. Az, a ki attól tart, hogy a jövő életben ismét tudatlannak fog születni, bár nehéz a feladat, mégis tanuljon szorgalmasan ez életben.

226. A kis lelkü bolond azt mondja: elmélkedjél magadban, tanácsra hallgatni semmi szükség. Elmélkedés, megelőző gyakorlati oktatás nélkül, bármennyire szorgalmas légy benne, csak egy baromnak lesz előkészítője.

227. Ha tanulás nélkül mindentudóvá válhatnál, hogyan lenne a vallásnak ezen csalhatatlan elve igaz, hogy a Mindentudó a tudásban való tökély által különbözik a teremtésektől.

228. Elmélkedés tanulás nélkül bár sikeres lehet egy időre, de azután csalódásra vezet. Elolvaszthatod az aranyat és az ezüstöt, de ha a tüzet eltávolítod, az ércz ismét megkeményedik.

229. A kiben nincs értelem, annak nem kell könyv, bármily kitünő irodalmi mű legyen is az. Drágakövekkel kirakott gyönyörü arany ékszerre az ökör tekinteni nem fog.

230. Előny az: meggyőződve lenni igazságáról annak, a mi

a tudósok ékes szavaiban foglaltatik: de mi hasznodra lesz, hogy könyv nélkül tudod a sasztrákat, ha értemöket felfogni és követni nem akarod.

231. Jóllehet az értelmes embernek van saját józan esze, mégis átfogja olvasni egy tudósnak könyvét. A drága ércz igen finom, de igazi becse nem lesz addig, a mig feldolgozva nincsen.

232. Az erdőség területe terjedelmes; de ritka a hely, a hol a Sandal-fa terem. Hasonlóképen, a tanúlt emberek száma nagy, de díszes beszédet csak ritkán hallani.

233. Az aranyat és az ezüstöt meg lehet ismerni, ha olvasztva van. Az elefánt jósága napfényre jön a csatatéren. A tanult embert meglehet itélni díszes mondatok szerkesztéséből.

234. Az, a ki a világ szokásait ismeri, az igaz vallást fogja gyakorolni. Ebből következik, hogy az, a ki erkölcsös életet él egy szentnek biographiája.

Jegyzés. A kihagyott számok nincsenek Csoma által lefordítva. Az egész munka 454 Slokából (Aphorisma) áll.

TIZENKILENCZEDIK KÖZLEMÉNY.

Sanskrit és tibeti műszavak és kifejezések gyűjteményének mutatója (index).

(Lásd: Körösi Csoma Sándor kéziratát az Asiatic Society of Bengal irattárában. Calcuttában).

Előszó.

Az előbbeni közlemények folytán, különösen a Kah-Gyúr és Stan-Gyúr ismertetésénél említés van téve azon érdekes körülményről, hogy megelőzve a buddhista szent könyveknek, az eredeti sanskrit nyelvből a tibetire való lefordítását: bizonyos megállapodás történt az akkori tibeti fejedelem által e czélra megbizott tudósok között; hogy t. i. mi módon eszközöltessék a műszavaknak helyes áttétele a sanskritból a tibeti nyelvbe? ezen megállapodásnak szabályai minden későbbi fordítás végbevitelénél változatlan zsinórmértékül szolgáltak, a mi sok nyelvészeti zavarnak és nehézségnek elejét vette.

A műszavak gyűjteménye, a mint értesültünk, *három* rendű volt, tekintettel a kiadások terjedelmére. A leghasznosabbat s így a legérdekesebbet, Kőrösi Csoma Sándor átdolgozta az európai tudós világ használatára, s azt a többi tudományos munkálataival pártfogóinak a keletindiai birodalmi kormánynak, Calcuttában, átszolgáltatta.

A kézirat maga 686 folio lapot teszen, hozzá van mellékelve még egy 20 (húsz) lapra terjedő mutató tábla vagy tartalomjegyzék s a könyv végén van nehány üres lap is. Mind ez egy vaskos kötetet képez, jó erős kötésben s még maiglan is jó állapotban. Az ívek egy részén a következő vízjegy olvasható; Snelgrove 1828, a többin 1830. Ebből azt következtethetni, hogy az írás nem kezdődött az 1831-ik évnél előbb, ez éppen azon időtájra esik, a midőn a szerző Calcuttában tartózkodott. A munkálat befejezése hihetőleg hoszszabb időt vett igénybe. Az egész mű Csoma kezeirása. Tekintetbe vévén a kézirat általános kinézését, csinosságát és a javítások vakarások vagy közbeszúrások *teljes hiányát* méltán következtethetni, hogy ezen tiszta példány sajtó alá készült.

A szöveg négy rendben következik egymásra. Még pedig így: a sor elején áll a folyó szám; ezután következik a sanskrit szó, angol alliteratióban; erre a tibeti szöveg tibeti irásmódban s végre a szavak jelentése angol nyelven.

Az egyes szavak osztályokba vannak elhelyezve úgy, a mint azt a mutató táblánál is tapasztaljuk; de épen mivel a berendezés osztályok szerint és nem alphabetice történt, a munka használata némi nehézséggel van összekötve.

A *mutató tábla* vagy tartalomjegyzék egész terjedelemben itt következik melyből a munkának kerete s érdemleges becse és fontossága megítélhető.

Sanskrit és tibeti szavak, főnevek, mondatok, műszavak stb.

gyüjteménye és fejezeteinek vagyis czímeinek összeállítása, mely szavakat összeszedtek és megállapították a régi tudós indiai Panditok és a tibeti Lotsavák (tolmácsok) más néven: fordítók.

Jegyzés. A fejezetek száma mutatja, hogyan következnek azok egymásra az eredetiben, jóllehet nincsenek ott számszerint megjelezve és a lapnak száma arra mutat, hogy kéziratomnak melyik lapján kezdődik az illető fejezet. (Csoma.)

HUSZADIK KÖZLEMÉNY.

Allegoriai szavak sorozata, melyek a tibetieknél számok gyanánt használtatnak és időszámítási rendszer a tibetieknél.

Lásd: Tibetan Grammar, pag. 155, és Journal Asiatic Soc. of Bengal vol. III, pag. 6.

A csillagászat úgy mint a csillagjósolás tudományáról sok oly munka találtatik Tibetben, mely nem foglal helyet a Kah-gyur vagy a Stan-gyur gyüjtemények között. Ezek között legnevezetesebb az úgynevezett Bei'durya Kárpo, egy lassai alkirálynak műve a XVII. század második feléből, kinek neve sDé-srid Sangs-rgyas rGyamtsho.

Mindezen szakkönyvekben képleti szavak vagy nevek fordulnak elő számok helyett; az arithmeticában úgy mint csillagászati számolásokban.

Ezen divatot Keletindiától kölcsönözték. Az alább előhozott számok kifejezésere több más hasonértelmű szavak is fordulnak elő a tibetiben úgy, mint a Sanskritban; de szabály szerint az eredeti művekben csak az itt következőket szokták használni.

A kilencz első szám és a zerus elegendő ugyan bárminő számmennyiség kifejezésére, mind a mellett a következő számok specificus szavakkal vannak megjelezve, t. i. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16, 18. 24. 27. és 32.

Ha irnokunknak tollba mondunk symbolicus szavakat, a végett, hogy azokat számokkal kifejezze, akkor ő jobbról balfelé írja a számokat, mint szokás az indiai Shastrákban. Például ha azt mondjuk nyi-ma, a *nap*, ez teszen 12-őt; mkhah, *üresség* = zero 0; mtsho, *tenger* = 4: az írnok így fogja ezt papirra tenni: **4012.**

Az itt előhozott szóknak van a következő számbeli jelentőségök:

1. *gzugs*, test. Sanscritban: Shariram.
   hod dkar, holdfény. S.: Shweta-rochis.
   bse-ru, rhinocerus. S.: gandaka.
2. *lag*, kéz. S.: bhuja, hasta, pani.
   mig, a szem. S.: nétra, chakshus.
   zung-phyogs vagy *zung*, két oldal, két szárny, egy pár, két fél. S.: chhada, pakshó.
   hhrig vagy *bgrod*, iker, közösülés.

3. *hjig-rtan*, a világ. S.: loka.
yon-tan, minőség. S.: guna.
mé, tűz. S.: agni vagy anala.
rtsé, tetőpont. S.: agram.
4. *mtsho*, tenger, tó. S: Samudra.
chhu, víz. S.: jala, wari.
rkang, láb. S.: páda.
rig-byed, a Veda, szent könyv. S.: Véda.
5. *hbyung*, elem. S.: bhutam.
dvang, érzék, S.: indrayan.
mdah, nyíl. S.: bána.
phung, aggregatumok összesége, mely a testet és lelket képezi. S.: Skándha = 5.
6. *mtshams*, a hat fő sarok, t. i. az éjszak, a kelet, a dél, a nyugat, a zenith és a nadir.
robrova, az íz, ízlelés. S.: rasa.
dus, az idő, az évszak. S.: samaya.
7. *Thub-pa*, egy bölcs. S.: Muni.
Drang-srong, egy remete. S.: Rishi.
ri, hegy. S.: parvata.
Resgzah, egy fő planeta. S.: Graha.
8. *klu*, egy hydra. S.: Naga.
sbrul, kígyó. S.: Sarpa.
gbengs-chan, kóbra, kígyó.
lto-hgro, csúszó-mászó. S.: uraga.
nor-lha, kincs; a nyolcz kincsisten. S.: Vásu, vasudéra.
sred-pa, indulat. S.: Trishna.
9. *rtsa*, gyökér. S.: mula.
gter, gazdagság. S.: kosham.
gzah, planeta. S.: graha.
bu-ga, lyuk. S.: chid-dsa.
Srin-po, rémalak, alvilági lény. S.: Rákshasa.
10. *phyogs*, világi sarok. S.: Dik vagy Dish. Tíz sarkpontot ismernek a tibetiek, t. i. 4 fősarok, 4 közbeeső sarok s a zenith és a nadir.
11. *hphog-byed*, az erőszakos. S.: Hari mint Siva.
Drag-po, a bátor, a dühös. S.: Rudra mint Siva.
Bde-hbyung, a jólét forrása. S.: Shambu mint Siva.

Dvang-phyug, a hatalmas. S.: Jshwara mint Siva.
12. *Nyi-ma,* a nap. S.: Surya, Arka, Bhánu.
khyim, a nap helye a constellatioban. S.: Griha, a zodiacus 12 csillagzata.
13. *hdod-pa,* bujaság, vágy; ohajtás, Cupid. S.: káma.
myos-byed, az a mi dühbe vagy magánkívül hoz, kéjelem, ohajtás, kivánat, Cupid. S.: madana, Káma Déva.
14. *yid,* a lélek. S.: manas (manó?)
manu, lélek. S.: manu.
Srid-pa, létezés; születés; a világ. S.: Bhuvanam.
15. *tshes, nyin-zhag.* A hónap 15-ik napja. S.: Aha vagy Ahan.
16. *Mi-bdag,* az emberek ura. Uralkodó. S.: Narapati.
Rgyal-po, király, fejedelem. S.: Raja.
18. *nyes-pa* vagy *skyon:* bűn, hiba, mocsok. S.: Dosha.
24. *Rgyalva,* a győzedelmes, Jina vagy Buddha. S.: Jina.
25. *de-nyid,* az egyén, önmaga. S.: tatwam.
27. *Skar-ma,* egy csillag, a hold útjában levő 27 csillagzatok egyike. S.: Nakshatra.
32. *so,* fog. S.: danta.
0. *zĕro, mkah,* üresség, tér. S.: kha, ákásha, gaganam.
thig, egy folt, egy szeny. S.: nabhas (?)
stongs-pa, vacuum; üres hely; zero. S.: Shunyam.

Beillik ide a tibetiek *időszámítási rendszerének megismertetése,* a mint az a tibeti nyelvtan-függelékében a 149-ik stb. lapon olvasható; úgy szinte a Dr. Malan-féle gyüjtemény XXXVI-ik száma alatt.

Időszámítás a tibetieknél.

Csillagászati és csillagjósolási tudományukat a tibetiek Kelet-Indiából és a chinaiaktól s a keleti világ más részeiből kölcsönözték s ennek következtében ők többféle számítási rendszerrel birnak.

A csillagászati és időszámítási rendszerük indiai rendszeren van alapítva, melynek neve «karçis»; a csillagjósolási (a boszorkányság) rendszer pedig, valamint a chinai divat szerinti évszámítás a tibetiek által Nakcis-nak hivatik. Számos a könyv a tibeti irodalomban, mely ezeket ismerteti.

A közönséges és népszerű időszámítás gyanánt, különösen a jelenkorban, egy tizenkét évi cyclus van elfogadva; nevezetesen az

egyének kora meghatározására; minden év bizonyos állatnak lévén szentelve a következő rendben:

1. *b*yi-lo,	egér-év.
2. *g*lang-lo,	ökör-év.
3. stag-lo,	tigris-év.
4. yos-lo,	nyúl-év.
5. *h*brug-lo,	sárkány-év.
6. *s*brul-lo,	kígyó-év.
7. *r*ta-lo,	ló-év.
8. lug-lo,	júh-év.
9. spré-lo,	majom-év.
10. bya-lo,	madár-év.
11. *k*hyi-lo,	kutya-év
12. *p*hog-lo,	disznó-év.

Azonban a könyvekben, levelezésekben s minden nagyobb fontosságú ügy elintézésének meghatározása végett a tibetiek a hatvan évi cyclust használják.

Az indiai hatvan évi cyclus, a mint az a Nermada folyamtól délre eső tartományokban divatozik, tökéletesen megegyez avval, a mi a tibetieknél van használatban, ama különbséggel, hogy a tibeti cyclus a keresztény számítás 1026-ik évével kezdődik, míg az indiai sokkal régibb s olykor Kali-yugától, olykor Saliváhana nevű király uralkodásától számíttatik.

A tibetiek úgy mint a chinaiak az esztendőket *lunaris* hónapokra osztják, s első, második, harmadik hónapnak sat. nevezik.

Minden *lunaris cyclusba,* mely 19 *solaris* esztendőnek felel meg, hét intercalaris hónapot szőnek be, rendesen egyet minden három évben, hogy a solaris évszámítással egyezésbe hozzák, e szerint a tibetiek időkiszámítása tökéletesen megegyez a hindúk luni-solaris systemájával.

A *chinaiak* hatvan évi cyclusa annyiban különbözik az indiaitól, hogy az évek elnevezése más. Tudniillik a chinaiak öt elemet ismernek, s ezen számot megkétszerezik olyképen, hogy öt fi-elemet és öt női elemet állapítanak meg, úgy a mint alább látható s az ekkép minden lefolyt tíz évet *hatszor* ismételik.

A másik számítási módjok pedig az, hogy a zodiac tizenkét

csillagzata szerint nevezik el éveiket, s ezt *ötször* ismételik, hogy így a hatvan évet leszámítsák.

A chinaiak *tíz eleme* itt következik:

Folyó-szám	Chinai nyelven	Tibetül	Magyarul	
1.	Kya	shing pho	fa, fi-nemű	1.
2.	Yi	shing, mo	fa, nő-nemű	2.
3.	Ping	mé pho	tűz, fi-nemű	3.
4.	Ting	mé mo	tűz, nőnemű	4.
5.	Vou	sa pho	föld, fi-nemű	5.
6.	Kyi	sa mo	föld, nőnemű	6.
7.	King	*l*chags pho	vas, fi-nemű	8.
8.	Zin	*l*chags mo	vas, nő-nemű	8.
9.	Zhin	chhu pho	víz, fi-nemű	9.
10.	Kuhi	chhu mo	víz, nő-nemű	10.

A zodiac *tizenkét jegye* vagy állatja a következő:

Sorszám	Chinai nyelven	Tibetül	Magyarul	
1.	Tsi	byi	egér	1.
2.	Tshihu	*g*lang	ökör	2.
3.	Yin	*s*tag	tigris	3.
4.	Mahu	yos	nyúl	4.
5.	Shin (tchin)	*h*brug	sárkány	5.
6.	Zi	*s*brul	kígyó	6.
7.	Hu (u)	*r*ta	ló	7.
8.	Wuhi	lug	júh	8.
9.	Shing	*s*pré	majom	9.
10.	Yéhu	bya	madár	10.
11.	Zuhi	khyi	kutya	11.
12.	Hahi	phag	sertés	12.

A tíz évi szak tehát *hatszor* 6 × 10, a másik 5 × 12 *ötször* ismételtetik, hogy a hatvan évi cyclus beteljék.

A hatvan évi cyclus egyes esztendeinek nevei a chinai rendszer szerint ezek:

Évszám	Tibeti nyelven	Chinai nyelven	Magyarul
1	shing byi,	kya tsi,	fa-egér-év.
2	shing glang,	yi tshihu	fa-ökör-év.
3	mé stag,	ping yin	tűz-tigris-év.
4	mé yos,	ting mahu,	tűz-nyúl-év,
5	sa *h*brug,	vou shin	föld-sárkány-év.
6	sa sbrul,	kyi zi,	föld-kígyó-év.
7	lchags rta,	king hu,	vas-ló-év.
8	lchags lug,	zin wuhi,	vas-júh-év.
9	chhu spré,	zhin shing,	vízi-majom-év.
10	chhu bya,	kuhi yéhu,	vízi-madár-év.
11	shing khyi,	kya zuhi,	fa-kutya-év.
12	shing phag,	yi hahi,	fa-sertés-év.
13	mé byi,	ping tsi,	tűz-egér-év.
14	mé glang,	ting tshihu,	tűz-ökör-év.
15	sa stag,	you yin,	föld-tigris-év.
16	sa yos,	kya mahu,	föld-nyúl-év.
17	*l*chags *h*brug,	king shin,	vas-sárkány-év.
18	*l*chags *s*brul,	zin zi,	vas-kígyó-év.
19	chhu *r*ta,	zhin hu,	vízi-ló-év.
20	chhu lug,	kuhi wuhi,	vízi-júh-év.
21	shing spré,	kya shing,	fa-majom-év.
22	shing bya,	yi yéhu,	fa-madár-év.
23	mé khyi,	Ping zuhi,	tűz-kutya-év.
24	me phag,	ting hahi,	tűz-sertés-év.
25	sa byi,	vou tsi,	földi-egér-év.
26	sa glang,	kyi tshihu,	földi-ökör-év.
27	*l*chags *s*tag,	king yin,	vas-tigris-év.
28	*l*chags yos,	zin mahu,	vas-nyúl-év.
29	chhu *h*brug,	zhin shin,	vízi-sárkány-év.
30	chhu *s*brul,	kuhi zi,	vízi-kígyó-év.
31	shing rta,	kya hu,	fa-ló-év.
32	shirg lug,	yi wuhi,	fa-júh-év.
33	mé spré,	ping shing,	tűz-majom-év.
34	mé bya,	ting yéhu,	tűz-madár-év.
35	sa khyi,	vou zuhi,	föld-kutya-év.
36	sa phag,	kyi hahi,	föld-sertés-év.

Évszám	Tibeti nyelven	Chinai nyelven	Magyarul
37	*l*chags byi,	king tsi,	vas-egér-év.
38	*l*chags *g*lang,	zing tshihu,	vas-ökör-év.
39	chhu *s*tag,	zhin yin,	víz-tigris-év.
40	chhu yos,	kuhi mahu,	víz-nyúl-év.
41	shing *h*brug,	kya shin	fa-sárkány-év.
42	shing *s*brul,	yi zi,	fa-kígyó-év.
43	mé rta,	ping hu,	tűz-ló-év.
44	mé lug,	ting wuhi,	tűz-júh-év.
35	sa spré,	vou shing,	fa-majom-év.
46	sa bya,	kyi yéhu,	fa-madár-év.
47	*l*chags khyi,	king zuhi,	vas-kutya-év.
48	*l*chags phag,	zin hahi,	vas-sertés-év.
49	chhu byi,	zhin tsì	víz-egér-év.
50	chhu *g*lang,	kuhi tsihu,	víz-ökör-év.
51	shing *s*tag,	kya yin,	fa-tigris-év.
52	shing yos,	yi mahu,	fa-nyúl-év.
53	mé *h*burg,	ping shin,	tűz-sárkány-év.
54	mé *s*brul,	ting zi,	tűz-kígyó-év.
55	sa *r*ta,	vou hu,	föld-ló-év.
56	sa lug,	kyi wuhi,	föld-júh-év.
57	*l*chags spré,	king shing,	vas-majom-év.
58	*l*chags bya,	zin yéhu,	vas-madár-év.
59	chhu khyi,	zhin zuhi,	vízi-kutya-év.
60	chhu phag,	kuhi hahi,	vízi-sertés-év.

HUSZONEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Egy összehasonlító szógyüjtemény töredéke sanskrit, hindi és magyar nyelvekből.

Nemcsak barátainak jegyzeteiben, de a Tibeti szótár előszavában, sőt azon levelekben is, melyeket Csoma Sándor már 1825-ben Kennedy századoshoz intézett, említést találunk azon körülményről, hogy tudós hazánkfia nemcsak bizonyos nyelvtani hasonlatosságot, de különösen helyi elnevezéseket fedezett fel, melyeknek fenmaradása a magyarok között — maiglan, sanskrit és hindi eredetre utal.

Ismételten említette Csoma ezen körülményt, s állításainak érdekes volta feltűnt már Wilson, Prinsep, Torrens és Campbell előtt, de fölszólításaiknak engedni, hogy tudniillik véleményét irásban foglalva, közzétegye: mindig vonakodott azon oknál fogva, mivel, hogyha majd Lassában megérkezik, sokkal terjedelmesb eredményt leszen képes felmutathatni, mint a minőt Indiában összeállíthatott.

De forró óhajtása Lassát megláthatni, mint tudjuk, soha sem teljesült.

Egynéhány lapra terjedő sajátkezü jegyzetei Csomának azonban birtokunkba kerültek s ezeket itt összeállítva — a mennyire lehető, szórul szóra, ezennel közöljük.

Nem lenne méltányos úgy tekinteni ezen rövidke szógyüjteményre, mint olyan munkálatra, melyet a szerző ez alakban a tudós világnak óhajtott volna bemutatni, mivel a legfelületesebb áttekintésre is fel fog tünni, hogy itt csak egyszerű alkalmi jegyzetekről van szó : de azok előtt, a kik Csoma élete és munkái iránt érdeklődnek, kimondhatatlan becses lesz ez ereklye, mint becses egy elsülyedt hajónak deszka darabja, melyet a mérhetetlen Oczean habja esetleg egy kedvező partra vetett.

Ily oldalról és csakis ily szempontból kiindulva teszszük közzé ezen utosó közleményünket Körösi Csoma Sándor munkáiból.

A kézirat most már a Tudományos Akademia birtokában van.

Indiai szavak.		Angolúl.	Magyarúl.
âtâ	आता H.	*father*	atya.
annada	अन्नद S.	*he who gives food*	enni adó.
annadânam	अन्नदानं S.	*the giving food*	enni adás.
ashita	अशित S.	*eaten*	ett, evett.
ash	अश् S.	*to eat*	enni.
ashanam	अशनं S.	*food*	ozsonya.
argha	अर्घ S.	*price, value*	ár, becs.
astam	अस्तं S.	*sunset*	este.
(?) astamatî,	अस्तमती	*getting towards evening*	esteledik.
amutra	अमुत्र S.	*there*	amott.
agni	अग्नि S.	*fire*	tüz (égni.)
âlasa	आलस S.	*lazy*	aluszékony.
aswara	अस्वर S.	*having deficient voice*	szótalan.
ardati	अर्दति S.	*hurts*	árt.
alati	अलति S.	*prevents*	elöz, megelöz.
artha	अर्थ S.	*price*	érték.
arthajna	अर्थज्ञ	*understanding*	értelem.
aham	अहं S.	*I, yes*	én, ám.
arthayate	अर्थयते S.	*asks*	kérdez.
âm	आम् S.	*indeed*	ám.
arha	अर्ह S.	*value, price*	ár, becs.
arhati	अर्हति S.	*values*	becsül.
artham	अर्थं S.	*for*	—— ért.
		e.g., gurvartham,	guruért.
arthaka	अर्थक S.	*wealth*	érték, gazdagság.
arthavat	अर्थवत् S.	*wealthy*	értékes, gazdag.
âlasya	आलस्य S.	*sleepy, apathetic*	aluszékony, aluszom.
(?) akar		*he will*	akar.
ati	अति S.	*above, upper*	felette.
lâ	ला S.	*taking, occupying, conquering*	foglaló.
(?) Atila	अतिला (?)	Adi-la, *successful, great chief, conqueror*	elökelö, gyözelmes foglaló.
atala	अटल S.	*firm, solid*	állandó.
angikâ	अङ्गिका	*a shirt*	ümeg, ing.
argala	अर्गल S.	*a bolt*	horgoló, rekesz.
ativriddha	अतिवृद्ध S.	*very old*	megvénült.

Jegyze's: H. *hindi.* S. *sanskrit.* P. *persa.*

Indiai szavak.		Angolúl.	Magyarúl.
asti	अस्ति S.	*is*	van, vagyon.
nâsti	नास्ति S.	*is not*	nincsen.
tejas	तेजस् S.	*fire, energy*	tüz, fény.
twish	त्विष् S.	*light, fire*	tüz.
tâta	तात S.	*father*	atya.
trâta	त्रात S.	*preserved*	megtartott.
trâyate	त्रायते S.	*preserves*	megtart.
tâdayati	ताडयति S.	*pushes*	taszit.
twam	त्वं S.	*thou*	te.
thâl, thâlâ, thâlî	थाल, थाला, थाली H.	*a dish*	tál.
talati	तलति S.	*to be full, complete*	telni.
tâlayati	तालयति S.		tölteni.
talapayati	तलपयति (?S		töltetni.
tasyati	तस्यति S.	*pushes, tosses*	taszit.
staryate	स्तर्यते S.	*spreads*	terjed, terjesz- [kedik.
trâ, trâyate, trâpayate	त्रा, त्रायते, त्रापयते S.	*to hold*	tartani.
râga	राग S.	*anger*	harag.
râma	राम S.	*joy*	öröm.
raktam	रक्तं S.	*blood*	vér.
raktapa	रक्तप S.	*blood-sucker, a leech*	vérszopó [magú.
rakta-vîja	रक्तवीज S.	*pomegranate*	veres bélü, veres-
râjati	राजति S.	*shines*	ragyog.
loka	लोक S.	*world*	világ.
loshṭa	लोष्ट S.	*rust*	rozsda.
lankâ	लङ्का S.	*a girl*	lyánka.
ghâs	घास H.	*grass*	gaz, fü.
bol	बोल H.	*speak thou*	szólj.
bolnâ	बोलना H.	*to speak*	szólni.
bulânâ	बुलाना H.	*to call*	szólitni.
bulwânâ	बुलवाना H.	*to cause to call*	szólittatni.
(?) bâlya	बाल्य	*the family*	család.

N.B.—Magyar családi nevek: Bala, Buda, Bodala, Barta, Bálya, Bod, Bede, Binde, Vajna, Beder, Vida, Bardócz, Bihar, Hari, Csorja, Sánta, Buja, Székely.

bandhu	बन्धु S.	*a friend*	barát.

Indiai szavak.		Angolúl.	Magyarúl.
bhrâtâ	भ्राता S.	*brother*	bátya
bhrátá me	भ्राता मे S.	*my brother*	bátyám.
bhogyâ	भोग्याS.	*a whore*	buja, bujálkodó.
bheka	भेक S.	*a frog*	béka.
bṛiksha,vṛiksha	वृक्ष S.	*a tree*	bükkfa.
bhâshita	भाषित S.	*a discourse*	beszéd.
bhayânak	भयानक H.	*champion* (*terrific*)	bajnok
brikha, vṛisha	बृख H. वृष S.	*a bull*	bika.
vichâraka, bichârak	विचारक S. and H.	*the judge*	biró
balgati	बल्गति S.	*to tramp* (*to jump*)	ballagni.
Bharata	भरत S.	*Râmaisten öccse, Dushmanta és Sakuntalâfia.*	

—Magyar szavak: Barát, Barta, Bartos.

Budha	बुध S.	*son of the moon, regent of the planet Mercury*	bölcs. Buda.
bhâshe	भाषे S.	*I talk*	beszélek.
balavân	बलवान् S.	(?) *an idol*	bálvany.
eka	एक S. and H.	*one*	egy.
idam	इदं S.	*this*	ez.
hinsâ	हिंसा S.	*injury*	kinzás.
hinsati	हिंसति S.	*injures*	kinoz, kinzani.
hansa	हंस S.	*a gander*	gantzi.
hâsya	हास्य S.	*laughter*	kaczagás.
hazâr	हज़ार H. सहस्र S.	*one thousand*	ezer.
Himavat	हिमवत् S.	*Himâlaya range*	havas.
himâgama	हिमागम S.	*cold season*	téli idöszak.
hikkati	हिक्कति S.	*hiccoughs*	csuklik (csuk-
hûṇa	हूण S.	*a barbarian*	hun. [lani).
hûnkâra	हूङ्कार S.	*uttering the sound of a hûn*	hun nyelven beszélni [bedni.
ûna (Hún?)	ऊन S.	*to decrease*	megfogyni, keves-
hasati	हसति S.	*laughs*	kaczag.
halabhṛit	हलभृत् S.	*name of Balarâma*	eke-tartó.
chashaka	चषक S.	*a cup*	csésze

Indiai szavak.		Angolúl.	Magyarúl.
chakra	चक्र S.	*a wheel*	kerék.

chakra; circus, circulus; cherk, oroszúl; magyarúl: kerek, kerék, kör, kert, kerület, keritni, kerülni, kerités.

chhatra	छत्र S.	*a parasol*	sátor, ernyö.
chhala	छल S.	*deceit*	csalás.
chamû	चमू S.	*multitude; an army*	csomó, sokaság
chîkayati	चीकयति S.	*touches, tickles*	csikland.
chyâvayati	च्यावयति S.	*scorns*	csúfol.
chinoti	चिनोति S.	*assembles*, v.n.	gyül.
chayayati	चययति S.	*assembles*, v.a.	gyüjt.
chapayati	चपयति S.	*assembles*, v.c.	gyüjtet.
cheṭa, cheḍa	चेट, चेड S.	*servant*	cseléd.
garta	गर्त S.	*hole in the ground*	gödör.
galhate	गल्हते S.	*blames*	gyaláz.
gohannam	गोहन्नं S.	*cow-dung*	ganéj.
ghagghati	घग्घति S.	*derides*	kaczag.
ghâtayan	घातयन् S.	*killer*	katona.
(îsh) îshṭe	(ईश्) ईष्टे S.	*rules*	uralkodik.
Îsha	ईश S.	*name of Siva*	Siva isten neve.
îshîtâ	ईशीता S.	*superiority*	uralkodás, felsöbbség.
îshitri, îshitâ	ईशितृ, ईशिता S.	*owner*	tulajdonos, úr.
Sikandar	सिकन्दर H.	*Alexander*	Sándor.
îḍ, îṭṭe	ईड्, ईट्टे S.	*praises, greets*	üdvözöl.
îrte	ईर्ते S.	*goes*	jár.
îrayati	ईरयति S.		
îyate	ईयते S.		
yâti	याति S.	*walks*	jár.
yâ, yâti	या, याति S.	*to go*	jár.
itastatas	इतस्ततः S.	*here and there*	ide's tova
îrayati	ईरयति S.	*lets go*	jártat.
iti	इति S.	*thus*	igy.
îrshya	ईर्ष्य S.	*envy*	irigység.
îshṭe	ईष्टे S.	*rules (to be a god)*	uralkodni, Isten, [lenni.
ishṭam	इष्टं S.	*(the desired) God*	Isten.
yazdân	یزدان P.	*God*	Isten.
uru, vrihat	उरु, बृहत् S.	*great, a giant*	úr, hatalmas.
urvîsha	उर्वीश S.	*proprietor*	óriás.

Indiai szavak.		Angolúl.	Magyarúl.
vahanam	वहनं S.	*drawing, carrying*	vinni, vonni.
vasanam, vastra	वसनं, वस्त्र S.	*the cloth, linen*	vászon.
varaṇa	वरण S.	*defence*	óltalom. *Jegyz:* Varna.
vâdayati	वादयति S.	*accuses*	vádol.
vachaknu	वचक्नु S.	*gossiping*	fecsegö.
-wâlâ	°वाला H.	*belonging to a place or country*	hová való.
vyâdha	व्याध S.	*a hunter*	vadász.
vṛika	वृक S.	*a wolf*	farkas.
(?) utsa	उत्स ?	*street*	utcza.
uras	उरस् S.	*great*	nagy úr.
varyya	वर्य्य S.	*the chief*	vajda.
(?) varabala	वरबल S.	*powerful*	(?) verböltz.
jalnâ	जलना H.	*to ignite*, v.n.	gyúlni.
jalânâ	जलाना H.	*to ignite*, v.a.	gyujtani.
jalwânâ	जलवाना H.	*to burn*, v.c.	gyujtatni.
jwalati	ज्वलति S.	*shines, burns*	fénylik, gyúl.
jwalana	ज्वलन S.	*lighting*	meggyúl.
jayati	जयति S.	*conquers, is victorious*	gyöz, gyözelmes.
jaya	जय S.	*name of Yudishthira*	Gyözö, Geyza.
yavana	यवन S.	*a stranger*	jövevény.
yudh	युध् S.	*war*	had, háború.
nada	नड S.	*a reed*	nád.
naḍvat	नड्वत् S.	*abounding in reeds*	nádas.
na	न S., H.	*no, not*	ne, nem.
nápi	नापि S.	*not even*	nem éppen.
nâma	नाम S.	*is it not?*	nem é ?
nacha	नच S.	*nor, neither*	nem is.
nanu	ननु S.	*is it not?*	nem e ?
nirarthaka	निरर्थक S.	*unmeaning*	érthetetlen.
mâyate, mâti	मायते माति S.	*measures*	mér.
mushka	मुष्क S.	*a strong man, a thief;*	erös ember, tolvaj. *N.B.*—muszka.
mṛiga	मृग S.	*deer*	szarvas, vad.
mṛigayati	मृगयति S.	*sports*	vadász.
mṛigayâ	मृगया S.	*a chase*	vadászat.

Indiai szavak.		Angolúl.	Magyarúl.
mṛigayu	मृगयु S.	*a hunter*	vadász.
mṛiduromavat	मृदुरोमवत् S.	*fine haired, a hare*	finom szörü, nyúl.
mâyânâ	मयना H.	*a maina (Gracula religiosa)*	szajkó.
			N.B.—majom, majmolni.
kansa	कंस S.	*goblet*	kancsó.
kupatha	कुपथ S.	*a hilly tract, a difficult path*	kárpát, hegyes.
kinchit	किचित् S.	*little*	kicsi.
kara	कर S.	*arm, hand*	kar, kéz.
kukkuṭa	कुक्कुट S.	*a cock*	kakas.
kashâya	कषाय S.	*bitter*	keserü.
kûpa	कूप S.	*a well*	kút
kilâsa	किलास S.	*a boil*	kelés.
kiki	किकि S.	*a blue jay*	kék szajkó.
kukara	कुकर S.	*having a crooked arm*	görbe karú
kakkati.	कक्कति S.	*derides*	kaczag, gunyol.
(?) kikkati		*to cough*	köhögni.
koṛh	कोढ़ H.	*leprosy*	kór.
kim	किम् S.	*who*	ki.
kshomam	क्षोमं S.	*silk*	selyem.
kapha	कफ S.	*phlegm, spittle*	köp.
karpûra	कर्पूर S.	*camphor*	kámfor.
kalasha	कलश S.	*a goblet*	kulacs.
khara-nakhara	खरनखर S.	*sharp-nailed*	köröm, körmös.
khyöd	(Tibetan)	*you*	kend, kegyelmed.
kashchit	कश्चित् S.	*who? what?*	kicsoda? micsoda?
kishora	किशोर S.	*a youth*	kis úr.
kîrtita	कीर्तित S.	*celebrated*	hirdetett (megkürtölt).
kîrtti	कीर्त्ति S.	*fame*	hir.
khatam	खतं S.	*a pond*	gödör.
kis kâ	किस का H.	*whose*	kié.
kis ko	किस को H.	*to whom*	kinek.
kula	कुल S.	*a family*	család.
sakula	सकुल S.	*belonging to the same family*	ugyan azon családból való, székely?
paṇa, dhana	पण, धन S.	*money, coin*	pénz.

Indiai szavak.		Angolúl.	Magyarúl.
pachati	पचति S.	*to cook, to boil*	föni.
pachayati	पचयति S.		fözni.
pachayat	पचयत् S.		fözetni.
patati	पतति S.	*carries*	viszen, szál.
patayati	पतयति S.	*makes over (to)*	szálit.
pâtayati	पातयति S.	*delivers*	szálittat.
patha	पथ S.	*road*	út.
pathati	पथति S.	*travels*	utazik.
pathayati	पथयति S.	*causes to travel*	utaztat.
panthati	पन्थति S.	*shows the way*	utasít.
panthayati	पन्थयति S.		
pathin	पथिन् S.	*traveller*	utas
pathika	पथिक S.		utazó.
pathila	पथिल S.	*wayfarer*	utazó.
pathika santati	पथिकसन्तति S.	*a caravan*	utitársaság.
padika	पद्दिक S.	*a footman* *a pedestrian*	gyalogos.
padâsanam	पदासनं S.	*footstool*	lábszék, zsámoly.
pachaka	पचक S.	*a cook*	szakács.
pachaka strî	पचकस्त्री S.	*a female cook*	fözö asszony.
(?) Pârthus	पार्थः S.	*a rebel*	pártütö, pártos.

N.B.—Parthi exules Scytharum (Justinianus).

palâla	पलाल S.	*straw, stubble*	polyva, szalma.
pataka	पतक S.	*that which falls or descends, a torrent*	a mi esik, patak.
pachaka	पचक S.	*earthen vessel*	fazék.
pâṇḍu	पाण्डु S.	*clothed in yellowish white*	(?) pandúr.
paṭa	पट S.	*cloth*	posztó.
shîrshaka	शीर्षक S.	*a helmet*	sisak.
suta	सुत S.	*a son*	szülött, szülni.
sû	सू S.	*parturition*	szülés.
sauchika	सौचिक S.	*a tailor*	szabó.
sûchi	सूचि S.	*a needle*	tü (talán szöcs ?).
(sû) savanam	(सू) सवनं S.	*to bring forth*	szülni.
suhrita	सुहृत S.	*a lover*	szeretö.
sûta	सूत S.	*born*	szülte, szülött.
shakaṭa	शकट S.	*a cart, carriage*	szekér.
sabhâ	सभा S.	*a gathering of people, a room*	szoba.

Indiai szavak.		**Angolúl.**	**Magyarúl.**
shobhâ	शोभा S.	*beauty*	szépség.
sankaṭa	सङ्कट S.	*narrow*	szük.
sevati	सेवति S.	*serves*	szolgál.
sûshati	सूषति S.	*brings forth*	szül.
skhadate	स्खदते S.	*tears*	szakad.
(?) sabdati		*to destroy, to defeat*	leszabdalni.
shwasati	श्वसति S.	*breathes*	szuszog.
sahate	सहते S.	*bears*	szül.
sau	सौ H.	*one hundred*	száz.
sa	स S.	*he*	az.
sabala	सबल S.	*one with an army, with a force or power*	(?) szabolcs.
shikhâ	शिखा S.	*a stack or covered heap*	(fedél) asztag.
(?) sakti		*island*	sziget.
sukrita	सुकृत S.	*virtuous*	erényes.
suhṛida	सुहृद S.	*lover, tender,*	szeretö.
surata	सुरत S.	*compassionate*	
sûrya	सूर्य्य S.	*the sun*	nap.
sûryâvartta	सूर्य्यावर्त्त S.	*sunflower*	napraforgó
sevaka	सेवक S.	*servant*	szolga.
salavaṇa	सलवण S.	*salted*	szalonna.
dwâram	द्वारं S.	*a courtyard*	udvar.
dharati	धरति S.	*holds*	tart.
dadâti	ददाति S.	*gives, contributes*	adakozik.
dasha	दश S.	*ten*	tiz.
dhṛi	धृ S.	*to hold, to retain*	tartani.

N.B.—Vedd figyelcmbe a következö gyököket 's azok derivátumait, például: "dhrita-râshṭra," országtartó.

N.B. — dhar, magyarban: tart; tartani, tartozni, tartózkodni, tartás, tartomány, tartozó, tartatik, &c.

dhwani	ध्वनि S.	*a sound*	zaj, moraj.
		(?) Duna	Danube.
(?) lip	लिप	*to stride*	lépni.

Hajlitsd ezen igét.

Loma-pâda	लोमपाद S.	*Anga Királya.*

N.B.—Árpád.

Csoma a következö fontos jegyzetet tette ide: *Materiam dedi, formam habetis, quærite gloriam si placet!*

Vége.

NÉV- ÉS TÁRGYJEGYZÉK AZ ÉLETRAJZHOZ.

RÖVID GLOSSARIUM A KÖZLEMÉNYEKBEN GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ NEVEK ÉS SZAVAK MAGYARÁZATÁVAL.

ABIDHÁNA, az istenséggel való egyesülésnek mysteriuma, 254.

Abidharma, a buddhista szent könyv a Kah-Gyur gyűjteménynek 3-ik része, ugyan az, mint: Sher-chin és a Prajná Páramitá.

Adi-Buddha, az «első» vagyis a «kezdetleges» Buddha. «Az egyetlen», «a fő», a ki az utána következő számnélküli Buddhakban, mint megtestesülés, nyilatkozik. Ő a Tantrika bölcsészeti rendszer alapitója. Csoma, ezen névvel, úgy látszik, ugyanazonosítja az Isten, a legmagasb lény, az isteni lét, az okok okának, s a legmagasb értelmiség stb. fogalmait, 313,

Agni. A tűz Isten neve a védakban.

Amrita, a halhatatlanság gyümölcse, 209.

Amulettek, buddhistáknál, 366.

Ananda, Shakyanak ifju rokona és első tanitványa, 201.

Anavatapta, Madrospa; nevezetes tó, a Ganga, Indus, Pakshu és Sita folyamok kútfeje; Manassarowara.

Anga, ősi királyság a Ganga partjain, Champa székvárosával, mely a mai Bhaugulpore. Magadha királyság tőszomszédja, ez utóbbinak fejedelme meghódítja Anga királyát, 205.

Arhan, egy szent életű ember. «Bodhisatva».

Arhat, «méltó», «a győzedelmes»; legfenségesebb czíme egy buddhanak. Shakya szinte «Arhat» volt, a Nagy Arhat. Ötszáz Arhat szerkeszté az első buddhista vallástant Rajagriha mellett; azután, a második kiadás hétszáz Arhatra lett bizva, ennek okáért, ezen mű, mint a «hétszáz bölcsnek munkája» nevezet alatt ismeretes.

Asoka, «a haragnélküli» azon ősi király neve, ki Pataliputrában (a mai Patna) uralkodott, s 110 évvel Shakya halála után összeszedette a szent iratokat, 305.

2. Neve egy Buddhanak, a ki a jövőben fog megjelenni.

Asura, gonosz lelkek; ugyanaz mint Dityā, óriás.

Atma, az Ego; én; a lélek.

Avalokitesvara, Padmapani, tibetül: Chenresi. A tibetiek védszentje, Buddhája; hitük szerint ez azon Buddha, a ki a dalai Lama személyében van megtestesülve.

Ayodhya, a mai Oude. Ráma királyfi születéshelye. Ez azon Rama, a ki Vishnunak hetedik megtestesülése.

BASUNTRAM. Kormánytisztviselő.

Bhaga. A védákban említett istenek egyike. A termékenyített elem képlete. A női nemző részek, 254.

Bhagavàn, Bhagavat, tib.: *b* Chom-*l*-dan-*h*das, a «szerencsés», a «boldog». Buddhanak egyik neve, 306.

Bhágirathi. A Ganga folyam ; különösen azon folyó, melynek partjain Kapilavastu áll, a hol Shakya született, 222.

Bhúmi, a «föld» ezen szó sokszor mystikus értelemben használtatik, kifejezvén ez által a Buddhák és a Bodhisatvák tökélyeit.

Bihar, vihar, vihara, egy buddhista kolostor.

Bimbasara, Vimbasara, Magadha királya, a ki legyőzvén Anga fejedelmét, elfoglalta székvárosát, (Champa) s ott uralkodott haláláig, 205—209.

Bodhi. Ezen elnevezés csak egy buddhára alkalmazható, értelme «legmagasb bölcsesség».

Bodhi satva, az, a ki egy Bodhinak tulajdonaival bir. Egy szent. Alkalmaztatik oly egyénekre, a kik rendeltetvék egykoron Buddhakká válni.

Brahma tib: Tsangs-pa, a Védák nagy Istene; a kit a buddhisták is elismernek.

Brahmadatta, egy őskirály neve Benaresben.

Btod-Ts'ogs, bStan-Gyur első része, 263.

Buddha tib: Sangs-rgyas. Neve a tökély legmagasb fokára jutott lénynek, t. i. az, a kinek birtokában van azon értelmiség, vagyis a legmagasb tudás, az az a mindentudás, melyet bodhi név alatt értünk.

Buddha szerzetébe való felvétel szabályai, 210.

Buddha által osztályzott vétkek és bűnök, 225.

Buddha igazságossága, 228.

Buddha tanának összege, 224.

Buddha-Palita Nagarjuna egyik tanítványának neve, 195.

Buddhismus. A vedák által megállapított hitelvekből, idők folytán kifejlődött a kasztrendszer, mely elismerte a Brahmanok fensőbbségét, a társadalom minden osztálya fölött; ebből következve, az örökös papi kaszt arrogálta magának azt, hogy csak ő teljesítheti a közbenjáró szerepet, az emberiség és annak teremtője között.

Kapila ország királyának fia Siddharta, a Shakya, későbben a «Buddha» őseinek koronáját a kolduló remete pálczájával váltotta fel Krisztus előtt öt századdal, azon czélból, hogy reformálja népének vallását, mely akkoron már, a Vedák egyszerű hitétől annyira eltért. Shakya kijelentette: az emberiség teljes egyenjoguságát, megtámadta a papi kasztnak merész igényeit s kihirdette az egyszerű, moralitás törvényeit, melyeknek alapja: a könyörületesség és a mocsoktalan élet, továbbá a jó cselekedetek gyakorlása minden élő lény irányában s az erkölcstelen tettektől való őrizkedés.

Tanainak serkentésére s azok megörökítése végett Buddha felállította a «bhikshú» a kolduló szerzetesi rendszert; felavatott tagjainak feladata lévén, «oktatni a népet, s egyedül alamizsnából élni».

A Mester halála után azonban, a szerzetesi rend, a fejedelmek adományai folytán meggazdagodott és különösen az éjszakon, egy tekintélyes, de babonával elözönlött papi hierarchia nőtte ki magát,

elérvén tetőpontját a lhassai Nagylámában. Ezen kinövés, az eredeti Buddhismus elvei és gyakorlatától messze eltér. A déli buddhisták, *nem* hivei a dalai Lámának·

Buddhismus gyakorlati elvei, 198.

Buddhista erkölcstan, 251.

Buddhista fegyelemről, 225.

Buddhista szentháromság. Buddha, Dharma, Sangha, 246, 250, 259, 260, 261, 270.

CHAITYA tib: *m*chod-*r*ten. Vallási épület szent ereklyék számára, tartalmazván Buddha vagy valami más szentnek haját, körmét, csontjait stb. effélét.

Champa, *Champaka*, *Champavati*. Anga ősrégi királyság székvárosa, Egyike India hat fővárosának, a mai Bhaugulpore, 206.

Champa-Maitreya. Egy Buddhanak neve.

Chandra: tib: zla-va; a hold; a hold istene.

Chandragupta, «a hold által védett» hires király, ki Shakya után élt. A görögök Sandrokottosnak nevezik.

Chandrottara egy szentté lett nő, 245.

Chakra-varti. általános uralkodó. Caesar.

DEVA, *Devatá*. Isten; a mennyek lakója.

Devadatta, tib. Lhas-byin. Istenadta. Shakya unokaöcscse s kérlelhetlen ellensége.

Dharani, tib. *g*zungs, bűbájos formulák, talismanok, varázsszók, melyek által csudálatos hatást biztosítni remény lenek. A tantrika rendszerben divatos.

Dharma tib. chos, a törvény. Szoros értelemben véve jelenti Buddhának vallását. Második eleme a buddhista Szent-Háromságnak, t. i. Buddha, Dharma, Sangha.

Dharmakaya. Buddha lételének egyik meghatározása, 193.

Durga. Sivaismus fő Istensége; neje Sivának.

Dhyani buddhák, a tantrika rendszer szüleményei, 261.

mDo, sanskritban Sutra, törvény. A Kah-gyur és Stan-gyur egy része.

Dorje. Menykő. A hatalom jelvénye· Sanskritban: Vajra.

Dulva, a Kah-gyur gyűjteménynek egyik osztálya.

ERÉNY, a hat túlvilági, 243.

Excommunicatio, buddhista szertartás, 228.

GALDAN, buddhista mennyország, 252, 292.

Ganapata — «a seregek istene», ugyanaz, mint Ganesha a bráhmanoknál.

Gandharba, bizonyos mennyei lény.

Ganesa: a bölcseség istene a brahmanismusban elefant fejjel van rajzolva, 311.

Ganga folyam, 227.

Gautama. Shakyának családi neve. 306.

Gaya ősi neve, azon még mindig létező helységnek, a hol Shakya Buddhavá — az az bölcscsé, szentté lett.

Gelong buddhista szerzetesek, tibeti neve.

Gelupka felekezet, 195.

Griddhrakuta, hegy Magadhában 222,

Gyónás és bűnvallomás szertartása. 214, 221.

Gyut. Mysticismus. Egy része a Stangyúr és a Kah-gyurnak.

HERUKA a tantrika rendszerben ismeretes isteni vagy ördögi lény, 262.

Huluta. A kigyók főnöke Kasmirban, legyőzetett és megszelidíttetett, alattvalóival együtt, Madhyantika által.

JAMBHALA. Isteni lény, a ki eltávolítja azt, a mi ártalmas, 259.

Jamna folyam 227.

Ikshwáku-Virudhaka, Potála királya, 312.

Indra. A Védák istenségei egyik osztályának feje. Az ég boltozatjának és a légnek Istene. Ismeretes a buddhismusban is Sakra vagy Satakratu vagy Kausika név alatt. Jelvénye a mennykő. Buddha megnyeré őt hitének, miután a Márán győzedelmet aratott.

Istenek a Buddhimusban az embereknél magasabb rangú lényeket jelentenek ugyan, lakhelyök lévén a földi vonzalmak s kívánatokon felül álló regiók, mindamellett a Buddhismus tanai szerint tökéletlen lények ezek is, hatalmuk úgy, mint lételök, korlátok közé lévén szorítva, sőt lehető az is, hogy az erényes ember ujjá születvén, az Istenek rangja között fogja helyét feltalálni, s a Buddhák és Boddhisatvák felérvén a tiszta értelmiség polczára, akkor magasabb rangot foglalnak el, mint az Istenek.

Iswara — az Úr. A bráhmánoknál *Siva* Isten neve.

KAH-GYUR lefordított törvények gyűjteménye, 215.

Kala chakra, «az idő kereke», a Tantrika rendszernek egyik alapkönyve, 313.

Kali devi vagy *Kala devi.* A fekete nőistenség. A Sivaisták által imádtatik. Testvére a Yâma (halál); gyermeke Mára vagy Káma a bűn, a kéjelem.

Kalinga, egy tartomány neve, Orissatól délre.

Kalpa, egy mérhetetlen időhosszúság.

Kama, «az állati vágy», gyakran azonosítva Mara démonnal, 287.

Kâmarupa, a testi alak és az állati ösztön. Egy város neve Assamban.

Kaniska, egy király neve India éjszaki részében; ki Shakya után élt négy századdal és a ki a buddhista szentkönyvek szerkesztését elrendelte.

Kapila vagy *Capila,* egy brahman Kapilavastu városból, Shakya tanítványa.

Kapila vastu, tib. Ser-skya Shakya nemzetség birodalmának székhelye, Shakya (Buddha) szülővárosa, a Bhagirathi vagy Rohini folyam partjain, 211, 283, 305.

Kartika — Kartikeya, had-isten.

Kartikeya, hadakozó istenség.

Kasi, a mai Benares, Shakya itt kezdett tanítani, 305.

Kasmir, híres tartomány india éjszaki határán, sokszor előfordul a buddhisták irataiban, mint a Nágák (kigyók) hazája.

Katyayana, tib. Katyahi-bu, Katyana-fi. Shakya, vallására megtérítté őt, 194, 282.

Káshyapa, Mahakáshyapa, egy ősrégi Buddha, *tib.* Hod-Srung; neve Shakya egyik tanitványának, 194, 201, 283.

Kharpon tib. várparancsnok. Katonai parancsnok.

Királyi méltóság öt jelvénye, 222.

Kon-tsegs a Kah Gyúr 4-ik része 239.

Kosala. Himalayak tövénél fekvő gazdag és termékeny tartomány, 211, 213, 216, 217.

Kusamhhi város Indiában, egyike

azon helyeknek, a hol Shakya leggyakrabban tanitott.

Kusha, egy fü és egy város neve 178, 296, 305.

Kushanagara-ban Shakyanak halála bekövetkezett, miután végső rendeleteit megtette volna. Sokszor Kamarupa várossal van ugyanazonosítva, ez azonban Assamban van.

Kuvera brahmani istenség, a Yakshák fejedelme a kincs és a gazdagság felett uralkodik.

Kshemavati. Bimbasára király neje, 245.

Lakshmi, női istenség a brahmanoknál. Szerencse Istennője.

Lam-rim, a buddhista hit három fokozata, 196.

Lanka, Ceylon szigete.

Lánts'ha betürend, a devanágari alphabetumnak hegyzett módosítványa, a mint azt az indiai és tibeti buddhistak használják.

Lhas-sbyin, Shakyanak ellenséges rokona, 223, 227.

Lichavi vagy *Lichabi* Vaisali város lakói, a kik köztársasági kormányformát gyakoroltak, 227.

Linga, Lingam, a termékenyítő elem képlete, a férfi nemző részek, 254.

Lokayâta : bölcselmi rendszer, mely Shakya idejében virágzott Déli-Indiában; a buddhisták elvetették 210.

Lotsava, tibeti tudós vagy tolmács így neveztetnek azok, a kik a Kahgyurt fordították sanskritből a tibeti nyelvre.

Madhyamika, a buddhismus egyik bölcsészeti rendszerének a neve; bővebben kifejlesztetett Nâgarjuna által. Ez a középutat követő rendszer, 195, 238.

Madoras, Mansarowar tava, 217.

Magadha, ősrégi királyság a Ganga jobb partján; azon része felső Bengaliának, mely ma a Bihar nevü tartományt képezi. Sokszor fordul elő ezen név a Buddhismusban. Ez volt a reformált hitnek bölcsője. Itt van Gaya városa, a hol Shakya, a Nyagrodha szent fügefa alatt Buddhává vált. A szent helyet századok óta egy már majdnem romokba dült templom jelezte, mely folyvást bucsujáró helyül szolgált a buddhista világ legtávolabb zugából jövő zarándokoknak. Ezen hitoriai épitmény az angol kormány költségein, mely meghaladta az egyszázezerre menő rupiányi összeget, teljesen jó karba helyeztetett 1882 és 1883-ban. 206, 213. Leirását lásd: *Buddha Gaya* — by Dr. Rájendrolála Mitra. Calcutta 1878.

Mahá, tib: chen-po «Nagy» például Maha-raja, a nagy király, Mahadevi, a nagy Isten.

Mahá-Kála, «nagy idő», Sivanak egyik neve.

Maháyana, «a nagy szállitó eszköz». Ez alatt a buddhismusnak egy hires iskoláját értik, a mint hogy van egy más is, melyet «*hiná-yana*»-nak, a kis szállitó eszköznek neveznek.

Maha-Sammata. Buddhának egyik neve. «A sokak által tisztelt», 311.

Mahá-Sramana. Shakya, mint főpap, 222.

Maháyoga, a «Tantrika» rendszer iskolája, 252, 262.

Maitreya tib. Byams-pa «az irgalmas» Shakya utódja a méltóságban. Maitra, Maitri, ide vonatkozó szavak, s jelentésök «erény», «szeretet», «könyörületesség, 243.

Mandala «kör», erre bizonyos számu isteni ábrák, vagy ékszerek,

képleti jelvények vannak lerajzolva. Ezek a babona leleményei s olykor a kör helyett egy négyszöget ábrázolva találunk, 270.

Manju' Sri a legmagasb értelmiség; egy bodhisatva, 243, 253.

Mantra, «jelszó», «felkiáltás«, «vers» incantatio, gyakran értelem nélküli phrasis, de a melynek bűvös hatást szoktak tulajdonitani. A *mantra* és *dharani* ugyanazt jelentik.

Mára «a kisértő», a «csábitó» ugyan az, mint Káma, az önzés (Begierde), Kalinak szülötte, a ki Skakyát kisértetbe vinni törekedett.

Maya-devi, Shuddhodána király neje s Shakyanak édes anyja, a ki fiának születése után hatodnapra kimult.

M Do. A sutrák leforditása. A Kah-Gyúr és a Stan-gyur egy része, 239, 268.

Méru tib: Ri-ráb, nevezetes hegy a brahmanoknál, úgy mint a buddhismusban, Shakya gyakran tanított itt; a tövénél fekvő négy királyság fejedelmei gyakran összegyültek e helyütt, hogy Shakya tanait hallhassák. A négy király nevei ezek: Dhrtarástra, Kuvera, Virupaka és Virudhaka.

Mimansa vagy *Darsana*, hindú bölcsészeti rendszer több osztályra szakadt, mindegyike ezen elvből indul ki: «ex nihilo, nihil fit».

Mithila, ősrégi város Indiában.

Mongalyana. Modgalputra. Maudgalyayana, tib: Mongal-gyi-bu. Shayának egyik hires tanitványa; anyjának neve: Modgal. 207. 282. 306.

Naga tib: Klu, vizikigyó, istenítve. Nagy szerepet játszik az éjszaki buddhismusban, oly tulajdonsággal birván, hogy alakját könnyen átváltoztatja. Naga Raja, kigyó király.

Nâgârjuna; hires buddhista hittanár, ki négy vagy öt századdal Shakya után elhiresedett. Alapította a *Madhyamika* vagyis «a középutat követő hitrendszert», 195, 230, 259.

Nálanda, egy vallási intézet Közép-Indiában, 314.

Nairanjana, Gaya város melletti folyam, melynek partjain Shakya testét sanyargatásoknak alá vetette.

Namo ratna Trayaga! üdvözlet a háromságnak, 203.

Négy főigazság, 228, 293.

Nirvána, üdvezülés a buddhista hittan szerint, vagyis: megsemmisülése a lélek és a szív azon bünös önző állapotának, mely különben szükségessé tenné az illető egyén ujjá születését, ez tehát a szentté létel saját érdemünk folytán, mely a buddhisták hite szerint jelenti a békesség, a nyugalom, a jóság, a bölcsesség tökélyét és netovábbját.

Nirvána, tib: Myang-*h*dás, a Kahgyur egy osztálya, 253.

Nirmankáya, Buddha lételének egyik meghatározása, 193.

Nyagrodha, indiai fügefa. Ficus religiosa, pippal. Egy ily fa alatt elmélkedve, Shakya megtalálta a bodhi állapotát, azaz a bölcsesség legmagasb fokát.

Nyagrodha fa alatti zárda, 211, 223.

Nyaya, a bölcsészettan (logikai) iskolája, 401.

Nyevárkhor lásd Upali.

Nyigma-pa buddhista felekezet. 197.

Om máni padma húm, ezen «hat üdvhozó» szótag, az éjszaki buddhistáknak leggyakoribb mystikus imája; uton utfélen, épületeken, zászlókon, imádkozó gépeken számta-

lanszor van az sokszorozva. Értelme:

O! a gyöngy a lótus virágban. Amen. A lotus, vizi liliom (nymphaea nelumbo) a legmagasb tökélynek jelvénye; a fohász Padmapanihoz van intézve, a ki a lotus virágból származott s Tibetnek védszentje,

PADMA, lotus, indiai szent liliom virág. Ezen szó számos név alkatrészét képezi.

Padma-Karpo, egy buddhista tanitó, K. u. a X-ik században, 314.

Padmapani, lásd: Avalokitesvara.

Pandit sanskrit tudós.

Panini, a hires sanskrit nyelvész, 200.

Páramitá az, a ki «a tulsó partra ért».

Prajná, «bölcsesség», prajná-páramitá Buddhista metaphysika, az Abhidharma, mely a MDo rész tárgyát képezi: a tökéletes, vagyis a túlvilági (transcendentalis) tudás, 232.

Páramitá név alatt értetik a tíz erény is, t. i. 1. Bőkezűség. 2. Erkölcsösség. 3. Béketürés. 4. Energia. 5. Észlelés. 6. Ismeret, tapasztalás. 7. Ügyesség. 8. Fogadalom. 9. Erő. 10. Tudomány.

Parusha, Vajra sattva, «Az ember», «A mindenség lelke», a legmagasabb értelmiség. A Brahma neve. tib: Skyes-bu.

Papok magaviseletéről, 228.

Papok (tibeti) vállszalagja, 322.

Parivrajaka lásd Tirthika, 306.

Pataliputra, hires város Magadha királyságban, Asoka király székhelye, a mai Patna, Shakya oktatásait gyakran tartotta e helyen, 305.

P'hal-ch'hen a Kah Gyur 3-ik része 239.

Pradhana, gTsovo, egyik neve Vajrasatva = a legmagasb értelmiségnek.

Prajna, bölcsesség, tudás.

Prakrit, a sanskritnak provincialis nyelve.

Potala tib.: *H*gru-*h*dzin, egy hegynek neve, a hol Shakya gyakran tanított. A Lhassa melletti dombot is így nevezik, ennek tetején áll a Dalai Lamanak palotája. A Dalai Lama nem más a buddhista hit szerint, mint Avalokitesvara, a bodhisatva, 312.

Pratimoksha «az egyéni felszabadulás» nevezetes morál gyűjtemény, melyben foglalva van mindazon vétkek lajstroma, melyeket egy buddhista szerzetes elkövetni képes s ez a mindkét hétben megtartandó közbűnvallomási, gyónási napon a közgyülekezet előtt felolvastatik.

Pratimoksha sutra a «végmegszabadulás tana» 224.

Puja, tisztelet, imádás, hogyan kellessen azt végbe vinni egy Buddha vagy egy Istenség irányában.

Prêta — gonosz lelkek s oly szerencsétlenek, kik halál után tantalusi gyötrelmeket szenvednek.

Purana «régi legenda». Hindu szent könyvek.

ORVOSI (tibeti) munka ismertetése, 332.

RAHULA. Shakyanak egyetlen fia.

Rajaghra vagy *Rajgriha* Magadha királyság székvárosa. Bimbasára király lakhelye. Shakya itt élt és tanitott leggyakrabban, 205, 207, 209.

Ratna, «drágakő», ezen szó kifejezi a tiszteletnek legmagasb fokát. Ezen szó a tibeti nyelvben az «Isten» fogalmát szokta kifejezni.

Igy Ratna-Traya, a buddhista Szent Háromság, t. i. Buddha, Dharma, Sangha, a *Buddha;* a *hit* és a *hivek összesége* (egyháza).

RGyud vagy Gyud, Tantra, mystikus theologia; a Kah-gyur és Stangyur egy része, 253.

Riráb a Meru hegynek tibeti neve.

Rishi tib: tran-srong; remete, szent férfi.

Rohini Bhagirathi folyam, Kapilavastu mellett.

Rudra tib: Drag-po. Siva neveinek egyike.

Sal, Sala, Shorea robusta. Dipteraceae. (Roxb.) Tropicus fa, mely alatt Shakya kimult, 229.

Samanta-Bhadra tib: Kuntu-zangpo, a «tökéletesen boldog» egy bodhisatva.

Sambhogkáya. Buddha lételének egyik meghatározása, 193.

Sambhota nyelvtana, 200.

Sangye tibetben a legmagasb lény nevezete; a Buddha.

Sanga egyesület, a buddhista szentháromságnak harmadik eleme.

Sankhya, egy híres bölcsészeti (dualisticus) iskola Indiában.

Sa-skya Pandita erkölcsi Aphorismái, 369.

Sastra, Shastra; szabály, könyv, értekezés. Nagy tekintélylyel biró hittani munka.

Sautrantika felekezet vagy rendszer, 194.

Shakya, egy nemzetiség neve, éjszaki Indiában a himalayai hegyláncz tövénél, Kapilavastu fővárossal, a Bhagirathi folyam partjain. A buddhista hit alapitója a Shakya nemzetiség szülötte volt. Vannak azonban más Shakyak is.

Shakya csodákat mivel Kosalában, 304.

Shakya ereklyéinek elosztása, 304.

Shakya halála és utoda, 229. 274. 295.

Shakya kihirdeti a «négy igazságot», 222.

Shambala egy ország neve, a hol a «Tantrika» a babonával telt vallási rendszer vette eredetét, 254, 313.

Sharika, «a papagáj madár» neve egy eszes asszonynak, a ki túltett a férjén, tudomány- és hittanban. 207.

Shariputra tib. Sharihi-bu, Sari fia. Shakya előkelő tanitványa, tudományossága és eszélyessége következtében a legelső, 207, 210, 282.

Shuddhodana tib. Zar-gtsang-ma. Shakyanak apja. A Shakya nemzetség fejedelme.

Shats'homa, Gopa; Shakya «a viador» leánya, 177.

Sher-chin Sher-p'hi'in, sansk. Prajná Páramitá, a tulvilági bölcseség, 231, 233, 234.

Shrenika, lásd Bimbasara.

Sloka, vers, aphorisma, mondat.

Siva, brahmani Istenség, a melyet a Buddhismus «Tantrika» rendszere is el ismer.

Sravasti tib. Mnan-yod. Kosala királyság székvárosa, egyike az ősrégi India hat városainak. Shakya itt sokszor időzött és tanitott, 211. 212.

Srenika, «szorgalmas» Bimbasára király második neve.

Sri, «szerencse», «boldogság», «kincs» Lakshmi brahmani istenasszonynak egyik neve.

Stan-Gyur, lefordított utasítások, törvények. A tibeti encyclopaedia második része, 262.

Sura, alsóbb rangu istenség, 179.

Swaha, «áldozat», Daksha és Prasuti leánya, Agni a tüzisten neje.

Sukhavati, tib. Bde-va-chan, Buddhanak egyik lakhelye.

Sunyata «az üresség». A buddhista

hit magasztos elmélkedéseinek egyik tárgya, 237, 250.

Surya, «a nap».

Sutra, tib. mDo, «a fonal» szabály; rövid versszak a Védákban. Buddhanak aphorismái. Elbeszélések és példabeszédek, melyekben Buddhanak oktatásai foglaltatnak, 232.

TANTRA tib. rGyud; buddhista iratok gyüjteménye, mely a Kah-gyur hetedik részében foglaltatik, 234.

Tantrika, India éjszaki részeiben keletkezett buddhista felekezet; különszerü hittannal s irodalommal bir. Jelleme a Sivaismussal való szorosb összeköttetés, elfogadja az incantatiok használatát, mysticus és kegyetlen istenségek imádását, különszerű rituale és bűbájos eljárásokkal. Ezen rendszerből eredt az Adi Buddha fogalma is, 207.

Târâ, istenasszony. Minden Táthagata szülője, 260.

Tathâgata, tib. De-*b*jin-*g*segs-pa. Buddhanak egyik neve, melyet felváltva használnak amazzal. Az egyes számban Shakyara vonatkozik, a többesben más Buddhakra is, 256, 260.

Taxasila, (Taxila Ptolemaeusnál), Indiának egyik ősrégi fővárosa, a hol különösen az orvostant és a sebészetet tanították.

Teshi-lhunpo egy terjedelmes és hirneves zárda Tibetben. A második nagy Lamának székhelye.

Thub-pa, sansk. Múni.

Tibet, bod, bodyul. A név eredete úgy látszik, a tibeti szó *tö-pö*-től származik, melynek jelentése: felvidék, magasan fekvő ország hegyi tartomány. (Colborne Baber.)

Tibet földleirása, 325.

Tibeti nyelvtani munkák, 199.

Tibeti történelmi munkák, 199.

Tirthika. Parivrajáka tib. Mu-stegschen. A ki a tavakhoz jár búcsura, fatalista. Buddha ellenségeinek, a bráhmanoknak s követőinek nevezete. Az ócsárlók, a hitetlenek, 203, 210, 212, 306.

Turner Sámuel követsége Tibetbe, 322.

Tushita, tib. Galdan, mennyország.

VAIBHASHIKA felekezet, 194.

Vairochana, a bodhisatvák legtökéletesbike, 256.

Vaisali. «A nagy», «a terjedelmes», a hat Indiai fővárosok egyike, a hol Shakya gyakran tanitott. A mai Allahabad 216, 227.

Vajra tib. rdo-rje. «A mennykő», «a gyémánt». A hatalom jelvénye.

Vajra-arali az istenített Buddha.

Vajra-pâni, Vajra-dhara a «kezében mennykövet tartó.»

Vajrasana, Gaya közelében levő helység, a hol Shakya Mara felett győzedelmeskedett, mielőtt Buddhává lett.

Valitatale, az elsőrangú brahmani istenségek nevei után felkiáltás gyanánt használni szokott szó.

Valitatale fohászos kifakadás, a brahmani elsőrangú istenek nevének emlitése után.

Varanasi a hat indiai fővárosok egyike. A mai Benares, 209.

Varuna, a mennyország Istene s a tengereké, a brahmani mythologiában.

Védák a brahmanismus szent iratai, még pedig négy részben, t. i. a Rigvéda, a Yajúr Véda; a Sâma Véda és az Atharva Véda.

Vidya, tib. Rig. A tudomány. Orvostan.

Vihâra, Bihar, a lakhely, ezen néven nevezik azon épületeket, a melyek Buddhának vagy papjainak van-

nak szentelve. Ilyenek sokszor a fejedelmek vagy előkelő egyének által voltak ajándékozva a szerzetnek. Minden szerzetesnek pecsétje, zárdája alapitójának nevét viseli.

Viharból, Bihar lett t. i. azon tartomány, a hol ilyen szent épületek nagy számmal találtatnak. Bengalia felső része.

Visnu brahmani elsőrangú Istenség.

UJJAYANI, Ujein — indiai város, a melynek fejedelme, Shakya tanitványa Katyayana által, a Buddhista hitre téríttetett.

Ujjayani liget, 244.

Upali, tib: Nyé-vár-khor Shakya borbélya, szerzetessé válik a Dulva szent könyvet szerkeszti, 194, 201, 223, 231.

Utlevél (Tibeti), tartalma, 363.

YÂMA tib. *h*Tab-bral, «a viszálykodásnélküli». A brahmani elsőrangu istenségek egyik osztálya.

Yama tib. Gsin-rje, «a halottak Ura», a halál istene.

Yána, tib. Theg-pa «a szállitó eszköz», a különféle oskolák neve. Van ilyen három, közönségesen azonban csak kettő vétetik tekintetbe, t. i. *hina* a «kissebb», a kezdetleges, és a *Maha* «a nagy», t. i. az előrehaladt lelki állapot a vallásban.

Yaksa, isteni lények egy osztálya; a yaksák, mint a kincsek őrei szerepelnek.

Yangs-pachen, sansk. Vaishali, a mai Allahabád, 216.

Yidags, sanks. Prêta, a halál után tantalusi gyötrelmeket szenvedők. Gonosz lelkek, melyek holt testekbe öltözködnek s a temetőket látogatják, 197.

Yoga, «egyesülés a természettel» egy misticus bölcsészeti rendszer.

Yoga-charya, a buddhista vallási felekezetek egyik alapitója: Arya Sangha, 195.

Yogi, *Yogini*, a Yoga rendszer férfi és női követője.

Yoyana, egy és egyharmad mérföldnyi távolság.

ERRATA.

10. lap 5. sor *ol* helyett olvasd **Od.**
10. « 10. « *Invite* helyett olvasd **invite**
12. « 15. « Remusat helyett olvasd **Rémusat**
13. « utolsó sor *mortalis* helyett olvasd **mortalia**
14. « utolsó sor *volt* helyett olvasd **vol.**
15. « 33. sor *IX-dik* helyett olvasd **XI-ik**
21. « 30. « *Prinsep Gerard* helyett olvasd **Prinsep, Gerard**
26. « 22. « *Bengal* helyett olvasd **Bengal Journalja**
27. « 24. « *egyen* helyett olvasd **egyén**
27. « 29. « *perzsa* helyett olvasd **orosz**
44. « 3. « *Kotala* kelyett olvasd *Kosala*
49. « 35. « *appelativ* helyett olvasd **appellativ**
50. « 37. « *Pest = Past. Pest* helyett olvasd **Pest** = Past. *Past*
52. « 13. « *Persián* helyett olvasd **Persiába, és**
53. « 4. és 5. sor *Piling* helyett olvasd Philing
54. « 11. sor *Cabul* helyett olvasd *Kabul*
59. « 3. « *Butan* helyett olvasd **Bhutan**
63. « 13. « *Beli* helyett olvasd **Bali**
64. « 15. « *kezében* helyett olvasd **kezébe**
64. « 23. « *pukdari* helyett olvasd **pukdali**
66. « utolsó sor *leismerni* helyett olvasd *elismerni*
69. « utolsó sor *közleményt* helyett olvasd **szakaszt**
70. « 17. sor *rajának* helyett olvasd **Rájának**
71. « 28. és 30. sor *Remusat* helyett olvasd **Rémusat**
73. « 3. sor alúlról *humanisikus* helyett olvasd **humanistikus**
74. « 8. « *kolera* helyett olvasd **cholera**
74. « 8. « *Jovbal* helyett olvasd **Jubal**
80. « 15. « *budhista* helyett olvasd **buddhista**
80. « 32. « *kirivóknak* helyett olvasd **kihivóknak**
81. « 7. « *hevevel* helyett olvasd **hevével**
83. « 27. « *Makenzie* helyett olvasd **Mackenzie**
120. « 17. « *Asiatice* helyett olvasd **Asiatic**
151. « 22. « *quorite* helyett olvasd **quaerite**
181. « 18. « *koncsok* helyett olvasd **koncsoknak**
181. « 4. « alúlról *Naga Yaksa* helyett olvasd **Naga, Yaksa**
182. « 24. « *lényeget* helyett olvasd **lényeket**
184. « 7. « *ennélfogva a mit* helyett olvasd **ennélfogva azt, a mit**
184. « 21. « *megnyerése* helyett olvasd **megszerzése**
185. « 6. « *E felől* helyett olvasd **Ezeken felül**
186. « 14. « *Prajna Páramitá* mindenütt olvasd így: *Prajná Páramitá*
186. « 29. « *Madhyanika* helyett olvasd **Madhyamika**
187. « 24. « *Retna* helyett olvasd **Ratna**
190. « 10. és 11. sor *mennyiben hálálta meg Tibet tantráinak bűbájaival Keletindiát azon szemlélődő szellemeért, melyet ez,* helyett olvasd így: **Tibet, tantráinak bűbájaival, mennyiben hálálta meg Keletindiának azon szemlélődő szellemét, melyet amaz**
191. « 5. sor alúlról *800* helyett olvasd **686**
192. « 18. « *melyek* helyett olvasd **mely papirdarabok**
197. « 12. « *másoka* helyett olvasd **másokat**

201. lap 9. sor *Pradrita* helyett olvasd **Prakrita**
205. « 15. « *történetről* helyett olvasd **történtéről**
205. « 24. « *Bro-sbyangs* helyett olvasd **Bzo-sbyangs**
211. « 31. « *és papok* helyett olvasd **vagy papok**
215. « 13. « *történtek* helyett olvasd **történteknek**
215. « 29. « *dietetikai* helyett olvasd **diaetetikai**
216. « 4. « *Vaishali-* helyett olvasd **Vaishaliba**
219. « 4. « alúlról *találványos* helyett **talányos**
225. « 2. « *«Ötödik vagyis a Cha kötet»* az első sor elejére teendő
227. « 12. « *Shahyának* helyett olvasd *Shakyának*
227. « utolsó sor *más mint* helyett olvasd **más gyűrűk mint**
228. « 8. 10. 11. 13. sorok végére pont helyett commát kell tenni
229. « 4. sor alúlról *Dipteracea* helyett olvasd **Dipteraceae.**
230. « 1. « *elkészitette : Ananda, tibetül* helyett olvasd **elkészítette ·Ananda, kinek tibeti neve**
231. « 7. « *Nye-var Hk'hor ; sanskritban Upali* helyett olvasd **Nye-var-Hk'hor (sanskritban Upali) a**
233. « 9. « *Dherma* helyett olvasd **Dharma.**
235. « 8. « végén *pa-* helyett olvasd pa,
235. « 4. « elején *sank, sanskritban* helyett olvasd **sanskritban**
242. « 18. « *Dipteracea* helyett olvasd **Dipteraceae**
252. « 3. « *Goldanban* helyett olvasd **Galdanban**
255. « 31. « *bramaya* helyett olvasd **brahmaya**
262. « 21. « *látjnk* helyett olvasd **látjuk**
262. « 24. « *rövidett* helyett olvasd **rövidített**
263. « 14. « *rész egy* helyett olvasd **rész is egy**
263. « 17. « *megne e-* helyett olvasd **megneve-**
280. « 20. « *Bhagraiti* helyett olvasd **Bhagirathi**
280. « 22. « *a hogy ő* helyett olvasd **hogy ő**
281. « 6. « *Gantama* helyett olvasd **Gautama**
286. « 6. « *Shavasti* helyett olvasd **Shravasti**
289. « 24. « *Cselod* helyett olvasd **Czélod**
298. « 16. « *Chomadandás* helyett olvasd **Chomdandas**
330. « 4. « *A tavak* ezt bekezdve dülőbetükkel kellett volna nyomtatni.
365. « 7. « *Index* helyett olvasd **Indexe**
369. « 19. « *Shaubshita* helyett olvasd **Shubhashita**
387. « 36. « *de azért cserbe* helyett olvasd **de azért azt cserben**
406. « 26. « *vasudéra* helyett olvasd **vasudéva**
406. « 27. « *Trishna* helyett olvasd **Trisna**
406. « 29. « *gazdagság* helyett olvasd **kincs**
406. « 31. « *chid-dsa* helyett olvasd **chid-dra**
407. « 33. « *évszámitás a tibetiek* helyett olvasd **évszámítás is a tibetiek**
410. « 34. « *shirg-lug* helyett olvasd **shing-lug**
434. « 11. « *Rohini Bhagirathi* helyett olvasd **Rohini, Bhagirathi**
436. « *Yoga-charya, a buddhista vallási felekezetek egyik alapítója : Arya Sangha* helyett olvasd **Yoga-charya, a buddhista vallási felekezetek egyike, alapítója volt : Arya Sangha**

Jegyzés. I. A 37-ik lap 29. sor végéhez ez teendő:

A legújabb tekintélyek egyikétől is, akként értesülünk, hogy China és Mantsuria láma-zárdáiban egyedül a tibeti nyelv van használatban, kivéve egyetlen templomot Pekingben, a hol kivételesen a chinai nyelvet használják a ritualéban. Lásd: **Yule. Marco Polo.** *vol. I pag. 209.*

Jegyzés. II. Ha az angol és a keleti nevek irásában többféleség fordúl elő, ennek oka az, hogy az illető írók írásmódját megtartottuk.

